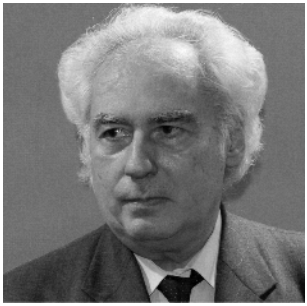

Lucian Boia, născut în București la 1 februarie 1944, este profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București. Opera sa, întinsă și variată, cuprinde numeroase titluri apărute în România și în Franța, precum și traduceri în engleză, germană și în alte limbi. Preocupat îndeosebi de istoria ideilor și a imaginarului, s-a remarcat atât prin lucrări teoretice privitoare la istorie (*Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*) și la imaginar (*Pentru o istorie a imaginarului*), cât și prin investigarea consecventă a unei largi game de mitologii (de la viața extraterestră și sfârșitul lumii până la comunism, naționalism și democrație). A adus, de asemenea, noi interpretări privitoare la istoria Occidentului și la istoria Franței. În 1997, lucrarea sa *Istorie și mit în conștiința românească* a stârnit senzație și a rămas de atunci un punct de reper în redefinirea istoriei naționale.

LUCIAN BOIA

„GERMANOFILII“

ELITA INTELECTUALĂ ROMÂNEASCĂ ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Cuvânt înainte

Cartea aceasta își propune să risipească o iluzie întreținută de istorici și acceptată ca un adevăr: credința că ar fi existat în anii Primului Război Mondial, în ciuda câtorva opinii divergente, îndeosebi în rândul oamenilor politici, o cvasiunanimitate în jurul „idealului național“, în sensul intrării României în conflict, împotriva Austro-Ungariei, pentru eliberarea Transilvaniei. La nivelul elitei intelectuale, o asemenea aserțiune nu se verifică; realitatea se dovedește a fi aceea a unei împărțiri destul de echilibrate între partizanii și adversarii unei asemenea intervenții.

Am preluat termenul de „germanofili“, lansat în perioada neutralității, atunci cu înțeles net peiorativ, pe care îl folosesc însă fără nici o conotație devalorizantă sau valorizantă, relativizându-l, de altfel, și nuanțându-l, prin punerea între ghilimele. Nuanțarea și relativizarea se recomandă din mai multe motive. Mai întâi, chiar dacă o bună parte dintre „germanofili“ – dar nu toți – erau de formație germană și în principiu înclinați spre Germania sau spre Austria, motivul principal care-i anima nu era atât atașamentul față de Puterile Centrale, cât teama de Rusia; erau mai mult „rusofobi“ decât „germanofili“. În al doilea rând, printre „germanofili“, opțiunea neutralității întrunea mai multe adeziuni decât varianta intrării în război, alături de Puterile Centrale. Intensitatea manifestărilor e de asemenea foarte diferită: sunt „germanofili“ care-și asumă categoric opinia, alții care se exprimă prudent sau echivoc, alții care tac pur și simplu. Ceea ce-i așază pe toți în aceeași categorie nu e atât soluția aleasă, cât varianta respinsă: nu vor război împotriva Puterilor Centrale. „Germanofilia“ se înfățișează astfel ca un concept „unificator“ ale cărui sensuri se cer disociate și individualizate; într-un fel sau altul „eticheta“ își are partea ei de justificare, atât în cazul adversarilor Rusiei, care inevitabil mizau pe Germania, cât și atunci când e vorba de neutraliști, dat fiind că Puterile Centrale aveau puține șanse să obțină mai mult decât neutralitatea României, în schimb, se temeau, pe bună dreptate, de trecerea ei în tabăra adversă.

Lucrarea juxtapune două procedee de investigație. În prima secțiune, abordarea este structurală: „germanofilii“ sunt clasați pe medii și categorii. A doua secțiune examinează opțiunile și destinele individuale, sub forma unui catalog, dispus alfabe-tic, de personalități „germanofile“ ale vieții intelectuale (principalii oameni politici apar, separat, într-un capitol al primei secțiuni; sunt câteva cazuri unde nu se poate disocia între apartenența la elita politică sau la cea intelectuală: pe Titu Maiorescu, prezent în prima categorie, nu l-am mai reluat și în secțiunea următoare, și invers, pe C. Stere, urmând să-l tratez mai pe larg, l-am inclus printre membrii elitei intelectuale).

În sfârșit, situația neașteptată și dezagreabilă în care s-au trezit „germanofilii“ a doua zi după război este evocată într-un epilog, cu prelungiri și în biografia ulterioară a unora dintre ei.

Abrevieri

A.N.R.-A.N.I.C.: Arhivele Naționale ale României. Direcția Arhivele Naționale Istorice Centrale
A.N.R.-B: Arhivele Naționale ale României. Direcția Municipiului București
A.N.R.-I.: Arhivele Naționale ale României. Direcția Județului Iași

B.A.R., mss.: Biblioteca Academiei Române, manuscrise
B.N.R.: Biblioteca Națională a României

Partea I.
Românii și războiul

I
Privire istoriografică

Crearea României Mari a avut un impact considerabil asupra imaginarului istoric al românilor și, în bună măsură, a impus o anume orientare chiar printre istoricii de meserie. A câștigat teren interpretarea „unitară“ a trecutului, izvorâtă din convingerea că momentul 1918 înseamnă încununarea necesară și obiectivă a întregii istorii anterioare. Alăturarea tutu-ror provinciilor românești într-un singur stat apărea ca deziderat suprem al națiunii. Totuși, ținuturile alipite erau dispuse într-o ierarhie simbolică, potrivit căreia Transilvania strălucea mai puternic decât celelalte. Aceasta, deși „desăvârșirea unității naționale“ implica în egală măsură Basarabia și Bucovina. De altfel, sărbătoarea națională a României a devenit, după căderea comunismului, ziua de 1 decembrie 1918, momentul proclamării unirii Transilvaniei. S-a considerat și atunci (de către majoritatea oamenilor politici și a opiniei publice) și se consideră și acum, ca un adevăr de la sine înțeles, că decizia normală și patriotică era în 1916 intrarea în război împotriva Austro-Ungariei pentru eliberarea românilor de peste munți, chiar dacă această alegere presupunea o alianță cu Rusia, asupritoarea românilor basarabeni. Cum, până la urmă, ca o consecință a răsturnărilor revoluționare din Rusia, Basarabia a intrat și ea între frontierele României, justețea alegerii din 1916 părea cu atât mai mult confirmată. În raport cu mersul cunoscut al evenimentelor, soluțiile divergente sau rezervele manifestate în epocă nu puteau fi considerate decât marginale, susținătorii lor, oricum minoritari, dar deveniți și mai minoritari în reprezentările istorice ulterioare, urmând să fie sau complet discreditați, sau, cu timpul, mai subtil și mai eficient, să-și vadă „vina“ relativizată și atenuată (uneori în ciuda evidențelor), astfel încât punctele lor de vedere să nu mai pară opuse marelui proiect național.

La doar câțiva ani după război și de la marea Unire, Constantin Kiriţescu (1876–1965) publica cea dintâi mare sinteză consacrată evenimentelor respective. Deși autorul nu era istoric de formație, *Istoria războiului pentru întregirea României* (ediția I, 2 volume, 1922–1924; ediția a II-a, 3 volume, 1925–1927) rămâne până astăzi cea mai temeinică evocare a acestei teme cruciale. Să nu căutăm însă la Kiriţescu prea multă înțelegere pentru cei care au gândit și au acționat *altfel*. Liderii „germanofili“ Petre P. Carp, Alexandru Marghiloman, Constantin Stere sunt tratați fără menajamente, îndeosebi pentru faptul de a fi rămas fideli convingerilor lor și după intrarea României în război, mai precis sub ocupația germană. Autorul ne asigură însă că „adepții politicii germane se puteau număra pe degete“. Unii erau pur și simplu cumpărați cu bani străini. „Au produs deosebită întristare vânzarea unui fost preşedinte al Ligii culturale, apoi aceea a unuia din cei mai de talent din scriitorii noștri, ardelean de origină, căruia bătrânețea și sărăcia nu-i puteau ierta trădarea…“[1] Trădătorii nu merită să le fie pomenit nici numele. Cel dintâi este Virgil Arion, profesor la Universitatea din Iași, celălalt, marele scriitor Ioan Slavici. Alte personalități culturale, care să fi împărtășit opinii similare, nu sunt amintite.

Așa se prezintă prima fază. Următoarea are cu totul altă logică. Sunt primii ani ai comunismului românesc, ilustrați în istoriografie prin faimosul manual al lui Mihail Roller (1908–1958), intitulat în prima lui versiune, din 1947 și 1948, *Istoria României*, iar apoi, pentru a se demarca de orice conotații naționale, folosind strict sigla republicii comuniste, *Istoria R.P.R.* (edițiile din 1952 și 1956). Pentru Roller și colaboratorii săi, care văd trecutul din perspectiva exclusivă a luptei de clasă, Primul Război Mondial a avut un caracter imperialist, la fel de nedrept pentru toți participanții, din ambele tabere. Sunt condamnați în egală măsură partizanii Antantei și ai Puterilor Centrale, ca și profitorii politicii de neutralitate. Singura soluție corectă ar fi fost transformarea războiului imperialist într-un război împotriva burgheziei.

Antinaționalismul anilor ’50 a evoluat – e trăsătura frapantă a comunismului românesc – exact spre opusul său: naționalismul epocii Ceaușescu (deși cuvântul „naționalism“ a rămas formal exclus din vocabularul comunist). Primul Război Mondial a continuat să fie imperialist, dar cu excepția unei țări, a cărei participare a devenit *dreaptă*: firește, România! În 1968, la 50 de ani de la „Marea Unire“, s-au ținut simpozioane și s-au publicat cărți: *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie* (sub redacția lui Miron Constantinescu și Ștefan Pascu) dă tonul noului model istoriografic. Mai întâi, în sensul general al ideologiei comuniste, totul se așeza în mersul obiectiv al istoriei, aspirația spre unitate devenind o caracteristică a întregului trecut românesc. Apoi, accentul cădea și mai puternic sau chiar exclusiv asupra Transilvaniei, dat fiind că discreția se impunea cu privire la Basarabia, reanexată de Uniunea Sovietică, și chiar în ceea ce privește Bucovina, a cărei jumătate nordică avusese aceeași soartă cu Basarabia. În sfârșit, unanimismul comunist se aplica și actorilor acelor evenimente istorice. Până și lupta de clasă se estompa. Românii trebuiau să dea exemplul unității de gândire și de acțiune în momentul cel mai de seamă al istoriei lor. *Desăvârșirea…* îl pomenește în treacăt pe Carp, îl ignoră pe Stere (greu de menționat fără atingerea problemei basarabene) și-l tratează cu îngăduință, oricum fără judecăți aspre, pe Marghiloman. Oamenii de cultură apar cu toții, într-un fel sau altul, partizani ai unirii Transilvaniei. Slavici e adus în discuție în repetate rânduri, ca exponent al ideii naționale, fără nici o referire, se înțelege, la luările lui de poziție din timpul războiului, care i-au atras condamnarea la închisoare în 1919. De o ironie involuntară este și evocarea lui Victor Babeș și Ioan Bogdan, ca figuri reprezentative pentru momentul eliberării de sub ocupația germană și al unirii de la 1 decembrie2; la vremea respectivă, cei doi au fost percepuți mai curând ca „filogermani“ decât ca partizani ai intrării în acțiune pentru Transilvania!

În 1972, Constantin Nuțu publică *România în anii neutralității, 1914–1916*, în care Basarabia nu e pomenită nici o singură dată, ceea ce lasă în ceață proiectele „germanofililor“, P.P. Carp sau Stere, menționați în treacăt, cu simpla aluzie, rezervată probabil „cunoscătorilor“, că s-ar fi pronunțat „pentru o acțiune spre răsărit“ (!).

În anii care au urmat, unitatea istoriei românești s-a consolidat fără încetare, devenind principala ei trăsătură, din Antichitate până în prezent. Relativa independență pe care regimul Ceaușescu o cultiva în raporturile cu Uniunea Sovietică a condus la un moment dat și la revenirea Basarabiei în evocarea alcătuirii României Mari. Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, istorici și activiști de partid, cu funcții-cheie în aparatul de propagandă, au dat tonul, în 1976, în cea de-a doua ediție a lucrării lor *Viața politică în România. 1918–1921*, ale cărei prime pa-gini tratează, pe larg și în termeni de-a dreptul entuziaști, procesul separării Basarabiei de Rusia și al unirii sale cu România (prima ediție, din 1971, nu suflase nici un cuvânt despre această provincie).3 În continuare, Basarabia a cunoscut cote

mai înalte sau mai joase, momente de discreție sau de afirmare răspicată, în funcție de atmosfera schimbătoare a relațiilor dintre București și Moscova.

România în primul război mondial, lucrare colectivă apărută în 1979 (autori: Victor Atanasiu, Anastase Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Oprescu) a prins, se vede, un moment „basarabean“ mai delicat, fiindcă atinge în această chestiune gradul cel mai înalt al sintezei: „la 27 martie/9 aprilie 1918 s-a înfăptuit unirea Basarabiei cu România“, un singur rând din cele peste 500 de pagini ale cărții. Dintre intelectualii de marcă, Slavici e singurul care apare, în sfârșit, ca progerman, dar în lipsa unei analize complete, atitudinea lui rămâne de neînțeles. E subliniată în schimb comportarea demnă față de ocupanți a lui Victor Babeș, pe cale de a deveni un soi de tradiție istoriografică, pentru simplul fapt că savantul bacteriolog a relatat el însuși cât de demn s-a comportat, ca răspuns la acuzele de colaboraționism care i se aduseseră!

În 1981, o nouă carte despre anii neutralității, scrisă de Ion Bulei: *Arcul așteptării. 1914–1915–1916*. Și aici Transilvania apare drept obiectiv exclusiv, iar Basarabia e absentă. Sunt înregistrate unele cazuri de vânzare sau de trădare, nimic însă despre intelectualii „germanofili“. Doar despre Stere ni se spune că era „un om cinstit“ și, în plus, „îndurerat“, dar nu aflăm de ce era îndurerat.

În sfârșit, Basarabia revine în 1987, în ampla lucrare colectivă *România în anii primului război mondial*, alcătuită de un larg colectiv, având ca nucleu grupul istoricilor militari din jurul generalului Ilie Ceaușescu, fratele dictatorului. Unirea Basarabiei cu România are dreptul la câteva pagini, unde lucrurile sunt spuse fără ocol, deși cam succint în raport cu dimensiunile lucrării, și introduse într-un subcapitol cu titlu anodin. În ansamblu, Basarabia e menționată, potrivit indicelui, de zece ori mai puțin frecvent decât Transilvania, și, mai ales, ea nu apare ca opțiune în dezbaterea politică din anii 1914–1916.

Spre sfârșitul domniei, în dezacord cu toată lumea, cu ungurii desigur, dar și cu regimul sovietic, angajat, sub Gorbaciov, pe calea reformelor, Ceaușescu apelează, fără menajamente, la artileria grea a naționalismului, ultimul recurs care-i rămă-sese și față de ceilalți, și față de compatrioți. Denunțarea pac-tului Ribbentrop-Molotov punea direct pe tapet problema Basarabiei. În același timp, ungurii erau suspectați de planuri tenebroase în privința Transilvaniei. Constantin Kirițescu, marginalizat în anii comunismului, pusese la punct, spre sfârșitul vieții (în 1959), a treia ediție a cărții sale. Mai bine mai târziu decât niciodată: s-a publicat exact peste 30 de ani, în ultimele luni ale regimului Ceaușescu. Surpriza stă în moderația cenzurii. Tonul „decontractat“, firesc în epocă, al naționalismului în egală măsură antimaghiar și antirus din anii României Mari, contrasta cu formulele mult mai controlate și mai ipocrite ale naționalismului ceaușist. Cartea a suferit doar o ușoară periere stilistico-ideologică, pentru a nu-i scoate chiar din sărite pe vecinii de la Răsărit. Un subtitlu, „Din aliat, dușman“, devine, mult mai cuminte, „Măsurile de siguranță ale armatei române“. Rămân însă „vexațiunile, umilințele și violențele“ îndurate din partea rușilor și atitudinea lor „arogantă“. „Hoardele rusești“ sunt totuși înlocuite, mult mai amabil, cu „formațiile militare ruse“. Nimic esențial nu dispare însă, iar povestea Basarabiei e spusă, cu toate detaliile, de la început până la sfârșit.

Interpretările din anii comunismului național nu vor să țină seama de faptul că Transilvania și Basarabia erau proiecte opuse, după cum un al treilea scenariu, cel al neutralității, se opunea celorlalte două. Logica, exprimând-o simplificat, era următoarea: toți românii sunt patrioți, drumul cel drept al istoriei este unul singur, așadar, toți românii privesc în aceeași direcție. Kirițescu vorbea cel puțin de „trădarea“ lui Slavici (fraza a rămas și în ediția din 1989). *România în anii primului război mondial* îl menționează pe

Slavici doar pentru a spune că a scris romanul *Mara*, informație evident de mare preț pentru subiectul tratat. Arghezi, Antipa, Tzigara-Samurcaș și alți „germanofili“ strălucesc prin absență. Dar până și Carp, până și Lupu Kostaki, „gauleiterul“ *avant la lettre* al teritoriului ocupat, au parte de o tratare înțelegătoare. Vine în minte vorba lui Caragiale: „Toți suntem români mai mult sau mai puțin onești.“ Nu încercarea de a explica sau de a justifica dife-rențele e în discuție; comunismul nu avea câtuși de puțin vocația de a pleda pentru puncte de vedere divergente. Tentativa era pur și simplu de a anula diferențele, de a-i pune pe toți românii să gândească și să acționeze identic. Iată, extras din *România în anii primului război mondial*, un pasaj „impecabil“, cu adevărat antologic, care spune tot ce e de spus:

„Așadar, unanimitatea spectrului politic românesc cu influență în opinia publică din țara liberă sau de peste munți, reflectând fidel năzuințele întregului popor, nutrea convingerea fermă că realizarea grabnică a unității naționale reclamă o angajare promptă în război împotriva Imperiului austro-ungar. Diferențele percepute în orientarea uneia sau alteia dintre grupările politice aveau motivații specifice, dar este evident că obiectivul lor principal era făptuirea grabnică a reîntregirii României. Dacă guvernul român trebuia să fie prudent, iar opoziția putea să-și declare deschis opțiunea pentru alianța cu Antanta, dacă Alexandru Marghiloman avea de îndeplinit o «misie politică», dacă fruntașii politici de peste munți trebuiau să țină seama de împrejurările în care acționau, iar socialiștii să fie precauți față de angajarea țării într-un război desfășurat între marile puteri, totuși dincolo de aceste diferențe se reliefa obiectivul unic asumat de toți: Unirea neîntârziată.“4

Cu alte cuvinte, socialiștii combăteau războiul, dar abia așteptau să intre în război, iar germanofilii erau la rândul lor nerăbdători să ajungă în conflict cu Germania! Chiar când gândeau cu totul diferit, românii gândeau absolut la fel.

Departe de mine să socotesc că istoricii sau istoricii lite-rari n-ar fi făcut decât să preia temele propagandei comuniste. După perioada extrem de constrângătoare a anilor ’50, cultura românească a câștigat în diversitate. Însă această diversitate, oricum limitată și canalizată, în mod pervers a servit până la urmă regimului mai mult decât i-a dăunat. Iluzia libertății era făcută să țină loc de libertate efectivă. Discursurile paralele erau acceptate și chiar bine-venite în măsura în care nu conduceau în altă direcție și chiar puteau să credibilizeze discursul oficial. Revenind la reeditarea cărții lui Kirițescu: aceasta era nu numai o carte necomunistă, dar, în bună măsură, chiar fățiș anticomunistă, insistând asupra conflictului dintre idealul național românesc și proiectele antinaționale ale regimurilor comuniste din Rusia și Ungaria. Intenția îngrijitorilor ediției (printre care și fiul autorului) a fost aceea de a recupera o operă clasică și un adevăr istoric, în deplinătatea lui; intenția celor care au lăsat cartea să treacă a fost de ordinul manipulării naționaliste: România e înconjurată de vecini care nu-i vor binele, comuniști sau necomuniști, puțin contează. De altfel, a fost o constantă a anilor Ceaușescu tolerarea și chiar încurajarea unor demersuri intelectuale naționaliste, care n-aveau nimic în comun cu doctrina comunistă, dar conduceau și ele la ideea unui popor unit în jurul unor valori care-i sunt proprii; așa au fost „protocronismul“ lui Edgar Papu sau filozofia „sufletului românesc“ a lui Constantin Noica, fără a mai vorbi de tentativele de racolare vizându-l pe Mircea Eliade. În măsura în care diversitatea rămânea în interiorul unor formule predominant naționale (chiar mai explicit enunțate decât o făcea naționalismul comunist, ținut să respecte cât de cât, măcar de formă, internaționalismul marxist și prietenia „frățească“ cu celelalte țări comuniste), regimul nu avea motive să se îngrijoreze, dimpotrivă.

Apoi, oricât de multe puteau deja să spună, îndeosebi scriitorii, mai important rămâne

ceea ce nu puteau să spună. În primul și în primul rând, nu puteau denunța fundamentele comunismului. S-a petrecut, după ieșirea din „proletcultismul“ anilor ’50, recuperarea aproape completă a culturii românești în toate fazele ei. Însă tradiția culturală românească, cu excepții de numărat pe degete, nu numai că n-a avut nimic de-a face cu comunismul, dar, în variatele ei manifestări: naționaliste, tradiționaliste sau moderniste, autohtoniste sau occidentalizante, a împărtășit valori opuse ideologiei comuniste (cel puțin ideologiei comuniste „ortodoxe“, de până la național-comunism). Or, tocmai această neconcordanță a fost complet înlăturată din orice discuție. Ceea ce a fost o ruptură brutală trebuia să apară drept continuitate firească. Textele reeditate treceau, ele însele, prin cenzură, cu tăierea fără mari scrupule a pasajelor care contraziceau flagrant ideologia oficială. Astfel, trecutul
s-a recuperat (mai bine, oricum, decât dacă ar fi fost ignorat), dar cu prețul subordonării lui prezentului comunist.

Aceeași logică prezidează și la denunțarea „abuzurilor“ comuniste ale anilor ’50. Scriitorii, din belșug, istoricii, mai timid, și-au exercitat și în această direcție „libertatea“ de care dispuneau. Să spunem încă o dată: mai bine așa decât să n-o fi făcut. Însă denunțarea privea abuzurile, și nu sistemul. În realitate, n-au fost abuzuri: așa funcționa, de felul lui, sistemul comunist! S-a urmărit zdrobirea unei lumi, ceea ce nu se putea face fără persecuții și crime. Punerea în evidență a „exceselor“ (evocare tolerată de cenzură, fiindcă nu avem de a face cu o literatură clandestină) scotea din cauză regimul comunist ca atare și, cel puțin în intenția manipulatorilor oficiali, servea idealizării epocii Ceaușescu în contrast cu perioada anterioară a lui Gheorghiu-Dej.

Am schițat acest cadru mai larg, pentru a sublinia o idee: aceea că până și textele care nu conțin nici urmă de ideologie comunistă, aparținând adesea unor autori care cu siguranță n-au iubit comunismul, sunt în mod obiectiv deformate de condi-țiile vremii: fie că e vorba de tentația naționalismului, ea însăși explicabilă ca reacție la antinaționalismul anilor ’50, fie că e dorința de a spune măcar o parte de adevăr, cu riscul de a lăsa intactă partea de neadevăr. Sunt destule contribuții utilizabile, dar și acestea trebuie cântărite cu grijă, atât la nivelul informațiilor, cât și al interpretărilor.

Câteva exemplificări biografice:

În 1968, istoricul literar D. Vatamaniuc a publicat o masivă monografie, minuțios documentată, cu aspect de carte „definitivă“, despre scriitorul care a stârnit cele mai mari adversități în anii Primului Război Mondial și imediat după aceea: *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*. Este o tentativă de reabi-litare, stânjenită însă, probabil, și de propriile convingeri ale autorului (în sensul în care, mai pentru toți românii, eliberarea Transilvaniei apare ca alegerea firească în 1916), dar cu siguranță, de limitele ideologice impuse. Să spunem clar cum stau lucrurile (anticipând ceea ce voi prezenta mai pe larg cu privire la atitudinea scriitorului): Slavici, pur și simplu, nu voia unirea Transilvaniei cu România, ținea la integritatea monarhiei habsburgice și considera Rusia și lumea slavă în ansamblu ca cea mai mare primejdie pentru români. În mod evident, așa ceva Vatamaniuc nu avea cum să spună: în logica unanimistă a epocii, un mare scriitor nu se putea ridica împotriva idealurilor poporului său, iar Rusia era (la 1968) un subiect tabu. Lipsită de motivațiile majore ale lui Slavici, argumentația nu mai are aproape nici o susținere. Autorul caută să diminueze cât mai mult atașamentul lui Slavici față de Puterile Centrale și nu pierde nici un prilej pentru a sublinia deosebirile de păreri dintre el și germani. Atunci chiar că nu se mai înțelege: de ce-a făcut tot ce-a făcut? Secțiunea ultimă a cărții este intitulată „În lupta pentru desăvârșirea unității naționale“. Fiind vorba de Slavici, ar fi fost mai potrivit: „În lupta împotriva desăvârșirii unității naționale“!

Alt caz este Vasile Pârvan. Al. Zub a consacrat marelui istoric o monografie: *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului* (1974). Aprecierea atitudinii lui Pârvan în timpul războiului n-ar trebui să ridice dificultăți: a fost un partizan al neimplicării în conflict, iar după intrarea României în război, deși a mers în refugiu în Moldova, a preferat să tacă. În conferința ținută la Ateneu în noiembrie 1914, care i-a adus numeroase adversități din partea partizanilor intrării în acțiune, Pârvan înșira nenumărate motive care, laolaltă, ar fi amânat momentul deciziei la calendele grecești. Al. Zub, sprijinindu-se inclusiv pe unele vorbe emfatice, dar cu totul evanescente, precum „intangibi-litatea sacrosanctă a idealului național“ sau „priveghiați, căci nu știți ziua, nici ceasul“, ajunge, dimpotrivă, la concluzia că Pârvan ar fi avut în vedere doar o neutralitate pasageră, în sco-pul unei mai temeinice pregătiri a intervenției. Exact politica guvernului Brătianu! Așa încât intrarea în război în 1916 a însemnat „o recunoaștere implicită a dreptății lui Pârvan“.5 Eroul își contrazice însă biograful, prin afirmațiile sale ca și prin întreaga sa atitudine.

La un nivel mai modest de cercetare se situează biografia lui Grigore Antipa, apărută în 1969 sub semnătura lui G. Bârcă și M. Băcescu. Autorii ne asigură că în perioada 1916–1920, „ani de criză și lipsuri datorate războiului și urmărilor sale“, „Antipa se cufundă în studiu și meditație“.6 E curios să constați o asemenea retragere, în condițiile în care savantul a jucat un rol-cheie în administrarea teritoriului ocupat în 1917–1918, precum și în guvernarea Marghiloman. După aceea, este adevărat, tocmai ca preț al implicării sale în politica progermană, a avut tot răgazul să se cufunde în „studiu și meditație“.

După 1989, libertatea de a privi istoria sub toate unghiurile este deplină. Mai rămâne ca și istoricii să și-o asume. Nu și-o asumă întotdeauna. Este mai ușor să mergi pe căile bătute care par adevărate tocmai fiindcă sunt deja trasate. Cu privire la Primul Război Mondial și la Marea Unire – chiar dacă se poate vorbi fără rețineri despre Rusia și Basarabia și despre orice altceva – ideea e deja bine stabilită că soluția normală a fost cea aleasă, iar în afara ei s-au situat prea puțini români, cazuri cu totul izolate. Este de remarcat și cât de ușor și fără critică se apelează la lucrări din deceniile anterioare, extrăgându-se din ele informații și interpretări ca și când n-ar putea fi altfel decât complete și echilibrate.

În *Bucureștii în anii primului război mondial, 1914–1918*, lucrare publicată în 1993 de Şerban Rădulescu-Zoner și Beatrice Marinescu, se face, de pildă, următoarea precizare cu privire la atitudinea profesorilor Universității din București: „Mai toți profesorii, în frunte cu rectorul dr. Toma Ionescu, se aflau în rândurile «Acțiunii Naționale» și, apoi, ale «Federației Unioniste».“7 Adevărul este că, departe de a fi „mai toți“, în „Acțiunea Națională“ și „Federația Unionistă“ nu s-au manifestat decât câțiva dintre profesorii Universității. Poate că autorii au în vedere faptul că aceștia au semnat în număr mare apelurile succesive pentru intrarea României în război și de so-lidaritate cu Franța. Au fost între 49 și 58 de semnatari, din aproape 100 de profesori titulari ai Universității; este o majoritate, dar nici măcar o mare majoritate, și departe de „mai toți“.

O lucrare incredibil de defazată ca privire de ansamblu și limbaj e publicată în 1997 de Victor Atanasiu, istoric militar (unul dintre autorii istoriei Primului Război Mondial din 1979). *România în anii 1914–1916* aduce contribuții interesante cu privire la evoluția planurilor de campanie, dar la nivelul interpretărilor stă chiar mai rău decât unele lucrări din vremea lui Ceaușescu. Autorul e ferm convins că războaiele se împart în „drepte“ și „nedrepte“, caracterul „nejust“ al războiului dus de „puterile imperialiste“ fiind azi „un fapt pe deplin demonstrat“. Dar – precizează el – nu mai poate fi susținută teza „că războiul dus de Belgia, Serbia și România a fost un război imperialist“. E un război drept,

chiar dacă s-a petrecut în cadrul unui război general imperialist. Erau argumentele interpretării comuniste, dar e de-a dreptul aiuritor să mai ai parte de ele la 1997. Ni se mai spune că „mișcarea socialistă, în general mișcarea muncitorească, s-a situat pe cea mai înaltă poziție excluzând războiul ca mijloc de realizare a dezideratului național“. Din nou „exegeza“ comunistă: socialiștii români au avut mare dreptate condamnând războiul, iar România a avut mare dreptate să-l facă. Doar că în vremea comunismului nimeni nu dădea socoteală pentru asemenea insanități. Se pare că nici după. Autorul nu stă să explice prea mult, fiindcă are explicațiile gata făcute; sunt oferite, cu largi citate din Lenin și uneori din Engels (Ceaușescu lipsește): „așa cum arăta V.I. Lenin“, „cum aprecia F. Engels“. Este o mărturie și despre starea ideologică a unei părți cel puțin din corpul ofițeresc, nu cu mult înainte de ade-rarea României la NATO.

Un ton la fel de fals ne întâmpină în cartea lui Emil Răcilă, intitulată *România în primul război mondial. Situația econo-mică, social-politică și administrativă din teritoriul românesc vremelnic ocupat, 1916–1918*, apărută în 2005. De fapt autorul reia, fără s-o spună, o lucrare mai veche, publicată în 1981, vrând să lase impresia că ar fi nouă (și însuși Al. Zub, care o prefațează, salută apariția „unui nou studiu despre România în Primul Război Mondial“). „Noutatea“ stă în schimbarea titlului și în unele, nu multe, pasaje adăugate sau ușor modificate, inclusiv înlocuirea unui lung motto din Ceaușescu cu unul mai scurt aparținând lui Iorga. Aprecierile rămân cele vechi. Şi Răcilă împarte războaiele în „drepte“ și „nedrepte“: nedrepte ale altora, drepte ale românilor. „Germanofilii“ sunt opuși „forțelor naționale“, Carp, în plus „având anumite rezerve față de politica țaristă“. „Anumite rezerve“! Nici un cuvânt despre Basarabia. Se vede că nu se putea zice la 1981, dar autorul încă n-a aflat că astăzi se poate vorbi și despre Basarabia?8

Textul, să-i spunem „oficial“, cu privire la Primul Război Mondial, este capitolul redactat de Anastasie Iordache, pentru volumul VII, tomul II, apărut în 2003, al *Istoriei românilor*, publicată sub egida Academiei Române: „România în anii Primului Război Mondial“ (urmat de capitolul „Marea Unire“ datorat lui Ion Agrigoroaiei). Soluția transilvăneană este aproape exclusiv pusă în evidență. Cu atât mai mult cu cât „dintre marile puteri, Austro-Ungaria manifesta cele mai evidente intenții de agresiune împotriva vecinilor săi“ (afirmație incorectă: pentru Austro-Ungaria, problema era supraviețuirea, nu expansiunea). Dimpotrivă, oamenii politici favorabili Puterilor Centrale, „exagerau pericolul ce-l reprezenta pentru existența României tendințele expansioniste ale Rusiei“. Este curios să vorbești de o asemenea exagerare într-o Românie care avea nu peste mult timp să fie ocupată de imperiul vecin și aruncată într-o direcție care i-a afectat pentru câteva generații dezvoltarea istorică. Alegerea din 1916 a fost cu siguranță cea mai bună (în lumina evoluțiilor ulterioare), dar pentru asta nu mai e nevoie să faci Austro-Ungaria mai agresivă decât era și nici Rusia mai binevoitoare. Dacă oamenii politici neutraliști sunt tratați oarecum „neutru“, pentru socialiști nu există îngăduință, atitudinea lor fiind socotită de-a dreptul antiromânească (iată, în sfârșit, în acest punct, despărțirea de interpretările comuniste!). Erau stipendiați de Puterile Centrale, iar printre liderii lor „se aflau C. Dobrogeanu-Gherea, dr. Ottoi Călin și Chr. Rakovski, ultimul, bulgar de origine, iar primii doi evrei, refugiați din imperiul rus, din cauza pogromurilor și prigoanei Ohranei țariste“. Despre colaborarea intelectualilor români cu ocupantul german nu se spune nimic, e pusă în evidență doar rezistența, iar în această privință numele de referință este din nou Victor Babeș!9

În *Istoria critică a literaturii române* (2008), Nicolae Manolescu revine, și chiar pe larg, asupra cazurilor Slavici și Arghezi, în ciuda faptului că informațiile biografice sunt excluse programatic din vasta lui sinteză; excepția pe care o face în favoarea acestor

fragmente de biografie (care în fond n-au relevanță cu privire la operă) este încă o dovadă că atitudinea celor doi scriitori continuă să intrige. Manolescu apără dreptul lor de a gândi altfel, ceea ce este un pas înainte, dar încearcă și el pe de altă parte să le atenueze opiniile și să le limiteze colaborarea cu germanii. Mult mai vinovați ar fi oamenii politici care, rămași în Capitală, „formaseră un guvern paralel și încheiaseră pacea de la Buftea“.10 Doar că n-a existat un guvern paralel în sensul propriu al termenului, iar dacă Manolescu se referă la administrația „geranților“ (Lupu Kostaki și ceilalți), aceștia n-au încheiat nici un fel de pace cu germanii. Pacea preliminară de la Buftea a fost semnată de guvernul Averescu, guvern legal al țării. Dacă însă e în discuție guvernul Marghiloman, care a încheiat pacea „definitivă“ de la București, nici acesta nu a fost un guvern paralel, ci învestit cât se poate de oficial, după toate normele constituționale, de regele Ferdinand. Nu avem, așadar, acea trădare flagrantă a oamenilor politici (uzurpare de atribuții guvernamentale și încheierea clandestină a păcii cu dușmanul) care ar fi relativizat „vina“ lui Arghezi sau Slavici. Cei care-i învinovățesc, crede criticul, nu le-au citit cu atenție articolele. Acuza de colaboraționism ar fi nefondată. Slavici, cel puțin, n-ar fi scris nici un articol filogerman. Atât el, cât și Arghezi au ce au cu englezii, antipatizați ca popor „mercantil“. Ne putem întreba de unde până unde această osti-litate față de britanici, în raport cu care românii nu prea aveau pe atunci sentimente de nici un fel. Răspunsul este simplu pentru cine îl cunoaște: denunțarea expansionismului cinic al britanicilor a constituit leitmotivul propagandei germane în anii războiului. Slavici și Arghezi nu fac decât să reproducă clișeul, ceea ce, departe de a le afirma independența de spirit, pledează în sensul colaboraționismului lor. E limpede că au colaborat, nu cultivând contacte personale cu ocupantul, și nici într-o manieră stridentă (care nu și-ar fi atins țelul propagandistic), ci spunând cât se poate de explicit și repetat că vinovați de război sunt „ceilalți“, în principal Marea Britanie și Rusia, și că locul românilor este și rămâne nu împotriva Germaniei și Austro-Ungariei, ci alături de ele. De precizat că susțineau acest punct de vedere fiind convinși că e singura atitudine corespunzătoare intereselor României. Credința lor nu exclude „cola-borarea“, după cum „colaborarea“ nu le exclude credința. Vom atinge punctul final al discuției când vom înceta să acuzăm și să scuzăm pentru lucruri petrecute în urmă cu aproape un veac. N-avem altceva de făcut decât să încercăm a înțelege.

Dan Berindei schițează portretul istoricului și diplomatului Ioan C. Filitti, deplângând faptul că acesta n-a urcat scara onorurilor în măsura capacităților sale.11 Dar, odată ce afirmația e făcută, ar trebui să vină și explicația. I.C. Filitti începuse o strălucită carieră; a urcat primele trepte mai repede decât mulți alții. Odată cu începerea războiului, și-a manifestat opțiunea „germanofilă“. A rămas în teritoriul ocupat, unde a îndeplinit funcții publice. Considerat „dezertor“, a fost exclus din Ministerul de Externe, iar cariera lui, în plan social și politic, practic s-a încheiat. Aceasta este explicația: istoricul o știe, nu trebuie să o știe și cititorul?

Şi George Coșbuc – un caz destul de complicat – beneficiază de o tratare „patriotică“ unilaterală. Ediția critică din 2006 a poeziilor sale reia detaliata cronologie alcătuită de Gavril Scridon, care pune în evidență datele susceptibile de a ilustra angajamentul național al poetului în anii războiului, dar lasă la o parte tot ceea ce infirmă un asemenea angajament (e curios, pe de altă parte, cum ediția reia versurile antimonarhice, aruncate pe hârtie într-un context anume și nepublicate de poet, incluse însă în edițiile comuniste din anii ’50, dar lasă la o parte poezii entuziast promonarhice precum *Mirilor României*, apărută în *Timpul*, la 24 ianuarie/5 februarie 1893, sau *Spadă și corăbii*, adăugată ediției a VI-a din 1915 a volumului *Fire de tort*; aceasta din urmă, care exprimă idealul unității

naționale proiectat asupra principelui Carol, viitorul Carol II, este eliminată pe motiv de „valoare artistică scăzută“ – ca și cum n-ar fi destule poezii mediocre și printre cele publicate).12

O notă diferită în tratarea problematicii românești a Primului Război Mondial se observă la Florin Constantiniu, într-un articol privitor la poziția lui P.P. Carp și C. Stere și, apoi, în capitolul respectiv din *Istoria sinceră a poporului român*.13 În sfârșit, un istoric ia în discuție opțiunea alternativă a lui Carp și Stere, arătându-i partea de justificare; potrivit interpretării sale, cei doi oameni politici erau preocupați de *securitatea națională* (asigurarea în fața Rusiei, prin sprijinul Puterilor Centrale), în contrast cu opțiunea dominantă care a fost aceea a *unității naționale* (împotriva Puterilor Centrale). Ar fi de adăugat că nu doar Carp și Stere au gândit așa, ci destul de mulți oameni politici și intelectuali; de asemenea, în viziunea lor, securitatea națională nu excludea înfăptuirea parțială a unității naționale, prin recuperarea Basarabiei (după cum și proiectul celălalt viza tot o unitate națională parțială: cu Transilvania, dar fără Basarabia. Şi unii, și alții sperau de altfel că într-o fază ulterioară se va putea realiza unitatea națională deplină; pentru moment, era vorba de priorități).

De la tinerii istorici se poate aștepta, în sfârșit, o îndepărtare de cărările bătute, prea mult bătute, ale interpretărilor Primului Război Mondial, din stricta perspectivă a unirii Transilvaniei cu România. Iată câteva rânduri din finalul unui articol, încă inedit, aparținând unuia dintre ei: „[…] dispariția monarhiei austro-ungare a însemnat acutizarea problemelor Europei Centrale și nicidecum soluționarea lor. Înțepeniți în proiectul național, decidenților români le-a lipsit cu desăvârșire, după 1914–16, preocuparea pentru interesele de securitate de lungă durată. Odată cu Imperiul austro-ungar s-a prăbușit și glacisul strategic austro-german în care România era parte.“14 Independența micii Românii dinainte de 1918 era mai bine asigurată decât a României Mari de după 1918. Așa cum preziseseră unii „germanofili“, România Mare avea să devină prada Rusiei.

Nu înseamnă că Marea Unire nu trebuia făcută! Înseamnă doar că istoria e complexă, iar tratarea ei dintr-un singur unghi riscă să o sărăcească și chiar s-o falsifice.

II
Partide, politicieni, opțiuni

Cercetările privitoare la Primul Război Mondial cunosc o interesantă înnoire. Multă vreme ele nu făcuseră decât să prelungească starea de război în plan istoriografic. Ce putea fi mai natural pentru istoricii români sau francezi decât dreptatea propriei lor țări și faptul că toată vina aparținea adversarilor: Austro-Ungaria și Germania? Reapropierea dintre națiunile europene își spune și în această privință cuvântul. Există și o dreptate a celuilalt, care nu mai poate fi ignorată odată ce ne considerăm europeni. Dacă în această privință, ca în atâtea altele, românii au încă o întârziere, francezii și germanii, depășind cea mai puternică dintre adversitățile care au dezbinat și însângerat Europa, se dovedesc deja capabili să-și scrie istoria comună, fără judecăți discriminatorii. Au tratat într-o viziune unificatoare Primul Război Mondial atât în recentul manual de istorie franco-german, cât și într-o carte consacrată conflictului scrisă împreună de un istoric francez și un istoric german.15

Concluzia este a unei responsabilități difuze, și mai curând a unei mari doze de inconștiență decât de intenționalitate belicoasă. Intervenind jocul orgoliilor și al

aprecierilor eronate, evoluțiile au scăpat de sub control. Austro-Ungaria a sperat într-un război limitat cu Serbia. Serbiei i-a sărit însă Rusia în ajutor, ceea ce, paradoxal dar perfect logic, a determinat ata-cul german asupra Franței, țară care după toate probabilitățile ar fi intrat în conflict alături de aliata sa Rusia, obligând astfel Germania să lupte pe două fronturi. Potrivit istoricului francez Jean-Jacques Becker, „punctul de neîntoarcere“ ar fi fost decizia de mobilizare a Rusiei, țară devenită astfel, după unele noi interpretări, în mai mare măsură implicată în generalizarea conflictului decât Puterile Centrale.16 „N-am vrut așa ceva“, avea să spună mai târziu Wilhelm II. Nimeni nu a vrut, dar toți s-au supus, docil, fatalității istoriei.

În această perspectivă, trebuie rejudecată și problema responsabilității Austro-Ungariei. Ea a făcut primul pas, decla-rând război Serbiei. Putea însă să procedeze altfel? Atentatul de la Sarajevo, pus la cale de teroriști sârbi bosniaci, cu sprijin din Serbia, nu a fost un simplu fapt divers. Uciderea principelui moștenitor Franz Ferdinand și a soției sale lovea, cel puțin simbolic, în inima imperiului. Se poate invoca desigur, în mod justificat, tratamentul discriminatoriu aplicat naționalităților din dubla monarhie, mai ales din partea ei ungară. Dar aici este vorba de dreptul unui stat suveran de a reacționa, cu atât mai mult când e perceput ca o mare putere. Dacă n-ar fi reacționat, Austro-Ungaria și-ar fi pierdut credibilitatea atât pe scena europeană, cât și în fața propriilor popoare. Nu urmărea scopuri expansioniste, fiindcă nu i-ar fi servit la nimic – dimpotrivă – să-și introducă între frontiere alte sute de mii de slavi. În ciuda legendei negre țesute în jurul lui, contele Tisza, primul-minis-tru al Ungariei, s-a opus inițial războiului, tocmai fiindcă și așa avea de-a face în Ungaria cu prea mulți etnici slavi. Nu e cazul nici să fie idealizată Serbia, țară care a manifestat, împreună cu celelalte componente ale Iugoslaviei, pe tot parcursul secolului al XX-lea, un potențial de instabilitate, anarhie și terorism cu totul ieșite din comun. Față de masacrele recente din Bosnia, perioada stăpânirii austro-ungare apare de-a dreptul idilică. Desigur, Austro-Ungaria a înțeles nu numai să dea o replică, ci și să profite de atentat, lovind cât mai puternic Serbia și slăbindu-i influența în regiune. Şi în această privință trebuie privit contextul. Serbia, sau cel puțin cercurile naționaliste sârbe, întreținea agitația de o parte și de alta a frontierei, atitudine iritantă și chiar periculoasă pentru monarhia austro-ungară. Nu e vorba de a justifica (dar nici de a condamna), ci de a înțelege. Se poate face o analogie cu reacția americană după atentatele din 11 septembrie 2001; și în acest caz, lovitura de răspuns a țintit mult mai departe, până în Afghanistan și în Irak, cu intenția de a profita de tragedie pentru a rezolva o problemă globală.

O altă chestiune repusă în discuție privește raportul de forțe și șansele câștigării războiului. Noi știm că Germania l-a pierdut, și de aici tentația, care trebuie totuși înfrânată, de a considera că era fatal să-l piardă. Or, o judecată mai echilibrată ne spune că Germania a avut șansele ei, nu mai mici în principiu decât ale celorlalți. A fost un război al surprizelor. În primul rând, a durat mult mai mult decât s-ar fi așteptat oricare dintre participanți; un război scurt ar fi favorizat Germania (a cărei forță de lovire era superioară), războiul lung a dezavantajat-o. Apoi, evoluțiile neprevăzute s-au ținut lanț, favorizând sau defavorizând când o parte, când alta: revoluția din Rusia, intrarea în război a Statelor Unite, colapsul Austro-Ungariei… Puterile Centrale au avut în defavoarea lor masa superioară a adversarilor, poziția continentală inconfortabilă, care le-a silit să lupte pe mai multe fronturi, ca și blocada economică pe care Marea Britanie, „stăpâna mărilor“, le-a impus-o. Individual însă, Germania îi depășea pe toți ceilalți, prin puterea economică și militară, organizare și eficiență. Războiul a fost relativ echilibrat, de aceea a și durat atât de mult; însă, în măsura în care se poate vorbi de un avantaj parțial, acesta a fost aproape tot timpul în favoarea Germaniei, din august 1914 până în vara anului 1918, cu câteva luni

înainte de sfârșit. Chiar și victoria franceză de pe Marna nu a făcut să se elibereze decât parțial teritoriul ocupat în Franța de armata germană. La începutul anului 1918 se părea că Germania va fi învingătoare. Reușise să scoată din luptă Rusia și România și să lichideze astfel unul dintre fronturi. Pentru prima dată de la începutul conflictului putea să-și concentreze forțele pe un singur front. Totuși a pierdut. Explicația nu este ușor de dat în câteva cuvinte. S-au conjugat mai mulți factori: eșecul ultimei ofensive în vest, care a dovedit că războiul nu poate fi câștigat pe acest front și, chiar dacă nu e pierdut, riscă să se prelungească fără nici o perspectivă; prăbușirea moralului și susținerii naționale a războiului, pricinuită tocmai de această lipsă de perspectivă, pe fondul unor prelungite privațiuni materiale; intrarea în joc a armatei americane, cu un impact deocamdată limitat, dar a cărei importanță avea să crească treptat; și, invers, defecțiunea consecutivă a tuturor aliaților: Turcia, Bulgaria și Austro-Ungaria, Germania rămânând astfel complet izolată. Armistițiul se încheia la 11 decembrie 1918 în condițiile în care nici un centimetru de pământ german nu fusese ocupat; dimpotrivă, armata germană încă se mai afla în Franța și Belgia și pe întinse spații în Răsărit. A fost într-un fel și o „cursă“; Germania chiar nu se aștepta ca armistițiul să se transforme într-o capitulare necondiționată, anulând și toate avantajele – impresionante – obținute pe Frontul de Est.

Evoluțiile menționate trebuie luate în considerare atunci când analizăm alegerea României. Desigur, lucrurile au ieșit bine în cele din urmă, chiar mai bine decât în cele mai optimiste previziuni, dar puteau ieși și cu totul altfel. Opțiunea pentru Transilvania nu ar fi avut nici un sens în afara unei judecăți cu privire la mersul general al războiului. Dacă Puterile Centrale ar fi câștigat, această alegere ar fi dus la un dezastru, cum, într-o primă fază s-a și întâmplat, prin ocupația germană și pacea de la București; în loc să obțină Transilvania și Bucovina, România pierdea Dobrogea și fâșia munților, și se trezea ruinată și înfeudată economic și politic Austro-Ungariei și Germaniei. Din fericire, deși România a pierdut războiul, aliații săi l-au câștigat, iar România și-a satisfăcut astfel revendicările teritoriale. Nu este însă foarte corect ca, pornind de la rezultatele știute, să considerăm că Brătianu a gândit bine, în timp ce susținătorii opțiunii opuse ar fi gândit prost. S-a întâmplat ca Brătianu să aibă dreptate, a tras cartea câștigătoare. Dar cartea aceasta putea la fel de bine să fie și cealaltă.

Intrarea României în război împotriva Puterilor Centrale a avut o evidentă justificare din punctul de vedere al proiectului național românesc (deși exista și cealaltă alegere: Basarabia, alături de Puterile Centrale). Era pasul decisiv spre unirea Transilvaniei cu România și crearea României Mari, un stat național care s-a dovedit viabil. Să mai spunem că toate evoluțiile din regiune mergeau în sensul dezmembrării imperiilor și afirmării entităților naționale. Dar există și o altă fațetă pe care nu o putem ignora, dacă vrem să ridicăm istoria mai sus de simplul discurs patriotic. Se mai spera încă – și erau români transilvăneni care credeau într-un asemenea proiect – în evoluția Austro-Ungariei spre o comunitate de națiuni egale (nucleu al unei viitoare Europe Unite). Oricum, dispariția acestui mare stat a fost de natură să creeze un vid de putere în Europa Centrală, netezind ulterior calea expansiunii naziste și mai ales dominația de o jumătate de secol a Uniunii Sovietice. România fusese timp de decenii aliată cu dubla monarhie, într-o vreme când situația românilor din Transilvania nu era mai bună ca la 1914 sau la 1916. Această alianță a oferit micului regat un grad apreciabil de siguranță. Tratatul nu a atras cooperarea României la 1914 pe motivul întemeiat, cel puțin formal, că nu Austro-Ungaria fusese cea atacată. De aici însă și până la a porni război împotriva fostului aliat era o mare distanță. Motive existau, firește. Privind însă într-o perspectivă mai amplă, prea multe motive de tot felul au determinat România să-și tot schimbe alianțele, când cu unii, când cu alții, ceea ce

i-a creat nedorita reputație de partener nesigur. Românii au denunțat duritatea ocupației din 1916–1918 și nedreptatea păcii de la București. Dar cum erau să se comporte foștii aliați care, din punctul lor de vedere, fuseseră victimele unei trădări și unei agresiuni? România atacase Austro-Ungaria, și nu invers! Își asumase riscul de a pierde la rândul ei teritorii, tot așa cum, în caz de victorie românească, le-ar fi pierdut ceilalți (iar pretențiile bulgare asupra Dobrogei erau întărite de faptul că în 1913 România anexase Cadrilaterul, aproape lipsit de populație românească).

Dosarul ostaticilor oferă un alt exemplu de judecată unilaterală. Germanii au internat un număr de persoane, îndeosebi intelectuali, jurnaliști, oameni politici sau rude ale acestora. Este un subiect asupra căruia s-a insistat în istoriografia românească, evident în defavoarea ocupanților. Dar spiritul critic dispare atunci când e vorba – mult mai discret – de ostaticii luați de autoritățile române. Îndată după intrarea în război, s-a procedat la deportarea în județul Ialomița a cetățenilor statelor cu care România se afla în conflict (în majoritate, supuși austro-ungari). Odată cu retragerea autorităților și armatei în Moldova, cei mai mulți au fost eliberați, alții însă, ținuți ca ostatici, au luat și ei, fără voia lor, calea refugiului. Potrivit listelor întocmite de Direcția Poliției și Siguranței Generale, au fost internați la aresturile preventive din Huși și Dorohoi, 250, respectiv 109 „suspecți“ (printre care și un grup de preoți ca-tolici, inclusiv preotul român unit Ioan Bălan). În *Gazeta Bucureștilor*, apare însă o listă mult mai lungă, și aceasta considerată incompletă, cu 2 165 internați austro-ungari în Moldova.17 Germanii au motivat propria lor luare de ostatici prin necesitatea de a face presiuni asupra guvernului de la Iași pentru a-i elibera pe cei duși în Moldova. Poate a fost doar un pretext sau numai o parte a motivației reale, cert este că românii procedaseră așa înaintea germanilor. Spre sfârșitul anului 1917 s-a ajuns în sfârșit la un acord, și ostaticii au fost eliberați de ambele părți.

Până să înceapă războiul, toți oamenii politici români erau, ca să spunem așa, „germanofili“. Prinsă între Puterile Centrale și Rusia, România optase fără echivoc pentru cele dintâi. Situația românilor din Transilvania introducea o notă discordantă (privind în mod special relațiile cu Ungaria), dar nu era de natură să năruie o alianță, de care se considera că depinde pur și simplu securitatea națională a României. A fost, fără deosebire, politica tuturor guvernelor care s-au succedat timp de trei decenii, liberali, conservatori, spre sfârșit și conservatori-democrați. Take Ionescu, liderul acestora din urmă, care s-a remarcat din 1914 ca înfocat „antantist“, se afla în relații excelente cu cercurile diriguitoare din Germania. O dovedesc și planurile de campanie pregătite de Marele Stat-Major: toate erau concepute în ipoteza unui război cu Rusia sau cu Bulgaria, nici unul nu lua în calcul (până în 1913) un posibil conflict cu Austro-Ungaria și Germania.18

Inițial, alegerea nu a fost între a merge cu Puterile Centrale sau împotriva lor, ci între a merge cu ele sau a rămâne în expectativă. Chiar Take Ionescu și Nicolae Filipescu, care aveau să dirijeze corul „intervenționiștilor“, au avut nevoie de câteva săptămâni pentru a-și defini poziția. Inițial, Take Ionescu lansase formula (pe care a încercat apoi s-o relativizeze) de „neutralitate leală și definitivă“. S-a ajuns însă destul de repede la definirea unor poziții contrastante între partide și oameni politici. Firește, situația se schimbase. România nu mai avea de ales între Rusia și Puterile Centrale, ci între Franța, Marea Britanie și Rusia, pe de o parte, și Puterile Centrale pe de alta. Partizanilor Antantei le convenea să se refere în principal la Franța și la Marea Britanie, considerând că apetitul Rusiei va fi înfrânat de aliatele sale. Adversarii lor puneau accentul în conti-nuare pe pericolul rusesc. Nu s-a subliniat însă îndeajuns că pe lângă raportarea diferită la marile interese ale României a intrat în calcul, cu o pondere semnificativă, și politica de partid.

Erau trei opțiuni posibile: intervenția de o parte sau de alta, ori neutralitatea, erau trei partide. Fiecare și-a ales culoarul, desigur în funcție de convingeri, dar și convingerile se acordau cu rolul specific pe care fiecare partid (sau grupare politică) înțelegea să-l joace, în opoziție cu celelalte.

Take Ionescu și partidul său conservator-democrat au ales soluția intrării imediate în război alături de Antantă, pentru eliberarea Transilvaniei. Soluție imprudentă, se va zice (s-a văzut că nici după doi ani de aproximative pregătiri, lucrurile n-au mers prea bine pentru România). Dar era pentru Take Ionescu și o excelentă temă de politică internă: față de reticențele guvernamentale, el și partidul său apăreau ca purtătorii de cuvânt cei mai decișI ai opiniei patriotice majoritare. Mașinăria de partid era completată printr-o redutabilă mașinărie de familie. Se aflau alături de Take Ionescu, fratele său, medicul chirurg Thoma Ionescu, profesor la Facultatea de Medicină și în acel moment rector al Universității din București, care a acționat autoritar și eficient pentru atragerea universitarilor în campanie (de altfel mulți intelectuali și mai ales universitari aveau o înclinare spre Partidul Conservator-Democrat), și celălalt frate, Victor Ionescu, patronul ziarului *Acțiunea* și fondatorul unei asociații naționale numită Acțiunea Patriotică, implicat, așadar, în lumea presei și în modelarea opiniei publice.

Liberalii, aflați la guvern, sub șefia lui Ionel Brătianu, au ales calea de mijloc a neutralității, cea mai potrivită cu responsabilitatea guvernării. S-a putut constata la capătul perioadei, în 1916, că a fost o neutralitate tranzitorie, conducând treptat spre intrarea României în război alături de Antantă. Brătianu a ajuns destul de repede la această convingere. Încă din toamna anului 1914, toate planurile de campanie sunt refăcute, și toate în sens contrar celor de până în 1914, vizând, așadar, o acțiune armată împotriva Austro-Ungariei. Doar că ceea ce astăzi știm prea bine nu se știa, sau cel mult se putea bănui în 1914–1916. Brătianu și-a ascuns cu abilitate intențiile, până și față de miniștrii săi, și a putut lăsa impresia unei neutralități autentice, eventual cu unele gesturi în favoarea Antantei, dar nu mai mult decât atât. Guvernul a combătut energic agitația „intervenționiștilor“, după cum a fost la rându-i aprig combătut de aceștia. Până în ajunul declarației de război, principalii lideri ai opoziției erau convinși că starea de neutralitate va continua. Unii, precum Alexandru Beldiman, ministrul României la Berlin (care nu i-a iertat niciodată lui Brătianu „înșelătoria“) puteau chiar să-și mai facă iluzii într-o intrare în război alături de Puterile Centrale!

Dacă neutralitatea lui Brătianu a condus la război, nu înseamnă însă că în anumite condiții n-ar fi putut să rămână definitivă. Chiar în 1916, Brătianu nu s-a „lăsat“ ușor. S-a decis în cele din urmă, după ce obținuse, cel puțin pe hârtie, maximum posibil (Transilvania, Bucovina, Banatul întreg până la Tisa și o frontieră cu Ungaria împinsă mai spre vest decât frontiera actuală; de asemenea, un sprijin militar consistent din partea aliaților), dar poate nici asta n-ar fi fost de ajuns dacă nu s-ar fi adăugat presiunile reprezentanților Antantei, care i-au dat de înțeles că e ultimul moment când i se mai cere României sprijinul: „Acum ori niciodată!“ Dacă ar mai fi trecut câteva luni, izbucnea revoluția în Rusia, și atunci chiar că România nu s-ar mai fi angajat. După cum revoluția s-ar fi putut declanșa ceva mai devreme, sau Germania ar fi putut obține un avantaj semnificativ… tot felul de situații care ar fi „permanentizat“ neutralitatea românească.

Conservatorilor le rămânea în principiu culoarul progerman, doar că ei erau mai împărțiți decât liberalii sau conservatorii democrați. Majoritatea liderilor înclinau spre Puterile Centrale, dar în două variante distincte. Petre P. Carp, cu mai puțini adepți, considera că România trebuie să intre în război de partea acestora. Mai puternic era curentul susținut de Titu Maiorescu și Alexandru Marghiloman, pentru care soluția cea

mai rațională era de neutralitate favorabilă Austro-Ungariei și Germaniei. În anume condiții (retrocedarea Bucovinei, drepturi pentru românii din Transilvania), și aceasta ar fi putut evolua spre intervenție, dar deocamdată mai mulți factori îndemnau spre prudență: era greu de mers cu Austro-Ungaria din pricina problemei transilvănene; opinia publică îi era în cea mai mare parte ostilă; și cântărea greu teama de o invazie rusească, în caz de război cu această țară. Când Bulgaria intră în război alături de Puterile Centrale, Titu Maiorescu ține să-i transmită felicitări ministrului plenipotențiar al Bulgariei la București, apoi îl felicită și personal. În ce privește România, consideră totuși că nu poate susține „decât o neutralitate în toate privințele favorabilă Puterilor Centrale, însă numai neutralitate“ (în primul rând din pricina „simțământului, fie și rătăcit, al majorității păturii politice din țară“).19 Maiorescu și Carp aveau o formație culturală germană. Marghiloman, nicidecum: reperele sale culturale erau franceze, nici măcar nu știa nemțește. La el se vede clar calculul politic. Șef al Partidului Conservator (din iunie 1914), și-a accentuat treptat înclinarea spre Puterile Centrale, demarcându-se astfel de orientarea partidelor concurente și, în plus, chiar în interiorul partidului, de gruparea lui Nicolae Filipescu, devenit un susținător entuziast al războiului imediat alături de Antanta, după ce în primele momente nu păruse deloc decis, arătându-se impresionat de forța Germaniei.20 Cei doi, Marghiloman și Filipescu, s-au stimulat reciproc pentru a trage în direcții opuse. O împăcare s-a încercat în decembrie 1914 când, pentru a salva unitatea conservatorilor, Marghiloman a schițat un pas spre Filipescu, recunoscând, cu jumătate de gură, posibilitatea unei intervenții împotriva Austro-Ungariei. Mișcare tactică lipsită de sinceritate și repede eșuată, în condițiile în care miza „germanofilă“ a liderului conservator devenea tot mai evidentă (în cele din urmă, până la luarea în calcul a eventualității unui război alături de Puterile Centrale). În aceste condiții, Partidul Conservator s-a rupt în două părți sensibil egale (mai 1915).

Celelalte două partide n-au cunoscut decât disidențe limitate. La liberali, Constantin Stere, basarabean și antirus, s-a disociat de politica lui Brătianu, susținând, ca și Carp, intrarea în război alături de Puterile Centrale (contra Rusiei). La conservatori-democrați, Alexandru Bădărău, șeful organizației din Moldova, și fost ministru (al Lucrărilor Publice), alături de Take Ionescu, în guvernul Maiorescu din 1912–1914, a trecut, după o perioadă de ezitări, în tabăra „germanofilă“; ar fi pri-mit bani de la germani. Însă nici Stere, nici Bădărău n-au reușit să convingă prea mulți membri ai partidelor respective.

Dacă intrarea în război de o parte sau de alta avea obiective precise: Transilvania și Bucovina pentru unii, pentru alții Basarabia (și iarăși Bucovina, în măsura în care austriecii ar fi cedat-o ca preț al colaborării), neutralitatea prezenta ținte mai puțin precise, dar s-ar fi putut dovedi o soluție demnă de urmat: mai prudentă și poate nu lipsită de beneficii. În mod evident, ar fi scutit România de imense pierderi umane și materiale. Contează până la urmă și viața oamenilor, a fiecărui om în parte, nu numai marile proiecte naționale. De altfel, nu era deloc sigur că războiul, cu o tabără sau alta, va fi câștigat. Putea, la fel de bine, să fie pierdut. Dar și fără intrarea României în război s-ar fi întâmplat ceea ce până la urmă s-a întâmplat, și nu datorită României, adică sfărâmarea Austro-Ungariei și dezmembra-rea parțială a Rusiei; s-ar fi putut câștiga și în aceste condiții Transilvania, Bucovina și Basarabia. În fond, Basarabia a revenit nici măcar unei Românii neutre, ci României înfrânte, pur și simplu fiindcă așa au decis basarabenii. S-ar fi putut opune puterile Antantei unei decizii similare a românilor transilvăneni? Și de ce să se opună, doar pentru a lăsa Transilvania adversarei lor Ungaria? Nu e de neglijat nici faptul că România ar fi avut o armată intactă și pe picior de război, ceea ce nu mai era cazul spre sfârșitul anului 1918. Probabil că ar fi obți-nut o graniță vestică mai puțin favorabilă;

Banatul, de pildă, ar fi putut să revină sârbilor în întregime. În ansamblu însă, soluția neutralității era cea mai puțin riscantă și se putea dovedi profitabilă; dar pentru destui dintre contemporani, principalul ei cusur consta tocmai în riscul de a nu căpăta în cele din urmă nimic.

Românii priveau și spre atitudinea altor neutri, a căror evoluție îi putea încuraja să meargă într-o direcție sau alta. În august 1914, decizia Italiei, membră deplină a Triplei Alianțe – nu simplă asociată, ca România – de a rămâne în afara conflictului a dat mai multă greutate orientării similare a majorității liderilor politici români. Un an mai târziu – în mai 1915 – Italia declara război Austro-Ungariei; la fel avea să facă și România în august 1916. Dezamăgiți de Italia, „germanofilii“ ajung să-și pună speranțe în Suedia. Dosarul unei virtuale alianțe româno-suedeze ilustrează un demers diplomatic curios și mai puțin cunoscut din anii Primului Război Mondial.

În Suedia, ca și în România, exista un curent germanofil. Cu Rusia, cele două țări aveau un diferend istoric asemănător. În 1808, cu patru ani înainte de a răpi Moldovei Basarabia, Rusia anexase Finlanda, pe atunci parte a Suediei. În mai multe rapoarte secrete adresate regelui Ferdinand și, în copie, primului-ministru Brătianu, Alexandru Beldiman, ministrul României la Berlin, care reprezenta țara și pe lângă statele scandinave, informa (oarecum exagerând) asupra posibilității intrării Suediei în conflict de partea Germaniei. Dacă Suedia și România ar merge împreună împotriva Rusiei, aceasta „ar putea să contribuie puternic la terminarea războiului mondial“. „De la Capul Nord până la Golful Persan s-ar forma sub conducerea Germaniei o ligă formidabilă, care într-adevăr ar putea rezolva pentru mult timp chestiunea Orientului, eliminând cu desăvârșire și în mod hotărâtor pe veci nefasta influență rusească.“ România ar putea astfel „să se înalțe în Orient pe Marea Nea-gră la aceeași poziţiune hotărâtoare și însemnată ca Suedia federată cu Finlanda și Provinciile baltice în nordul european. Creaţiunea Ucrainei ca stat independent va forma o barieră puternică, care va pune Regatul nostru la adăpostul revendicărilor moscovite.“21

În mai 1916, cu doar trei luni înainte ca România să declare război Austro-Ungariei, Dumitru Nenițescu, fost ministru al industriei și comerțului în guvernul Maiorescu și germanofil convins, tot mai credea că Brătianu este preocupat „de a se înțelege cu Suedia și de a intra în Basarabia“.22 Pe lângă inteligența limitată (după aprecierea celor care-l cunoșteau) a respectivului om politic, este de remarcat eficiența jocului ascuns al primului-ministru. „Acum a sosit timpul să vii pentru câteva zile în țară… Nu se poate moment mai propice decât acesta“, îi scria Nenițescu lui Beldiman, la 20 mai 1916; spera ca ministrul României la Berlin să reușească a-i convinge, în sfârșit, pe rege și pe Brătianu, de necesitatea unei acțiuni alături de Puterile Centrale.23 Beldiman toarnă însă apă rece peste fierbințeala corespondentului său: „Am fost înlăturat în mod tacit din relațiunile cu Suedia și înlocuit cu un domn agreat de legațiunile franco-ruse la București, ca o garanție tocmai că nu se va face nici o apropiere sau înțelegere cu Suedia.“ 24 Să precizăm că Suedia a rămas neutră până la sfârșitul conflictului.

La rândul lui, Marghiloman încerca un ultim demers pe lângă Ottokar Czernin, ministrul Austro-Ungariei la București (și viitor ministru de externe). Omul politic român îi sugera – cu totul teoretic – cedarea Bucovinei, revizuirea statutului Porților de Fier, „largi drepturi“ pentru românii din Transilvania, precum și amnistierea refugiaților transilvăneni, ca preț pentru cooperarea militară a României. O dovadă a alunecării lui Marghiloman dinspre neutralitate spre o eventuală acțiune efectivă alături de Puterile Centrale („consider rămânerea în neutralitate a României o mare calamitate“, i-ar fi spus el lui Czernin), fără nici o valoare practică însă, fiindcă pe de o parte Marghiloman nu era

la guvern, ci în opoziție, iar pe de altă parte, după cum îi replica și Czernin, se aștepta o „mare opunere“ din partea Ungariei. Oricum, Marghiloman l-a autorizat pe Nenițescu să-i comunice toate acestea prietenului său Beldiman „pentru a pune toate stăruințele ca diplomația germană să ajute acest demers“.25 Chiar în preziua intrării României în război, conservatorii „germanofili“ (inclusiv Maiorescu) încă mai sperau într-o posibilă schimbare de politică și de guvern (cu Maiorescu, eventual, ca prim-ministru). La 14/17 august 1916, România a declarat război Austro-Ungariei. La Consiliul de Coroană, unde s-a luat această decizie, sau mai bine zis unde s-a ratificat decizia deja luată de guvern și de rege, P.P. Carp a rostit cuvinte zguduitoare: Rusia victorioasă va căuta să pună stăpânire pe strâmtorile Mării Negre. Straja ei militară va trece prin România, Dobrogea și Bulgaria. România va pierde gurile Dunării și o parte din sudul Moldovei, și va ajunge în dependența Rusiei. Luarea Transilvaniei nu poate compensa un asemenea dezastru. El, Carp, oferă țării tot ce are mai scump, pe cei trei fii ai săi (unul dintre ei avea să moară în război), însă, își încheie el intervenția, „domniei tale, domnule Brătianu, vă doresc să fiți învinși, pentru că victoria voastră ar fi ruina și pieirea țării“.26 (Dintre cei 20 de participanți, membrii guvernului, foștii prim-miniștri, actualii și foștii președinți ai corpurilor legiuitoare și șefii partidelor, s-au pronunțat împotrivă cei patru lideri conservatori: Carp, Maiorescu, Marghiloman și Theodor Rosetti.)

Nu e în intenția acestei cărți să înfățișeze detaliile războiului României. Să spunem doar că după succese inițiale în Transilvania, armata română, insuficient sau deloc sprijinită de aliați și copleșită de forțele superioare austro-ungare, bulgare și mai ales germane (lăsând la o parte dezorganizarea românească „tradițională“ și erorile de comandament) a fost înfrântă atât în munți, cât și pe Dunăre. Bucureștiul a fost ocupat pe data de 23 noiembrie/6 decembrie. Regele și guvernul s-au refugiat la Iași, ca și numeroși alți „antantofili“. „Germanofilii“ au rămas în București: P.P. Carp, Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman (în calitate de președinte al Crucii Roșii române), ca și liberalul Constantin Stere. Diversele ministere au continuat să funcționeze și la București sub conducerea unor delegați în funcția de secretar general, mai cunoscuți apoi sub denumirea de „geranți“. Printre ei, unul dintre fidelii lui Carp, Lupu Kostaki, boier moldovean cu o îndelungată carieră în administrație, pe atunci membru în Consiliul administrativ permanent. Numirea acestui „progerman“ ca secretar general cu delegație al Ministerului de Interne urmărea în mod evident să netezească cât de cât raporturile cu ocupantul.27 Până la urmă, dintre toți secretarii generali delegați de guvernul Brătianu, el este singurul care s-a menținut, ceilalți fiind înlocuiți chiar cu propriul lui concurs cu persoane convenabile atât autorităților de ocupație, cât și „patronului“ din umbră, P.P. Carp.

Față de tragica desfășurare a evenimentelor, „germanofilii“ au adoptat atitudini diferite. Pentru unii, din dezastru trebuia să se nască o Românie nouă, scuturată de liberalii demagogi și iresponsabili, de dinastia care-și trădase atât originea germană, cât și obligațiile față de țara de adopție și, în genere, de toate relele trecutului. Era punctul de vedere al lui Carp și al susținătorilor săi. „D-ta, care nu mai aparții nici unui partid – îi scria Beldiman lui Carp la câteva zile după catastrofa României, în decembrie 1916 – ești astăzi singurul care dispui de autoritatea personală, morală și politică.“28 Tot Beldiman preconiza, într-un memoriu confidențial din ianuarie 1917, necesara „renaștere a statului român“: „trebuiesc reformate din temelie, administrațiunea internă, școala primară, raporturile agrare și chestia țărănească; trebuie să se creeze din nou condițiile unui stat bine rânduit“. Cu privire la dinastie, lucrurile erau spuse fără menajamente: „Actuala dinastie și-a sigilat singură soarta în ziua în care s-a dat pe sine și a dat țara pradă Rusiei, făcându-se astfel complice la catastrofa de azi. […] Înlocuirea actualei dinastii printr-o

alta nouă este de aceea cea mai serioasă și cea mai urgentă chestiune prealabilă.“ Noul rege avea să fie căutat la Viena sau, și mai bine, la Berlin; „renașterea“ României presupunea o legătură cu Puterile Centrale mai strânsă ca oricând.29

Carp, cum îi era felul, nu umbla cu jumătăți de măsură. Considera că nu poate forma un guvern cât timp funcționa la Iași guvernul legal al țării. Îi presa însă pe nemți să desăvârșească ocuparea României. Când guvernul de la Iași va fi alungat, atunci va veni și momentul lui. Din însemnările lui Ioan Bianu: „Lupu Costache ia zilnic masa la Carp, care de fapt are conducerea autorităților românești: Lupu ca șef la Interne, Antipa la Domenii. Carp pregătește guvernul său; a spus germanilor: dați zor și aruncați pe ruși afară din țară de tot – atunci vom vorbi despre organizarea și facerea guvernului meu. Acuma guvernul țării este în Moldova – al doilea guvern nu se poate face decât după ce acel guvern va ieși de pe teritoriul țării și prin aceasta va fi desființat. Cu măgarul cela de Ferd[inand] nu voi sta de vorbă. Cătră Marghiloman etc. Acuma nu am nimica de întreprins și de organizat cu voi. Când va veni vremea, vă voi porunci, vă voi arăta ce aveți de făcut și veți face.“30 Kaiserul ar fi plin de bunăvoință față de România, asigura Lupu Kostaki, admițând chiar mărirea ei cu Basarabia, sub două condiții: unul din fiii săi ca rege și modificarea constituției. La 12 septembrie 1917, Bianu rezumă – sursa fiind Grigore Antipa – îndemnurile adresate de Carp mareșalului Mackensen, comandantul german suprem din România ocupată: „1. Cucerește Moldova. 2. Locotenență domnească. 3. Aducerea unui nou rege străin. 4. Pace separată cu România.“31

Din nefericire pentru Carp, germanii n-au reușit să cucerească Moldova. S-a vorbit însă în mai multe rânduri despre un ipotetic guvern Carp, printre prezumtivii miniștri aflându-se Lupu Kostaki, Grigore Antipa, colonelul Verzea, Nenițescu, Radu Rosetti… A circulat, în vara anului 1917, din inițiativa lui Lupu Kostaki și o așa-numită (oarecum ironic, cu un termen arhaic) „pantahuză“: o listă cu semnături în vederea acordării de puteri depline lui Carp (un soi de „dictatură“)32; din lipsă de aderenți, totul a căzut baltă. Timpul nu lucra în favoarea bătrânului conservator.

La antipodul lui Carp, în relația cu germanii, s-a situat Maiorescu. Era „cel mai german“ dintre români, format pe de-a-ntregul în spiritul culturii germane. Cu toate acestea, Maiorescu a ales să nu întrețină raporturi cu ocupantul. Era pentru el o chestiune de principiu, de demnitate personală, de respect de sine. Nota în jurnalul său la 21 decembrie/3 ianua-rie 1917: „Pe la 5 ore seara col. Brociner la mine din partea mareșalului Mackensen, care ar vrea să aibă «o discuție» cu mine. […] I-am răspuns că eu șed strada Lustrului 7 și mareșalul n-are decât să depuie o cartă de vizită la mine și eu mă voi crede obligat să-i răspund vizita și atunci putem vorbi. A plecat Brociner […] și a venit peste o oră cu răspunsul că Mackensen nu e hotărât și că va vedea el însuși mâine dacă poate primi acest mod de intrare în relații. I-am răspuns că altfel nu primesc eu. Eu sunt supusul credincios al Regelui nostru Ferdinand, câtă vreme este Rege, și nu pot merge la altă autoritate parcă ar fi ea stăpâna de drept a țării. Mackensen trebuie să păzească cu mine regulile sociale, nu autoritative, dacă vrea «o discuție liberă». El mă poate aresta, dar nu mă poate schimba în credința mea de cetățean român.“ În aceste condiții, evident, întâlnirea n-a mai avut loc. O altă tentativă, la 26 februarie/11martie, când Maiorescu e întrebat – din inițiativa autorității germane –, dacă n-ar fi dispus să asiste la deschiderea stagiunii Teatrului Național, cu o piesă jucată în germană, cu care prilej s-ar putea întâlni cu Mackensen; a fost mulțumit să poată transmite că „bronșita mea de-abia trecută m-a împiedicat și mă mai împiedică să ies din casă câtă vreme va ține această extraordinară zăpadă și umezeală“33 (o invitație similară a fost declinată și de Marghiloman și chiar de Carp, cel din urmă considerând probabil că nu era cadrul potrivit

pentru el). Altminteri, Maiorescu s-a întâlnit frecvent cu oameni politici români, inclusiv cu partizani ai lui Carp, nu însă și cu acesta. A căutat să-i îndrepte spre o politică echilibrată, în orice caz cu respectarea dinastiei. De mai multă vreme bolnav de inimă (dovadă și scrisul de-a dreptul descompus al *Jurnalului* său), a murit la 18 iunie/1 iulie 1917: o pierdere pentru cultura și politica românească și în special, în conjunctura dată, pentru linia „germanofilă“ moderată.

Paralela Maiorescu–Carp așază în contrast două personalități ieșite din comun. Maiorescu înțelege să nu se coboare, Carp socotește că, oricare ar fi condițiile, el n-are cum să se coboare, fiind cu mult deasupra oamenilor și evenimentelor. Maiorescu s-ar fi simțit umilit în fața lui Mackensen, Carp n-are asemenea stări, fiindcă vorbește pe picior de egalitate cu mareșalul german (în cel mai bun caz pentru acesta!), recomandându-i chiar cum trebuie să procedeze. Unii germani care l-au vizitat au plecat cu impresia că „nu vrea să știe că suntem învingători; el caută pururea să impuie de la egal la egal“. „Nu uita că ești boier moldovean – îl sfătuia pe Lupu Kostaki –, fii prudent în vorbă și țanțoș în atitudine, fără a provoca pe cineva, dar și fără a implora ceva; cere să ni se recunoască drepturile ce ni se cuvin…“34 Ar fi mărturisit până și Carol I, suveranul distant și autoritar, că „niciodată nu s-a simțit mai puțin Rege decât în timpul guvernării lui Carp“.35

Partida a câștigat-o, provizoriu, Marghiloman. Nici nu-i evitase pe nemți în stilul lui Maiorescu (în general, răspundea invitațiilor), nici nu devenise mai german decât germanii, precum Carp. Nu se pronunțase împotriva dinastiei, deși lăsase de înțeles că regele ar putea să ia act de situație și să abdice. Între timp, după orele amare ale înfrângerii, guvernul Brătianu căpătase un nou suflu; fusese remaniat la sfârșitul anului 1916 pentru a face loc conservatorilor antantofili și conservatorilor-democrați (cei din urmă, cu Take Ionescu; ceilalți, fără Nicolae Filipescu, care murise la scurt timp după intrarea României în acțiune). Cu sprijinul misiunii militare franceze și al trupelor ruse (înainte de debandada provocată de Revoluție), armata română stabilizase frontul din Moldova și repurtase în vara anului 1917 victoriile de la Mărăști și Mărășești. Prăbușirea Rusiei a schimbat însă datele problemei. România singură – redusă la Moldova – nu se mai putea apăra. Guvernul Brătianu s-a văzut nevoit să accepte – în decembrie 1917 – încheierea unui armistițiu (la Focșani); o lună mai târziu a demisionat, lăsând locul unui guvern prezidat de generalul Averescu, la rândul lui urmat de guvernul Marghiloman instalat la 5/18 martie 1918. Pe lângă șefia guvernului, Marghiloman a preluat și portofoliul Internelor; în poziția a doua, ministru de Externe, Constantin C. Arion, care ocupase deja posturi ministeriale în mai multe guverne conservatoare. În condițiile recunoașterii înfrângerii, Marghiloman a apărut ca unica soluție. Carp era prea vârstnic, prea intransigent și prea izolat. Puterile Centrale renunțaseră să forțeze lucrurile și nu pretindeau înlăturarea dinastiei. Marghiloman era singura persoană acceptabilă atât pentru germani și austro-ungari, cât și pentru rege. Era cu adevărat omul situației. În conjunctura existentă, s-a putut considera și salvator al dinastiei. Cât despre pacea de la București, pe care a fost nevoit să și-o asume, ea nu poate să cadă în răspunderea lui: era consecința războiului pregătit, purtat și pierdut de guvernul Brătianu. S-a făcut presupunerea unui fel de înțelegeri tacite între Brătianu și Marghiloman; cu alte cuvinte s-ar fi jucat în mod deliberat pe două planuri, pentru a se lăsa o șansă în caz de eșec. E o ipoteză fără acoperire. La fel, și considerarea guvernului Marghiloman drept „guvern de sacrificiu“.36 Nu pentru a se sacrifica a acceptat Marghiloman să fie prim-ministru. Oricât de patriot ar fi fost, nu-și rata în felul acesta cariera politică și nu-și îngropa propriul partid. În martie 1918, el și susținătorii săi credeau că istoria le-a dat dreptate. Germania părea pe punctul

de a câștiga războiul. Îl câștigase deja în Răsărit. Luând act de dezastrul României, conservatorii aveau cel puțin satisfacția de a marca decisiv în poli-tica de partid. Liberalii erau meniți să dispară (așa cum se va întâmpla de fapt cu conservatorii!) sau cel puțin să rămână ani buni în opoziție. La fel, partidul lui Take Ionescu sau conservatorii disidenți. Singurul mare partid rămânea Partidul Conservator al lui Marghiloman, cu perspectiva multor ani de guvernare. Comportamentul guvernanților o dovedește. Nu e un guvern care să „tragă de timp“, așteptând să treacă lunile și să vină victoria Aliaților! Dar cine mai credea în victorie? Liberalii mai mult o sperau decât credeau în ea cu adevărat, fiindcă victoria ar fi fost singura lor ieșire. Credința neclintită o mai avea doar regina Maria, dar la ea era mai curând o mistică decât un raționament. I-a „explicat“ generalului Averescu, atunci când acesta se pregătea să negocieze cu germanii: „Nu te mai chinui, generale, să-mi înțelegi atitudinea. Explicația e simplă: sunt englezoaică, și englezii nu obișnuiesc să piardă.“37 Tot regina avea să spună ceva mai târziu, când reluase relațiile cu Marghiloman, binevoitorul său adversar din vremea războiului: „Dl Marghiloman mi-a făcut un compliment la care am fost foarte simțitoare; el mi-a reamintit că am fost singura ființă care a crezut că sfârșitul războiului va fi cum a fost. Este adevărat: toată lumea s-a îndoit, dar toți, fără excepție!“38 Considerând cu totul improbabilă o răsturnare a situației, guvernul conservator s-a pus pe lucru, avansând proiecte ambițioase pentru România. A fost un guvern reformist și activ, convins că îi revine misiunea de a reclădi țara pe alte baze decât cele de până atunci. Obligat prin pacea de la București să cedeze Dobrogea și munții, realiza, în compensație, unirea Basarabiei, prima din seria celor trei uniri succesive care aveau să conducă la România Mare. Şi chiar în ajunul demiterii sale, primul-ministru ordona trupelor române să intre în Bucovina. Este de presupus că ar fi procedat la fel în cazul Transilvaniei, și astfel ar fi devenit el „făuritorul“ României Mari. Înlăturat de rege la 24 octombrie/6 noiembrie 1918, în momentul când victoria Aliaților devenise certă, Marghiloman s-a simțit profund jignit, socotindu-se victima unei „lovituri de stat“ date în favoarea lui Brătianu.

Mai rămân de spus câteva cuvinte cu privire la grupul „germanofililor“ intransigenți din jurul sau din apropierea lui P.P. Carp. Formarea guvernului Marghiloman i-a determinat pe unii „carpiști“ să se alăture noii puteri, pe cei mai motivați i-a umplut însă de indignare. Astfel, Alexandru Beldiman, care în cursul anului 1917 venise la București și se agitase în întruniri și conferințe denunțând dinastia și guvernarea Brătianu, îl acuza pe Marghiloman pentru greaua răspundere ce și-o luase, oferindu-și serviciile pentru reabilitarea casei domnitoare; menținerea acesteia, după Beldiman, însemna de fapt „întoarcerea în scurt timp a putregaiului brătienist“.39

De ziua onomastică a lui Carp (30 iunie 1918), admiratorii săi îi trimit o scrisoare deschisă, exprimându-și încă speranța în misiunea lui salvatoare: „Țara, care nu v-a ascultat, e astăzi în adâncul umilinței. Prin viziunea limpede a dezastrului țării, prin jertfa dureroasă ce războiul v-a impus, prin munca ce ați depus întru alinarea ororilor lui, prin nerecunoștința prin care ați fost răsplătit, stați astăzi singur mai slăvit decât toți, și mai presus decât toți. Se împlinește astfel în ființa d-voastră o chemare a soartei, la care trebuie să răspundeți.“ Semnăturile indică numărul celor rămași fideli. Sunt vreo 40, printre care, dintre oamenii politici, Lupu Kostaki, Virgil Arion, D. Nenițescu…40

La 15 iunie 1918, Nenițescu îi scria lui Beldiman, revoltat de modul cum au decurs alegerile parlamentare, cu trecerea multora, din toate partidele, în tabăra celui care părea că a învins: „La Cameră mi se raportează că au reușit pe lista lui Marghiloman, 22 deputați de ai noștri. […] Nu vom lua parte la lucrările Parlamentului nici Carp, nici eu. Camera aceasta este o rușine. S-au ales numeroși liberali și tachiști trecuți la

Marghiloman.“41

Cu „binecuvântarea“ lui Carp, Nenițescu editează de la 28 iunie 1918 un ziar, *Renașterea* (titlu dorit de Carp, Nenițescu ar fi preferat *Reforma*). Se insistă în coloanele sale asupra necesității reformelor: electorală, agrară, școlară, într-o tonalitate care probabil depășea intențiile lui Carp, dar servea „dublării“ politicii guvernamentale. Marghiloman e, firește, criticat, dar sunt denunțați fără menajamente regele și Brătienii. Printre colaboratori: Lupu Kostaki, Alexandru Beldiman („Jos masca!“, articol din 12 august, firește contra lui Brătianu), Radu Rosetti… Ultimul număr este datat 13/26 noiembrie 1918.

Pentru „germanofilii“ de toate nuanțele, noiembrie 1918 înseamnă căderea cortinei.

III
Țara, opinia, elita

În tot ce ține de „idealul național“, istoricii s-au obișnuit și și-au obișnuit și cititorii cu un anume gen de clișee. Se lasă impresia că națiunea română, în ansamblul ei, ar fi fost preocupată de soarta românilor aflați sub stăpânire străină și ar fi susținut mișcarea pentru Unire. O asemenea înțelegere a lucrurilor se poate raporta la opinia publică, dar nu e nicidecum va-labilă pentru toți românii. Doar pentru o fracțiune a lor.

Constantin Argetoianu înfățișează în memoriile sale reacția, sau mai bine zis lipsa de reacție, a țăranilor cărora Octavian Goga, refugiat din Ardeal tocmai pentru a susține lupta pentru Unire, le solicita votul în încercarea de a intra în Parlament:

„Ce m-a impresionat mai mult în această campanie electorală – spune memorialistul, și subliniază – e că *n-am putut deștepta interesul țărănimii pentru cauza națională*. Când le vorbeai de Ardeal, de suferințele fraților de peste munți, te ascultau cu smerenie, dar nimic pe fața lor nu arăta cea mai mică emoție, cel mai mic sentiment. […] Nici vorbele înflăcărate ale lui Goga nu parveneau să descrețească chipurile posomorâte care nu se deșteptau decât în fața celor ce le vorbeau de nevoile și de necazurile lor zilnice. Prețul bucatelor, scumpetea uneltelor și a traiului, împărțirea pământurilor despre care se zvonise – erau singurele lucruri cu care te puteai apropia de sate, indiferente față de «idealul național» și ostile oricărui război, care pentru țărănime se rezuma în două noțiuni: concentrare și rechiziții. Țăranul român s-a bătut foarte bine, a fost un admirabil soldat, fiindcă din fire e nepăsător, răbdător și supus – dar a intrat în război fără nici o vlagă. Țăranii noștri de la câmp, aproape că nici nu știau de existența Ardealului și ceea ce se petrecea sau nu se petrecea dincolo de munți le era cu totul indiferent.“ „Cine spune contrariu, minte“, conchide Argetoianu.42

Un alt contemporan al evenimentelor, lingvistul Iorgu Iordan, face și el distincția între opinia publică și comunitatea națio-nală văzută în totalitatea ei. Iată ce scrie acest savant rigid și om de stânga în stilul lui bolovănos: „Se poate afirma că, în linii mari și aproximativ vorbind, majoritatea, poate chiar marea majoritate, a opiniei publice românești era pentru intrarea în război alături de «aliați». Trebuie să precizez ce înțeleg eu aici prin «opinie publică». Raportat la întreaga populație a țării, chiar cu excluderea copiilor și adolescenților propriu-ziși, numărul partizanilor acestei politici era destul de limitat. Căci, afară de țărănime, care, din acest punct de vedere, era ca și in-existentă, și de muncitorimea organizată, care se pronunța, prin reprezentanții ei autorizați, contra războiului, rămâneau să se manifeste, într-un fel ori altul, intelectualii…“43

Nu e nevoie să înmulțim referințele pentru a fi lămuriți în privința lipsei de orientare a marii majorități a populației. De altfel, potrivit recensământului din 1912, 60% dintre români erau analfabeți, cei mai mulți la sate, dar o bună treime și din mediul urban. În aceste condiții, ce să mai vorbim despre cultura politică? Manipularea masivă a voturilor – chiar mai târ-ziu, în perioada interbelică – este o constantă, cu majorități zdrobitoare acordate, fără discernământ, guvernului care organiza alegerile. La fel, și în marea alegere a războiului, masa populației avea să se lase în voia factorilor de decizie.

În interiorul marelui cerc al populației românești, cercul opiniei publice era incomparabil mai îngust. Sunt cei care se interesau, cu mai multă sau mai puțină competență, de pro-blemele naționale și politice, și aveau punctele lor de vedere: persoane cel puțin cu studii secundare (nu erau prea multe; chiar în 1930, când condițiile culturale mai evoluaseră, doar 15% dintre românii știutori de carte depășeau nivelul școlii primare), funcționari, studenți, profesori, jurnaliști, ofițeri… O cifră de ordinul câtorva procente, nu prea multe sute de mii, din cei peste 7 milioane de locuitori ai țării.

În marea ei majoritate, opinia publică era „pro-Transilvania“ și francofilă, așadar, pentru intrarea României în război alături de țările Antantei. Ce mărturie mai bună decât a „germanofilului“ I.C. Filitti căruia nu-i face deloc plăcere să noteze în jurnalul său cele ce urmează (la data de 8/20 august 1914):

„Opinia publică și presa – aproape unanime pentru Tripla Înțelegere. Am publicat o broșură (pentru că în formă de articol nu mi se primea la ziar) intitulată *Cu Tripla Alianță*. Ziarele tac mute. Librarii nu îndrăznesc s-o ia spre vânzare. Cei ce au primit-o sunt furioși și o atribuie unui jidov plătit, unui funcționar al legației austriace, urii lui Marghiloman. Ziarul *Ziua*, care a apărut în favoarea Triplei Alianțe, se vinde tiptil. La Capșa, tineretul nostru a cumpărat un stoc întreg din acest ziar și l-a ars în public. Regele nu e cruțat. Aurul rusesc a cumpărat presa și pe mulți particulari. Alții sunt călăuziți de sentimentalism…“

Şi, câteva zile mai târziu, pe 18/31 august: „Capșa: franco isteria și ruso francăria la culme. Oamenii fără căpătâi decretând moartea regelui și a tuturor partizanilor unei acțiuni cu Tripla Alianță.“44

Foarte interesantă și mărturia altui „germanofil“, doctorul Vasile Sion, profesor la Universitatea din București. *Despre studenți*: „Îmi redeschideam cursul la Facultatea de Medicină din București, în toamna anului 1915. Făceam o privire generală asupra disciplinei ce profesez în facultate. E o disciplină în care munca învățaților germani, mai ales în ultimele decenii, a adus contribuții imense. Mărturisesc că, fără a altera adevărul și fără a nedreptăți pe nimeni, expunerea mea era o pledoarie cam colorată, poate tendențioasă, pentru știința germană și metodele germane de a explora în știință. Dar de 15 ani dădeam curs aceloraşi idei, la ocazie. Totuși, de data aceea a trebuit să schimb șirul expunerilor, pentru că vorbele mele au fost întâmpinate cu frecături de picioare și semne de nemulțumire.“ *Despre intelectualii de la sate*: „Din vremuri eu eram în corespondență cu vreo 20 de învățători rurali. Corespondența noastră se mărginea exclusiv la schimb de idei cu privire la ridicarea culturală și economică a satelor. Ei bine, în timpul neutralității noastre, toți acești oameni, afară de doi, au rupt, unul câte unul, corespondența cu mine, pe motivul că altă idee îşi făcuseră despre patriotismul meu. Unii m-au și insultat în scris. Chiar cei doi au continuat a fi mai reci și mai rezervați în corespondența lor.“ *Despre armată*: „Tot în timpul neutralității, necesitățile serviciului public ce îndeplineam atunci m-au dus într-o localitate rurală unde era în trecere un regiment de armată. Deși nu cădea în atribuțiile mele, m-am dus să mă interesez de sănătatea soldaților. Voiam mai mult să-mi fac de vorbă cu ei. Din mai multe grupuri mi s-a răspuns, la întrebările mele, că se

pregătesc de război. – Cu cine? – Cu ungurii. Şi a urmat o strajnică înjurătură la adresa vizatului vrăjmaș.“ Chiar dacă soldații fuseseră „captați“ de ofițeri, e semnificativ, consideră Sion, că aceştia reuşiseră să-i convingă atât de bine.45

În amintirile lui, generalul Radu R. Rosetti este la fel de categoric atunci când se referă la starea de spirit a armatei:

„Afară de câțiva din șefii cei mari, care aveau alte convingeri sau nu voiau să-și arate convingerile pe față, toți cei din Marele Stat-Major, de la gradul de locotenent-colonel (inclusiv) în jos (cu ici și colo câte o excepție) erau fățiș pentru un război contra Austro-Ungariei, cu scopul de a elibera Transilvania de sub jugul unguresc.“46

Această efervescentă stare de spirit se explică prin convergența a două mituri, foarte puternice, fiecare în parte, și care, asociate, ajung să aibă un efect covârșitor.

Mai întâi, Transilvania. Dintre toate ținuturile cu populație majoritar românească aflate în afara hotarelor României, ocupa cu siguranță, și de departe, locul cel mai înalt în imaginarul național. În sens strict geografic și istoric, distincția trebuie făcută între Transilvania (sau Ardeal), vechiul principat al Transilvaniei, aflat în interiorul cercului de munți, și regiunile conexe: Banatul, Crișana și Maramureșul, care nu cunoscuseră dezvoltarea oarecum autonomă a celei dintâi în raport cu Coroana ungară. Termenul „Transilvania“ a ajuns însă să îmbrățișeze, cel puțin pentru românii din Regat, ansamblul teritoriului predominant românesc din vechea Ungarie. Erau, în preajma Primului Război Mondial, cam trei milioane de români, față de vreo 300 000 în Bucovina, și poate un milion și jumătate în Basarabia. Din punctul de vedere al exercitării drepturilor naționale, situația de departe cea mai bună o aveau românii din Bucovina (aflați în partea austriacă a dublei monarhii), și de departe cea mai proastă românii din Basarabia, supuși autocrației țariste. Românii din Transilvania trebuiau să facă față destulor discriminări, ca și tentativelor de maghiarizare, toate acestea însă pe fondul unui sistem politic de bine de rău liberal, ale cărui excese nu puteau depăși anumite limite; conta și forța numerică a românilor, ca și temeinica lor organizare, în jurul celor două biserici, ortodoxă și greco-catolică (unită), a unei rețele importante de școli și altor instituții naționale. Paradoxal, lucrurile stăteau mai prost în perspectivă pentru românii bucovineni, a căror pondere nu înceta să scadă, nu din pricina vreunor persecuții, ci a extinderii celorlalte etnii, în principal ucraineni și evrei. În Basarabia, rusificarea făcea progrese printre românii a căror condiție socială și culturală era în genere foarte modestă; nici măcar Biserica nu îi putea ajuta, ei fiind de aceeași confesiune – ortodoxă – cu rușii, în timp ce tocmai diferența confesională (ortodocși și greco-catolici *versus* romano-catolici și protestanți) a marcat o limită între românii din Transilvania și Bucovina și maghiari sau germani. Aici stătea deosebirea dramatică dintre românii transilvăneni și românii basarabeni; cei dintâi, în ciuda tracasărilor, nu riscau să piardă teren; timpul lucra însă în defavoarea celorlalți.

Din România însă, și de la București îndeosebi, Transilvania se vedea în toată splendoarea ei, iar Basarabia aproape deloc. Cultura românească modernă și mai ales conștiința istorică și a limbii, a originilor latine, fuseseră forjate în cea mai mare măsură de cărturarii transilvăneni: Şcoala Ardeleană, apoi curentul latinist al secolului al XIX-lea. Până să se angajeze Principatele pe calea occidentalizării, transilvănenii, și greco-catolicii în primul rând, mai apropiați de atmosfera Vienei și a Romei, se aflau cu un pas bun înaintea lor. Raporturile se inversaseră, desigur, odată cu crearea României, a sistemului său de instituții culturale: universități, Academie, și cu înmulțirea tinerilor români trimiși la studii în Occident. Dar încă la 1914 erau destui transilvăneni care ocupau, în Regat, poziții dintre cele mai înalte în ierarhia intelectuală. Sub acest aspect, Basarabia nu avea aproape nimic de oferit; exceptând cazul unic al „marelui basarabean“ Bogdan Petriceicu

Hasdeu, ea nu dăduse nici un nume de prim rang culturii românești.

În reprezentările istorice românești, Transilvania era inima întregului organism național. Aici fusese centrul Daciei antice: Decebal, Sarmizegetusa, înfloritoarele orașe romane. Aici, în cetatea de munți a Transilvaniei, s-a aflat aria principală a formării poporului român. Ajungea de altfel o privire pe hartă: Transilvania completa, într-un cerc aproape perfect, conturul încă nesigur al micii Românii. Față de *centrul* transilvan, Basarabia figura un ținut de *margine*, românesc desigur, care se dorea a fi reintegrat, dar nu esențial pentru destinul neamului. Această discriminare, în favoarea unei provincii și în defavoarea celeilalte, continuă de altfel să se manifeste și în prezent.

Imnul înălțat de Nicolae Bălcescu Transilvaniei, în cea mai răspândită, și de departe, operă istorică din cultura românească, rămâne o pagină antologică, definitorie pentru intensitatea unui vis: „Pe culmea cea mai înaltă a munților Carpați se întinde o țară mândră și binecuvântată între toate țările semănate de Domnul pe pământ. Ea seamănă a fi un măreț și întins palat, capodoperă de arhitectură, unde sunt adunate și așezate cu măiestrie toate frumusețile naturale ce împodobesc celelalte ținuturi ale Europei. […] Oriîncotro te-ai uita, vezi culori felurite ca un întins curcubeu și tabloul cel mai încântător farmecă vederea: stânci prăpăstioase, munți uriași, ale căror vârfuri mângâie norii, păduri întunecoase, lunci înverzite, livezi mirositoare, văi răcoroase, gârle a căror limpede apă lin curge printre câmpiile înflorite, pâraie repezi, care mugind groaznic se prăvălesc în cataracte printre acele amenințătoare stânci de piatră. […] În pântecele acestor munți zac comorile minerale cele mai bogate și mai felurite din Europa […], aurul îl vezi strălucind până și prin noroiul drumurilor […]. În sfârșit, istoricul-arheolog va cerceta cu interes suvenirile și rămășițele dacilor, ale acestui viteaz și nenorocit popor, cea din urmă odraslă din acel neam minunat al pelasgilor, care se arată la leagănul civilizației tuturor popoarelor și formează vârsta eroică a omenirii. El va întâlni încă la tot pasul urmele de uriaș ale poporului crai aici, romanii, domnii lumii, căci Ardealul e cea mai frumoasă parte a Daciei ferice, draga țară a Cezarilor.“47

Un tărâm mitologic, Transilvania.

Celălalt mit este mitul Franței. Modernizarea societății românești, occidentalizarea ei (cel puțin la nivelul instituțiilor și al elitelor) s-au făcut, pe parcursul secolului al XIX-lea, în primul și în primul rând, sub semnul culturii franceze și al unui atașament, aproape irațional, pentru Franța. Franceza era singura limbă de circulație cunoscută în principiu de toți românii (mă refer la cei din Regat) care urmaseră cel puțin studii liceale. Impactul ei a fost enorm și asupra limbii române, prin nesfârșitul șir de neologisme adoptate; în vocabularul românesc mo-dern, aproape 40% dintre cuvinte ajung să fie de origine franceză, și circa 20% în exprimarea curentă! Literatura franceză era citită în original de membrii elitei, iar de alți români în traduceri, mult mai numeroase decât din oricare altă limbă (pe locul secund, dar la distanță, aflându-se germana).48 Solidaritatea latină, un sentiment destul de pronunțat la un popor latin, despărțit geografic de celelalte, „o insulă latină într-o mare slavă“, acționa tot în beneficiul Franței, „capul“ familiei latine, cea mai puternică și mai influentă dintre națiunile latine. Foarte mulți români ajunseseră să vadă lumea cu ochii Franței. Pentru ei, în 1914, lucrurile erau simple de la bun început: Franța avea dreptate (chiar dacă dreptatea ei se amesteca oarecum cu „dreptatea“ Rusiei) iar Germania împreună cu Austro-Ungaria, erau singurele vinovate de război.

Până să se gândească la Transilvania, unii români considerau că România trebuia să sară în ajutorul Franței, în spiritul solidarității latine și pentru a-și „achita“ marea datorie culturală și sentimentală pe care o aveau față de această țară. Argetoianu face această constatare cu privire la fruntașul conservator Ion (Jean) Lahovari și la savantul medic Ion

(Jean) Cantacuzino, ocazional și om politic liberal, foarte împărțiți între România și Franța (după cum o atestă și dubla formă a prenumelui lor). „Lahovari și Cantacuzino – mai ales Cantacuzino – voiau și ei intrarea imediată în război […], și-o voiau numai de dragul Franței, care nu putea fi lăsată să piară, ca și cum soarta ei ar fi stat în puterea noastră! În sinceritatea lor, aproape nici nu pomeneau de Ardeal, de întregirea neamului și de Mihai Viteazul – abandonând toate argumentele de ordin național care ne împingeau pe mai toți împotriva Puterilor Centrale, ca să ceară intrarea în război «pour voler au secours de la France»!“49

Să-i dăm cuvântul și lui Barbu Ştefănescu Delavrancea, renumitul scriitor, dar și om politic conservator și orator foarte apreciat în epocă. Dintr-un discurs rostit la 10 noiembrie 1914: „Franța nobilă și artistică, cea dintâi în civilizația lumii. Franța cu monumentele trecutului și cu arta de azi, Franța care a urmărit unirea popoarelor latine, întinzând o mână de ajutor Italiei, întinzându-ne o mână caldă și nouă când urmăream unirea, această Franță e azi pradă războiului de dominație germană. Ea își varsă nobilul sânge al fiilor ei și așteaptă să vadă dacă pe malurile Dunării mai stă încă santinela română de care s-au spart zidurile barbarilor. Noi nu urâm Germania, iubim pe Franța. Germania vrea să croiască pe harta lumii state artificiale. Franța, Anglia și Rusia vor din contră liberarea popoarelor și întocmirea statelor pe baze etnice. Franța vrea să fim *una* și *pentru totdeauna*. Germania vrea o Ungarie și mai mare, și mai crudă. Franța, Anglia și Rusia ne-au spus: Fiți un popor liber de 12 milioane de români!“50 Desigur, românii nu sunt uitați, și nici Rusia, mult „ameliorată“ prin asocierea ei cu Franța; discursul însă, în ansamblul lui, e un discurs puternic emoțional, pentru Franța; celelalte aspecte ale conflictului, inclusiv unitatea românilor, sunt raportate la războiul Franței.

„Vive la France“ exclamă și poetul Ion Minulescu51, în timp ce criticul Eugen Lovinescu nu mai conteneşte să scrie despre războiul Franței și despre valorile franceze, iar pictorul Theodor Pallady, artist de factură pur pariziană, se întreabă într-o scrisoare deschisă: „Oare ne dăm seama că în cazul înfrângerii Franței va fi amputată cea mai frumoasă civilizație cunoscută în istorie?“; în contrast i se înfățișează germanii, „brutele“ care „de o jumătate de secol organizează distrugerea“.52 Apare, pentru câteva luni, începând de la 23 august 1914, și un ziar cu titlu bilingv *Vive la France! Trăiască Franța!*, care a beneficiat de colaborarea mai multor intelecutali români.

Greu de rezistat, când Franța și Transilvania chemau în aceeași direcție. Şi totuși unii români au înțeles să reziste. Ajungem astfel la al treilea cerc, după cercul cel mare al întregii comunități românești și în interiorul cercului mai mic al opiniei publice. Este un cerc într-adevăr foarte îngust: sunt membrii elitei intelectuale românești, în înțelesul strict al termenului. Cei aproape 200 de universitari de la cele două universități ale țării (București și Iași), câteva zeci de scriitori și publiciști de prim rang, alți oameni de cultură cu autoritate în diferite domenii și, firește, membrii Academiei Române (selectați din categoriile precedente). În total, câteva sute de persoane, cu notorietate și influență desigur variabile, dar în ansamblu de departe cele mai cunoscute, mai respectate și mai ascultate. Fără a uita, firește, elita politică, și ea foarte restrânsă, care, de altfel, intersectează adesea cu elita intelectuală. Nu puțini sunt universitarii sau scriitorii care fac și politică, după cum și oamenii politici ai vremii au, în majoritatea lor, o temeinică formație universitară.

Cercetătorul are surpriza să constate că acest grup restrâns, în principiu modelator al opiniei publice, are reacții în bună măsură diferite față de aceasta. Opinia publică este, în marea ei majoritate, francofilă și adepta eliberării Transilvaniei. Elita intelectuală se împarte oarecum egal între punctele de vedere opuse. Cei care înclină spre neutralitate sau

spre cooperarea cu Puterile Centrale nu au o pondere mai mică decât ceilalți. Sunt, ce e drept, mai puțin „vizibili“, și impactul lor este mai limitat, tocmai fiindcă opinia publică e mai puțin receptivă, sau de-a dreptul ostilă, părerilor exprimate de ei, și ei înșiși se manifestă uneori în surdină, fiindcă se simt neînțeleși. De asemenea, îi separă mai multe nuanțe decât pe membrii primului grup, care știu una și bună: Franța și Transilvania. Cei care au ajuns să fie numiți „germanofili“ se împart între neutraliști, în genere mai curând favorabili Puterilor Centrale, dar în grade diferite, și partizanii unei acțiuni militare alături de acestea. Unii sunt germanofili cu adevărat, sau austrofili, dar cei mai mulți sunt adversari ai Rusiei, așadar mai mult „rusofobi“ decât „germanofili“. Oricum, chiar germanofilii români au fost mai puțin germanofili decât erau francofilii francofili (dragostea pentru Franța a acestora din urmă putând cu greu să fie egalată).

De ce acest dezacord, curios, între opinia publică și o parte însemnată a elitei? Două sunt, cred, motivele principale care au condus la o asemenea disociere. Mai întâi, elita era într-o măsură mai mare de formație germană decât membrii intelectualității „de mijloc“, fără a mai vorbi de cei fără studii universitare. Pe parcursul secolului al XIX-lea, „modelul german“ concurase „modelul francez“. Junimea (creată în 1863), cea mai influentă societate culturală, avea, ca pretutindeni în România, o majoritate de cultură franceză, dar „minoritatea“ care conta, care dădea tonul, era întru totul de formație germană: Titu Maiorescu, ca îndrumător cultural, P.P. Carp în plan politic; iar ca simbol național, ea avea să înalțe tot un om de cultură germană, poetul Mihai Eminescu. După o aprigă luptă pentru „disciplinarea“ culturii române, pentru ieșirea ei de sub zodia romantismului diletant și adoptarea unei atitudini responsabile și riguroase, junimiștii au câștigat bătălia atât la Universitate, cât și la Academie. Tot mai mulți tineri au fost trimiși să studieze, să se specializeze, să-și ia doctorate în universitățile germane. A contat, desigur, pentru imaginea Germaniei, și marele prestigiu câștigat (după un început de domnie controversat) de regele Carol I. Dar, dincolo de Junimea și de Carol I, se afirma, pretutindeni în lume, renumele universităților germane, considerate de departe cele mai performante. Cât ar fi fost de francofoni și de francofili, românii nu puteau să rămână insensibili la forța acestui model intelectual. Cei întorși, cu studii, se presupunea, temeinice și cu un doctorat din Germania, aveau deschise porțile unei cariere universitare. În 1892, dintre profesorii titulari ai Universității din București (Facultățile de Drept, Litere și Filozofie, Științe și Medicină), 42 studiaseră în Franța și 8 în Germania (4 dintre ei în ambele țări). În 1914, sunt 62 cu studii în Franța și 29 în Germania (15 dintre ei în ambele țări). Raportul evoluează, așadar, de la 5 la 1, la 2 la 1.53 Filozofia, istoria, geografia datorau deja mai mult Germaniei decât Franței. La Universitatea din Iași evoluția este similară. Desigur, nu toți cei ieșiți din școala germană au susținut Germania în Primul Război Mondial (după cum nu toți cei de formație franceză au susținut Franța). Şi alți factori și-au avut ponderea lor, în primul rând atitudinea fiecărui intelectual în spinoasa problemă a provinciilor românești aflate sub stăpânire străină, precum și judecata privitoare la raportul de forțe dintre taberele în conflict. Însă, cu siguranță, formația culturală și reperele profesionale au jucat un rol deloc neglijabil în alegerea uneia sau alteia dintre soluții.

Al doilea motiv stă într-o abordare, din partea elitei, în mai mică măsură sentimental spontană și bazată mai mult pe argumente de ordin istoric și geopolitic. Principalul argument pri-vea pericolul mai mare reprezentat pentru România de Rusia decât de Germania și Austro-Ungaria. Degeaba și-ar fi extins România teritoriul pe seama Austro-Ungariei, dacă victoria Rusiei în război (conjugată cu eventuala dispariție a monarhiei austro-ungare) i-ar fi conferit acestei țări poziția de putere dominantă în întreaga Europă

centrală, răsăriteană și sud-estică. Mai întinsă, poate, teritorial, România ar fi fost diminuată politic, devenind o anexă a Rusiei. De altfel, circula știrea că aliații occidentali se învoiseră să ofere Rusiei Constantinopolul și strâmtorile, țelul expansiunii țariste timp de două secole (informație autentică: într-adevăr, în primăvara anului 1915, Franța și Anglia recunosc „dreptul“ Rusiei asuprea strâmtorilor). Cine știe pe unde ar fi trecut și frontiera vestică a marelui imperiu în condițiile victoriei asupra Puterilor Centrale și triumfului lumii slave în fața lumii germanice? Nu lipsea însă nici scenariul invers, al unei Rusii incapabile să facă față războiului și care s-ar prăbuși din interior (exista precedentul războiului ruso-japonez din 1904–1905, care s-a soldat în Rusia cu o revoluție; ceea ce se va întâmpla din nou, și chiar pe scară mai largă, dar nu de la început). În ambele variante, se putea susține o acțiune alături de Puterile Centrale: fie pentru a bara calea expansiunii rusești, fie pentru a profita de slăbiciunea sau de dezmembrarea Rusiei. Fapt este că România Mare s-a creat nu doar ca urmare a înfrângerii Puterilor Centrale de către aliații occidentali, ci și ca urmare a înfrângerii Rusiei de către Puterile Centrale, un dublu deznodământ, perfect contradictoriu, pe care nimeni nu-l putuse bănui. Altminteri, s-ar fi putut întâmpla ceva asemănător cu ceea ce s-a întâmplat la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, când Rusiei, victorioase, puțin i-a păsat de toate principiile și angajamentele, extinzându-și dominația asupra unei bune părți din continent. *Pentru Transilvania, să nu primejduim România*, așa gândeau mulți dintre membrii elitei intelectuale. Unii credeau chiar că Austro-Ungaria nu avea să mai supraviețuiască multă vreme, și atunci, oricum, și fără război, Transilvania urma să revină României (iar Bucovina putea fi dobândită, eventual, mai înainte, ca preț al unei neutralități favorabile Austro-Ungariei; și, de asemenea, Basarabia, dacă România se hotăra să lupte alături de Puterile Centrale). Așadar, membrii elitei întorceau problema pe toate fețele și nu se mulțumeau cu soluții simple; poate de aceea unii dintre ei au avut mai puțină intuiție!

Era în discuție și „definiția“ României, țară până atunci predominant „danubiană“. Dunărea, cu „prelungirile“ sale, marea, strâmtorile, îi asigura comerțul, în primul rând exportul de grâne care susținuse întreaga prosperitate a Regatului și, s-ar putea spune, chiar existența lui. Din acest punct de vedere, gurile fluviului, ca și portul Constanța, puteau să apară mai importante decât întreaga Transilvanie, și nu mai puțin libertatea circulației prin Dardanele. Victoria Rusiei părea de natură să pună toate acestea sub semnul întrebării. Dacă antantiștii privesc dincolo de Carpați, neutraliștii și „germanofilii“ nu încetează în anii neutralității să atragă atenția asupra condiției „dunărene“ a țării (Duiliu Zamfirescu, Jean Bart, Dinu C. Arion…), care nu trebuie denaturată de dragul Transilvaniei. Dimpotrivă, Basarabia ar fi consolidat această dimensiune dunăreană și maritimă.

„Stăpânirea exclusivă a gurilor Dunării – explica ziarul *Steagul* (al conservatorilor din jurul lui Marghiloman) – a fost și este însăși rațiunea noastră de a fi ca stat independent. […] Între Basarabia și Ardeal a fost totdeauna diferența aceasta, că Basarabia e cheia independenței noastre de la așezarea noastră în stânga Dunării, iar Ardealul e o problemă națională imprescriptibilă desigur, dar care cere în prealabil existența unui stat român independent prin stăpânirea gurilor Dunării.“54

Dar și importanța Dunării ar fi fost știrbită, dacă Marea Neagră, „prelungirea“ ei necesară, nu rămânea deschisă, de unde îngrijorarea stârnită de problema strâmtorilor. Până și unii antantiști vedeau în pretențiile rușești asupra strâmtorilor principala piedică în calea intrării României în război. Astfel, Nicolae Basilescu, profesor la Facultatea de Drept din București și deputat liberal, afirma într-un articol publicat în iunie 1915 că dobândirea Transilvaniei și Bucovinei și, chiar în plus, cedarea Basarabiei de către Rusia

nu ar folosi cu nimic României în cazul în care Rusia s-ar instala la Constantinopol: România Mare „ar cădea în vasalitatea economică și politică a Rusiei“.55

Trebuie spus că sub toate aspectele, și geopolitic, și econo-mic, și demografic, România, *cu Transilvania*, devenea *o altă țară*, orientată mai mult spre Europa Centrală, cu o compoziție multietnică și lipsită de sistemul de securitate de care beneficiase până atunci. O țară mai mare, dar și cu probleme mai mari în interior și cu o nesiguranță mai mare în afară.

Este interesant de urmărit și proporția „germanofililor“ pe regiuni istorice. „Germanofilii“ moldoveni sunt mai numeroși decât „germanofilii“ munteni. Muntenii nu sunt atât de preocupați de propria lor provincie și se identifică astfel mai ușor, pur și simplu, cu România; se aflau oricum în poziție dominantă: capitala la București, cea mai mare parte a burgheziei și a elitei politice, de obârșie muntenească. Moldovenii însă aveau o problemă cu Moldova, care, după unirea din 1859 nu încetase să piardă din substanță în favoarea Munteniei. Cei care se pronunțau, doar în vorbe, în defavoarea Unirii, erau o mică minoritate; dar starea de insatisfacție avea un caracter mai general. La 1859, Bucureștiul număra 120 000 de locuitori, iar Iașul 65 000, așadar, peste jumătate din populația orașului care avea să devină capitala unică a țării. În 1912, Bucureștiul atin-sese 340 000 de locuitori, în timp ce Iașul abia depășea 75 000, un raport aproape de 5 la 1; mai mult decât atât, în timp ce în intervalul de 13 ani dintre recensăminte (1899 și 1912), capitala României sporise cu 65 000 de locuitori, capitala Moldovei, dimpotrivă, pierduse 2 500 de suflete.56 Iașul nu mai avea nici primatul cultural de odinioară. Societatea „Junimea“, tipic ieșeană la origine, se deplasase la București în 1885. Universitatea din Iași, înființată înaintea celei din București (1860 și 1864), pierdea necontenit teren în favoarea rivalei sale. Unii dintre profesorii săi înțelegeau să rămână moldoveni până la sfârșitul carierei; erau însă destui care nu ratau ocazia de a se transfera la București atunci când apărea un loc disponibil.

Înainte de a fi preocupați de Transilvania, numeroși membri ai elitei moldovenești erau preocupați de Moldova, inclusiv de Moldova cealaltă, de Basarabia, anexată de ruși la 1812 (recuperată parțial – județele din sud – la 1856, și pierdută din nou la 1878). Față de Rusia, moldovenii manifestau o sensibilitate mai acută decât muntenii. Pericolul rusesc privea România în ansamblu, dar Moldova în și mai mare măsură. Iașul se afla la doi pași de frontieră. Dacă Rusia ar fi conti-nuat anexiunile, Moldova era cea vizată în primă instanță (ajungându-se astfel la „reunificarea“ ei în interiorul imperiului). „Nu cu Rusia“ era punctul de vedere al multor moldoveni. Aliată la 1877–1878, Rusia se comportase aproape ca o forță de ocupație și sfârșise prin a anexa un teritoriu aparținând României. Cine putea garanta că situația nu s-ar repeta? Rămânea, pentru cei care se temeau de o invazie rusă, soluția neutralității, iar pentru cei care se temeau mai puțin și sperau să vadă Basarabia eliberată și Rusia împinsă spre Răsărit, soluția alianței cu Puterile Centrale. Întregirea Moldovei cu Basarabia ar fi sporit de altfel importanța ei în plan național, oferind, măcar parțial, o rezolvare frustrărilor moldovenești.

Mărturiile sunt numeroase cu privire la o atitudine dinstinctă. Lupu Kostaki zicea răspicat: „…deși uniți de 57 de ani, nu suntem cu totul contopiți într-un singur bloc. Muntenilor puțin la păsa de viitorul Moldovei de a fi rusificată, și mai puțin încă se interesau de Basarabia și Bucovina“.57 Într-o schiță biografică privitoare la istoricul Radu Rosetti, ginerele său, Victor Beldiman, așadar o persoană care-l cunoștea bine, afirmă despre el că era un moldovean convins, nutrind dispreț față de „valah“ (cu precizarea că nu mergea totuși atât de departe ca acei moldoveni care puneau încă sub semnul întrebării unirea de la 1859!).58

În perioada neutralității, P.P. Carp se pune în fruntea unui ziar pe care-l intitulează *Moldova* (apare de la 1 martie 1915 până la 14 august 1916). Titlul este semnificativ, deși Carp nu era doar o figură moldovenească, ci un lider național. Credea însă în necesitatea unui tratament mai echitabil al provinciei sale de obârșie, și probabil că așa se explică în bună măsură proiectul său de descentralizare administrativă, după modelul german, pe care a sperat că tocmai înfrângerea României îi va da posibilitatea să-l pună în aplicare; era opusul modelului francez de centralizare excesivă adoptat de România. „Moldova“ însemna de asemenea revenirea fostului principat la frontiera de pe Nistru. În articolul-program, intitulat *Idealul național*, Carp argumenta în felul următor: „Înainte de toate, România este un stat dunărean; de gurile Dunării atârnă viitorul ei economic, și e o chestie de existență pentru dânsa de a împiedica stăpânirea lor de alții decât de noi. Dacă luăm Transilvania și pierdem gurile Dunării, suntem pierduți și Transilvania cu noi. Dacă, din contră, ne întindem până la Nistru, chestia Transilvaniei va rămâne o problemă, pe care o vor dezlega ge-nerațiunile viitoare, cu ușurință și fără conflict cu Imperiul Austro-Ungar.“ Prioritatea este spre Est și nu spre Vest, spre gurile Dunării și spre Nistru, nu spre Carpați și spre Tisa. Un program național, desigur, dar cu o incontestabilă coloratură moldovenească.59

Trecând de la moldoveni la transilvăneni, ne așteaptă o surpriză, în măsura în care unirea Transilvaniei a intrat în istoriografie și în conștiința națională ca singura soluție firească, pe care nici un român și, cu atât mai mult, nici un român ardelean n-ar fi avut motive să o pună sub semnul întrebării. Există și ideea cu totul greșită că mișcarea națională a românilor din Transilvania însemna neapărat și o mișcare vizând unirea Transilvaniei cu România. Depinde de altfel la ce epocă ne refe-rim. Mișcarea națională a început în Ardeal cu mult înainte de crearea României. Multă vreme nici n-avea să revendice atașarea la o Românie care încă nu exista (sau la Principate, oricum separate, care nu se aflau deloc într-o stare înfloritoare, nici în plan politic, nici social, nici cultural). Situația a cunoscut o modificare importantă prin crearea României în 1859 și consolidarea ei treptată după 1866 și, în paralel, din pricina compromisului dualist austro-ungar din 1867, în urma căruia Transilvania revenise Ungariei, pierzându-și orice urmă de autonomie, contopită în ceea ce, în defavoarea minorităților, căuta să fie un stat național ungar. România devine acum un reper semnificativ pentru românii transilvăneni. De aici până la ruperea de monarhia habsburgică mai era însă cale lungă. Românii supuși Ungariei luptau pentru drepturi egale cu ungurii, sub toate aspectele: participare la conducerea țării, învățământ românesc de toate gradele și așa mai departe; cei din Transilvania propriu-zisă revendicau și revenirea la statutul de autonomie a Transilvaniei, la care au renunțat după 1900 în ideea considerării tuturor românilor, atât din Transilvania, cât și din Banat, Crișana și Maramureș, drept comunitate alcă-tuitoare a statului. Unirea cu România n-a fost exprimată public niciodată până la 1914. Desigur, cine ar fi făcut-o ar fi avut de suferit rigorile legii, dar și așa destui români au trecut prin închisori pentru diverse delicte politice sau de presă, suferind condamnări de altfel nu prea grave și fiind supuși în detenție unui tratament relativ „convenabil“. N-a făcut-o nimeni, fiindcă problema nu se punea. Exista, desigur, în imaginarul românesc, o Românie „de la Nistru pân’ la Tisa“, și, mai ales, gândul unirii, cândva, a Transilvaniei, dar România aceasta era un proiect ideal, îndepărtat, poate utopic; nu a existat o mișcare iredentistă efectivă. Chiar și Regatul român se aliase cu Austro-Ungaria în 1883; continua să le poarte de grijă românilor de peste munți, dar cu anume discreție și fără să depășească o anumită limită. Proiectul unificator rămânea deocamdată în coordonatele predominant culturale. Slavici exprimă, într-o manieră „excesivă“, dar cu atât mai evident, disocierea dintre cultural și

politic, în ce privește raporturile Transilvaniei cu România. A fost un mare luptător pentru unitatea culturală a tuturor românilor („Soarele pentru toți românii la București răsare“) și un luptător la fel de convins pentru *neunitatea* lor politică. În 1906, Aurel C. Popovici și-a lansat proiectul federalist al „Austriei Mari“.60 Încă departe de România Mare! După el, monarhia habsburgică ar fi trebuit să devină o confederație formată din 15 state, unul dintre ele reunind teritoriul majoritar românesc. S-a putut afirma, mai târziu, fără o justificare credibilă, că în intenția autorului acesta ar fi fost doar un pas spre desprinderea românilor de dubla monarhie. Înseamnă să vedem la A.C. Popovici un desăvârșit machiavellism, o strategie perversă propunând Austro-Ungariei o ieșire care aparent o restabilea, dar în realitate îi săpa temeliile. Lucrurile nu stau așa: A.C. Popovici chiar credea în proiectul său. Speranțe se puneau în moștenitorul tronului, Franz Ferdinand, cel ucis la Sarajevo, care ar fi urmărit și el o „egalizare“ a situației diferitelor națiuni; A.C. Popovici, ca și Alexandru Vaida-Voievod, miza pe o schimbare odată cu noua domnie.

În preajma izbucnirii Primului Război Mondial, începe să se simtă totuși o oarecare incertitudine cu privire la viitorul monarhiei habsburgice: un motiv în plus pentru intransigența manifestată de Viena în vara anului 1914. Era și o urmare a războaielor balcanice, în urma cărora Imperiul Otoman multietnic își pierduse posesiunile europene în favoarea statelor naționale din Balcani: un model valabil, eventual, și pentru Europa Centrală. Un curios articol pe această temă apare, cu câteva luni înainte de război, în *Noua revistă română*, sub titlul „Viitorul conflict european. Dezmembrarea Austriei“. Autorul întrevedea posibilitatea unei împărțiri a Austro-Ungariei între Germania și Rusia, ceea ce, ține să spună, n-ar fi de altfel o soluție prea bună, însă, odată ce lucrurile s-ar petrece în acest fel, România, urmând Germania, și-ar alipi Transilvania, o parte din Banat și sudul Bucovinei.61 Premoniție parțială: lucrurile s-au petrecut așa, pe jumătate, în favoarea României, și nu a Germaniei!

Izbucnirea războiului în 1914 a marcat o răscruce. Se contura pentru prima dată, în funcție de alegerea României, dar și de opțiunea transilvănenilor, posibilitatea unirii cu România. Dintre liderii transilvăneni, Octavian Goga și Vasile Lucaciu au trecut imediat în Regat, unde au susținut vehement campania pentru intrarea României în acțiune. Îi vor urma și alți intelectuali: Sever Bocu, Onisifor Ghibu, Vasile Stoica, Octavian Tăslăuanu… Nu foarte mulți, totuși.62 Liderii Partidului Național Român din Transilvania și-au exprimat fidelitatea față de dubla monarhie. În octombrie 1914, la funeraliile regelui Carol a participat – mai puțin Iuliu Maniu – întreaga conducere a românilor transilvăneni: Alexandru Vaida-Voievod, Teodor Mihali, Ştefan Cicio-Pop, Aurel Vlad, Valeriu Branişte, Vasile Goldiș. Goga și Lucaciu au încercat să-i „lămurească“. „Mi-aduc aminte – povestește Goga –, discuția a fost lungă și foarte vie. Colegii mei plini de îngrijorare se înfășurau în multă prudență și vedeau în rostul expatrierii noastre mai mult o atitudine de romantism neîngăduit, decât un act logic impus de-o anume concepție politică. Firește, n-a fost un moment vorba ca și dânșii să rămână la București, urmând exemplul unui Masaryk sau Beneș, cu gândul de-a agita dincolo de hotare ideea războiului liberator. Părintele Lucaci a lansat în treacăt planul mutării întregului comitet național în România, dar a fost primit cu-o tăcere atât de înghețată din partea tuturor, încât bătrânul vizionar, parcă-l văd, a încruntat sprâncenele, a strâns din buze o clipă, și cu-o admirabilă bonomie privind împrejur m-a îmbrățișat: – Nu-i nimic, plecați voi, noi rămânem aici, un popă prost și-un poet nebun.“ La propunerea lui Goga de a-i transmite cu toții lui Brătianu dorința intrării în acțiune împotriva Austro-Ungariei pentru dezrobirea Ardealului, răspunsul din partea ardelenilor a venit sec: „Noi nu putem spune asemenea lucruri.“63

În februarie 1917, vreo 200 de români transilvăneni, în frunte cu mitropolitii și

episcopii, precum și cu câțiva deputați din Parlamentul de la Budapesta, au semnat o declarație de fidelitate față de Coroana ungară.64 Un deceniu mai târziu, patriarhul Miron Cristea (fost episcop de Caransebeș, și el semnatar al menționatei declarații) reproșa lui Iuliu Maniu atitudinea extrem de prudentă a conducătorilor naționali: „Activitatea Partidului Național din Ardeal, în cursul războiului mondial, se deosebește ca ceriul de pământ de ținuta demnă și energică a cehilor.“ Maniu, preciza Miron Cristea, „era ofițer austriac, lupta contra aliaților României“, „Vaida era bolnav într-un sanatoriu din Elveția“, Goldiș „scria articole ungurești de sociologie teoretică […] ca să-l ia sub scutul lor în timpul războiului“, iar Vlad ar fi spus „că numai gunoiul a dezertat în România […] ca să scape de frontul unguresc“.65 Cuvinte grele, și poate prea rele în raport cu sentimentele reale ale celor în cauză, dar cel puțin pasivitatea lor rămâne un fapt.

Dacă de eroism nu poate fi vorba, nu decurge neapărat de aici concluzia unei renunțări. Conducătorii românilor căutau să evite un conflict cu autoritățile ungare care, în timp de război, s-ar fi întors împotriva lor și a întregii populații românești. Însă nu e corect nici să răsturnăm lucrurile în sensul unei „lupte“ – care n-a existat – pentru unirea cu România.

Odată ce liderii transilvăneni nu puteau sau nu credeau de cuviință să-și exprime deschis opțiunile, soluția este să ne adresăm celor care aveau toată libertatea s-o facă, și anume exponenților elitei transilvănene stabiliți în România. Aceștia nu numai că ar fi putut să-și susțină în voie ideile unioniste, dar erau chiar stimulați în acest sens de largul curent al opiniei publice. Mulți dintre ei însă n-au făcut-o, și îndeosebi numele cele mai prestigioase.

Dintre profesorii universitari de origine ardelenească, Ioan Bianu s-a pronunțat categoric împotriva intrării României în război pentru Transilvania, iar Victor Babeș și Ioan Bogdan au preferat să nu se exprime (ceea ce nu dovedea, în nici un caz, din partea unor ardeleni, prea multă dorință de unire). Toți trei au rămas la București și s-au acomodat perioadei de ocupație (fiind acuzați în consecință de „colaboraționism“). La Universitatea din Iași, profesorul de germană Traian Bratu înclina și el spre Puterile Centrale. Să li-l asociem și pe bucovineanul Dimitrie Onciul, ezitant la început, apoi cu accente „germanofile“ tot mai pronunțate, mai ales sub ocupația germană. În partea opusă, favorabilă Antantei și eliberării Transilvaniei, se situează Ovid Densușianu, profesor de filologie romanică la Universitatea din București, Simeon Mândrescu, profesor de germană (!) la aceeași universitate, și Ioan Ursu, profesor de istorie a românilor la Universitatea din Iași.

În ce-i privește pe scriitorii ardeleni trecuți în România (exceptându-l pe Goga, abia despărțit de Ardeal, dar venit tocmai ca mesager al acestuia), ierarhia este cât se poate de clară: doi scriitori, Ioan Slavici și George Coșbuc, se aflau cu mult deasupra celorlalți, cu locul lor deja recunoscut în istoria literaturii române. Slavici era dintotdeauna un îndârjit „pro-Habsburg“. Coșbuc, extrem de discret, se lasă mai greu interogat; o analiză atentă, pe care o propunem ceva mai încolo în această lucrare, arată că și el înclina în această direcție; oricum, nu a fost un militant pentru unirea Transilvaniei!

Coborând puțin pe scara notorietății, este interesantă mărturia lui Alexandru Lapedatu, și el ardelean stabilit în România, istoric în curs de afirmare, care avea să devină după război profesor la Universitatea din Cluj (și ministru în mai multe guverne liberale). În anii la care ne referim, era secretar al Comisiei Monumentelor Istorice, precum și al Comisiei Istorice a României (și, din 1910, membru corespondent al Academiei Române). În amintirile sale, Lapedatu mărturisește că n-a participat în nici un fel la agitația națională din anii 1914–1916. Încă un ardelean care stă și așteaptă! Cu privire la motivele acestei atitudini, explicațiile lui sunt oarecum contradictorii. Afirmă mai întâi că avea încredere în

Brătianu, „care nu putea conduce altă politică decât aceea a marilor interese naționale ale unității românești“, doar el fiind „în măsură să aleagă momentul intrării noastre în război“. Câteva rânduri mai departe, „completează“ acest argument: „Aș fi nesincer dacă n-aș mărturisi că atitudinea mea rezervată din timpul neutralității n-a fost influențată și de legăturile mele de prietenie cu colonelul Victor Verzea, atunci director general al Poștelor.“66

Aici intervine o altă poveste. Victor Verzea, ardelean din Săcele, ca și Lapedatu, coleg la liceul din Brașov și prieten cu A.C. Popovici, a trecut în Regat, unde a urmat Şcoala Militară, devenind un foarte apreciat ofițer. A ajuns colonel și director la Pirotehnia armatei, după care a demisionat din armată, pentru a se ocupa cu exploatarea propriilor vii, pe care le primise de zestre. Cu legături atât la conservatori, cât și la liberali, a fost numit de Brătianu, în timpul neutralității, director gene-ral al Poștelor. Totul părea să-i reușească. Mergea însă spre dezastru. Adept al teoriilor lui A.C. Popovici și convins de victoria Puterilor Centrale, a rămas, sub pretext de boală, în Bucureștiul ocupat, îndeplinind și funcția de primar al Capitalei între 11 decembrie 1916 și 1 noiembrie 1917. Pentru un militar și un înalt funcționar public, a fost un act de trădare. Condamnat la moarte, cu pedeapsa comutată după război în închisoare pe viață, a fost eliberat câțiva ani mai târziu, în 1925. Izolat, evitat de toți, și-a pus singur capăt zilelor.

Trădătorul acesta, un om de altfel cu calități ieșite din comun, a fost un patriot român. A văzut însă lucrurile *altfel*, iar cazul său, împins la extrem (asemănător într-un fel cazului Slavici), ilustrează complexitatea situației românilor transilvăneni, ignorată în genere de o istoriografie mult simplificatoare.

Alexandru Lapedatu, pentru a reveni la el, s-a aflat așadar sub influența lui Verzea, și chiar mai direct, a lui A.C. Popovici („acest mare luptător al cauzei noastre naționale, pentru care aveam de mulți ani atâta iubire și prețuire“).67 Un adept entuziast al lui A.C. Popovici, căruia a încercat să-i popularizeze proiectul federalist, a fost istoricul literar Ion Scurtu, și el prieten cu Lapedatu, și el neparticipant „la agitațiile zgomotoase pentru război“.68 Odată cu intrarea României în război, ambii au evoluat spre o atitudine națională activă. Scurtu s-a angajat voluntar în armată, în timp ce Lapedatu, la Iași, a devenit un colaborator asiduu al *Neamului românesc* al lui N. Iorga, iar în vara anului 1917 a fost însărcinat de guvern cu evacuarea în Rusia a manuscriselor Academiei Române și diverselor colecții artistice. Dinspre Popovici și Verzea ajunsese alături de Iorga și Brătianu: un parcurs semnificativ pentru dilema românilor transilvăneni.

Ezitant, dar cu o înclinare mai curând germanofilă, este și scriitorul și jurnalistul Alexandru I. Hodoș, dintr-o renumită familie transilvăneană, mai cunoscut sub pseudonimul literar Ion Gorun.

În momentul intrării României în război, autoritățile au dispus arestarea lui Ioan Bălan, parohul bisericii greco-catolice din București. I se reproșau legăturile cu legația austro-ungară și mai ales că ținuse predici „în sensul că românii care aveau obligația serviciului militar în Ungaria, ar fi trebuit să se întoarcă, deoarece aceasta era obligația lor“. Inclus în grupul „ostaticilor“ (printre puținii români), preotul unit avea să fie dus în captivitate în Moldova, fiind eliberat odată cu toți ceilalți. S-a reîntors în Capitală, de la Iași, abia după încheierea războiului, manifestând acum – după constatarea arhiepiscopului Netzhammer – „o orientare complet româno-naționalistă“.69 Nici o contradicție: fusese întotdeauna un patriot român. Nu el se schimbase, ci cursul istoriei. Mai târziu avea să ajungă episcop de Lugoj și să moară în detenție, sub comunism.

Merită relatat și cazul lui Liviu Rațiu, fără ecou în epocă, dar păstrat între copertele unui dosar întocmit de Direcția Poliției și Siguranței Generale. Acest român din Arad,

stabilit în România în 1876, fusese șef de depou la gara Câmpina, iar acum, pensionat, se reangajase ca funcționar la rafinăria „Steaua Română“ din aceeași localitate. Era căsătorit cu o soră a compozitorului Ciprian Porumbescu, fiica preotului și scriito-rului Iraclie Porumbescu, una dintre figurile naționale ale românilor bucovineni. Din ambele părți, o ascendență patriotică! În august 1916, este arestat, împreună cu soția, fiul și fiica, fiind depuși la penitenciarul Doftana. Fusese urmărit în lunile precedente, cu concluzia că ar fi fost folosit de administratorul cu nume german al societății care-l angajase (poate doar de formă, în interpretarea poliției), „pentru a-i face informațiuni, a preda și primi scrisori de la diferiți curieri ce trec pe linia București–Predeal“. Din însărcinarea aceluiași, Rațiu ar fi vândut într-un chioșc din oraș, și chiar ar fi împărțit gratis la lucrători, „toate gazetele nemțofile“. E cel puțin versiunea poliției, de presupus măcar parțial adevărată. În ce-l privește, acuzatul protestează printr-un memoriu adresat Ministerului de Interne că a fost închis „fără să știe de ce“. La rândul ei, soția sa îi scrie celui mai bine plasat bucovinean din România, lui Dimitrie Onciul, cu rugămintea de a-i ajuta. Onciul se adresează prompt ministrului de Interne, depunând mărturie în favoarea soților Rațiu, cu argumentul atitudinii „naționaliste“ a ambelor familii. Nu știm ce s-a întâmplat mai departe: ultimul document al dosarului este scrisoarea lui Onciul din 31 august 1916, cu mențiunea „urgent“ a ministrului, datată 1 septembrie.70

Când izbucnește războiul european, renumitul lingvist Sextil Pușcariu, român din părțile Brașovului, profesor pe atunci la Universitatea din Cernăuți și membru al Academiei Române, își petrecea vacanța în România, aflându-se cu familia la Techirghiol. Nu știe cum să se întoarcă mai repede la Brașov, pentru a se prezenta la încorporare. Avea să fie trimis pe frontul italian (nu chiar în prima linie), unde a rămas până la începutul anului 1918. Patriotismul său românesc e deasupra oricărui dubiu, dar nu-i lipsește nici patriotismul austro-ungar, într-un sens mai înalt decât simpla fidelitate formală. Câteva rânduri pline de mândrie trimise lui Ioan Bianu în august 1915: „Un semn de viață de pe câmpul de război sud-vestic, unde trupele noastre se poartă ca niște lei, înfrângând orice atac al dușma-nului“. În 1918, se arată tentat să accepte catedra de limba română de la Universitatea din Viena. Era încă țara lui! Câteva luni mai târziu, fericit de crearea României Mari, se lansa în organizarea universității românești din Cluj, devenind primul ei rector.71

Pentru intelectualii transilvăneni (ca și pentru cei bucovineni), alegerea era destul de complicată. Mai complicată, oricum, față de cum au apărut până acum lucrurile în evocările istoriografice. A contat și faptul că erau în genere de formație cuturală germană, spre deosebire de majoritatea intelectualilor din Regat, instruiți în spiritul culturii franceze. Sunt și ardeleni care privesc cu „ochi“ francezi (cazul lui Ovid Densușianu), dar frecvența lor e mai mică. Motivul principal se află însă în modul cum se raportau la propria lor identitate. Erau mai întâi de toate români ardeleni (sau bucovineni). Aparțineau, apoi, într-un sens mai larg, ansamblului comunității naționale românești, ceea ce îi orienta spre România. Aparțineau însă, de se-cole, și monarhiei habsburgice și, mai cu seamă, unui anumit cadru de civilizație, care îi ținea ancorați în Europa Centrală. Români, desigur, dar români, s-ar spune, din altă Europă decât românii din Regat. Dacă ar fi beneficiat de drepturi depline în Austro-Ungaria – care în acest caz n-ar mai fi fost Austro-Ungaria! –, nu este sigur că ar mai fi optat pentru România. Poate da, poate nu. Poate ar fi optat România pentru asocierea la această virtuală confederație a Europei Centrale. De aceea, la 1914, intelectualii și oamenii politici ardeleni sunt împărțiți. Unii se pronunță deschis pentru România, alții rămân încă fideli monarhiei habsburgice. Cei mai mulți sunt însă împărțiți chiar în ei înșiși, în alegerea lor individuală. Intrarea României în

război a împins lucrurile în direcția știută, iar la urmă, definitiv, dezmembrarea Austro-Ungariei: între perspectiva de a rămâne atașați Ungariei și a se uni cu România, hotărârea nu putea fi decât una, și practic unanimă. Asta nu înseamnă că identitatea lor ardelenească a dispărut de la o zi la alta pentru a se contopi pur și simplu în marea identitate românească. Elita transilvăneană înclina mai curând spre un regim de autonomie (cum a și fost timp de doi ani, până în 1920, administrația Consiliului dirigent), dar o asemenea organizare contravenea principiilor pe care se clădise statul român: concepția, puternic înrădăcinată până astăzi, a statului național unitar.

Numai într-o asemenea cheie, de balans între România și Europa Centrală, se pot înțelege, de pildă, „oscilațiile“ lui Alexandru Vaida-Voievod, alături de Iuliu Maniu, principalul lider al românilor transilvăneni în primele decenii ale secolului.72 Numele i-a rămas legat de un mare act istoric: el e cel care a prezentat, în Parlamentul din Budapesta, la 18 octombrie 1918, declarația de autodeterminare și de despărțire a românilor transilvăneni de Ungaria, moment premergător al deciziei de unire de la 1 decembrie 1918. Mai înainte însă, Vaida-Voievod împărtășise idei apropiate de ale lui A.C. Popovici și se aflase în cercul reformator din jurul arhiducelui Franz Ferdinand; în 1917, l-a susținut pe Constatin Stere în proiectul lui de a lega mai strâns România de Puterile Centrale. După unirea cu România, s-a socotit suficient de bine „integrat“ pentru a fi prim-ministru al țării (decembrie 1919–martie 1920). În 1922 îl vedem însă prefațând o broșură apărută la Viena, sub titlul *Ardealul, ardelenilor*, în care autorul, Iancu Azapu, preconiza, fără menajamente, despărțirea de Regat și independența Ardealului. În cuvântul său introductiv, Vaida-Voievod se mărginește să afirme că în Ungaria drepturile cetățenești și politice erau mai bine respectate decât în România; „ce vom face în viitor – încheie el – nu știu, căci numai viitorul ne va indica drumul pe care va trebui să-l urmăm“.73

Încă și mai pe șleau s-a exprimat Vaida-Voievod într-o convorbire (din 26 decembrie 1921) cu arhiepiscopul catolic Netzhammer: „Unirea noastră cu România veche nu putea să urmărească în nici un caz scopul ca noi dincolo, cu cultura noastră vest-europeană, să devenim precum cei de aici: un morman de mizerie bucureșteană! Aici te afli în mizerie, nu ești nici măcar în Balcani, ci în Asia! […] Noi, politicienii din Ardeal, ne-am urmat școlile într-o țară cu 52 milioane de oameni și nu într-un stat balcanic cu 7 milioane de locuitori. Înțelegem vechiul regat, dar politicienii și oamenii de stat de aici nu înțeleg situația de dincolo, de la noi! Oamenii noștri buni de la țară cu proprietăți mici și mari, administrația noastră bună, sistemul nostru școlar etc.“74

Vaida se înfierbânta repede și în disputele cu ungurii, și cu românii! Dincolo de izbucnirea temperamentală și de nemulțumirile de moment, legate de împiedicarea Partidului Național Român de a accede la guvernare, subzistă și o chestiune de fond. Nu numai el, dar oricare dintre confrații lui ardeleni, care aleseseră de bunăvoie calea spre România, nu se puteau rupe cu totul de nostalgia apartenenței la spațiul de civilizație al Europei Centrale.

Se pot face distincții, de ordin teritorial sau religios, și prin-tre românii transilvăneni? Da, până la un punct, cu condiția de a nu generaliza unele nuanțe deosebitoare, care nu par să fi afectat sensibil atitudinile adoptate în Primul Război Mondial. Prin tradiție, cel puțin, Transilvania propriu-zisă era mai „dezlipită“ de Ungaria decât Banatul, Crișana și Maramureșul; în fostul principat, mișcarea națională românească a avut în genere accente mai radicale. Greco-catolicii, pe de altă parte, aveau, în mod explicabil, o orientare mai occidentală decât ortodocșii (dar ei erau mai numeroși tocmai în Transilvania propriu-zisă, unde depășeau ponderea ortodocșilor, așa încât diversele ten-dințe se amestecau). În analiza unor cazuri individuale la care ne referim, pot fi invocate repere regionale sau

confesionale, combinate însă cu multe alte motive. Slavici, de pildă, este un român dinspre Ungaria, dintr-o zonă multietnică și multiculturală; cosmopolitismul lui (sau lipsa naționalismului românesc) își găsește aici o explicație. Printre apărătorii unei Transilvanii cu fizionomie proprie, în raport cu România, se numără destui greco-catolici, de la Bianu la Vaida-Voievod sau Maniu.

Interesant este de constatat că greco-catolicii erau priviți în vechiul Regat cu multă neîncredere. Cu greu și-au putut înălța o biserică, una singură, în toată România, și târziu, abia în 1909: biserica cu hramul Sfântul Vasile din București. Între greco-catolici și romano-catolici, autoritățile îi preferau pe cei din urmă, o biserică oricum „străină“ în România, care mai greu putea să atragă populația românească. „Uniții“ însă, care își însușiseră dogma catolică dar păstrau ritul ortodox, reprezentau, cum se întâmplase și în Ardeal, o poartă de trecere dinspre ortodoxie spre catolicism. Într-o Românie care „cedase“ în fața civilizației occidentale (adoptând până și grafia latină: singurul popor ortodox care scrie cu caractere latine), biserica ortodoxă era văzută ca reprezentând ultima linie de apărare, care cu nici un preț nu putea fi cedată, a specificului național românesc. Arhiepiscopul Netzhammer a purtat convorbiri foarte instructive pe această temă cu diverși oameni de stat români. Nici D.A. Sturdza, nici Ionel Brătianu nu voiau să audă de uniți și mai ales de ridicarea unei biserici a acestora. Din dialogul cu Brătianu:

„— Am auzit – spune primul-ministru – că intenționați să construiți pentru românii greco-catolici sau pentru uniți, cum se mai spune, o biserică deosebită. Biserici latine puteți con-strui din partea mea câte doriți, dar trebuie să vă spun în mod hotărât că nu ne-ar conveni deloc construirea unei biserici româno-unite!

— Dar uniții solicită de decenii o biserică proprie!

— Vă spun că noi considerăm că o asemenea biserică nu este nici necesară, nici potrivită!

— Şi acum ce să fac?

— Vă spun să nu construiți biserica!“[75]

Până la urmă, biserica a fost construită, dar atitudinea față de greco-catolici rămâne grăitoare și ea prefațează, desigur în mai blândul registru „liberal“, ceea ce a întreprins regimul comunist în propriul său registru, când a desființat pur și simplu cultul greco-catolic în 1948. Se înțelege mai bine și ceea ce am relatat deja cu privire la tratamentul aplicat parohului Ioan Bălan: poate și atitudinea lui față de România, dar și atitudinea României față de el.

Cât despre Biserica romano-catolică, atitudinea ei în vremea războiului și mai ales a ocupației, a fost progermană, și nici nu avea cum să fie altfel. Singurele comunități catolice autohtone, ele însele de alte origini, dar în bună măsură românizate, erau ceangăii din Moldova, bulgarii din câteva sate de lângă București și șvabii colonizați în Dobrogea (toți aceștia aveau cetățenia română). În orașe însă, exceptând cazuri izolate de convertiri individuale, catolicii erau „străini“ și percepuți ca atare: puțini italieni și francezi, și mai ales austrieci, germani și maghiari. Nici un arhiepiscop nu fusese cetățean român. Arhiepiscopul Netzhammer, care a păstorit din 1905 până în 1924, era originar din Baden (sudul Germaniei), dar, stabilindu-se la abația benedictină Einsiedeln din Elveția, căpătase cetățenia elvețiană. În timpul ocupației a avut o relație strânsă cu diverse oficialități germane și s-a împrietenit cu mareșalul Mackensen (în jurnalul său sunt relatări detaliate cu privire la convorbirile cu acesta și la excursiile făcute împreună în împrejurimile Capitalei). În noiembrie 1918, o notă a Direcției Generale a Poliției îl socotea „grav vinovat de uneltiri contra siguranței de stat și a intereselor naționale din România“. Se menționa protestul său adresat mareșalului față de „internările“ catolicilor, ca și față de

rechiziționarea școlilor catolice de către Ministerul de Război. I se puneau generos în seamă „înființarea cursurilor serale de limba germană, aducerea profesorilor germani spre a ține cursuri, până și trupele de operă și operetă, toate în tendința de a dezagrega elementul românesc“. Călătoriile lui în țară erau socotite tot de propagandă germană, iar preocuparea sa specială pentru Dobrogea, considerată „spionaj militar“.76 Dincolo de partea de exagerare, fapt este că arhiepiscopul a căutat să profite de înfrângerea României pentru a consolida poziția și influența Bisericii catolice. Nu este o acuză: dacă au căutat să se folosească de aceleași evenimente Carp și Marghiloman, de ce n-ar fi făcut-o și el? Documentul cel mai interesant este memoriul pe care l-a adresat din București, la 27 ianuarie 1918, contelui Czernin, ministrul de externe al Austro-Ungariei. Netzhammer solicita să se țină seama în tratativele de pace cu România de consolidarea statutului Bisericii catolice și instituțiilor sale de învățământ; să se permită, cel puțin parțial, ceangăilor, bulgarilor și germanilor catolici din Dobrogea să învețe în propria lor limbă; iar statul român să-i recunoască pe românii uniți din România ca fiind diferiți de ortodocși și, așadar, îndreptățiți să-și aibă propriile lor biserici. Prelatul făcea însă și propuneri pe termen mai lung, vizând pur și simplu anularea ortodoxiei. Mai întâi printre supușii austro-ungari: „De vreme ce *ortodoxismul* este dăunător pentru monarhia habsburgică, aceasta ar trebui să reflecteze asupra eliminării sale pe cât posibil în cadrul monarhiei. Teoretic, unificarea Bisericii ortodoxe cu cea romană nu poate întâmpina dificultăți insurmontabile“. Același proces era recomandat însă și pentru România, unde „Biserica națională ortodoxă este în declin, astfel încât totul reclamă o reformare temeinică a acesteia“. „Monarhia austro-ungară este cu siguranță îndreptățită, ba chiar are menirea de a facilita inițierea unirii cu Roma în rândul ortodocșilor din acele țări care se află în sfera ei de influență specială, cum ar fi de exemplu România și Bulgaria. Prin realizarea unirii în aceste țări, s-ar ridica cel mai mare zid de delimitare față de influentele obiceiuri rusești.“77

Iată pe cineva care chiar credea că Puterile Centrale au câștigat războiul! Arhiepiscopul se atașase cu adevărat de țara lui de adopție. S-ar putea spune că iubea România; o iubea, firește, în felul lui. Publicase, în germană, o frumoasă lucrare, în două volume, despre România, și o alta despre antichitățile creștine din Dobrogea. Din punctul lui de vedere, catolicismul ar fi fost un avantaj pentru țară. Imediat după încheierea războiului, acuzat așa cum am văzut, se conturase ideea îndepărtării lui din România. Apoi apele s-au mai liniștit și arhiepiscopul și-a putut continua misiunea până în 1924.

Un rol curios în agitațiile ecleziastice și politice din vremea războiului l-a jucat Marius Theodorian-Carada (1868–1949), avocat și om politic, nepot de soră a lui Eugeniu Carada, timp de decenii eminență cenușie a Partidului Național Liberal. El însuși a început prin a face politică liberală, dar în 1914 s-a alăturat conservatorilor lui Marghiloman. A susținut politica de neutralitate, dar cu o vădită înclinare spre Puterile Centrale; denunță pericolul rusesc, atrage atenția asupra simpatiei Fran-ței și Angliei față de unguri, iar cheia rezolvării problemei transilvănene o vede în sprijinul Germaniei (articole publicate în *Steagul*: „Dragostea de ruși“, 12 ianuarie 1916; „Frica de unguri“, 22 și 23 ianuarie 1916). A afirmat și mai târziu că soluția cea mai bună ar fi fost un guvern Maiorescu (care ar fi putut obține din partea Antantei numai în schimbul neutralității promisiunea cedării Transilvaniei), în locul guvernului Brătianu. Preocuparea majoră a lui Theodorian-Carada a fost însă poli-tica religioasă. Se remarcase drept cel mai mare specialist al țării în drept ecleziastic. În 1908 trecuse la catolicism, în varianta „unită“, și considera că aceasta e calea pentru ortodoxia românească. Sub ocupație, lovitură de teatru la Mitropolie: susținut de mai mulți episcopi și arhierei ortodocși, „unitul“ Theodorian-Carada este numit în

ianuarie 1918 secretar al Mitropoliei. S-a iscat printre ortodocşi un imens scandal, mai ales că proaspătul numit înţelegea să se pună imediat pe treabă, prima măsură urmând a fi introducerea calendarului gregorian (ceea ce semăna cu un pas spre catolicism!). A fost nevoit să demisioneze după doar câteva zile. Numirea lui, cu susţinere chiar din interiorul Bisericii ortodoxe (deşi nota de poliţie îl acuză iar pe Netzhammer!), pune problema atitudinii acesteia în „timpuri grele“, prea uşoara ei acomodare cu orice stăpânire lumească.

Ceva mai târziu, cu puţin înainte de a fi ales deputat în Parlamentul lui Marghiloman din 1918, Theodorian-Carada îi înmâna primului-ministru un memoriu privitor la Biserica română din Dobrogea, provincie pierdută de România prin pacea separată. Şi de data aceasta, „unitul“ găsise soluţia: pentru a-şi apăra identitatea faţă de bulgari, „românii din Dobrogea să se declare uniţi cu Roma“. Până la urmă, Dobrogea s-a reîntors la România, iar românii dobrogeni au rămas ortodocşi.78

În cazul Bisericii ortodoxe, nu de „germanofilie“ a putut fi vorba în 1917–1918, ci, mai simplu, de supunere. Iar punctul cel mai înalt al supunerii – sau cel mai jos – a fost atins în vara anului 1917, când mai mulţi ierarhi ai Bisericii, în frunte cu însuşi mitropolitul Conon, şi-au pus semnătura pe un manifest – solicitat, evident, de ocupantul german, şi pus în lucru de Virgil Arion, „gerantul“ de la Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice – prin care se urmărea demoralizarea armatei române. Intitulat „Chemarea Mitropolitului primat“, manifestul a fost aruncat în tranşeele din Moldova.79 Imediat după război, Conon a fost înlăturat din scaun fără multe formalităţi. Dar avea şi Netzhammer dreptate să scrie că el, arhiepiscopul catolic, „nu săvârşise nici o crimă împotriva statului, precum colegul său ortodox, care semnase împreună cu alţi prelaţi ortodocşi un document redactat nu de nemţi, ci de românii lui, document ce fusese aruncat din avioane în tranşeele soldaţilor români şi care le cerea acestora să depună armele şi să nu continue vărsarea inutilă de sânge“.80

Discuţia despre Biserica catolică ne îndreaptă spre proble-matica „străinilor“ din România. În contrast cu satul, carac-terizat printr-o accentuată „puritate“ etnică şi omogenitate religioasă şi culturală, oraşul românesc a fost prin excelenţă cosmopolit. Dacă pe la 1800, nota aceasta era predominant sud-est europeană, prin prezenţa grecilor în primul rând, precum şi a armenilor şi slavilor balcanici, o sută de ani mai târ-ziu, în preajma Primului Război Mondial, deveniseră mult mai numeroşi cei originari din Europa Centrală: evrei (veniţi în marea lor majoritate din Galiţia, provincie a monarhiei habsburgice), unguri, austrieci şi germani. Prea puţini dintre ei căpătaseră cetăţenia română; erau, cel mai adesea, cetăţeni austro-ungari (sau, pur şi simplu, „fără protecţie“). Origine diferită, religie diferită (mozaici, catolici, protestanţi, faţă de românii ortodocşi), fără cetăţenie română: erau receptaţi ca străini, încă insuficient integraţi în comunitatea românească. Cu integrarea „celorlalţi“, românii au avut de altfel o mare dificultate, generată atât de particularităţile acelora, cât şi de propriul exclusivism etnic, cultural şi religios (manifestat cum am văzut, chiar în detrimentul românilor „uniţi“). Până şi astăzi, se face o distincţie netă între români şi unguri sau ţigani. Fapt este însă că aceşti „străini“, sau oricum am vrea să-i numim, au jucat un rol-cheie în modernizarea României, în sectoarele cele mai dinamice de viaţă citadină, iniţial slab reprezentate de elementul autohton. Evreii ajunseseră foarte numeroşi în oraşele din Moldova – chiar majoritari în unele dintre ele –, dar numărul lor crescuse şi în sudul ţării. La Iaşi, în 1912, 42% dintre locuitori erau evrei. În Bucureşti, evreii reprezentau aproape 13%.81 Socotind şi celelalte grupuri minoritare, în principal unguri şi germani/austrieci, putem aproxima populaţia „neromânească“ a Capitalei la un sfert din numărul total al locuitorilor (recensămintele şi

celelalte date statistice din epocă nu departajează pe naționalitate, ci doar în funcție de cetățenie și de religie). Este de menționat și recensământul din 6 ianuarie 1917, efectuat de autoritățile de ocupație, care, dată fiind populația mobilizată (sau „străinii“ internați și încă neîntorși), dă un număr sensibil inferior în raport cu cel al populației „normale“: 308 987 (față de 341 328 în 1912 și probabil aproape 400 000 la intrarea României în război). Împărțirea se face după „supușenie“ (cetățenie), nu după naționalitate sau religie. Sunt înregistrați 267 524 cetățeni români, 25 099 austro-ungari (de remarcat numărul mare al acestora), 2 732 germani, 1 126 bulgari, 1 233 turci, 5 406 greci, 1 644 italieni etc. (evreii nu apar separat; înseamnă că cei care n-au alte cetățenii sunt incluși printre cetățenii români).82

Profilul predominant central-european al minorităților a marcat, firește, și atitudinea lor în anii războiului. Ungurii și germanii/austriecii au ținut de la bun început partea țărilor lor de origine (dacă erau și destui români „germanofili“, ar fi fost prea de tot să se pretindă germanilor să nu fie!). O asemenea alegere părea suficient de evidentă pentru a fi puși sub o strictă urmărire, încă din primele momente ale războiului. S-au păstrat, întocmite de Direcția Poliției și Siguranței Generale și minuțios caligrafiate, „Tablourile de spioni și suspecții de spionaj în serviciul Germaniei [respectiv, al Austro-Ungariei] aflați în București“. Sunt 93 de persoane considerate spioni dovediți în favoarea Germaniei, și nu mai puțin de 216 suspecte de spionaj: în majoritate supuși germani și austro-ungari, dar și câțiva români, precum și evrei (dintre aceștia din urmă, unii supuși ruși). Lista cealaltă, a celor aflați în serviciul Austro-Ungariei, cuprinde 94 de spioni, inclusiv câțiva români, printre care și Ioan Slavici, „român supus austriac“ (considerat pur și simplu „spion“, nici măcar doar „bănuit“). „Suspecții de spionaj“, în cazul Austro-Ungariei, sunt în număr de 431. Cum se vede, un total de peste 800 de persoane, numai pentru București.83 De remarcat, chiar dacă majoritatea „suspecților“ sau „dovediților“ erau unguri, austrieci sau germani (și destui evrei), situația echivocă a românilor transilvăneni, români desigur, dar cei mai mulți încă supuși austro-ungari, și, în această condiție, priviți cu o anume suspiciune.

Cu siguranță că unii dintre cei de pe liste (și probabil și alții, care nu figurează!) făceau spionaj. Este însă incontestabilă și partea de psihoză, teama de ceea ce mai târziu va căpăta numele de „coloana a cincea“. Spiritele se înfierbântaseră. Printre „înfierbântați“, îl întâlnim și pe Eugen Lovinescu, departe de imaginea de măsură și echilibru pe care i-a asigurat-o în posteritate opera sa de critic și istoric literar. Într-un articol din septembrie 1916, Lovinescu deplânge faptul că românii n-au lagăre de concentrare, inclusiv pentru femei. Asta fiindcă „în București sunt câteva zeci de mii de germane și de unguroaice. Aproape nu e casă în care să nu fie o servitoare sau o guvernantă din rasa blestemată a dușmanilor noștri. Se plimbă în cea mai deplină libertate. Vorbesc în limba lor și ne poartă o ură pe care abia o poate acoperi instinctul de conservare. Nici nu se poate bănui situația tragică a multor familii din București, în care servitoarea unguroaică ascultă la ușă pentru a afla «vești», iar guvernanta nemțoaică are crize de nervi când aude de o victorie românească sau se bucură fățiș ori de câte ori suferim vreo înfrângere. Suntem înconjurați de străini. Suntem spionați. Să ferească Dumnezeu ca un oraș românesc să fie ocupat de nemți: toți acești străini dinăuntru ne-ar jefui casele și ar exercita asupra noastră o teroare fără seamăn“.84

Lovinescu a preferat să nu rețină acest text în culegerea sa de articole de război. Aici întâlnim însă un altul, nu mult dife-rit, cu aceeași obsesie a dușmanului din interior: „Dușmanii noștri nu sunt numai în afară. Ei sunt și înăuntru. S-au îmbogățit la noi. În Chanaanul fericit al țării românești s-au înmulțit, au trăit fericiți, au adunat averi imense.

Acum ne spionează în voie. Şi totuşi ne purtăm cu ei ca şi cum nu le-am citit în ochi ura… Să-i urâm şi noi. Să ne răzbunăm morţii noştri scumpi […]. Opinia publică cere să fie potolită prin sânge. […] Dacă voim să trăim, să nu-i lăsăm să trăiască.“85

Nu e prea frumos. Mai puţin însetate de sânge decât criti-cul, autorităţile s-au mulţumit să-i interneze – în judeţul Ialomiţa – pe străinii supuşi statelor cu care România se afla în stare de război (doar bărbaţii; femeile, dacă voiau, puteau să-şi urmeze soţii, împreună cu copiii).86

Evreii prezintă o situaţie ceva mai complicată. După război, s-au ridicat multe acuze împotriva lor, pentru colaborarea cu ocupantul.87 În fapt, mai mult decât ungurii sau germanii, legaţi de trunchiul lor naţional, evreii chiar voiau să se integreze în societatea românească, unii până la asimilare. Intelectualii lor se exprimau românește şi mulţi adoptaseră nume de factură românească; se remarcaseră şi câteva personalităţi culturale de prim rang, şi cu deosebire în domenii specific româneşti, precum filologia şi lingvistica; apăruse şi o primă generaţie de scriitori români evrei, care anunţa deja efervescenţa literară „româno-evreiască“ din perioada interbelică. Poziţia evreilor în raport cu războiul nu se poate reduce la o singură opţiune. Un exemplu: ziarul *Adevărul*, cel mai constant susţinător al intrării României în război împotriva Puterilor Centrale, era scris în mare măsură de jurnalişti evrei. Unul singur dintre ei, Beno Brănişteanu, împărtăşea opinia cealaltă, a „germanofililor“. Dimpotrivă, fraţii Albert şi Samuel Honigman au îmbrăţişat cu entuziasm cauza războiului României. Ambii se refugiază la Iaşi, la sfârşitul anului 1916, pentru a ajunge apoi, trecând prin Rusia, la Paris, unde cel dintâi, sub pseudonimul Albert Prahovan, publică broşuri de propagandă românească, iar cel de-al doilea, care-şi românizase numele în Emil D. Fagure, devine unul dintre codirectorii săptămânalului *La Roumanie* („organ al revendicărilor şi intereselor româneşti“).

Cei mai mulţi evrei erau însă progermani. Nu mergeau mai departe, în fond, decât Carp, Slavici sau Stere! Proveneau, în majoritate, din Austro-Ungaria, iar cei care veneau din Rusia nu aveau motive să iubească această ţară, sau cel puţin regimul sub care se afla, cu persecuţiile şi pogromurile sale. Idişul, dialectul pe care-l vorbeau, era un dialect al limbii germane. Cultura lor europeană provenea predominant din surse germane. B. Brănişteanu explică detaliat în *Jurnalul* său relaţia specială a evreilor cu spaţiul cultural german: „Idişul – scrie el – a menţinut, vreme de secole, legătura evreilor cu lumea germană. Îmi aduc aminte din copilăria mea că aproape nu exista la Iaşi o casă de burghezi, de mici burghezi, în care să nu se găsească operele lui Lessing, ale lui Schiller şi chiar ale lui Goethe. Mama mea avea şi ea aceste opere şi niciodată în de-cursul conversaţiilor nu contenea să citeze din clasicii germani […] Copiii evrei învăţau toţi şi nemţeşte. […] Cu vremea, sub influenţa şcolii româneşti, a început să predomine şi la evreii de la noi cultura şi limba franceză. Am ajuns, mai ales în Muntenia, să avem evrei care nu ştiau nemţeşte, mai ales că şi româna – asimilarea făcea progrese repezi şi mari – a luat tot mai mult locul jargonului pe care tot mai puţini îl vorbeau şi care nu mai răsuna în casele şi familiile evreieşti. Dar legăturile cu cultura germană, simpatia şi dragostea pentru clasicii germani continuau să dăinuiască, iar când, în 1914, a izbucnit războiul mondial, Germania, dacă a mai găsit vreo simpatie, apoi numai printre evrei care, din această cauză, au fost mult huliţi şi duşmăniţi, deşi simpatia lor pentru Germania nu putea să-i facă să uite de patria libertăţii şi a lor, de nobila Franţă, nici de datoria ce aveau faţă de ţara în care s-au născut ei şi părinţii lor.“88

În timpul ocupaţiei, evreii au avut avantajul cunoaşterii limbii germane pe care prea puţini români o stăpâneau. Aşa încât au fost preferaţi ca interlocutori sau folosiţi ca intermediari, ceea ce le-a creat o situaţie privilegiată în raporturile cu autorităţile străine,

dar și o imagine defavorabilă în opinia românească.

Mareșalul Mackensen a fost foarte neplăcut surprins de excepționala întâmpinare de care a avut parte când a intrat în București. „Mașina mea era plină de flori – îi relata el, uluit, arhiepiscopului Netzhammer. Cu cât înaintam mai mult, cu atât mai mare era entuziasmul cu care eram primiți. Acest entu-ziasm mă scandaliza pur și simplu, pentru că ne aclama aceeași bandă de mizerabili, care mai înainte strigaseră că vor război cu noi.“89 Judecată aspră, utilizabilă și astăzi când vine vorba de versatilitatea românilor. Totuși, mareșalul greșea. Nu era „aceeași bandă de mizerabili“, era alta! Vor fi fost și genul de „gură-cască“ pentru care o defilare românească sau germană însemna cam același fel de spectacol. Dar erau mai ales germanofilii bucureșteni, specie care, la nivelul publicului larg, îi cuprindea, în mare majoritate, pe „neromâni“: evrei, germani, unguri. Mulți dintre ei fuseseră urmăriți, tracasați, internați de autoritățile române în lunile precedente, un motiv în plus să-și manifeste acum satisfacția…

IV
Ziariști, scriitori, istorici, academicieni

Ziarele și revistele care apar în România în anii neutralită-ții – multe și de o mare diversitate – reflectă distincția pe care am făcut-o între opinia publică masiv antantofilă și elita intelectuală împărțită oarecum egal între opțiunile divergente (perioada următoare, a ocupației în sud și a retragerii autorităților și armatei în Moldova, stă sub semnul presiunii factorului politic și militar, care lasă prea puțin loc manifestării libere a ideilor).

Presa de larg tiraj, și aceasta înseamnă *Adevărul*, cu ediția sa matinală *Dimineața*, și *Universul*, este antantofilă, exprimând sentimentul opiniei publice și, în același timp, înrâurindu-l. Tonul este mai virulent și mai constant la *Adevărul*, ceva mai moderat la *Universul*, care se vrea în primul rând un mare ziar de informație, și la un moment dat, în primăvara anului 1915, chiar cu unele „balansări“ (s-a vorbit atunci de o tenta-tivă, nereușită, de racolare germană): în ansamblu însă, și *Universul* a contribuit la propaganda pentru Antanta și pentru Transilvania. Acestor mari cotidiene li se adăugau și alte ziare de orientare similară, dintre care cele mai ofensive, exprimând poziții de partid, erau *Epoca* lui Nicolae Filipescu și *Acțiunea*, condus de Victor Ionescu, fratele lui Take Ionescu.

Ziarele „germanofile“, puțin solicitate, boicotate și cu redacțiile uneori agresate de „publicul indignat“, nu s-ar fi putut menține fără infuzia de bani germani. La 31 iulie 1914, cu asemenea fonduri, a fost înființat ziarul *Ziua*, al cărui patron a devenit Ottokar Schlawe, supus german, profesor la Școala de poduri și șosele și președinte al comunității evanghelice din București (trecut de poliție pe lista spionilor în slujba Germaniei); la *Ziua* a scris, timp de aproape un an, Ioan Slavici. În septembrie 1914, un consorțiu german cumpără ziarele *Minerva* și *Seara* (primul, de la Grigore Cantacuzino, om politic conservator, adept al aripii Marghiloman, celălalt de la Alexandru Bogdan-Pitești, proprietarul declarat, dar conside-rat a fi în fapt tot omul lui Grigore Cantacuzino). *Seara* avu-sese încă de la începutul războiului o atitudine germanofilă. *Minerva*, dimpotrivă, e foarte filofranceză în lunile august și septembrie, apoi virează brusc spre Germania; o parte a redactorilor săi o abandonează: cu aceasta îi începe declinul, până la dispariția ei, laolaltă cu celelalte ziare germanofile, odată cu intrarea României în război. Pe lângă ziar, *Minerva* însemnase și un foarte apreciat institut de editură, care tipărise, în condiții grafice remarcabile, operele fundamentale ale literaturii române. Pe aceeași listă este de trecut și

Libertatea, ziar scos de Bogdan-Pitești, se presupune, tot cu bani nemțești, și sub redacția lui Tudor Arghezi și Gala Galaction (din octombrie 1915 până în iulie 1916). Strategia *Libertății*, anunțată în articolul-program „Ce voim“, din primul număr, 25 octombrie 1915, este aceea de a pune reformele sociale și politice – „idealul social“, înaintea „idealului național“. Director politic este inițial bătrânul om politic Nicolae Fleva (1840–1920), zis și „tribunul“, pentru arta sa de a agita masele, care-și încheia astfel cariera după ce trecuse prin toate partidele; ar fi primit acum 100 000 de lei de la nemți. După mai puțin de o lună demisionează, continuând însă să publice la ziar; direcția efectivă îi revine lui Arghezi. O vehementă campanie antirusă și pentru eliberarea Basarabiei desfășoară *Moldova*, ziar editat sub patronajul lui P.P. Carp, din martie 1915 până în august 1916 („Vrem război“ titra articolul de fond din 19 ianuarie 1916, cu precizarea „Vrem război cu Rusia“). *Înainte*, gazeta lui Ion (Iancu) Bacalbașa, apropiat de conservatorii din jurul lui Marghiloman, pledează pentru neutralitate, la fel (după un început antantofil) și *Dreptatea*, ziarul lui I. Protopopescu-Pake.

Oficiosul conservatorilor lui Marghiloman este *Steagul*, care apare din 16 noiembrie 1914, inițial fără concesii „germanofile“, din dorința de a păstra unitatea partidului, cât și datorită directorului său, antantofilul Constantin Bacalbașa (fratele „germanofilului“ Iancu Bacalbașa de la *Înainte*). Ziarul evoluează însă, ca și Marghiloman, spre o neutralitate cu accente tot mai „germanofile“; în iunie 1915, C. Bacalbașa se retrage, iar în octombrie 1915 ajunge director Andrei Corteanu, un apropiat al lui Marghiloman, orientat spre Puterile Centrale.

Pe lângă aceste publicații, toate din București, sunt de menționat gazetele „germanofile“ din Iași, destul de influente într-un mediu care, acolo, le era mai favorabil: *Iașul*, patronat de Constantin Meissner, reflectând linia politică Marghiloman, și *Opinia* lui Al. Bădărău, din momentul despărțirii acestuia de Take Ionescu (în cea din urmă apare frecvent semnătura lui Osvald Teodoreanu, avocat cu mare faimă în capitala Moldovei, tatăl viitorilor scriitori Al. O. – Păstorel – Teodoreanu și Ionel Teodoreanu; adept al neutralității, considerând că nu se poate merge alături de Rusia, se retrage în consecință din Partidul Conservator-Democrat).

Neutraliste sunt și publicațiile socialiștilor *Lupta* și *Jos războiul*, care se pronunță vehement împotriva războiului imperialist, subvenționate de altfel de germani.

Tirajele tuturor ziarelor „germanofile“ sau neutraliste nu atingeau nici pe departe tirajele marilor cotidiene antantofile (*Adevărul* făcea următorul calcul, greu de spus cât de exact: între 1 ianuarie și 31 august 1914, *Adevărul* și *Dimineața* consumaseră 1 284 000 kg de hârtie, iar *Minerva* și *Seara*, împreună, doar 481 000).90

Este de făcut o precizare: nu doar germanii au dat bani ca să cumpere sau să influențeze presa, ci și rușii, și aliații occidentali.91 Germanii au plătit mai mult fiindcă, ținând seama de orientarea opiniei publice, aveau mai multă nevoie. Tradiția românească a corupției sau, mai simplu, a bacșișului și-a spus cuvântul. Dar nu mai puțin și necesitatea finanțării unor ziare care altminteri n-ar fi rezistat sau nici n-ar fi putut să apară. Convingerea a contat însă mai mult decât corupția în orientarea publicațiilor respective. Şi *Moldova* lui Carp s-a înființat cu bani nemțești. Asta nu înseamnă că liderul conservator ar fi fost cumpărat de germani! Şi presa socialistă a fost plătită, dar pentru a promova bine-cunoscutele puncte de vedere ale socialiștilor împotriva războiului imperialist (și, în fond, mai marea lor simpatie pentru Germania decât pentru Rusia). În genere, jurnaliștii de prestigiu nu și-au schimbat opiniile în funcție de finanțare. Slavici, la *Ziua*, a fost plătit cu bani nemțești, dar opiniile pe care le exprima erau ale lui dintotdeauna. „Germanofilii“ din presă sunt minoritari prin tiraje, altminteri numărul lor pare să fi fost destul de mare, iar

printre ei se află câteva dintre cele mai de seamă nume ale gazetăriei românești: I. Slavici, T. Arghezi, B. Brănișteanu…

Sub ocupație, unii dintre ei vor scrie la *Gazeta Bucureștilor* (care apare pe toată perioada, începând din decembrie 1916); îi întâlnim aici, alături de Slavici și Arghezi, pe D. Karnabatt, Dem. Theodorescu (cu pseudonimul Ion Olteanu), S. Grossmann (care semnează S.G. Tăutu)… Alții își găsesc un loc (din septembrie 1917) la *Lumina* lui C. Stere (B. Brănișteanu, I. Teodorescu, Clement Blumenfeld, ultimul semnând Scrutator…) și la *Scena* lui A. de Herz.

Trecând de la cotidienele politice la revistele cu caracter cultural general, de departe cel mai mare succes de public l-a avut în epocă *Flacăra*, publicație săptămânală „literară, artistică și socială“, sub direcția lui C. Banu, dar dinamizată de entuziasmul și priceperea tânărului jurnalist și ocazional scriitor Petre Locusteanu (1883–1919); acesta a reușit performanța de a-i ridica tirajul până la 30 000 de exemplare, cifră greu de atins chiar în țări cu mai mulți cititori potențiali decât era România la 1914. Fără luări de poziție stridente, revista se înscrie pe linia antantofilă. *Universul literar* (editat de ziarul *Universul*), destinat de asemenea unei categorii largi de cititori, se manifestă, din primele momente ale războiului, în favoarea Franței și a românilor transilvăneni. Aceeași orientare o are, tot în zona marii difuzări, dar în alt gen, revista umoristică *Furnica*, foarte gustată de public.

Mai apropiată de ținuta intelectuală de tip universitar și specializată în subiecte social-politice și anchete pe teme de actualitate, *Noua revistă română* a lui Constantin Rădulescu-Motru, și ea cu înclinare spre Antanta, în consonanță cu atitudinea directorului ei, caută să fie cât mai deschisă și mai echilibrată, oferind destul spațiu și opiniilor adverse. Francofilă este *Viața nouă* a lui Ovid Densușianu, însă aceasta, în ciuda pretenției fondatorului ei de a promova modernitatea în România, rămâne o revistă puțin citită, aproape confidențială. De partea cealaltă se situează *Cronica*, editată de inevitabilii Arghezi și Galaction, care apare din februarie 1915 până în iulie 1916.

Două reviste ocupau un loc simbolic cu totul special în spațiul cultural românesc. La București, *Convorbiri literare*, editată încă din 1867 (mai întâi la Iași), despre care nu este exagerat de spus că a inaugurat cultura românească modernă; își mai pierduse din originalitate și prospețime, dar îi rămăsese un capital de stimă și continua să publice studii interesante mai ales în domeniul istoriei și științelor umane. La Iași, o revistă mai tânără și mai dinamică, *Viața românească*, apărea din 1906. Ambele erau mai mult decât simple periodice: reprezentau puncte de raliere pentru o parte semnificativă a elitei intelectuale, care se regăsea fie în înclinarea conservatoare, dar de factură modernă, a *Convorbirilor* (cercul Junimii), fie în orientarea pronunțat socială, de stânga, a *Vieții românești*. Foarte deosebite, aveau totuși ceva în comun, începând din 1914: și *Convorbirile*, și *Viața românească* erau „germanofile“ sau, mai corect spus, nu agreau angajarea României în război împotriva Puterilor Centrale.

În *Convorbiri literare*, directorul revistei, Simion Mehedinți, judecă aspru Austro-Ungaria, dar în legătură cu Germania ține să spună că „din gura oricărui om cinstit nu poate ieși decât un cuvânt: admirație și recunoștință – recunoștință și veșnică admirație“ (cum se vede, chiar mai multe cuvinte!).92 Şi atunci? Concluzia implicită pare a fi neutralitatea. Tot Mehedinți se adresează francezilor, asigurându-i de toată simpatia românilor, dar explicându-le că România se simte amenințată de Rusia, care la 1878 i-a răpit o parte din teritoriu (și nu uită să precizeze: „cu aprobarea voastră“). Chiar rămânând neutră, România a adus un mare serviciu Franței și Antantei, tocmai prin faptul că nu s-a năpustit asupra Rusiei, alături de Germania și Austro-Ungaria. Să înțeleagă francezii „că

datoria noastră cea dintâi e să trăim şi să ne jertfim pentru a asigura existenţa statului nostru; din dragoste pentru voi nu puteţi cere *sinuciderea* noastră“.93

În decembrie 1914, revista publică un interviu cu Lupu Kostaki, în care viitorul gerant de la Interne preconizează intrarea în război alături de Austria şi Germania, cu condiţia retrocedării Bucovinei şi cu perspectiva eliberării Basarabiei; „în chipul acesta – sublinia boierul moldovean – întregim moşia lui Ştefan cel Mare“. O altă condiţie ar fi aceea de a se asigura „un tratament mai omenos românilor ardeleni“, a căror unire cu România va veni mai târziu, în „ceasul lichidării Austro-Ungariei“.94

Andrei Corteanu, viitorul director al ziarului conservator *Steagul*, publică un lung articol despre „Războiul european şi interesele noastre“. După el, „cu sau fără Transilvania şi Bucovina, victoria deplină a ruşilor va însemna desfiinţarea naţio-nalităţii româneşti. […] Singura ipoteză în care problema noastră întreagă ar primi o soluţie satisfăcătoare şi deplină ar fi deci numai aceea a victoriei depline austro-germane“. În acest caz, România ar trebui să se alipească Austriei, realizându-se astfel unirea tuturor românilor într-un stat naţional, ca parte a unei mari federaţii, în care prin număr şi situare geopolitică, românii i-ar depăşi în importanţă pe unguri.95

De menţionat şi articolul lui Victor Slăvescu, „Războiul european şi lupta economică“, în care, fără a fi căutat vreun vinovat, Germania e văzută mai curând în poziţie defensivă („asupra ei sunt îndreptate sforţările a patru mari state: Franţa, Rusia, Anglia şi Japonia“). În faţa dezvoltării impetuoase a economiei germane, „Anglia nu putea să-şi vadă ameninţată, fie şi într-un viitor mai îndepărtat, supremaţia economică“, ceea ce a determinat intrarea ei în război.96 Departe de analiza „antantofililor“ care aruncau răspunderea întreagă asupra Germaniei.

Revista, firește, nu dă un cuvânt de ordine, iar articolele prezintă o oarecare diversitate de interpretări şi de soluţii (niciodată însă în sensul intervenţiei alături de Antanta); „rezultata“ lor înclină spre o neutralitate favorabilă Puterilor Centrale, atitudine corespunzătoare grupării conservatoare Maiorescu–Marghiloman.

Încă mai „germanofilă“ este *Viaţa românească*, evident sub impulsul fondatorului şi directorului ei Constantin Stere, dar şi în acord cu înclinarea „moldovenească“ în acest sens. Articolele îndeamnă, explicit sau implicit, mai curând spre acţiune împotriva Rusiei decât spre simpla neutralitate. Încă din primul volum apărut după declanşarea războiului (iulie–septembrie 1914), Ilie Bărbulescu, profesor la Universitatea din Iaşi, denunţă „Greşelile curentului politic anti-austriac de la români“, iar Emil Triandafil aruncă „Responsabilitatea războiului european“ asupra ruşilor şi englezilor. În numerele următoare, Alexis Nour tratează „Problema româno-ruteană“, propunând nu numai eliberarea Basarabiei, ci şi extinderea României în Transnistria, până la Bug, în paralel cu crearea unui stat ucrainean; Constantin Stere scrie despre „România şi războiul european“, susţinându-şi punctul de vedere al războiului contra Rusiei; Alexis Nour, din nou, îşi propune să rezolve câte ceva „Din enigma anilor 1914–1915“, în sens favorabil Germaniei; Jean Bart face consideraţii „În jurul chestiunii Dunării“, subliniind politica expansionistă a Rusiei în regiune şi renunţarea Angliei de a o mai contracara; Octav Botez se pronunţă „Asupra imperialismului german“, pentru a constata mai ales că Franţa a intrat într-un declin iremediabil; Radu Rosetti îi demască pe „Adevăraţii provocatori“, care, după el, sunt Rusia, Anglia şi „oamenii de afaceri în ale căror mâini au încăput destinele bietei Franţe“, în orice caz „nu împăratul Wilhelm care trece acum prin momente grele numai fiindcă a fost prea mare iubitor de pace“; Andrei Corteanu, deşi conservator şi colaborator al pu-blicaţiei „concurente“, oferă şi el un articol despre „Psihologia politicii neutrale române“, afirmând că, în ciuda opiniei majoritare, interesul României ar fi să

acționeze alături de Germania și Austro-Ungaria împotriva Rusiei; la limită, între dominația germană și cea rusească, românii ar avea toate motivele să o prefere pe cea dintâi… Şi așa mai departe. Un impresionant tir antiantantist![97]

Două categorii de intelectuali au jucat în epoca modernă un rol cu totul deosebit în societatea românească. Sunt scriitorii și istoricii. În condițiile în care nu exista încă un stat național românesc, le-a revenit lor în primul rând misiunea să cultive spiritul național, pregătind în conștiințe crearea României la 1859 și înfăptuirea României Mari la 1918. Fondată în 1867, Academia Română (mai întâi sub denumirea de Societatea Academică Română) funcționa pe trei secții: literară, istorică și științifică. Două treimi din membrii săi erau, așadar, scriitori și istorici (sau câțiva din domenii apropiate: filologie, geografie), semn al funcției culturale și prestigiului celor două domenii. Între timp, societatea românească evoluase și se produsese un proces de diferențiere culturală și de specializare. Scriitorii nu mai erau răspunzători de toate, științele nu se mai limitau la istorie și filologie, iar clasa politică își asumase în cea mai mare parte direcția politicii naționale. Totuși, scriitorii, ca exponenți ai „sufletului“ și năzuințelor românești, ca și istoricii, depozitari ai trecutului și, în calitatea lor de cunoscători ai unei evoluții milenare, presupuși a fi sau socotindu-se singuri judecători înțelepți și ai prezentului („istoricul, un bătrân prin experiență al ființei sale“, spunea N. Iorga), continuau să aibă o influență notabilă asupra intelectualilor și opiniei publice în genere. Ne-am fi așteptat, dat fiind rolul lor tradițional, și în acord cu obișnuitele interpretări național-unitare, să-i vedem și pe unii, și pe alții angajați masiv în lupta pentru unitatea națională, aceasta însemnând în primul și în primul rând, din perspectiva românească, lupta pentru Transilvania. Nu a fost însă chiar așa.

Scriitorii, mai întâi. O listă riguroasă a celor care și-au ex-primat într-un fel sau altul poziția față de război este greu de alcătuit. Deosebirile sunt mari, atât în ce privește gradul de notorietate, cât și intensitatea angajamentului național. Societatea Scriitorilor Români, fondată în 1909, ajunsese spre mijlocul anului 1915 să numere 108 membri.[98] Mulți dintre ei erau însă scriitori doar în sensul foarte general al termenului, acela că scriau! După cum, nume care au intrat în istoria literaturii române nu figurau printre membrii Societății. Scriitori de notorietate în epocă (unii ajunși aproape clasici, precum Alexandru Vlahuță sau Brătescu-Voinești) sunt astăzi ca și uitați; alții, dimpotrivă, nu atinseseră celebritatea pe care o vor avea mai târziu: Tudor Arghezi, Liviu Rebreanu, Mateiu Caragiale. Sunt, în sfârșit, scriitori mari, care preferă să tacă (George Coșbuc) și scriitori mai mici (D.D. Pătrășcanu) sau de-a dreptul neînsemnați (D. Karnabatt), dar foarte activi în mișcarea de idei din vremea războiului. Din aceste criterii combinate, am apro-ximat o listă, pe două coloane (sau chiar pe trei, fiindcă nu lipsesc indecișii sau „fluctuanții“), cu grija de a nu lăsa în afară pe nici unul dintre scriitorii cu adevărat apreciați la 1914 sau cu reputația confirmată astăzi, sau cu prezențe semnificative în publicistica militantă a vremii.

Coloana „proantantiștilor“ îi are în prima linie pe Octavian Goga și pe Barbu Delavrancea, primul animat de motive transilvănene, cel de-al doilea, credincios și el idealului național, dar nu mai puțin din solidaritate cu Franța. Foarte filofrancezi, desigur și naționaliști în direcția Transilvaniei, sunt Ion Minulescu și Eugen Lovinescu. În aceeași categorie se află I. Al. Brătescu-Voinești, Alexandru Vlahuță, ardelenii Ion Agârbiceanu și Zaharia Bârsan, Victor Eftimiu, Petre Locusteanu, Nicolae Davidescu, Mircea Rădulescu (autor cu oarecare reputație de poezii patriotice, astăzi dispărut și din amintire), Corneliu Moldovanu, Alexandru Cazaban, George Ranetti (directorul *Furnicii*), Radu D. Rosetti… De reținut și pitoreasca figură a lui George Diamandy, președinte al Societății

Scriitorilor Români în anii 1914–1916, de cultură pur franceză și perfect francofil, împărțit între politică (stânga de salon, când liberală, când socialistă) și dramaturgie. Majoritatea lor se vor regăsi, în 1916–1918, în refugiul din Moldova, unde mulți dintre ei colaborează la ziarul *România*, scos cu intenția de a oferi ostașilor români texte patriotice de bună calitate literară.

„Germanofilii“ (folosesc acest termen generic, urmând ca mai încolo să detaliez rațiunile fiecărui autor în parte) erau reprezentanți, cu multă convingere, de Ioan Slavici, Tudor Arghezi, Gala Galaction și D.D. Pătrășcanu. Coșbuc, pe atunci cel mai celebru scriitor român, dar și cel mai tăcut în anii războiului, poate fi asociat aceleiași categorii. Întregesc galeria, cu manifestări de intensitate diversă, G. Ibrăileanu și G. Topîrceanu, din gruparea *Vieții românești*, Alexandru Macedonski, din motive personale și pe cont propriu, Duiliu Zamfirescu, Mateiu Caragiale (ca și fratele său, mai puțin cunoscut, Luca I. Caragiale), dramaturgul A. de Herz, I.A. Bassarabescu, fără a-l ignora pe mai modestul scriitor, dar foarte activul publicist, D. Karnabatt. Şi alții colaborează în anii neutralității la publicații „germanofile“. Arghezi reușește să adune la *Cronica* un șir impresionant de nume: Adrian Maniu, I. Vinea, Demostene Botez, Dragoș Protopopescu, Emil Isac, I.C. Vissarion, Camil Petrescu, Perpessicius, G. Bogdan-Duică, Paul Zarifopol… Mulți dau texte strict literare, nu sunt deci neapărat „germanofili“; i-au putut atrage calitatea revistei și reputația directorului său. Greu de presupus însă că vreun antantofil intransigent ar fi colaborat la o revistă etichetată ca fiind în slujba nemților. La *Libertatea* îi reîntâlnim pe A. Maniu, I. Vinea, I.C. Vissarion, D. Botez, precum și pe I. Dragoslav.

Să facem „suma“ este o operație delicată, odată ce fiecare scriitor își are „greutatea“ sa specifică, atât în privința „valorii“, cât și a impactului la public. Numeric și valoric, cele două grupuri par cam de aceeași importanță, poate în privința numelor mari, din punctul actual de vedere, cu un oarecare avantaj de partea „germanofililor“ (dar nu era neapărat și punctul de vedere al contemporanilor, pentru care Tudor Arghezi și Mateiu Caragiale nu apăreau încă drept mari scriitori, iar Macedonski se recomanda ca un nume controversat; în schimb, Goga și Delavrancea, a căror cotă a mai scăzut între timp, se aflau la mare înălțime, iar uitații, astăzi, Corneliu Moldovanu, Mircea Rădulescu sau Radu D. Rosetti se bucurau de aprecierea cititorilor.

Există și o categorie a celor care oscilează între orientări opuse, reprezentată cu strălucire de Mihail Sadoveanu și de Liviu Rebreanu, cel dintâi deja celebru, cel de-al doilea abia pe cale de afirmare. Două cazuri foarte interesante, cu deosebire sub raportul trăsăturilor de caracter, care vor avea parte de o tratare amănunțită.

Prezidată de francofilul G. Diamandy, Societatea Scriitorilor Români avea probabil o majoritate antantofilă, pe măsura opiniei publice, ca oricare adunare mai largă în România. În comitetul său de direcție, unde se aflaseră până în 1915 și „germanofilii“ Tudor Arghezi, Alexandru Tzigara-Samurcaș și Gala Galaction, și în continuare Tudor Arghezi din iunie 1915, opiniile erau împărțite. Drept urmare, pentru a evita pericolul unei scindări, Societatea a decis să nu se implice în „marile ches-tiuni naționale“, dând în august 1915 și un comunicat în acest sens. Mai mulți scriitori s-au arătat revoltați de o asemenea „dezertare“ și au semnat un protest cerând convocarea adunării generale. S-au implicat îndeosebi în această reacție Corneliu Moldovanu și Mircea Rădulescu. În fața nemulțumirilor iscate, Societatea a publicat un al doilea comunicat (în septembrie 1915), prin care se declara „pe deplin solidară cu membrii săi ardeleni, bucovineni și basarabeni“ și susținătoare a „vechii lupte pentru biruința idealului național integral“.99 „Idealul național integral“ era o expresie deseori folosită pentru a se evita o alegere, fiindcă se referea în egală măsură la Transilvania, Bucovina și Basarabia; or, România nu avea cum

să acționeze în ambele direcții. În felul acesta, scriitorii și-au ma-nifestat patriotismul, evitând totodată să propună o soluție. După cum scria N. Iorga, „unii ar fi pentru «neutralitatea loaială și definitivă», alții pentru «acțiunea imediată», câțiva pentru reconstituirea cu Basarabia a vechii Moldove“.100

În 1917–1918, scriitorii rămași sau reveniți la un moment dat în teritoriul ocupat se regăsesc în paginile gazetelor *Lumina* și *Scena*. Pe lângă „germanofilii“ propriu-ziși, sunt și unii care scriu la aceste publicații fiindcă n-aveau unde publica altundeva (dar și ei cu riscul de a fi „etichetați“). Astfel (într-o ordine aleatorie, și cu privire la texte de factură literară), la *Lumina*: Gala Galaction, D.D. Pătrășcanu, Liviu Rebreanu, B. Nemțeanu, I.C. Vissarion, G. Topîrceanu, Bucura Dumbravă, H. Sanielevici, D. Caracostea…; la *Scena*: A. de Herz, Liviu Rebreanu, A. Maniu, V. Anestin (prezent și la *Gazeta Bucu-rești*lor, cu „Cronica științifică“), I. Pelz, B. Nemțeanu, F. Aderca, T. Teodorescu-Branișteș (sub pseudonimul Andrei Branișteș), Al. Davila, V. Demetrius, Gala Galaction, I.C. Vissarion, G. Topîrceanu, Camil Petrescu (sub pseudonim); de remarcat, tot la *Scena*, și colaborările feminine, destul de frecvente: Neli Cornea, Sarina Cassvan, Lucrezzia Karnabatt.

Din Moldova, după încheierea păcii separate, A. Steuermann Rodion trimite texte atât la *Lumina*, cât și la *Scena*. Se întrevede o orientare „germanofilă“ și la Cezar Petrescu, aflat la începutul carierei sale scriitoricești; administrator de plasă în județul Suceava, nu numai că nu scrie la presa „antantistă“ din vremea refugiului, dar îl întâlnim la *Iașul* conservatorilor lui Marghiloman (unde, cu puțin înainte de încheierea deja previzibilă a războiului – la 16 octombrie 1918 –, sub titlul „Când eroii se ceartă“, îi lua peste picior pe antantiști).

Arbitraj complicat în cazul scriitorilor (între recunoașterea lor oficială – doar trei dintre cei pe care și azi îi socotim importanți: Maiorescu, Delavrancea și Duiliu Zamfirescu figurau în 1915 printre membrii Academiei –, recunoașterea criticii, recunoașterea publicului și „rezistența“ lor în fața posterității). Arbitraj mult mai simplu în ce privește ierarhia istoricilor. Şase dintre ei beneficiau de o considerație aparte. Toți erau membri ai Academiei. Şi cu toții sunt recunoscuți și astăzi ca vârfuri ale istoriografiei românești. În ordinea vârstei: Alexandru D. Xenopol, Dimitrie Onciul, Ioan Bogdan, Nicolae Iorga, Constantin Giurescu, Vasile Pârvan. Dintre ei, Xenopol este cel care, din primul moment, cere insistent intrarea imediată în război, alături de puterile Antantei, pentru eliberarea Transilvaniei. Iorga consideră mai întâi de toate inacceptabil ca România să meargă cu Austro-Ungaria; recunoaște „datoria“ românilor față de Germania, însă afirmă că o datorie și mai mare și, în plus, sentimentul îi leagă de Franța; își propune să dedramatizeze scenariul amenințării ruse și pericolului panslavist; dar, cu privire la intrarea efectivă în acțiune, se arată rezervat, lăsând guvernului deplina libertate de a decide în această chestiune. „Antantofil“ fără discuție și „preferând“ Transilvania Basarabiei, Iorga apare unor contemporani ca oarecum timorat și nu întru totul încrezător în capacitatea românilor de a-și duce proiectul național până la capăt.101 Lovinescu îl judeca fără îngăduință, atrăgând atenția că istoricul spusese „în nici un caz cu Puterile Centrale“, dar nu afirmase niciodată: „în orice caz împotriva Puterilor Centrale“. Concluzia criticului: „Dl Iorga ar dori Ardealul fără război.“102 Adevărul e că, fără a îndemna explicit la acțiune, scrisul lui Iorga din anii neutralității, cu net tăiș antihabsburgic, a contribuit la pregătirea morală a intrării în război. Prudența și ezitările lui, chiar o anume dezorientare în zilele invaziei germane, vor lăsa locul în 1917–1918 unei angajări intransigente în slujba „idealului național“ și împotriva Puterilor Centrale.

Dintre ceilalți istorici, Onciul este inițial ezitant, dar se arată treptat tot mai „germanofil“; Pârvan adună argumente peste argumente în sprijinul neutralității, după

care, simțindu-se neînțeles, se închide într-o tăcere semnificativă; Bogdan și Giurescu nu ies, în vremea neutralității, în afara strictei lor specialități (ceea ce înseamnă că, oricum, nu sprijină intrarea în război a României), iar apoi, ca și Onciul, rămân la București sub ocupație, adaptându-se noilor condiții, ca și cum istoria ar fi dat deja verdictul. De altfel, și Onciul, și Bogdan, și Giurescu s-au afirmat în pură descendență junimistă și în strânsă relație cu *Convorbirile literare* (cărora Bogdan le-a fost un timp director); păstraseră un „aer de familie“ și o anume sensibilitate culturală orientată mai mult spre spațiul german.

Așadar, în grupul restrâns al celebrităților istoriografice, numeric, „germanofilii“ domină. Nu însă și în ce privește intensitatea manifestărilor și audiența la public. Dacă ei tac sau vocea abia li se aude (exceptând o faimoasă conferință a lui Pârvan care a stârnit scandal), ceilalți sunt deosebit de activi. În primele luni de război, Xenopol își multiplică intervențiile proantantiste (rărite apoi din pricina bolii)103, iar Iorga își face o tribună națională din gazeta sa *Neamul românesc*104, în care publică nenumărate articole.

Profesori universitari, dintre istorici, mai erau, la Iași, Ioan Ursu și Orest Tafrali, ambii angajați în publicistica antantofilă, iar la București, George Murnu, cu o orientare similară. Deși va deveni profesor universitar abia după război (la Cluj), Alexandru Lapedatu își câștigase o recunoaștere profesională; atitudinea lui, „neutră“ în anii neutralității s-a arătat net antantofilă din momentul intrării României în război.

Sunt de alăturat „germanofililor“ și cei doi profesori suplinitori ai Facultății de Filozofie și Litere din București, reprezentând domenii conexe istoriei: Alexandru Tzigara-Samuraș, la Istoria artelor, și Constantin Litzica, la Studii bizantine. Sub ocupația germană, cel dintâi va fi prefect de poliție, iar al doilea (un apropiat al junimiștilor și harnic colaborator la *Convorbiri literare*) pentru scurt timp (aprilie–mai 1917) gerant al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii.

Dintre istoricii neprofesioniști sau neuniversitari, se bucurau de o apreciere aparte, chiar în rândul specialiștilor (având și azi un loc recunoscut în istoria istoriografiei românești), Radu Rosetti și Ioan C. Filitti. Ambii cu orientare germanofilă constantă și declarată, susținută și prin publicații.

Ca și scriitorii, istoricii apar împărțiți oarecum egal între orientările divergente.

Împărțită, și Academia Română. Fusese concepută, pe lângă misiunea ei literară și științifică, în ideea promovării, prin cultură, a unității românești. Locul, oarecum „disproporționat“, acordat studiilor istorice și filologice, precum și alegerea membrilor săi din toate provinciile românești, inclusiv cele aflate în afara granițelor României, ilustrează această orientare națională. Doar că, în anii războiului, nici membrii Academiei nu s-au putut pune de acord cu privire la definirea interesului național. „Germanofilii“, cel puțin în varianta neutralistă, erau chiar mai numeroși decât partizanii intervenției împotriva Austro-Ungariei. (Ponderea lor se explică și prin influența decisivă pe care au avut-o în „recrutarea“ academicienilor, Titu Maiorescu, cu un lung șir de junimiști mai vechi sau mai noi după el, și Dimitrie A. Sturdza, șef liberal și prim-ministru în mai multe rânduri, dar și secretar general al Academiei, și el cu o netă orientare progermană.) La o „numărătoare“ sumară, din cei 36 de membri ai Academiei la mijlocul anului 1915, îi vom include în această categorie, la secția literară, pe Ioan Bianu, Titu Maiorescu, Iacob Negruzzi, Alexandru Philippide, Sextil Pușcariu (prin forța lucrurilor, academicianul român era și ofițer austro-ungar) și Duiliu Zamfirescu; la secția istorică, Ioan Bogdan, Constantin Giurescu, Vasile Mangra (episcopul transilvănean, viitor mitropolit, adept al unei înțelegeri cu autoritățile ungare), Simion Mehedinți, Dimitrie Onciul, Vasile Pârvan; la secția științifică, Grigore Antipa, Victor Babeș, Ludovic Mrazec, Ion Simionescu. Pe poziția opusă, antantofili declarați sunt Barbu Delavrancea, Nicolae Iorga, A.D. Xenopol,

generalul Grigore Crăiniceanu, C.I. Istrati, doctorul Gheorghe Marinescu, Gheorghe Țițeica… Sunt și academicieni, în special printre cei foarte vârstnici, ale căror opțiuni sunt mai greu de identificat.

Când în 1916, Coșbuc a fost ales membru al Academiei, Mihail Dragomirescu a aruncat o săgeată înveninată la adresa distinsului for, afirmând că poetul n-ar fi avut nici o șansă dacă i-ar fi combătut pe germani aidoma lui Goga105 (el însuși propus pentru același fotoliu, dar, se vede, prea marcat de atitudinea lui politică). Greu de spus dacă așa ar fi stat lucrurile; de reținut însă percepția Academiei, ca instituție care s-ar fi înstrăinat de idealul național (deși avea menirea să-l promoveze). Academia „tace“, era și reproșul profesorului antantofil Ermil Pangrati.106 Într-adevăr, Academia, ca instituție, nu s-a pronunțat în anii războiului. Doar cu prilejul intrării României în conflict, Barbu Delavrancea a ținut în fața colegilor săi (la 2 septembrie 1916) un discurs înflăcărat, primit cu aplauze frenetice și ovații; indiferent de opiniile individuale, momentul pretindea un gest de solidarizare.107 Sub ocupație, au rămas la București zece academicieni: Antipa, Babeș, Bianu, Bogdan, Coșbuc, Giurescu, Maiorescu, Mehedinți, Onciul și Țițeica, mai puțin ultimul, toți cu orientare „germanofilă“ sau neutralistă (alții, cu vederi similare, precum Pârvan, Mrazec, Negruzzi sau Zamfirescu au plecat totuși în refugiu). Bogdan, ca vicepreședinte, și Bianu, în calitate de locțiitor al secretarului general și bibliotecar, au asigurat funcționarea cât de cât normală a instituției.108 Adesea umiliți de autoritățile de ocupație, n-au prea avut motive de satisfacție din colaborarea cu germanii. Probabil că au ieșit din război mai puțin „germanofili“ decât intraseră! În ianuarie 1917, ridicarea cu forța de către bulgari, asistați de germani, a manuscriselor slavone de la Academie (nu mai puțin de 607 piese!) a generat o primă alarmă serioasă. Până la urmă, germanii au fost convinși să le înapoieze. O lună mai târziu însă, spre sfârșitul lui februarie, a venit, adus tot de autoritățile militare, un profesor german, care a sechestrat într-o încăpere anume peste 600 de manuscrise slave, în urma cercetării cărora s-au predat bulgarilor, doar ca „împrumut“, 305 volume, pentru a fi studiate la Sofia. Cele 308 volume rămase au fost restituite Academiei în aprilie 1918, dar cele trecute peste Dunăre n-au putut fi recuperate decât în mai 1920.109

Abia în octombrie 1918, Academia s-a putut întruni din nou în plen, la Iași, capitala fiind încă sub ocupație. Susținută de Philippide, împreună cu Negruzzi și Zamfirescu, alegerea ca academician a lui Stere a eșuat, după cum a căzut la vot și Ibrăileanu, propus ca membru corespondent, în ciuda faptului că „germanofilii“ potențiali nu erau puțini printre votanți. Unii, în atmosfera sfârșitului de război, deveniseră însă mai prudenți (ca să nu mai vorbim de neplăcutele experiențe trăite la București). Stere însuși depășise măsura, în colaborarea lui cu Puterile Centrale și prin tentativa de schimbare a dinastiei. S-ar fi riscat și o sciziune: Iorga a protestat „cu indignare contra alegerii unui criminal de stat“, declarând că „dacă se face aceasta, se retrage din Academie“.110 În sfârșit, Academia avea să salute unirea Transilvaniei cu România, printr-o declarație semnată, în majoritate – ironie a istoriei – de academicieni (cei aflați la București) care nu susținuseră intrarea României în război pentru eliberarea Transilvaniei sau chiar se împotrivi-seră acestei soluții.111 Acum, când lucrurile se aranjaseră atât de bine pentru România, și într-o direcție, și în alta, erau în mod sincer satisfăcuți. Cine putea fi nemulțumit de crearea României Mari?

V

Universitarii

La 10 septembrie 1914, era înaintat primului-ministru, pentru a fi adus la cunoştinţa guvernului şi supus atenţiei regelui, un memoriu semnat de 58 de profesori ai Universităţii din Bucureşti, în frunte cu rectorul Thoma Ionescu. Apelul universitarilor cerea expres „intrarea României în acţiune, întru apărarea intereselor şi drepturilor noastre naţionale şi ocuparea pământului românesc din monarhia austro-ungară“.112

Istoricii români care s-au referit la această luare de poziţie s-au mulţumit să înregistreze cu satisfacţie atitudinea patriotică a Universităţii, vrând să lase impresia că este vorba de corpul universitar în ansamblul lui şi nu doar de o majoritate, vom vedea imediat cât de consistentă.

Funcţionau la Universitatea din Bucureşti 95 de profesori titulari (8 la Teologie, 15 la Drept, 17 la Filozofie şi Litere, 21 la Ştiinţe, 34 la Medicină).113 Nu au semnat, aşadar, 37 de profesori, o minoritate desigur, dar o minoritate deloc neglijabilă. Problema este însă şi a psihologiei semnării pe liste: unii, firi independente sau orgolioase, nu semnează de-a valma, chiar atunci când sunt de acord; alţii, o categorie mai numeroasă, se supun curentului dominant şi ajung să semneze, chiar fără a fi convinşi! Cel puţin doi antantofili nu se regăsesc printre semnatari: Nicolae Iorga şi Ovid Densuşianu; primul, şi din orgoliu, şi din refuzul de a se lăsa manipulat politic, însă în primul rând din motivul de fond că nu era de acord cu o asemenea grabă a intrării în acţiune şi se lăsa în voia guvernului; al doilea, deşi partizan al acţiunii imediate, nu mai puţin orgolios decât Iorga şi, în plus, fire conflictuală, în stare cronică de neînţelegere cu colegii. Sunt însă mai numeroşi semnatarii care nu prea au crezut în ce au semnat, oarecum rătăciţi printre ceilalţi. Îi identificăm uşor prin luările lor de poziţie ulterioare, inclusiv prin faptul că nu vor mai apărea pe liste similare. Intră în această categorie Dimitrie Onciul, Simion Mehedinţi, Vasile Pârvan, Dimitrie Evolceanu, Ion Rădulescu-Pogoneanu, toţi de la Facultatea de Filozofie şi Litere, şi Victor Babeş, de la Facultatea de Medicină.

O întrebare care nu prea se pune, dar o punem acum, este ce i-a determinat pe profesori, pe atât de mulţi, să semneze un asemenea document. Patriotism, desigur, dar şi o dovadă de precipitare, aproape de inconştienţă. Într-un război – mai ales de anvergura războiului declanşat în 1914 – nu se intră pe bază de instinct patriotic şi de semnături date în grabă, ci în urma unei decizii chibzuite şi a unei întregi pregătiri militare şi diplomatice. O acţiune a României în 1914 ar fi însemnat un dezastru pentru ţară. Nici intrarea în conflict în 1916 nu a fost prea fericită, dar cel puţin s-au cruţat ţării doi ani, jumătate din durata războiului. Ar fi fost de aşteptat ca universitarii să judece nu mai puţin patriotic, dar mai înţelept şi mai echilibrat. Asemenea acţiuni puneau bețe-n roate guvernului Brătianu, care se îndrepta spre acţiune, însă discret, cu paşi înceţi, şi încercând să obţină de la viitorii aliaţi tot ce se putea obţine.

Presiunea opiniei publice şi entuziasmul naţional al unor profesori oferă o explicaţie parţială acestei precipitări. Explicaţia completă trebuie să ţină însă seama, chiar în primul rând, de rolul jucat de Thoma Ionescu, rector al Universităţii, dar nu mai puţin şi frate al lui Take Ionescu. Capacitatea sa de mobilizare şi de manipulare şi-a dovedit eficienţa. Mai mult decât s-ar crede, universitarii se arătau foarte dependenţi de autoritatea care le putea oferi avantaje sau crea unele neplăceri. În această privinţă, aprecierea făcută de I.G. Duca, pe atunci ministrul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, nu este singulară, ci doar mai net şi mai cinic formulată: „…nu exista corp electoral mai influenţabil, mai lipsit de convingeri adânci şi de caracter decât colegiul profesorilor noştri universitari. Nu numai că toate alegerile parlamentare dovediseră cât de guvernamentale erau ambele noastre universităţi,

dar tocmai lipsa lor de neatârnare politică fusese unul din principalele argumente ale Partidului Liberal împotriva acelor conservatori care ne făceau teoria elitei și apologia colegiilor restrânse.“114 Or, nu e nevoie s-o mai spunem, Thoma Ionescu făcea jocul fratelui său. Se putea baza și pe faptul că Partidul Conservator-Democrat al lui Take Ionescu avea o destul de mare influență printre universitari. Nu era deci doar problema războiului, ci și a confruntării politice interne. O majoritate de universitari câștigați pentru intrarea în acțiune însemna și un punct câștigat de Take Ionescu. Este și acesta un motiv pentru care unii profesori, chiar având sentimente antantofile (cazul Iorga), au declinat invitația, iar alții (cazul Onciul), considerându-se pro-babil manevrați, s-au retras la scurt timp.

Un număr relativ constant de partizani ai Antantei și ai războiului pentru Transilvania rezultă din două documente ulterioare: apelul de solidaritate cu Franța, semnat în noiembrie 1914 atât de universitari din București, cât și din Iași115, și un nou memoriu pentru intrarea în acțiune al profesorilor Universității din București, în octombrie 1915116, acesta din urmă folosit de Thoma Ionescu și pentru a-și „număra“ aderenții în vederea apropiatelor alegeri pentru funcția de rector. Primul cuprinde numele a 49 de profesori titulari ai Universității din București, iar în cel de-al doilea apar 52 de profesori, în marea lor majoritate semnatari și ai memoriului din septembrie 1914. Unele fluctuații țin de motive conjuncturale. Au ieșit însă definitiv din joc, de pe ambele documente, cei șase profesori deja menționați: Onciul, Mehedinți, Pârvan, Evolceanu, Rădulescu-Pogoneanu, Babeș. Nu mai apare, după ce semnase în septembrie 1914, nici Constantin Dimitrescu-Iași, profesor de istoria filozofiei și rectorul Universității cu cel mai lung mandat (din 1898 în 1911), care nici nu se va pronunța în vreun fel în chestiunea războiului. Raportul între „semnatari“ și „nesemnatari“ devine de 49 la 46 spre sfârșitul anului 1914 și de 52 la 40 un an mai târziu (cu observația, încă o dată, că „scorul“ exprimă, într-o combinație greu de disociat, atât atitudinea față de război, cât și față de persoana rectorului!). Pe apelul pentru Franța, apar și conferențiarii: 12 semnatari din totalul de 21. Profesori și conferențiari laolaltă: 116; semnatari, 61.

Nu trebuie crezut că majoritatea semnatarilor au făcut mult mai mult decât să semneze. Cei cu adevărat decișii, prezenți la adunări, prezenți în coloanele ziarelor, sunt desigur mai vizibili și mai ascultați decât neutraliștii sau „germanofilii“, în genere discreți, dar nici ei nu sunt prea mulți. În Acțiunea Națională, fondată spre sfârșitul lunii octombrie 1914, organizația care orchestrează tema intrării României în război, universitarii care contează se numără pe degete (unii dintre ei fiind și oameni politici): Em. Antonescu, Constantin Dissescu și I. Tanoviceanu, de la Facultatea de Drept, Simeon Mândrescu, de la Facultatea de Litere, C.I. Istrati și Ermil Pangrati, de la Facultatea de Științe, Ion Cantacuzino și Thoma Ionescu, de la Facultatea de Medicină. Foarte activi sunt și Iorga și Rădulescu-Motru, fiecare în felul lui. Dar i-am înșirat aproape pe toți!

Oricum, guvernul se plictisise de intervenționismul vehement și angajat politic în propria familie al lui Thoma Ionescu. I-a revenit lui I.G. Duca misiunea să scape de el. Între presiunile rectorului și ale ministrului, universitarii n-aveau decât să se decidă. Regula era ca ministrul să aleagă un nume printre primii trei clasați în urma votului Senatului universitar. Nu foarte democratic: dintre cei trei, ieșea rector cel care era mai pe placul puterii. De altfel, și Thoma Ionescu devenise rector când fratele său se afla la guvernare. La alegerile de la sfârșitul lunii octombrie 1915, în ciuda manevrelor guvernamentale, Thoma Ionescu și-a menținut aderenții: 53 de voturi, urmat de Ion Cantacuzino, cu 51, și de Ion Athanasiu cu 44.117 De remarcat că toți trei aparțineau aripii „antantiste“. Athanasiu era însă cel mai moderat în manifestări, cel mai apropiat de

strategia prudentă a guvernului. În consecință a devenit rector – pe fondul protestelor takiste! –, chiar dacă obținuse simțitor mai puține voturi decât contracandidații săi.

Odată cu angajarea României în război, scindării în opinii avea să-i urmeze și o scindare „teritorială“ a universitarilor bucureșteni. Cam jumătate dintre ei – și în primul rând cei mai „compromiși“ prin poziția lor antantofilă – au mers în refugiu, la Iași, iar unii, de acolo, și mai departe, spre Franța, în timp ce cealaltă jumătate, „germanofilii“ în primul rând, s-au decis să rămână sub ocupație, în Capitală. Printre cei plecați îl întâlnim însă și pe „germanofilul“ Pârvan, iar cei rămași nu sunt exclusiv „germanofili“ (printre ei, Gheorghe Țițeica și, „încă“, Rădulescu-Motru aparțineau celeilalte orientări, iar alții erau neangajați). Rectorul, Ion Athanasiu, se pusese la dispoziția armatei, și i-a ținut locul, pe toată durata războiului, Ioan Bogdan, ca prorector. Inițial, odată cu intrarea germanilor în București, Universitatea a fost închisă. Cursurile aveau să se reia, în condiții precare, cu puțini profesori și puțini studenți, la Facultatea de Medicină, în decembrie 1917, și la celelalte facultăți în aprilie 1918. Abia în toamna anului 1918, întorcându-se între timp, treptat, și profesorii din Moldova, anul universitar s-a putut deschide în condiții aproape normale. La 30 mai 1918, deși se încheiase între timp pacea de la București, încă se mai aflau la Iași 21 de profesori, care, temându-se de reformismul guvernului Marghiloman și îndeosebi al ministrului Mehedinți, semnau, în frunte cu I. Athanasiu, o adresă cu următoarea soli-citare către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice: „în împrejurările actuale, nu credem că e oportun să se introducă nici o modificare, nici în legea învățământului superior, nici în personalul didactic al Universității“.118 Alți profesori, o duzină de la Universitatea din București, împreună cu câțiva de la Iași, plecaseră și din Moldova, ajungând la Paris, unde susțineau propaganda națională românească. La Facultatea de Litere, Iorga, Densușianu și Mihail Dragomirescu n-au acceptat să se întoarcă decât odată cu eliberarea Capitalei; la 2 noiembrie 1918, Densușianu comunica din Iași că dorea să fie deocamdată suplinit; Iorga și Dragomirescu solicitau, dimpotrivă, să nu se numească suplinitori, „deoarece speră să fie curând în București“.119 Ceea ce s-a și întâmplat.

La Universitatea din Iași, lucrurile s-au prezentat în bună măsură diferit. Antantofilii nu dispuneau aici de majoritate, iar rectorul, Constantin Stere, departe de a merge în aceeași direcție ca omologul său bucureștean, era unul dintre principalii susținători ai alianței cu Puterile Centrale. S-a încercat, în septembrie 1914, după exemplul Universității din București, mobilizarea profesorilor pentru semnarea unui memoriu în vederea intrării României în acțiune. Inițial s-au întrunit – și nu s-au putut pune de acord – 16 profesori (un sfert din numărul lor). O săptămână mai târziu, la 15 septembrie, o reuniune a colegiului universitar pe această temă s-a remarcat prin numărul mare de absenți (chiar dintre cei care participaseră la întrunirea precedentă) și prin dezacordul total al celor de față. Dintre vorbitori, Ilie Bărbulescu, Paul Bujor și Constantin Stere „au susținut necesitatea luptei contra slavismului“, iar C. Thiron, I. Peretz, Ion Petrovici și A.D. Xenopol „au fost absolut pentru alianța cu Tripla Înțelegere“ (curioasă referirea la Petrovici, deloc „absolut“ în această convingere!).120 După care, nu s-a mai întâmplat nimic, și din pricina slabei implicări a universitarilor, dar și fiindcă rectorul Stere a făcut tot posibilul pentru a stopa demersul, după cum, invers, la București, Thoma Ionescu făcuse tot posibilul pentru a-l amplifica. Universitatea din Iași „a tăcut“, reproșa colegilor ieșeni Ermil Pangrati: la fel ca Academia.121

Avem totuși o indicație destul de precisă asupra raportului „numeric“ de forțe: „apelul pentru Franța“, semnat în noiembrie 1914, atât de universitari din București, cât și din Iași. La București, după cum am văzut, francofilii s-au dovedit majoritari. La Iași, dintre

profesorii titulari, 29 sunt cei care semnează. Ceva mai puțin de jumătate din totalul de 61 de profesori (mai trebuie însă adăugat cel puțin numele lui I. Ursu – antantofil înflăcărat, chiar dacă nu apare printre semnatari).122

Alegerea de rector la Universitatea din Iași, în martie 1916, a dat din nou ocazia unei măsurări a forțelor. În fața dezordinilor provocate de studenții adepți ai liniei naționale și de complicațiile care au urmat, inclusiv cu ministerul, tactica lui Stere a fost de a demisiona și de a candida din nou, sperând ca astfel, fiind reales, să-și consolideze poziția. La 29 ianuarie 1916, 17 profesori protestează contra măsurilor luate de Stere pentru a reinstaura disciplina, însă un număr mai mare, 23 de profesori, se solidarizează, printr-un apel datat 16 februarie, cu acțiunile rectorului împotriva studenților „rebeli“123; chiar dacă mulți înțelegeau să nu se pronunțe, majoritatea părea să încline totuși spre Stere. Din nou a intervenit Duca, cu tot felul de presiuni și de intrigi (de care se arată foarte mândru în *Memorii*), după cum procedase cu câteva luni înainte și la alegerea rectorului Universității din București. După ce lovise în proantantistul Thoma Ionescu, lovea acum în progermanul Constantin Stere: ambele extreme trebuiau anulate, pentru a se respecta și la Universitate politica guvernamentală. Peste toate, Stere a făcut greșeala să nu participe nici la „campanie“, nici la scrutin, plecând cât mai departe, în Elveția. Să fi fost chiar atât de sigur de victorie? Era de presupus că „germanofilii“ aveau să voteze cu Stere, iar antantofilii împotriva lui, chiar dacă nu în mod automat. Era în discuție și problema disciplinei universitare, după cum conta și prestigiul și capacitatea celui ales. Însă Stere era atât de marcat politic, și adversarii săi de asemenea (începând cu studenții de la care pornise conflictul), încât până la urmă departajarea voturilor a reflectat cu siguranță, în cea mai mare măsură, atitudinea în problema națională. S-au confruntat două liste: pe cea a lui Stere, se mai aflau Alexandru Philippide și Nicolae Leon, cealaltă îl avea în frunte pe Matei Cantacuzino. Din 66 înscriși cu drept de vot, au votat 57. În ordine descrescătoare s-au obținut următoarele rezultate: Al. Philippide – 30 de voturi; M. Cantacuzino – 29; D. Alexandrescu – 28; C. Stere – 26; N. Leon – 23; V. Negel – 23.124 Pentru alegerea finală rămâneau primii trei, Stere ieșise al patrulea. Prin decizia ministrului, Matei Cantacuzino a fost numit rector. Ce spune acest rezultat? Pe primul loc se situase totuși Philippide, din echipa lui Stere și socotit printre „germanofili“. Cel puțin un vot i-a lipsit acestui grup, votul lui Stere, în fapt însă nu numai votul, ci și capacitatea lui de convingere, supli-nită, în sens invers, cu presiunile ministerului. În condiții normale, Stere și cei din jurul lui ar fi luat câteva voturi în plus și probabil ar fi câștigat. De remarcat că nici Matei Cantacuzino, jurist renumit și foarte respectat în mediul intelectual ieșean, dar de o labilitate aproape patologică, nu se prezenta ca un adept de încredere al strategiilor liberale; fusese doar, pentru guvern, cea mai puțin rea dintre soluțiile posibile. Cu toată înfrângerea lui Stere, se menținea în Universitatea din Iași o oarecare majoritate mai preocupată de Basarabia decât de Transilvania, mai temătoare de Rusia decât de Puterile Centrale, mai curând pacifistă decât războinică și nu tocmai în acord cu tendința Universității din București de a da tonul și de a se pune mereu în frunte.

Spre sfârșitul lunii iunie 1916 – puțin timp înainte de intrarea României în război, când se simțea că lucrurile se mișcă în această direcție –, universitarii bucureșteni antantofili, în frunte cu rectorul I. Athanasiu, au încercat să-și atragă colegii ieșeni într-o acțiune comună. Se preconiza o întrunire în care să se ia împreună „hotărârile dictate de gravitatea împrejurărilor actuale“. Ion Cantacuzino și Ermil Pangrati au venit special la Iași pentru a-și convinge colegii. Succes modest: puține adeziuni. A rămas deoparte și rectorul Matei Cantacuzino, care, chiar dacă fusese ales împotriva lui Stere, nu înțelegea să se ralieze pur și simplu la politica bucureșteană.125 Ar fi dat colegilor bucureșteni – potrivit, este drept,

unei surse „germanofile“ – următorul răspuns: „Ca moldovean, mă tem de ruși, și ca moldovean vreau înainte de toate recucerirea Basarabiei.“126

Făcând suma, București plus Iași, raportul apare destul de echilibrat între universitarii partizani ai războiului alături de Antanta și adversarii acestei soluții, în cea mai mare parte adepți ai neutralității. Trebuie însă spus că, stimulați de me-diul favorabil creat de opinia publică și animați de un ideal mai clar conturat decât al celorlalți, universitarii proantantiști au fost mai activi și mai ascultați. Şi, până la urmă, argument suprem, au avut istoria de partea lor.

VI
Orientări, reorientări, dezorientări

Tabloul acesta de ansamblu, oarecum static, trebuie văzut și în latura lui dinamică, ca o succesiune de secvențe. În funcție de mersul evenimentelor, care au cunoscut răsturnări dramatice, pozițiile se precizează, se nuanțează, se întâmplă chiar să se schimbe.

Opțiunile de principiu sunt exprimate în perioada neutralității. Urmează intrarea în foc. Într-un prim moment, dezbinările sunt uitate, cel puțin formal: este un mare elan de solidaritate națională. Care dintre „germanofili“ – exceptându-l pe Carp – ar fi putut dori dezastrul României, numai pentru ca istoria să-i dea dreptate? Cu toții aveau fii, rude, prieteni pe front. Înfrângerea a redeschis însă polemica, încă și mai violent. Nu pentru toți exact din pozițiile anterioare. Unora, înfruntarea le-a insuflat un plus de îndârjire: nu prea hotărâtul Nicolae Iorga se afirmă, din momentul refugiului în Moldova și până la sfârșit, ca cel mai aprig susținător al rezistenței naționale; neutra-listul Lapedatu trece instantaneu în tabăra antantistă și i se alătură lui Iorga; până și Ion Petrovici, care pendulase între soluțiile opuse, are o perioadă când scrie la *Neamul românesc*. Se atașează publicației lui Iorga și geologul Ion Simionescu, profesor la Universitatea din Iași și membru al Academiei Române, perceput în perioada neutralității mai curând ca „germanofil“ (sau, mai precis, „rusofob“). În schimb, Thoma Ionescu, cel mai decis intervenționist din primele momente ale conflagrației, ca și Gheorghe Marinescu, doi medici renumiți, n-au știut cum să plece mai repede din Moldova spre Apus, într-o vreme
când chiar ar fi fost nevoie de ei.127 Spre deosebire de alți doi medici de prim rang, Dimitrie Gerota și Vasile Sion, care, deși „germanofili“, aleg să treacă și să rămână în Moldova. Mulți intelectuali, universitari cu deosebire, pleacă în Occident, în special în Franța; zece profesori sunt trimiși la Paris, într-o „misiune universitară“, în sprijinul propagandei românești, în vara anului 1917: D. Hurmuzescu, Tr. Lalescu, S. Mândrescu, G. Murnu, E. Pangrati, D. Pompeiu, de la Universitatea din București, I. Nistor, de la Universitatea din Cernăuți, I. Găvănescul, O. Tafrali și I. Ursu, de la Universitatea din Iași.128 La sfârșitul războiului, se aflau în străinătate, în primul rând în Franța, zeci de universitari și de parlamentari. Nu era nevoie chiar de atâția! De la caz la caz, se poate discuta în ce măsură dorința efectivă de a apăra drepturile românești peste hotare s-a asociat cu tentația mai puțin lăudabilă a îndepărtării de teatrul de război și de neplăcerile refugiului din Moldova. Reprezentativ pentru atitudinea opusă este N. Iorga, care ar fi putut contribui din plin la propaganda în străinătate, dar care a ales să rămână alături de compatrioții săi (ca, de altfel, și alți universitari). Să mai spunem că foarte puțini membri ai elitei intelectuale, inclusiv oameni tineri și dintre cei care ceruseră insistent intrarea României în război, au luptat pe front. Unii au fost mobilizați în spatele frontului (astfel,

scriitorii, în frunte cu M. Sadoveanu, care vor edita la Iași, în 1917–1918, ziarul *România*, destinat ostașilor), alții nici măcar n-au fost mobilizați, pe motive formal justificate, dar nimic nu i-ar fi împiedicat să se prezinte voluntari. Pe drept cuvânt, G. Topîrceanu, combatant și căzut prizonier la Turtucaia, a luat în derâdere ifosele războinice ale lui E. Lovinescu, antantist până-n pânzele albe, dar care n-a participat în nici un fel, nici pe front, nici în spatele frontului, la acțiunea militară a României.129 La fel, Traian Bratu, profesor la Universitatea din Iași, unul dintre rarii universitari care au cunoscut frontul, nu i-a cruțat în comentariile sale pe colegii Găvănescul, Tafrali și Ursu, plecați să apere cauza românească în străinătate.130

Caracteristic rămâne faptul că numărul persoanelor de oarecare notorietate din sfera politică sau intelectuală care să fi murit pe front este infim, deși, în ansamblu, pierderile României, procentual, au fost cele mai mari după ale Franței. În Franța, dimpotrivă, lista scriitorilor dispăruți în război e impresionantă (s-a avansat cifra de 450); au căzut de asemenea nu mai puțin de 17 parlamentari francezi (16 deputați și un senator).131 Membrii elitei românești au predicat războiul, dar pe front s-au jertfit îndeosebi oamenii simpli, țăranii în primul rând.

În Capitala ocupată rămân în primul rând „germanofilii“, dar și unii antantiști precum Țițeica sau Rădulescu-Motru, primul consecvent opțiunii inițiale, cel de-al doilea revenind cu timpul la mai vechile sale sentimente germanofile. „Germanofilii“ înșiși se manifestă în tot felul: unii se declară deschis de partea Puterilor Centrale, socotind că acesta este interesul României: Stere, Antipa, Arghezi, Slavici…; alții au o colaborare limitată: Bianu, Bogdan… Iar câte unul, ca Maiorescu, refuză orice colaborare. În Moldova, firește, s-au refugiat în primul rând antantiștii, dar și unii neutraliști, chiar cu înclinații „germanofile“, precum Pârvan sau Duiliu Zamfirescu. Pe deasupra, Iașul își avea grupul său, destul de numeros, de „germanofili“. Cât timp continuă luptele, spunându-și cuvântul atât patriotismul, cât și cenzura, vocea lor nu se aude. Se va auzi însă – în condițiile unei cenzuri îndreptate împotriva celorlalți – odată cu instaurarea guvernului Marghiloman și încheierea păcii de la București, când se părea că Puterile Centrale au câștigat definitiv, iar responsabilitatea dezastrului se arunca asupra guvernului Brătianu și a celor care îndemnaseră la război. Guvernarea Marghiloman atrage pe de o parte numeroși „germanofili“ de ultimă oră sau până atunci nedecișI – Rădulescu-Motru și Ion Petrovici, printre intelectualii mai de vază –, pe de altă parte e combătută de „germanofilii“ intransigenți, rămași fideli liniei lui Carp.

Pentru mai mulți intelectuali, alegerea nu a fost chiar atât de simplă. Dacă omul politic are darul de a simplifica lucrurile, intelectualul în genere le complică. Au intrat în joc formula spirituală a fiecăruia, scrupule de interpretare, mersul schimbător al evenimentelor… Mă opresc asupra câtorva cazuri, de altfel foarte diferite, ilustrând tocmai varietatea unor atitudini sau evoluții, greu de încadrat strict în categoriile „antantofili“ sau „germanofili“.

Caton Theodorian (1871–1939) – fratele lui M. Theodorian-Carada – avea deja o bună reputație de dramaturg. E curios cum Lovinescu îl vede ca pe o persoană sigură pe sine, gata oricând să se așeze în locul altuia; era, dimpotrivă, ipohondru și anxios.132 Nu ține nici cu unii, nici cu alții, pur și simplu nu vrea război, îi e groază în special de bombardamente, iar când România intră în acțiune caută să fie cât mai departe de zona de conflict. În septembrie 1916, alege să se ascundă la Nămăiești, în munții Muscelului, chiar acolo pe unde aveau să treacă nemții o lună-două mai târziu. Îl invită insistent și pe prietenul Liviu Rebreanu să i se alăture, cu familia. „Veniți, nu vă bizuiți pe omenia nemților, că sunt câini.“133 La începutul lui noiembrie – când încă nu era la ordinea zilei

evacuarea ca-pitalei – îl întâlnim deja la Iași.134 Iar în decembrie 1916 pornește spre Franța; locuiește un timp la Paris, apoi se mută în Elveția, la Lausanne. Din Lausanne, îi scria lui Rebreanu la 16 august 1918, covârșit de dificultățile întoarcerii în România: „Credeam că cu pacea dorită mai cu seamă de cei ca mine, cari nu vroiau războiul, o să putem primi ajutoare și ne întoarce la căminele noastre dorite.“ Îl revoltau cei care împinseseră la război și apoi se refugiaseră în Occident, unde tot ei se puneau în față: „eu, unul, aș face un riguros triaj și n-aș lăsa să plece pe nici unul din cei ce-au vrut și împins la războiul nebun, la ruina țărișoarei noastre, la dezastru. Dar tocmai ăia sunt mai colțoși și mai obraznici. Pe la legație ei fac mai multă gălăgie“.135 Bietul Caton Theodorian: nu fusese războiul lui!

În contrast izbitor cu Caton Theodorian, care fuge cât poate de război, foarte tânărul Camil Petrescu (1894–1957) caută războiul cu tot dinadinsul. Mai puțin din motive de ordin național (prezente și ele), cât în căutarea experimentului în sine; simte că e un parcurs inițiatic care nu-i poate lipsi, dacă vrea să-și împlinească personalitatea și să devină un scriitor autentic. Respins la recrutare, se oferă voluntar și absolvă o școală de ofițeri. Sublocotenent, participă la campaniile din 1916 și 1917; este rănit; cade prizonier în iulie 1917; revine din prizonierat în aprilie 1918, în Moldova mai întâi, iar în iulie 1918 se reîntoarce la București. Am spune că e mai curând antantofil; într-un text din 1915 îi zugrăvește defavorabil pe „germanofili“; nu uită să-i taxeze însă și pe francofilii mai atașați de Franța decât de România. Publică totuși la *Cronica* lui Arghezi. Îi ironizează aici pe studenții care îndeamnă zgomotos la intrarea grabnică în acțiune, cu puține perspective însă de a ajunge ei înșiși pe front. Ține de asemenea să sublinieze valoarea reală a soldatului german, ca și a culturii germane. Pe de altă parte, i se pare o crimă inconștiența cu care românii se pregătesc pentru o „campanie de operetă“. În 1918, colaborează la *Scena* (e drept, doar pe teme literare și artistice). Mai târziu, în 1924, avea să facă distincția dintre inamicul de pe front și profitorii din spatele frontului, în favoarea celui dintâi: „pe când cei din față, cu arma în mână, inspirau cel mult o îndârjire, adeseori loială, lumea celor din spate inspira numai dezgust“.136 Se observă la Camil Petrescu dificultatea unei poziționări nete, izvorâtă dintr-o frământare pur intelectuală. Disocierile lui fine n-au nimic de-a face cu liniile simple ale propagandei de război; lucrurile i se înfățișează amestecate, iar adevărul refuză să se așeze într-o singură parte.

Am renunțat în cele din urmă să-l includ pe Gheorghe Bogdan-Duică (1865–1934) în categoria „germanofililor“ moderați, măcar ținând seama de neplăcerile avute în timpul ocupației. Originar din Brașov – frate cu Ioan Bogdan –, istoric literar, profesor de liceu (va fi profesor universitar la Cluj după război), Bogdan-Duică împărtășește perplexitatea multor ardeleni. Secretar al Ligii culturale (în echipa lui Virgil Arion, schimbată în decembrie 1914), editor (alături de V. Arion și V. Pârvan) al revistei *Românismul* (1913–1914), este fără îndoială un susținător al ideologiei naționale. Dar, în situația creată în 1914, chiar nu știe ce ar fi de făcut. Scrie câteva articole în *Cronica*. Într-unul din ele, afirmă răspicat: „Ardeleni care să se opună gândului de întregire a neamului nu există. Domnul I. Slavici, de pildă, nu este ardelean, ci ungurean, de la Șiria.“ Însă, de la „gândul de întregire a neamului“ la o acțiune efectivă în acest sens, rămâne o distanță pe care Bogdan-Duică ezită să o parcurgă. Trebuie ținut seama de atâția factori! „Ne clătinăm între temeri și speranțe.“ 137 Cel puțin, pentru el, apele se limpezesc în 1917, când, vorbindu-i de rău pe nemți, e luat ostatic și deți-nut mai multe luni la Săveni și în Bulgaria.

Caion – pseudonimul lui Constantin A. Ionescu (1882–1918) – și-a asigurat o celebritate negativă în istoria literaturii române, pricinuită de falsa acuzație de plagiat la

adresa lui I.L. Caragiale, urmată de un răsunător proces, pe care l-a pierdut. A fost totuși un publicist nu lipsit de merite. Francofil în cel mai înalt grad, autor al unei lucrări despre *Rolul Franței în istoria omenirii*, Caion ia și el act în 1918 de ceea ce părea un verdict al istoriei, și anume victoria Germaniei. Editează – începând din 17 august 1918 – gazeta *Cronicarul*, de o bună ținută literară și cu colaborări de marcă, predominant „germanofile“ (printre care Gala Galaction și Duiliu Zamfirescu). Un articol semnat chiar de Caion se intitulează „Un erou“. Eroul este Marghiloman: „pentru mine, Alexandru Marghiloman rămâne omul care întrupează energia națională în aceste vremuri grele, după cum a întrupat-o și în timpul neutralității. Dacă Carlyle ar fi scris azi *Cultul eroilor*, cu siguranță că Alexandru Marghiloman trebuia să figureze printre exemple“.138 Caion a murit câteva luni mai târziu; a avut răgazul să vadă victoria Franței și prăbușirea personajului pe care-l adăugase cam în pripă la galeria eroilor lui Carlyle.

Un tânăr foarte ambițios este N. Porsenna (Porsenna Nicu Ionescu, 1892–1971), avocat, publicist și scriitor. Câteva articole publicate în efemerul ziar *Latinul*, reunite, împreună cu alte texte, în volumul *Războiul popoarelor*, îl arată filolatin, filofrancez, și gata a merge la nevoie chiar cu Rusia. Trece însă repede de partea lui Marghiloman, în care vede omul providențial al României. Expectativa armată – urmând a se alege ieșirea cea mai favorabilă – i se pare singura soluție rezonabilă. Atacurile îi vizează totuși mai curând pe antantiști, așa cum se vede și în revista *Ghilotina*, pe care o editează din noiembrie 1915 până în martie 1916. Apropierea de Marghiloman nu-l împiedică să-l cultive și pe Mihai Viteazul, despre care scrie (împreună cu și mai tânărul Scarlat Froda) o dramă în versuri cât se poate de patriotică, pe gustul opiniei publice intervenționiste. Este elev la școala de ofițeri de rezervă din Iași și combatant pe frontul din Moldova în 1917. În 1918, privește iar spre Marghiloman, apreciat drept „ omul nou“, căruia îi revine misiunea de a reforma țara, făcând, mai ales în domeniul social, ceea ce nu reușiseră liberalii.139

Să-l aducem un moment în prim-plan și pe Ion Vinea (1895–1964), colaborator, cum am văzut, la publicații „germanofile“ în perioada neutralității, dar fără angajare extraliterară. În aprilie 1918 e și el convins că Puterile Centrale au câștigat partida. Italia e învinsă, iar „armatele germane prăvălesc biruința peste liniile franco-engleze“.140

H. Sanielevici (1875–1951) este un alt derutat de război. Erudit și fantast (s-a sugerat înrudirea lui spirituală cu B.P. Hasdeu), preocupat de literatură, dar și, într-o manieră foarte personală, de antropologie, acest intelectual evreu apare mult mai interesat de proiectele sale decât de mersul evenimentelor. Apropiat al *Vieții românești*, nu se numără însă printre „germanofili“. Sub ocupație, e luat ostatic și petrece un an de zile în prizonierat. Ulterior, colaborează la *Lumina* lui Stere, cu eseuri fără conținut politic. Ciudățenia apare la sfârșitul lunii octombrie 1918, când se arată foarte încântat de acordul lui Stere pentru înființarea, alături de *Lumina*, a unei reviste de literatură: *Lumina literară*. Va urma, crede el, schimbarea din temelii a culturii românești. Îi scrie lui Ibrăileanu: „Cultura românească *noi* trebuie s-o conducem și s-o stăpânim.“141 29 octombrie 1918: Germania pierduse deja războiul, iar Stere era de pe acum un om terminat. Bineînțeles că *Lumina literară* nu a mai apărut, după cum a încetat să apară și *Lumina*. Nu vedea Sanielevici ce se întâmplă în jurul lui?

Un an presărat cu capcane, 1918, străbătut de intelectuali care nu știu încotro s-o apuce.

Note

1. Constantin Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916–1919*, ediţia a II-a, vol. I, Bucureşti, 1926, pp. 149–151.

2. *Desăvârşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1968, p. 347 (capitolul „Cultura în sprijinul unităţii de stat“, autor: V. Curticăpeanu).

3. Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu, *Viaţa politică în România, 1918–1921*, ediţia a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1976, pp. 10–16.

4. *România în anii primului război mondial*, vol. I, Editura Militară, Bucureşti, 1987, p. 100.

5. Al. Zub, *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului*, Junimea, Iaşi, 1974, p. 209.

6. G. Bârcă şi M. Băcescu, *Grigore Antipa*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969, p. 74.

7. Şerban Rădulescu-Zoner şi Beatrice Marinescu, *Bucureştii în anii primului război mondial*, Albatros, Bucureşti, 1993, pp. 29–30.

8. Emil Răcilă, *România în primul război mondial. Situaţia economică, social-politică şi administrativă din teritoriul românesc vremelnic ocupat, 1916–1918*, Editura Argeş-Economistul, Bucureşti, 2005; de comparat cu lucrarea aceluiaşi autor: *Contribuţii privind lupta românilor pentru apărarea patriei în primul război mondial. Situaţia administrativă, economică, politică şi socială a teritoriului românesc vremelnic ocupat*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981.

9. *Istoria românilor*, vol. VII, tom. II, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003, capitolul VI: „România în anii primului război mondial“ (Anastasie Iordache), pp. 395–461.

10. Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, Paralela 45, Piteşti, 2008, pp. 440–442 (Slavici), şi pp. 637–638 (Arghezi).

11. Dan Berindei, „I.C. Filitti, cercetător al istoriei sociale româneşti“, în *Portrete istorice ale românilor*, Compania, Bucureşti, 2009, pp. 243–248.

12. George Coşbuc, *Opere*, I, *Poezii*, text stabilit şi cronologie de Gavril Scridon, ediţie revăzută de Gheorghe Chivu, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă – Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2006.

13. Florin Constantiniu, „Vae victis: o reevaluare a poziţiei lui P.P. Carp şi C. Stere (1914–1916)“, *Revista istorică*, 9–10/1993, pp. 927–931; *O istorie sinceră a poporului român*, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1997, cap. 6: „România Mare“, pp. 272–313.

14. Rudolf Dinu, „Alianţe, neutralitate, război. Observaţii privind evoluţia politicii externe a României între 1912 şi 1916“ (inedit).

15. *Histoire/Geschichte. L'Europe et le monde du Congrès de Vienne à 1945* (Manuel d'Histoire franco-allemand), sous la direction de Peter Geiss, Daniel Henri et Guillaume Le Quintrec, Nathan-Klett, 2008: „La Première Guerre mondiale“, pp. 186–231; Jean-Jacques Becker, Gerd Krumeich, *La Grande Guerre. Une histoire franco-allemande*, Tallandier, Paris, 2008.

16. Jean-Jacques Becker, *La Grande Guerre*, „Que sais-je?“, PUF, Paris, 2004, pp. 20–21.

17. A.N.R.-A.N.I.C., Direcţia Poliţiei şi Siguranţei Generale, 1139/1916, ff. 56–59; „Internaţii austro-ungari în Moldova“, în *Gazeta Bucureştilor*, 16 noiembrie 1917.

18. Victor Atanasiu, *România în anii 1914–1916 – atitudinea şi rolul militar*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, Bucureşti, 1997. Cu privire la modificările survenite în planurile de campanie, vezi şi General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914–1919)*, Editura Modelism, Bucureşti, 1997, pp. 50–51.

19. Titu Maiorescu, *Jurnal* (cunoscut şi sub titlul *Însemnări zilnice*), B.N.R., manuscrise, 29 octombrie/11 noiembrie şi 31 octombrie/13 noiembrie 1915 (cu privire la intrarea în război a Bulgariei); 6/19 decembrie 1915 (soluţia neutralităţii). Partea strict politică a ultimilor ani de jurnal a fost editată de Stelian Neagoe: *Titu Maiorescu şi războiul mondial. Însemnări zilnice inedite*, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1999. Volumul cuprinde şi un important eseu al lui Maiorescu, *România şi politica de neutralitate în conflictul european din 1914–1917*, datat 15/28 februarie 1917 (pp. 251–266).

20. Duiliu Zamfirescu, „Pentru ce am fost contra războiului“, în *Opere*, vol. VI, partea a II-a, Minerva, Bucureşti, 1987, p. 211; B. Brănişteanu, *Jurnal*, vol. I, Editura Hasefer, Bucureşti, 2003, p. 36.

21. B.A.R., mss., arhiva Alexandru Beldiman, I Acte 2 şi I Acte 7, rapoarte secrete adresate regelui Ferdinand la 13/26 iunie şi 29 iunie/12 iulie 1915.

22. Dumitru Neniţescu către Alexandru Beldiman, 5/18 mai 1916, B.A.R., mss., S 11(19)/DCCXL.

23. Dumitru Neniţescu către Alexandru Beldiman, 20 mai 1916, B.A.R., mss., S 11(21)/DCCXL.

24. Alexandru Beldiman către Dumitru Neniţescu, 21 mai/3 iunie 1916, B.A.R., mss., S 28(7)/DCCLXXXVIII.

25. Dumitru Neniţescu către Alexandru Beldiman, 25 aprilie/7 mai 1916, B.A.R., mss., S 11(18)/DCCXL.

26. „Declaraţia lui P.P. Carp în ultimul Consiliu de Coroană“, Cotroceni, 14 august 1916, în Arhiva Lupu Kostaki, B.N.R., fond Saint-Georges, CCLXXX, D. 1, f. 94. Sunt mai multe versiuni, uşor diferite,

ale intervenției lui Carp; potrivit unora, vorbele lui s-ar fi adresat direct regelui. O trecere în revistă a variantelor, la C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. II, București, 1936, p. 539–540. Vezi și I.G. Duca, *Memorii*, vol. II, Editura Helicon, Timișoara, 1993, pp. 166–167.

27. Decizia de delegare a lui Lupu Kostaki, în *Monitorul oficial*, 16/29 noiembrie 1916.

28. Alexandru Beldiman către P.P. Carp, 10/23 decembrie 1916, B.A.R., mss., S 10/DCCLXXXVIII.

29. B.A.R., mss., Arhiva Alexandru Beldiman, I Acte 17: *Memoriu confidențial asupra catastrofei României și a situației țării în ianuarie 1917*.

30. B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, V Varia 6, f. 55, 3 ianuarie 1917.

31. *Ibidem*, f. 38, 12 septembrie 1917.

32. Textul „pantahuzei“: „București, 29 iulie 1917. Subsemnații cetățeni, având convingerea că, în împrejurările prin care trece țara, acțiunea domnului P.P. Carp e singura în stare a reda României situațiunea ei pierdută, îi încredințăm sarcina de a apăra drepturile țării în negocierile ce se vor deschide pentru dobândirea păcii dorite de toți“ (B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, VIII Varia 6).

33. *Jurnalul* lui Maiorescu, la datele respective (expresiile în germană, redate în românește, între ghilimele, potrivit ediției Stelian Neagoe).

34. Lupu Kostaki, *Memoriile unui trădător, 1850–1919*, text dactilografiat inedit, B.A.R., mss., pp. 254–255.

35. Alexandru Marghiloman, *Note politice*, (ediție Stelian Neagoe), Editura Scripta, apoi Machiavelli, București, 3 vol., 1993–1995, vol. I, p. 81 (însemnarea din 1 septembrie 1912).

36. Teza „guvernului de sacrificiu“ este susținută de Stelian Neagoe, editorul *Notelor politice*, ca și de Nicolae Peneș, în monografia *Alexandru Marghiloman, lordul valah*, 2 vol. Buzău, 2007–2008.

37. Am parafrazat propria relatare a reginei Maria, din *Povestea vieții mele*, însemnarea datată 1/14 februarie 1918.

38. Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, p. 364 (însemnarea din 13 mai 1920).

39. B.A.R., mss., Arhiva Alexandru Beldiman, I Acte 21, „A doua scrisoare către prietenii semnatari ai declarațiunii din 12 februarie 1918“ (Berlin, 14 martie).

40. Apelul e publicat în *Renașterea*, 13 iulie 1918; apare și în *Literatorul* lui Macedonski, 20 iulie 1918.

41. Dumitru Nenițescu către Alexandru Beldiman, 15 iunie 1918, B.A.R., mss., S 11(37)/DCCXL.

42. Constantin Argetoianu, *Memorii*, I–II, Editura Machiavelli, București, 2008, partea a IV-a, cap. VII, pp. 376–377.

43. Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. I, Editura Eminescu, București, 1976, pp. 276–277.

44. I.C. Filitti, *Jurnal* (III), editat de Georgeta Penelea Filitti, în *Revista istorică*, nr. 3–4/1991, pp. 205–206.

45. Dr. V. Sion, *Patria mai presus de tot*, București, 1919, pp. 25–26.

46. General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914–1919)*, Editura Modelism, București, 1977, p. 49.

47. Nicolae Bălcescu, *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul* (primele ediții sub titlul *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul*), cartea a patra, „Unitatea națională“, I. Neterminată și rămasă în manuscris la moartea autorului, lucrarea a fost publicată de Alexandru Odobescu în 1878. Până la Primul Război Mondial mai apar ediții în 1887, 1894, 1898, 1902, 1908 și 1910, iar în 1914, îndată după izbucnirea războiului, se publică separat *Cucerirea Ardealului de către Mihai Viteazul*, în condițiile date, un manifest cât se poate de explicit.

48. Cu privire la impactul culturii franceze în România, trimit la articolul meu „Sur la diffusion de la culture européenne en Roumanie (XIXe siècle et début du XXe siècle)“, *Analele Universității București*, istorie, 1985, pp. 52–69, republicat în *Modèle français et expériences de la modernisation. Roumanie, 19e–20e siècles*, coordonator Florin Țurcanu, Institutul Cultural Român, București, 2006, pp. 1–29.

49. Constantin Argetoianu, *op. cit.*, I–II, partea a IV-a, cap. IV, p. 285.

50. *Dimineața*, 11 noiembrie 1914.

51. Ion Minulescu, „Vive la France“, în *Universul literar*, 7 septembrie 1914.

52. „Artistul Pallady despre Franța“, în *Seara*, 27 august 1914.

53. Lucian Boia, „Sur la diffusion“…, *op. cit*.

54. „Între Austria și Rusia“ în *Steagul*, 11 noiembrie 1915.

55. N. Basilesco, L*e rôle de la Roumanie dans la querre européenne et les revendications de la Roumanie*, extras din Jurnal de Genève, 1 și 7 iunie 1915, Geneva, 1915: „La question des détroits. Le point de vue Roumain, p.16.

56. L. Colesco, „La population de la Roumanie d’après le recensement général du 19 décembre 1912“, în *Buletinul statistic al României*, vol. XII, 1915, nr. 36–37, p. 437.

57. Lupu Kostaki, *op. cit.*, pp. 132–133.

58. Victor A. Beldiman, „Istoricul Radu Rosetti“, în *Libertatea*, 20 aprilie 1937, pp. 141–146.

59. P.P. Carp, „Idealul național“, în *Moldova*, 1 martie 1915, reprodus în: P.P. Carp, *România și războiul european*, București, 1915, pp. 3–10.

60. Aurel C. Popovici, *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich*, Leipzig, 1906; ediție românească: *Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, București, 1939.

61. O.G.L., „Viitorul conflict european. Dezmembrarea Austriei“, în *Noua revistă română*, 27 aprilie 1914, pp. 319–320.

62. Un grup de transilvăneni, cei mai mulți veniți în România la începutul războiului (Zaharia Bârsan, Constantin Bucșan, Sever Bocu, I. Al-George, Onisifor Ghibu, Ion Moța, Gheorghe Popp, Iosif Șchiopul, Octavian Tăslăuanu) au editat la București, între 20 martie 1915 și 3 iulie 1916, gazeta *Tribuna* (a treia „Tribună“, după cele de la Sibiu și de la Arad). Sub titlul „Pentru ce mergem contra Austro-Ungariei?“ (27 martie 1915) se înșirau numeroase motive, unele evidente, altele contestabile, în sprijinul acestei opțiuni: imposibilitatea de a merge cu ungurii; disoluția Austro-Ungariei, mai apropiată decât a Rusiei; valoarea economică superioară a Ardealului; maghiarizarea în Ardeal ar fi fost mai intensă decât rusificarea în Basarabia (fals!); primejdia germană, mai mare decât cea rusească (oare?): axa Berlin–Bagdad „ar trece peste trupul țării noastre“.

63. Octavian Goga, *…aceeași luptă: Budapesta-București*, București, 1930, „O apărare națională“, pp. 122–123.

64. Textul și semnăturile reproduse de Ion Rusu Abrudeanu, în *Păcatele Ardealului față de sufletul vechiului Regat*, București, [1930], pp. 277–280.

65. Elie Miron Cristea, *Note ascunse*, Dacia, Cluj, 1999, pp. 111 și 125–126.

66. Alexandru Lapedatu, *Amintiri*, Editura Albastră, Cluj, 1998, pp. 84–85.

67. *Ibidem*, p. 81.

68. Alexandru Lapedatu, *Dr. Ion Scurtu 1877–1922. Cuvinte de amintire*, p. 17.

69. Informații cu privire la arestarea și detenția lui Ioan Bălan, la Raymund Netzhammer, *Episcop în România*, Editura Academiei Române, București, 2005, pp. 629–630, 649, 823. Numele lui Bălan apare în lista persoanelor depuse la fortul Domnești în august 1916 și a celor trimise din București și internate în arestul preventiv din Huși (A.N.R.-A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței Generale, 1139/1916, ff. 2–3 și 25–29).

70. A. N.R.-A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței Generale, inv. 724, 83/1916.

71. Sextil Pușcariu, *Memorii*, Minerva, București, 1978; scrisoarea adresată lui Ioan Bianu, din 7 august 1915, în *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. IV, Minerva, București, 1976, pp. 567–568.

72. Cu privire la activitatea sa politică: Alexandru Vaida-Voievod, *Memorii*, 4 vol., Dacia, Cluj, 1994–1998.

73. Iancu Azapu, *Ardealul, ardelenilor*, Viena, 1922; „Prefață“ de Alexandru Vaida-Voievod, pp. 3–4.

74. Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, p. 1062.

75. *Ibidem*, vol. I, p. 231 (însemnarea din 15 iulie 1909).

76. A.N.R.-A.N.I.C., Direcția generală a Poliției, 5/1918.

77. Arhiepiscopul Raymund Netzhammer către ministrul de externe al Austro-Ungariei, contele Ottokar Czernin, București, 27 ianuarie 1918, document reprodus la R. Netzhammer, *op. cit*, vol. II, pp. 1493–1500.

78. Marius Theodorian-Carada, *Efimeridele. Însemnări și amintiri*, vol. II, București, 1937, pp. 146–148. Cu privire la episodul numirii sale ca secretar al Mitropoliei, a se vedea și raportul de poliție din 27 noiembrie 1918: A.N.R.-A.N.I.C., Direcția generală a Poliției, 5/1918, ff. 4–5.

79. Două exemplare ale *Chemării Mitropolitului primat*, în Arhiva Lupu Kostaki: B.N.R., fond Saint-Georges, CXI, D. 2, f. 29 și CCLXXX, D. 1, f. 157. Abil, textul nu se adresează direct armatei, ci populației în genere, îndemnată să nu apuce „drumul pribegiei“, dat fiind că „biruitorul care intră în Moldova nu este setos de răzbunare, nu ucide, nu jefuiește, nu dă foc, nu pustiește“, dovadă faptul că „aici în Muntenia, averile, casele, cinstea noastră a tuturor a fost respectată“. Rezistența nu mai are rost: „țara vrea pace“, „puterile voastre sunt frânte“.

80. Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, p. 856.

81. *Buletinul statistic al României*, vol. XII, 1915, nr. 40, „Les habitants de religion mosaïque en Roumanie“ (potrivit recensământului din 1912), pp. 702–730.

82. „Rezultatul recensământului“, în *Gazeta Bucureștilor*, 11 ianuarie 1917.

83. A.N.R.-A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței Generale, 6/1917 („Tablouri de spionii și suspecții de spionaj în serviciul Germaniei aflați în București“) și 193/1917 („Tablouri de spionii și suspecții de spionaj în serviciul Austro-Ungariei aflați în București“).

84. E. Lovinescu, „Note asupra războiului nostru. Dușmanul dinăuntru“, în *Revista idealistă*, septembrie 1916, pp. 115–117.

85. E. Lovinescu, *Pe marginea epopeii. Note de război*, București, 1919, „Elogiul urii“, p. 22.

86. „Internarea supușilor străini“, în *Adevărul*, 16 august 1916.

87. Arhibald (pseudonimul jurnalistului G. Rădulescu), în *Porcii. Impresii din timpul ocupației*, 3 vol., București, 1920–1923, dă (în vol. III) o lungă listă de evrei, văzuți ca spioni, profitori, îmbogățiți de război… O privire mai nuanțată la Constantin Bacalbașa, *Capitala sub ocupația dușmanului, 1916–1918*, București, [1921], pp. 129–136 („Evreii sub ocupațiune“ și „Evreicele sub ocupațiune“).

88. B. Brănișteanu, *Jurnal*, vol. I, Editura Hasefer, București, 2003, pp. 200–201.

89. Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, p. 693.

90. *Adevărul*, 13 noiembrie 1914.

91. Despre banii germani din presa românească a scris chiar atunci Marcel Bibiri-Sturia: *Germania în România. Ieri-azi-mâine*, București, 1916. Ulterior, arhivele germane și rusești au adus mai multe informații. O bună prezentare a problemei, la Francis Conte, în teza sa de doctorat *Christian Rakovski (1873–1941). Essai de biographie politique*, Lille, 1975, vol. I: „Rakovski et la question de l’«argent allemand»“, pp. 129–138. Vezi și Glenn E. Torrey, „Romania and the Belligerents, 1914–1916“, în *Romania and World War I. A Collection of Studies*, The Center for Romanian Studies, Iași-Oxford-Portland, 1998, pp. 17–19.

92. Simion Mehedinți, „Respect adevărului“, în *Convorbiri literare*, septembrie 1914, pp. 950–954.

93. Simion Mehedinți, „Răspuns oaspeților francezi“, în *Convorbiri literare*, octombrie 1914, pp. 1057–1063.

94. G. Alexandrescu, „De vorbă cu d-l Lupu Kostaki“, în *Convorbiri literare*, decembrie 1914, pp. 1273–1282.

95. Andrei Corteanu, „Războiul european și interesele noastre“, în *Convorbiri literare*, februarie 1915, pp. 184–204, și martie 1915, pp. 270–282.

96. Victor Slăvescu, „Războiul european și lupta economică“, în *Convorbiri literare*, martie 1915, pp. 341–345.

97. Ilie Bărbulescu, „Greșelile curentului politic popular anti-austriac de la români“, *Viața românească*, 7–9, iulie-septembrie 1914, pp. 110–142; Emil Triandafil, „Responsabilitatea războiului european“, *ibidem*, pp. 160–183; Alexis Nour, „Problema româno-ruteană. O pagină din marea restaurare a națiunilor“, *Viața românească*, 10–12, octombrie-decembrie 1914, pp. 167–197; C. Stere, „România și războiul european“, *ibidem*, pp. 207–230; Alexis Nour, „Din enigma anilor 1914–1915“, *Viața românească*, 1–3, ianuarie–martie 1915, pp. 122–168; Jean Bart, „În jurul chestiunii Dunării“, *ibidem*, pp. 175-206; Octav Botez, „Asupra imperialismului german“, *ibidem*, pp. 207–214; Radu Rosetti, „Adevărații provocatori“, *Viața românească*, 4, aprilie 1915, pp. 58–82; A. Corteanu, „Psihologia politicii neutrale române, evoluția opiniei publice și eventualitățile intrării în acțiune“, *ibidem*, pp. 85–110.

98. *Buletinul Societății Scriitorilor Români*, nr. 1, București, iunie 1916 (cuprinde un istoric al Societății, diversele dări de seamă anuale și lista membrilor).

99. „Un comunicat al comitetului Societății Scriitorilor Români“, *Universul*, 22 august 1915; Ludovic Dauș, „Societatea Scriitorilor Români“, *Universul*, 30 august 1915; L. Iliescu, „Comunicatul S.S.R.“, *Universul literar*, 20 septembrie 1915.

100. N. Iorga, „Societatea Scriitorilor Români și pretențiile nejustificate față de dânsa“, în *Drum drept*, 13 septembrie 1915, p. 521.

101. Scepticismul lui Iorga este comentat sever – posibil cu o notă de exagerare – de I.G. Duca, în *Memorii*, vol. II, Editura Helicon, Timișoara, 1993, pp. 25–27.

102. E. Lovinescu, „N. Iorga“, în *Critice*, vol. IV, București, 1916, pp. 257–264 (textul a fost eliminat din ediția ulterioară a volumului).

103. Articolele „intervenționiste“ ale lui A.D. Xenopol din august–septembrie 1914, apărute în diferite publicații, cele mai multe în *Adevărul*, sunt adunate în volumul *Românii și Austro-Ungaria*, Iași, 1914.

104. Articolele publicate de N. Iorga în *Neamul românesc* sunt reunite în *Războiul nostru în note zilnice*, 3 vol., Craiova, 1921–1923.

105. „D-l Mihail Dragomirescu despre poetul Coșbuc“, în *Flacăra*, 11 iunie 1916, p. 419.

106. „Universitatea și chestia națională. II. Răspunsul d-lui E.A. Pangrati“, în *Noua revistă română*, 4–11 octombrie 1915, p. 203.

107. *Analele Academiei Române*, tom. XXXIX, 1916–1919, Partea administrativă și dezbaterile (în continuare *A.A.R.*), București, 1921, ședința de la 2 septembrie 1916; cuvântarea lui Delavrancea, pp.

31–40.

108. Cu privire la activitatea şi dificultăţile Academiei în timpul ocupaţiei germane, detaliatul raport prezentat de Ioan Bianu la sesiunea generală extraordinară ţinută la Iaşi în octombrie 1918, *ibidem*, pp 110–117.

109. *A.A.R.*, tom. XL, 1919–1920, Bucureşti, 1921, p. 52 (şedinţa din 14 mai 1920).

110. *A.A.R.*, tom. XXXIX, 1916–1919, sesiunea generală extraordinară din 8/21–15/28 octombrie 1918; N. Iorga, *Memorii*, vol. II, Bucureşti, f.d., p. 81 (însemnarea din 8 octombrie 1918).

111. A.A.R., tom. XXXIX, 1916–1919, p. 174, şedinţa de la 23 noiembrie/6 decembrie 1918.

112. *Acţiunea universitară în chestia naţională*, Bucureşti, 1914, „Încheierea înaintată domnului preşedinte al Consiliului de miniştri la 10 septembrie 1914“, p. 14.

113. *Anuarul Universităţii din Bucureşti*, 1913–1914 şi 1914–1915, Bucureşti, 1915 şi 1916.

114. I.G. Duca, *Memorii*, vol. III, p. 52.

115. „Profesorii universitari aduc omagii Franţei“, în *Adevărul*, 12 noiembrie 1914, şi în *Vive la France! Trăiască Franţa!*, 11 şi 14 noiembrie 1914. Lista universitarilor cuprinde şi unele inadvertenţe, pe care le-am îndreptat în vederea unei numărători corecte.

116. „Universitarii cer acţiune. Memoriul lor“, în *Acţiunea*, 22 octombrie 1915. La câteva zile după ce a semnat, Paul Negulescu, profesor la Drept, şi-a anunţat retragerea de pe listă; Thoma Ionescu a refuzat însă să-i şteargă numele! (scrisoarea lui P. Negulescu în *Dreptatea*, 28 octombrie 1915).

117. A.N.R.-B., Rectorat, 192/1915, ff. 53–54. La acelaşi scrutin, C.I. Istrati a obţinut 42 de voturi, iar D. Onciul, 40.

118. A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Instrucţiunii şi Cultelor, 290/1918, ff. 2–3.

119. A.N.R.-B., Facultatea de Litere şi Filozofie, 158/1918–1919, ff. 15.

120. *Opinia* (Iaşi), 11 şi 18 septembrie 1914.

121. „Răspunsul“ citat al lui Ermil Pangrati, din *Noua revistă română*, 4–11 octombrie 1915.

122. Lista profesorilor titulari ai Universităţii din Iaşi, convocaţi la 13 septembrie 1914 pentru a se pronunţa asupra atitudinii României în problema războiului, cuprinde 61 de nume: A.N.R.-I., Universitatea Al. I. Cuza, Rectorat, 826/1914, f. 45–47.

123. A.N.R.-I., Universitatea Al. I. Cuza, Rectorat, 856/1916, vol. I, f. 64–65 şi 86–88.

124. A.N.R.-I., Universitatea Al. I. Cuza, Rectorat, 863/1916, f. 11–13.

125. „Universitatea ieşană şi mişcarea federalistă“, în *Opinia*, 28 iunie 1916; Rodion, „Scrisori din Iaşi“, în *Seara*, 3 iulie 1916; „Apelul Universităţii din Bucureşti“, în *Seara*, 4 iulie 1916.

126. „Universitatea din Iaşi şi acţioniştii. Corespondenţă specială“, în *Libertatea*, 30 iunie 1916.

127. Faţă de comportamentul lui Thoma Ionescu şi Gheorghe Marinescu, I.G. Duca îşi exprimă fără înconjur dispreţul: *Memorii*, vol. III, pp. 159 şi 261–262. Detalii şi în volumul: Gheorghe Marinescu, *Corespondenţă (1889–1938)*, ediţie îngrijită de Marioara G. Marinescu şi G. Brătescu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968.

128. O. Tafrali, *Propaganda românească în străinătate*, Craiova, 1920.

129. G. Topârceanu, „Răspuns unui erou“, în *Însemnări literare*, 5/18 mai 1919, pp. 9–10, şi „Nunc est ridendum“, *ibidem*, 8 iunie 1919, pp. 10–12.

130. Cu privire la controversele din universitatea ieşeană: Cătălin Botoşineanu, „Profesorii Universităţii din Iaşi şi participarea la războiul reântregirii. Cazul Facultăţii de Litere şi Filozofie“, *Analele ştiinţifice ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“ din Iaşi*, 2006–2007, pp. 273–288.

131. *Dictionnaire de la Grande Guerre, 1914–1918*, sous la direction de François Cochet et Rémy Porte, Robert Laffont, Paris, 2008, pp. 380 („Ecrivains dans la guerre“) şi 797 („Parlamentaires tombés au champ d’honneur“).

132. Stelian Cincă, *Caton Theodorian. Omul şi opera*, Scrisul Românesc, Craiova, 1979; E. Lovinescu, *Memorii*, I: „Ambianţa literară a epocii: Caton Theodorian“.

133. Caton Theodorian către Liviu Rebreanu, 22 septembrie 1916, B.A.R., mss., S 34(17)/CMLXXVIII.

134. Caton Theodorian către Liviu Rebreanu, 2 noiembrie 1916, B.A.R., mss., S 34(19)/CMLXXVIII.

135. Caton Theodorian către Liviu Rebreanu, 16 august 1918, B.A.R., mss., S 34(20)/CMLXXVIII.

136. Textele la care fac referire sunt adunate de Marin Bucur în Camil Petrescu, *Opinii şi atitudini*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1962 („Germanofilul“, „Unii francofili“, „Corbii albi“), din păcate fără indicarea surselor, şi de Florica Ichim, în Camil Petrescu, *Publicistică*, vol. I, Minerva, Bucureşti, 1984, în principal: „Universitatea şi războiul“, *Cronica*, 13 septembrie 1915 (semnat: Radical) şi „Iluzii periculoase“, *Cronica*, 8 mai 1916 (semnat K. Mill).

137. G. Bogdan-Duică, „Poticneală şi întregime“, în *Cronica*, 1 şi 8 noiembrie 1915.

138. Caion, „Un erou“, în *Cronicarul*, 29 august 1918.

139. N. Porsenna, *Războiul popoarelor*, București, 1914; *Principiul libertățiiîn evoluția politică a statelor europene și Atitudinea României* (conferință la Cercul de studii al Partidului Conservator), București, 1915; *Hegemonia politică în raport cu dezvoltarea economică a statelor* (conferință la Cercul de studii al Partidului Conservator), București, 1916; „Homo novus“, în *Arena* (Iași), 9 martie 1918.

140. I. Vinea, „Învinsa Italie“, în *Arena*, 11 aprilie 1918.

141. H. Sanielevici către G. Ibrăileanu, 29 octombrie 1918, în *Scrisori către Ibrăileanu*, vol. III, Minerva, București, 1973, p. 376.

Partea a II-a
Oameni, idei, atitudini

Felix Aderca
(1891–1962)

Tânărul scriitor evreu, inteligent, speculativ și provocator, privește războiul de la mare înălțime, ca un moment de răscruce în istoria civilizațiilor. Problemele strict naționale – dominante în optica românească – îl interesează mai puțin. De ai lor sau de alții, oamenii sunt tot asupriți! Inițial, în articole publicate mai ales în *Noua revistă română* a lui C. Rădulescu-Motru, reunite în 1915 în volumul *Sânge închegat. Note de război*, încearcă să țină cumpăna egală între Franța și Germania, dar se întrevede deja o înclinare „germanofilă“, măcar prin faptul că neagă vehement toate acuzele aduse în România germanilor.

„Războiul actual e în esență războiul Germaniei cu Anglia“142; poziția germanilor ar fi justificată dat fiind că dezvoltarea lor economică le impunea accesul la piețe și colonii, pe care Anglia li-l refuza. Calificativul de „barbari“ folosit de Take Ionescu la adresa germanilor e taxat drept „impertinență“, cât timp „Germania e una din țările de frunte ale pământului“, în contrast cu România, a cărei organizare „are profunde trăsături africane“. „Barbarii“ aceștia „ar avea dreptul să se uite la țara pe care ai cinstea să o guvernezi cu disprețul justificat de o cultură seculară și de cea mai ordonată alcătuire socială pe care a cunoscut-o până azi neamul omenesc“.143

Monumentele de artă distruse în Franța și în Belgia sunt doar un episod dintr-o istorie mare și neîndurătoare: „Viața, care e amorală, a trecut, mânată de legile ei fatale, impetuoasă peste Louvain și Reims. Putea trece și peste Paris. Ea a mai trecut peste multe alte monumente de însemnătate general umană; ea a trecut peste atâtea temple babiloniene, indiene, egiptene, ea a trecut peste Partenon […]. Un popor pe care legile vieții îl mână la distrugere are, virtual, forța de a popula și reciviliza întreg pământul.“144

Aderca intră în polemică și cu Rădulescu-Motru, chiar în revista condusă de acesta, în care filozoful îi judecase aspru pe germani. „Războiul purtat de Germania – ține să sublinieze Aderca – nu e un război de barbari, ci e un război revoluționar, e un război de sfărâmare a granițelor vamale, pentru introducerea liberei concurențe, condiția esențială a evoluției omenirii spre o societate mai perfectă.“ Englezilor le convine, firește, starea actuală: „dominația lor fiind existentă, pare justificată“. Germanii sunt cei care reprezintă progresul, crede Aderca, și vrea să spună că afirmă acest lucru nu din vreo simpatie anume pentru ei, ci din convingere că așa se înfăptișează mersul obiectiv al istoriei.145

La articolul lui Aderca, Rădulescu-Motru adaugă acest comentariu: „pentru mine germanii sunt mai vinovați“, chiar dacă „nu singurii vinovați“; Aderca greșește dacă vede o justificare „pentru actele de vandalism comise de armatele teutone“.

De la o lună la alta, Aderca își accentuează orientarea progermană. Publică în *Seara*, ziar germanofil prin excelență. Aici reia, precizează și amplifică ideile din articolul combătut de Rădulescu-Motru. Germanii duc un război revoluționar: „necesitățile lor sociale, izvorâte dintr-un industrialism și o suprapopulație cunoscute, concordă, aproape

în întregimea lor, cu necesitățile progresului uman“. Războiul „va sfărâma, dacă reacțiunea engleză nu va învinge – și nu trebuie să învingă! –, cel din urmă dig medieval ce se împotrivește progresului uneia din cele mai viguroase și fecunde burghezii europene!… Cugetătorii europeni, și români, mă rog, nu au a se teme de «militarismul prusac», de «caporalismul german». Marele vrăjmaș e «libertatea» engleză!“.146 „Progresul“ german e pus în contrast și cu „reacțiunea“ franceză: Franța este dominată de politicieni reacționari.147 Iar despre barbarie să nu mai vorbim. Francezii predică civilizația în Europa, dar în propriile colonii „și-or fi dând măcar seama de brutalitatea lor «civilizatoare»?“.148 În ce privește România, firească este o apropiere de Germania. Încercarea de cucerire a Ardealului ar fi o nebunie: „o unire de învinși“.149 Mai rațională i se pare intrarea armatei române în Basarabia. Oricum, „germanii învinș“.150

Odată cu intrarea României în acțiune, Aderca ajunge pe front, participant el însuși la „nebunie“ (va fi sursa de inspirație pentru romanul său *1916*, publicat în 1936). Își reia activitatea publicistică, cu texte strict literare, poezii și eseuri, în *Scena* lui A. de Herz (din vara anului 1918).

Grigore Antipa
(1867–1944)

Cel mai de seamă naturalist român (alături de Emil Raco-viță), întemeietor al Muzeului de Istorie Naturală care îi poartă numele, membru al Academiei Române (din 1910). Ca o particularitate: nu a fost profesor universitar.

Grigore Antipa chiar este un germanofil autentic, foarte legat intelectual de Germania. A studiat la Universitatea din Jena, între 1885 și 1891, fiind unul dintre elevii preferați ai lui Ernst Haeckel. După întoarcerea în România a devenit director al pescăriilor statului și apoi inspector general al Ministerului Agriculturii și Domeniilor (a treia funcție în minister, după ministru și secretarul general), delegat în continuare cu Direcția pescăriilor. În această calitate, s-a apropiat de regele Carol I. Îi lega Dunărea, îi lega și Germania. An de an l-a însoțit pe suveran în călătoriile sale pe fluviu, fiind primit „în cercul intim al familiei sale“. „Mi-a devenit – scria mai târziu Antipa – un adevărat părinte care m-a sprijinit și povățuit până la sfârșitul vieții sale.“151

Când liberalii revin la putere, în ianuarie 1914, ministrul Agriculturii și Domeniilor, Alexandru Constantinescu (mai cunoscut sub numele de Porcu), îl înlătură pe Antipa de la conducerea pescăriilor, în ciuda faptului că regele recomandase menținerea lui. Rămâne inspector general, funcție superioară celeilalte, dar fără un conținut bine definit.152 Motivelor personale de nemulțumire li se adaugă și opțiunea antigermană a guvernului Brătianu cu care nu putea fi de acord. Când România intră în acțiune, se prezintă la Ministerul de Război și cere să i se dea o întrebuințare. E numit membru în Comisia internaților, tocmai fiindcă i se cunoșteau sentimentele. Dovadă și remarca arhiepiscopului Netzhammer: „Liniștitoare este vestea cum că germanofilul dr. Antipa a fost însărcinat să inspecteze lagărele celor deținuți din districtul Ialomița […]. El făcea parte de multă vreme din cercul cunoștințelor mele.“153 Dar când Antipa încearcă să-l convingă că „internații“ sunt bine tratați, în ciuda unor abuzuri care vor fi pedepsite, arhiepiscopul nu se lasă convins. O alarmă aeriană intervenită în toiul discuției „îi dădu bine de tot peste cap nervii domnului Antipa. El începu să vorbească cu vehemență despre nemți, apostrofându-i așa cum nu mai auzisem pe nimeni apostrofându-i pe nemți: «Nu-i mai

recunosc, nu-i mai recunosc!», exclamă el în repetate rânduri. «Astăzi se arată bestia din ei și sunt mai răi decât bulgarii necioplиți, care au rămas aceeași asiatici».“154 Nimic grav până la urmă: doar o criză de nervi a unui savant care nu suporta bombardamentele. Când Netzhammer îl vizitează la rândul său, ca să-i mulțumească „pentru faptul că a avut succes prin intervenția sa de a fi puși în libertate preoții“, nu mai sunt nemții de vină, ci regele Ferdinand: „Este de neînțeles cum de a declarat el acest război“, și mai ales oamenii politici care îl împin-seseră la aceasta: „Antipa recunoaște că regele fusese prelucrat în chip infernal de către liderii de partid care mergeau mână în mână, Brătianu, Take Ionescu și Filipescu, căci își împărți-seră bine rolurile“. Femeile însă ar fi fost și mai vinovate, în frunte cu regina și, după ea, Eliza Brătianu și Martha Bibescu. Una peste alta, „consideră că războiul este opera unor muieri“.155 Departe de idealul național!

Când capitala a fost evacuată, Antipa a preferat să rămână – cu știrea guvernului, a precizat el mai târziu – pentru a continua să-și facă datoria și să apere ce era de apărat, ca director al Muzeului de istorie naturală și inspector general al Ministerului Agriculturii. E de presupus, într-adevăr, că guvernul nu ținea să-l aibă la Iași, mai ales că bunele lui raporturi cu germanii puteau servi la București.

Rămâne un punct oarecum neclar: cum a ajuns Antipa, ca „gerant“, în fruntea Ministerului Agriculturii și Domeniilor? Nu guvernul l-a numit. Explicația pe care avea să o dea cel în cauză este că a fost chemat de Oscar Kiriacescu.156 Director general al regiei monopolurilor statului, Kiriacescu fusese lăsat „gerant“ (în termeni oficiali, însărcinat „să îndeplinească funcțiunea de secretar general“) la Ministerul Finanțelor; ar fi avut însă în grijă, spune Antipa, și Ministerul Agriculturii și Domeniilor (deși o asemenea numire nu apare în *Monitorul Oficial*) și, în această calitate, a apelat la el să gireze secretaria-tul general al ministerului respectiv. Oricum s-ar prezenta for ma numirii, rămâne fondul: numit la dorința germanilor sau din inițiativă românească tocmai fiindcă era filogerman este cam același lucru. „Instalarea“ lui s-a făcut repede: în decembrie 1916, apărea deja ca responsabil al ministerului.

Antipa a crezut că poate colabora foarte bine cu germanii și, cum era destul de vanitos, înregistra cu plăcere laudele primite, considerând că sunt de bun augur și pentru țară. În iulie 1917 (în timpul luptelor din Moldova!), îi spunea lui Bianu că activitatea lui la minister „este foarte mult apreciată la Berlin“, de unde concluzia că „multe greutăți actuale se vor îndrepta în curând prin bună înțelegere cu Germania“.157 La 1 octombrie 1917 îl vizitează pe Bianu pentru a-i povesti cu încântare despre întâlnirea de care avusese parte: „A fost aici fiul Împăratului Germaniei August Wilhelm (n. 1887). Miercuri 26 septembrie a venit la mine la Muzeu cu Mackensen. La intrarea în Muzeu – pe scară – Mackensen m-a prezentat cam așa: «Vă prezint, Alteță Regală și Imperială, pe cel mai mare om din această țară, care a dovedit o pricepere mare prin organizarea perfectă a serviciilor pescăriilor». Acest prinț ar fi să fie Regele României, dacă un fiu al Împăratului ar fi să ocupe acest tron.“158 Ce bucurie pentru Antipa, mare savant, dar om nespus de mic de statură, să i se spună, și încă de un mareșal german, că este „cel mai mare om“ din România!

S-a spus despre el că a făcut tot ce i-a stat în putință ca să-i aprovizioneze pe germani. El însuși și susținătorii lui afirmă că, dimpotrivă, a asigurat hrana românilor. Desigur că s-a străduit să facă și una, și alta, și e de presupus că în condițiile date nu s-a descurcat chiar atât de rău. Mackensen, notează Lupu Kostaki, „pentru a arăta întreaga sa dorință de a conlucra cu românii, în ordonanța ce a dat relativă la pescării, a dat în acel serviciu toată precăderea domnului dr. Antipa. Ce bine a făcut! Rezultatul vorbește: s-au pescuit 7–8 000 000 kg pește“, 1,8–2 milioane trimise peste graniță, restul pentru populație.159 Orice

s-ar zice, acest mic vanitos era un excelent organizator.

La venirea guvernului Marghiloman, rămânând încă un timp gerant până la încheierea păcii, a fost numit „delegat tehnic“ la tratativele de pace (în problemele legate de Dunăre și de vânzarea cerealelor). La 1/14 iunie 1918 s-a înființat „Direcțiunea generală economică“, depinzând direct de președintele Consiliului de Miniștri, un fel de „superminister“, cu largi atribuții în materie de import, export și aprovizionare. În fruntea Consiliului economic, organismul de conducere al Direcțiunii, a fost numit, ca președinte, la 5 iunie 1918 (pentru o perioadă de zece ani) Grigore Antipa.160 Este vârful carierii sale politice. Ideea, de altfel, îi aparținea. Publicase, chiar în momentul încheierii păcii de la București, o broșură (textul e datat 8 mai 1918) cu titlul *Necesitatea înființării unei organizații a economiei naționale*. Ca și mai înainte, Antipa era optimist, chiar în momentul când România ajunsese mai jos ca oricând. „Cu toată nenorocirea ce ne-a lovit – scria el – există putința de a ne reface economicește – și apoi pe această bază și politicește – și încă cu mult mai repede decât chiar multe din statele cari din acest război vor ieși poate pe terenul militar biruitoare.“161 E necesar însă ca statul „să țină totul în mâna sa“; acesta era rostul unei administrații speciale a economiei naționale „care să aibă libertatea de inițiativă și să fie înzestrată cu puteri largi de execuție“. Ceea ce a și obținut. Secretul prosperității stătea în intensificarea exporturilor către Puterile Centrale, la prețuri cât mai avantajoase: „Puterile Centrale au nevoie absolută, încă pe mulți ani, de cât mai mari cantități din produsele țării noastre. Este de cel mai mare interes al nostru – economic și chiar politic – să le satisfacem cât mai cu îndestulare această necesitate a lor, și numai cu ajutorul lor – sub formă de capital, mașini, materiale etc. – vom putea ajunge și noi în stare să ne sporim producția“.162

Greu de spus ce ar fi reușit să realizeze Antipa în zece ani de mandat în fruntea Direcțiunii generale economice. Istoria nu i-a acordat mai mult de cinci luni. Își amintea însă cu satisfacție de faptul că izbutise, sprijinindu-se pe germani și exploatând unele divergențe germano-austriece în probleme legate de navigația pe Dunăre, să-i oprească pe austrieci de a confisca flota comercială română.163

Odată cu căderea guvernului Marghiloman și instalarea guvernului de tranziție (spre liberali) condus de generalul Coandă, Antipa beneficiază încă de un scurt răgaz. Dacă funcția de președinte al Consiliului economic era deja caducă, i se reatribuie, în schimb, la 25 octombrie/8 noiembrie, delegația pentru conducerea Direcțiunii pescăriilor și a Direcțiunii generale a serviciilor îmbunătățirilor funciare, în calitatea, recunoscută, de inspector general al ministerului.164 O lună mai târziu însă, Brătianu revine la guvernare, iar Antipa are din nou de-a face cu Constantinescu-Porcu, acum unul dintre eroii zilei, după ce, arestat pentru malversațiuni probabil reale, sub guvernarea Marghiloman, și supus obișnuitei proceduri de identificare, își declinase profesia: „fost și viitor ministru“. Deja apăruse un articol violent în ziarul de orientare liberală *Viitorul*, sub titlul elocvent „Un prieten al dușmanilor noștri“. Începea cu următoarea frază: „Printre ilustrele figuri de scandaloasă aducere aminte este și unul al cărui nume chiar evocă ceva respingător, tipul acolitului perfid, creatură ipocrită de o inconștiență crasă, vistavoi servil al nemților, simbol al impertinenței și negațiunea respectului de sine și a demnității.“ Această întruchipare a răului era, firește, micul, energicul, bine intenționatul, naivul, și germanofilul, dar și patriotul, Antipa. „Ca director al pescăriilor statului – continua autorul articolului – n-a făcut în tot timpul ocupațiunii decât să servească exclusiv și cu multă tragere de inimă pe nemți. Tot peștele din bălțile Dunării l-a dăruit năvălitorului.“ A fost „un adevărat funcționar german“, iar acum, prin faptul că nu-și dă demisia, dovedește în continuare un „cinism insultător“.165 Nu apare vreun decret de destituire în *Monitorul*

Oficial. Înțelegem însă că Antipa părăsise ministerul, atunci când un anume V. Dem. Chirculescu este însărcinat cu conducerea direcției pescăriilor statului, iar pe 12 decembrie, același funcționar „se înaintează în funcțiunea de inspector general în locul vacant“ (așadar, în locul rămas liber prin plecarea lui Antipa).166

Zamfir C. Arbure
(1848–1933)

Basarabeanul Zamfir C. Ralli, nepot după tată al unui negustor grec boierit și fiul unei ucrainene, avea să revină la istoricul nume moldovenesc Arbure (sau Arbore), de care-l lega un fir destul de subțire, prin bunica sa paternă, singura care avea, și ea doar pe jumătate, o origine românească.167 După studii de medicină (neterminate) la Moscova și Petersburg, implicat în mișcarea revoluționară, părăsește Rusia pentru a evita o condamnare (potrivit propriei versiuni, după ispășirea condamnării) și se stabilește în Elveția, unde intră în legătură cu militanții anarhiști Bakunin și Elisée Reclus. Vine în România în timpul războiului ruso-româno-turc din 1877–1878 pentru a face propagandă revoluționară printre militarii ruși. Rămâne în țară, renunță la politica militantă și capătă cetățenia română în 1881. Continuă să sprijine discret, în special prin contra-banda cu publicații, mișcările subversive din Rusia și din Basarabia. Este funcționar la Arhivele Statului, apoi, din 1896 până în 1920, șeful Serviciului statistic al primăriei Capitalei și, totodată, din 1903, profesor de limba rusă la Şcoala superioară de război. Principala sa lucrare este *Basarabia în secolul XIX* (1898), o carte masivă, cu caracter enciclopedic.

Basarabean și cu un trecut revoluționar, Arbure este, ca și Stere, adversar al țarismului și al imperialismului rusesc, dar, nu „exclusiv“ român, precum Stere, păstrează strânse legături cu „cealaltă“ Rusie, Rusia revoluționară. Este poate la el o notă de duplicitate: pașnic și subversiv totodată, cu nume schimbat, cu un trecut revizuit și împărțit între identități divergente (basarabenească, românească, ucraineană, rusească).

În anii neutralității, este foarte activ în publicistică: pentru Basarabia, împotriva Rusiei și în favoarea Germaniei. Într-o broșură apărută în 1914, sub titlul *Autonomia sau anexarea. Transilvania și Bucovina*, îi pune în gardă pe români în fața posibilității ca „blestemata Rusie“ să le ofere Transilvania și Bucovina în schimbul gurilor Dunării, Dobrogei și Cadrilaterului. În 1915, în *Liberarea Basarabiei* anunță că „a sunat ora supremă a mântuirii“. „În fața victoriilor armatelor austro-germane se clatină imperiul țarilor și în curând se vor deschide porțile temniței unde zac nenumărate popoare subjugate […]. Basarabia se va libera, trebuie să se libereze împreună cu Polonia, Ucraina, Finlanda.“ O previziune destul de corectă, cu doi ani înainte de revoluția din Rusia. În ce privește România, salvarea ei se află „numai în alianță cu dușmanii Rusiei“. Broșura se încheie cu un avertisment tulburător: „Băgați de seamă, căci mersul victorios al muscălimii spre Constantinopole ar pregăti Ardealului, Banatului, Bucovinei și României întregi – soarta crudă a nenorocitei Basarabii! Numai înfrângerea Rusiei și retragerea ei în hotarele etnografice ale vechii împărății moscovite vor asigura o dată pentru totdeauna viitorul neamului nostru!“168

Eliberarea Basarabiei – consideră Arbure – este strâns legată de crearea unei Ucraine independente. În *Ucraina și România* (1916), începe prin a polemiza cu Iorga, care nu recunoștea existența unei națiuni ucrainene și considera că un stat ucrai-nean ar desăvârși încercuirea românilor prin țări vasale Germaniei. Pentru Arbure, ucrainenii sunt alt popor

decât rușii, au o limbă a lor, o istorie a lor și dreptul la o existență de sine stătătoare. Ucraina se va elibera, fiindcă Rusia e incapabilă de a deveni o federație. Spre deosebire de Austria, unde dualismul și-a trăit traiul și unde se întrevede transformarea într-o federație a tuturor naționalităților sale. Acesta e nu numai mersul istoriei, ci și interesul României, fiindcă „un stat ucrainean neatârnat ar fi un zid de apărare pentru țara românească în contra colosului putred de la Nord. Statul ucrainean ar fi un vecin pașnic pentru România Mare. Eliberarea Ucrainei e strâns legată de eliberarea Basarabiei“.169

Între 1914 și 1916, Arbure publică, în special în *Seara*, numeroase articole probasarabene și antirusești. Intelectualii noștri, constată el dezamăgit, sunt mai preocupați de Franța decât de Basarabia!170 Își exprimă părerea și despre *Poporul german*, marea admirație pentru „colosala energie vitală pe care de veacuri o acumulează națiunea germană“. „Armata triumfătoare germană duce cu sine ideea nouă că *în război și în pace* învinge națiunea cea mai luminată și conștientă în straturile profunde ale poporului“. Era, așadar, sigur – în 1915 – că războiul era ca și câștigat pentru Germania! Un motiv în plus de a deplânge „atitudinea păturii noastre suprapuse, ostilă Germaniei“.171

În perioada ocupației germane, rămas la București, se manifestă mult mai discret, inclusiv în ce privește Basarabia, în contrast cu intensa activitate publicistică din anii neutralității. Abia de se poate consemna un articol despre Rusia, apărut în *Lumina*; odată cu zguduirea revoluționară – consideră Arbure – Rusia sau se va dezagrega, sau se va federaliza172 (după ce, mai înainte, considerase imposibilă formula federală). În aprilie 1918, ține la București o conferință despre Basarabia, cu comentarii strict geografice și statistice.173 Ne-am fi așteptat la mai mult. Nu-l vedem nici în acțiunea de unire a Basarabiei cu România. De altfel, liderii basarabeni, inclusiv Stere, nu prea aveau încredere în el. O scrisoare către Bianu îl arată preocupat de prizonierii ruși, cărora intenționează să le transmită, prin acesta, „mai multe broșuri istorice, literare și științifice“ în limba rusă.174 S-ar putea ca revoluția din Rusia să-i fi reactivat vechi iluzii revoluționare. A afirmat mai târziu în Senat că a fost arestat de nemți; afirmația se cere verificată. Dar că ar fi fost arestat mai tot timpul – cum vrea să sugereze175 –, cu siguranță nu-i adevărat.

În noiembrie 1919, avea să fie ales în Senatul României, în circumscripția Chișinău, din partea Partidului Țărănesc. Din nou senator, din iunie 1920, tot la Chișinău, de data aceasta pe lista Partidului Poporului al generalului Averescu. În ședința Senatului din 27 decembrie 1919 a ținut un lung discurs, caracteristic pentru personalitatea și opiniile lui.176 Saluta unirea Basarabiei, cerând în același timp „o largă descentralizare administrativă“ pentru această provincie și drepturi egale pentru fiecare neam, inclusiv învățământ în limba proprie. Vedea în Rusia revoluționară un mare elan eliberator și prezicea eșecul tentativelor „contrarevoluționare“, care „vor pieri ca un vis urât“. Își exprima solidaritatea cu socialiștii întemnițați, precum și cu Slavici, aflat încă în închisoare. Afirma că și el a gândit tot timpul la fel ca Slavici, Aurel C. Popovici și E. Brote (se înțelege, dacă putem lua *ad litteram* vorbele lui Arbure, în sensul egalității popoarelor în interiorul monarhiei habsburgice).

Tudor Arghezi
(1880–1967)

La 1914, Tudor Arghezi nu este încă receptat ca mare poet, așa cum va fi odată cu publicarea în 1927 a primului său volum de versuri, *Cuvinte potrivite*. Are însă un început de notorietate, atât ca poet, cel puțin în cercurile literare, cât și ca gazetar, îndeosebi prin aciditatea stilului său pamfletar.

Față de majoritatea românilor, care văd războiul strict prin problematica națională românească, perspectiva lui Arghezi este predominant culturală. Din acest punct de vedere, disprețuiește Balcanii, inclusiv balcanismul societății românești, în contrast cu civilizația Europei Centrale. Între Serbia și Austria, dreptatea n-avea cum să revină Serbiei balcanice! Admirația lui merge îndeosebi spre soliditatea și eficiența Germaniei; Franța, dimpotrivă, îi apare superficială și în plină decadență, iar Anglia mercantilă și cinică.

În anii războiului, Arghezi publică intens în presa germanofilă: în *Seara*, mai întâi (unde își începuse colaborarea în martie 1913 și o continuă până în octombrie 1914), apoi în revista *Cronica* (februarie 1915–iulie 1916) și în ziarul *Libertatea* (octombrie 1915–iulie 1916), conduse chiar de el, în sfârșit, în *Gazeta Bucureștilor* (din mai 1917 până în iunie 1918), la acestea putându-se adăuga un început de colaborare la *Steagul*, ziarul conservatorilor lui Marghiloman (în mai 1918). S-au identificat în total vreo 500 de articole.

La 10 iulie 1914, „Balcanismul“ dă deja tonul: „Până ce Europa nu va cuprinde și duce în sclavie Balcanii, aceștia vor rămâne cuibul în care se vor organiza asasinatele din Europa“. Alt articol, „Mila pentru sârbi“: „Sârbii întreține sufletește și bănește pe asasinii de export. Sârbii au atentat la viața Austriei, mișelește.“ Serbia se cuvine prin urmare să fie pedepsită.177 Simpatizând cu Puterile Centrale, Arghezi pledează totuși pentru neutralitate. Ar fi cea mai bună cale spre victorie, fiindcă țările angajate vor sfârși istovite: „Victoria vor avea-o pute-rile neutre: românii și italienii.“178 Mai mult chiar, Carol I îi apare ca un posibil arbitru al Europei; pacea viitoare s-ar putea încheia la București!179

Peste câteva luni, în *Cronica*, arma e pamfletul. Arghezi publică un interviu cu „domnul Papagal“, din care se reține că „nici un popor nu cunoaște regim mai liberal, blândețe mai curată, organizație mai perfectă“ decât Rusia. „Celui care îndrăznește să-ți afirme că Rusia năzuiește după Constantinopol, răspunde-i că e trădător de țară și lipește-i numaidecât și două palme.“ „Rusiei nu-i trebuie măcar Marea Neagră.“180 Brătianu, cu imagine (încă) de neutralist, e bine văzut. În schimb, Take Ionescu e un „maimuțoi“, care știe să mintă „ca o prostituată, cu lacrimi autentice pe obraji“. „Poate mai sunt naivi care să creadă că amicul democrației s-a gândit vreodată la Transilvania, că suferă pentru ea, că cel puțin o dorește…“ „Demagog deplin“, „a mobilizat toate forțele tâmpite și mocirloase ale canaliei orășenești ca să asalteze publicul, ca să amenințe și Guvern, și Tron“.181

„Am fost printre cei dintâi care am afirmat credința în izbânda Germaniei“, scrie în februarie 1916. Trebuia să rămânem prietenii germanilor, împotriva Rusiei, dar și pentru a fi sprijiniți de ei față de maghiari. Şi el iubește Franța, unde a și trăit o vreme, dar problemele României sunt altele decât ale Franței.182

În *Libertatea*, aceleași teme: atacuri repetate împotriva lui Take Ionescu, ridiculizarea *Quadruplei* (Franța, Anglia, Rusia, Italia), punerea în evidență a calităților germane…

Sub ocupație, în *Gazeta Bucureștilor*, tonul devine și mai vehement, încrederea în Germania e fără limite, iar adversarii ei sunt ridiculizați. Marile nave britanice apar neputincioase în confruntarea cu micul submarin german. Tancul, nici el, nu-i bun de nimic.183 Aliații fac planuri strategice fanteziste, precum frontul de la Salonic, și, în timp ce ei visează, „germanul biruiește“.184 Anglia e principala vinovată; englezii i-au mânat pe ceilalți și i-au obligat și pe germani la război. Germania a fost „în legitimă apărare“; ce nevoie ar fi avut de război, „când victoriile ei pacifice admirabile i-au atras omagiile în

același timp cu ura statelor concurente“?185 Cât despre francezi, Arghezi constată „trista decadență“ a acestui popor și, printre altele, referindu-se la propaganda de război, mediocritatea presei franceze care „și-a făcut din calomnie o sfântă chemare“.186

Ambiția românilor a fost nemăsurată și nerealistă. „Franța, de pildă, se străduiește, nesigură, să recucerească o Alsacie minusculă. România vroia jumătate din Europa Centrală! Şi oamenii ei politici au crezut în atare fantezie. Au crezut că se va găsi o singură putere europeană, chiar în cazul unei cuceriri de fapt, ca să se învoiască la dezmembrarea Austriei – soluția unui număr infinit de probleme – și la retrogradarea Ungariei occidentalizate.“ „Un stat înapoiat socialmente“, ca România, nu are cum să fie un punct de atracție pentru provincii aparținând unei țări mai înaintate.187

Şi acum, ce se mai așteaptă, mai ales după revoluția bolșevică din Rusia? Românii, învinși, „nu mai au de cerut nimic“. „Te întrebi într-adevăr, ce mai așteptăm noi de la participarea la război. Transilvania, pe care cafenelele din București o ane-xaseră cu mult înainte de declanșarea lui, credem că nu mai ispitește nici iluziile bucătarului d-lui Take Ionescu. Iar coroana de împărătească, făgăduită de un sylf nefericitei regine Maria, bănuim că nu mai formează idealul de gătează solemnă decât al vreunei prințese de ospiciu.“188

Arghezi crezuse de la început în victoria germană. Avea motive încă și mai temeinice să gândească astfel spre sfârșitul anului 1917 și în prima jumătate a anului următor: „Am crezut de la început că războiul se va încheia cu o pace germană și niciodată nu s-a văzut mai clar această posibilitate ca astăzi.“ Frontul oriental se destramă. Frontul italian s-a prăbușit. Parisul e la 70 de kilometri de front „și nici Anglia, peste Canal, nu-i prea depărtată. O irupție a puterii germane în Marea Britanie s-a văzut că nu-i o utopie“. Va urma, în țările învinse, marea răfuială socială. „Pacea între popoare va fi semnalul războiului dintre popor și conducători, în toate țările Antantei.“ Nici România nu va fi cruțată, iar „răfuiala“ aici va trebui să fie „întreagă și neiertătoare“. „Nici o explicație și nici o plângere a vinovaților nu vor mai putea să fie ascultate.“ „Ceea ce a fost în România nu mai poate să dureze.“ Războiul „trebuie să ne purifice și pe noi“.189

Orice comentariu e de prisos. „Cafenelele din București“ au dovedit mai multă intuiție decât strălucitul gazetar (care în 1918 a mai trecut și pe la *Steagul* lui Marghiloman). Germania a pierdut războiul, România nu s-a „purificat“ prea tare, dar și-a ali-pit „jumătate din Europa Centrală“, iar regina Maria, departe de a ajunge în ospiciu, și-a pus pe cap la Alba Iulia „coroana de împărătească“. N-aș spune că Arghezi a gândit greșit. Doar că Istoria n-a fost de acord cu el.190

Dinu C. Arion
(1883–1966)

Fiu al lui C.C. Arion și nepot al lui Virgil Arion, cu așa tată și cu un asemenea unchi ar fi fost curios ca tânărul să aibă opinii politice divergente. Doctor în drept la Paris, avocat, membru al Partidului Conservator, secretar (alături de D.V. Barnoschi) al Cercului de studii al acestui partid, îl urmează în anii neutralității pe Marghiloman, dar înclină și spre Carp. Nu se sfiește să judece sever politica de deznaționalizare urmărită de unguri față de românii transilvăneni, ceea ce explică și „pornirea dintâi“ a opiniei românești, defavorabilă Austro-Ungariei. Crede însă că „sângele rece“ își va recăpăta drepturile, dat fiind că rămân valabile motivele care au dus la alianța cu Puterile Centrale; de asemenea, „nimeni nu uită că dincolo de Prut e o țară care odinioară a fost moșia noastră“.191 În

decembrie 1915, vorbește despre *Chestia Dunării*, la Cercul de studii al Partidului Conservator. „Dunărea – spunea el – e rațiunea geografică de a fi a României“ și „singurul interes european al nostru“.192 Ceea ce însemna trecerea într-un plan secundar a Transilvaniei și plasarea în prim-plan a amenințării ruseşti la gurile fluviului. Luarea Ardealului nu ar fi posibilă decât acceptând biruința Rusiei și formidabila ei expansiune în urma zdrobirii Austro-Ungariei. „Singura soluțiune posibilă și glorioasă“ pentru România este „războiul peste Prut“.193 A colaborat cu câteva articole și la *Moldova*, ziarul lui P.P. Carp și al unchiului său, Virgil Arion.

În iunie 1918 a fost ales deputat la Colegiul III Argeș pe listele conservatorilor lui Marghiloman.

Virgil Arion
(1861–1942)

Omul făcea impresie: era un „fermecător“. De la Iorga ne-am fi așteptat la un rechizitoriu; dimpotrivă, istoricul preferă să-și amintească de vremurile bune și să-i evoce imaginea dintâi: „Rareori un om de la noi a fost înzestrat cu atâta fineță de spirit, cu atâta farmec subtil în prezentarea unor idei mai mult sau mai puțin originale, fie în vorbă, fie în scris. Micile sale articole tăioase erau un model al genului; lecțiile de sociologie la Universitatea din Iași, conferințele la Vălenii de Munte, cuvântările la Ligă, discursurile în Parlament, rostite cu un glas jos, dar cu adânci vibrații, măiestru desfășurate de un calculator precis, perfect stăpân pe sine, duceau nesimțit pe ascultători la concluziile, totdeauna clare, pe care le avea în gând.“194

Frate al omului politic C.C. Arion, cu studii de drept la München și de litere și filozofie la București, deputat conservator, secretar general al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice (între 1890 și 1895), devine în 1909 profesor supli-nitor, iar în 1912 profesor titular de sociologie și filozofia dreptului la Facultatea de Drept a Universității din Iași. Vicepreședinte, iar din 1910 președinte al Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor (Liga culturală), s-a remarcat prin luările de poziție tranșante în sprijinul românilor din Balcani, ca și prin denunțarea politicii de discriminare a românilor din monarhia austro-ungară. Editor, în 1913–1914, alături de Vasile Pârvan și Gheorghe Bogdan-Duică, al revistei *Românismul*. Într-un discurs ținut la Camera deputaților în decembrie 1913 sublinia faptul că România, devenită un factor decisiv în Orient în urma păcii de la București, a căpătat o libertate de acțiune absolută față de Austro-Ungaria și este în drept să pretindă măsuri în favoarea românilor din monarhia vecină; deocamdată, se impune constatarea că austro-ungarii nu se mai arată a fi prieteni ai României, atât prin ideea ungurească de „stat național unitar maghiar“, cât și prin simpatia manifestată față de țelurile expansioniste ale Bulgariei.195

Urmarea poate să pară neașteptată: V. Arion este unul dintre primii care iau partea Austro-Ungariei odată cu izbucnirea războiului. Încă un caz care dovedește că ideea națională, chiar viguros afirmată, nu însemna neapărat sfărâmarea monarhiei habsburgice. Intrau în discuție și Basarabia, și Balcanii, și echilibrul de putere în regiune. Marghiloman notează la 31 iulie 1914: „Azi, Virgil Arion a venit dinadins la mine să-mi spună că trebuie să mergem cu Austria; el, din Liga Culturală, afirmă că acolo este viitorul.“196 O remarcă interesantă și în jurnalul arhiepiscopului Netzhammer: din pricina activismului națio-nal virulent, regele Carol I nu-l mai primise vreme de doi ani pe V. Arion; „când și-a

schimbat orientarea a fost primit și de către rege și se poate făli că fusese ultimul care beneficiase de o audiență la rege, înainte de decesul acestuia“197. În aceste condiții, Liga Culturală a fost practic paralizată, ceea ce i-a atras lui Arion numeroase acuze; în cele din urmă și-a prezentat demisia, cu întregul comitet, urmând, la 15 decembrie 1914, alegerea unei noi conduceri, în frunte cu Vasile Lucaciu, ceea ce echivala cu un vot de blam dat fostului președinte, prin afirmarea netă a opoziției față de Austro-Ungaria. Câteva luni mai târziu, Arion se implică în editarea ziarului *Moldova*, pus sub patronajul lui P.P. Carp (dar sub direcția efectivă a lui Arion). Pledează aici cauza Basarabiei, propunând o analogie cu Alsacia–Lorena, de trei ori mai puțin întinsă decât teritoriul pierdut de Moldova: „Alsacia și Lorena n-au decât 14 000 kil. pătrați și Franța își pune în primejdie existența pentru recucerirea ei. Şi românii admiră Franța. N-am putea să știm de ce se interzic României faptele care onorează Franța.“198 Într-un interviu acordat în noiembrie 1915 ziarului *Pester Lloyd* (reprodus în *Minerva*), Arion își exprima speranța că adversarii Puterilor Centrale merg spre o înfrângere iremediabilă; când lucrurile se vor preciza în acest sens, România va trebui să pornească împotriva rușilor („cei mai mari dușmani ai noștri“); ungurii și românii ar trebui să se înțeleagă, pentru a face față inamicului comun, Rusia.199 La 20 decembrie 1915, Arion s-a aflat din nou la originea unui scandal; o conferință (despre Ibsen) pe care ar fi trebuit să o țină în aula Universității din Iași a fost sabotată de studenți, care nu l-au lăsat să vorbească, ca reacție la atitudinea lui „germanofilă“; a urmat un lung conflict universitar, manifestat inițial prin sancționarea studenților implicați și soldat în final prin demisia rectorului C. Stere.

Sub ocupație, Arion este numit (evident, prin autoritățile germane), la 1 iunie 1917, gerant al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. Impresiile lăsate sunt amestecate, în genere nu prea bune. Arhiepiscopul Netzhammer: „Virgil Arion este cu siguranță foarte inteligent și mulți cred că este chiar mai deștept decât fratele său, fostul ministru Costică Arion. […] Trebuie să mai adăugăm doar că face orice pentru bani.“ Replica interlocutorului german, consilierul von Welser: „Deci este adevărat? Același lucru mi s-a spus și mie!“200 Marghiloman: „Deunăzi, vorbind cu Maiorescu, el mi-a spus cu vehemență: «Dar Virgil Arion este o canalie!» La 25 mai, lui Horstmann, care mă întrebase ce fel de om este Virgil Arion, eu i-am răspuns: «Acel care îi va oferi onorarii bune și un portofoliu, îl va avea.»“201 Din jurnalul lui Ioan C. Filitti: „Virgil Arion, leneș, hatârgiu. Nu-ți vine să te adresezi lui, știind că ce va auzi pe o ureche, va uita pe cealaltă. Face în învățământ numiri de favoare, fără a ține seama de rapoartele revizorilor școlari. De aici încurcături și nedreptăți. În totul e la minister poate 2–3 ceasuri pe zi.“202 Își păstrase însă capacitatea de a inspira simpatie: „este o companie plăcută și un bun povestitor“ (Netzhammer).203

I s-a imputat îndeosebi lui V. Arion inițiativa manifestului din vara anului 1917, semnat de mitropolit și de ierarhi ai Bisericii, și aruncat în tranșeele românești, prin care se cerea românilor să nu se mai opună înaintării germane.204 Susținător al lui Carp, încercând să-l convingă și pe Marghiloman de necesitatea colaborării cu acesta, i-a rămas fidel și după instalarea guvernului Marghiloman (este printre semnatarii apelului lansat către Carp în iunie 1918).

Victor Babeș
(1854–1926)

Victor Babeș este tipul desăvârșit al savantului egocentric, care nu vrea decât să fie lăsat să-și facă treaba, ferindu-se pe cât posibil de frământările și necazurile din jur. Pentru el, propriile cercetări însemnau mult mai mult decât tot războiul mondial!

Fiu al fruntașului politic bănățean Vincențiu Babeș, adept al unei linii moderate în politica națională, și al unei vieneze, Victor Babeș studiază medicina la Budapesta și Viena, specializându-se apoi pe lângă mai multe universități germane și la Paris. Își începe cariera universitară la Budapesta, de unde acceptă să vină la București în calitate de profesor de anatomie patologică și bacteriologie la Facultatea de Medicină (din 1887 până în 1926). Întemeiază în 1887 Institutul de Bacteriologie din București. În preajma Primului Război Mondial, Babeș este, fără concurență, cel mai renumit dintre savanții români, inclusiv în plan european.

Cu semnarea memoriului universitarilor pentru intrarea în acțiune, din septembrie 1914, a fost o întreagă poveste. Inițial, Babeș n-a vrut să iscălească. Până la urmă s-a lăsat convins și a semnat.205 Se va fi considerat abuzat, fiindcă nu-i mai întâlnim semnătura pe memoriile ulterioare. Când, în toamna anului 1916, soarta armelor înclină în favoarea Germaniei, Babeș devine un obișnuit al anticamerei lui Marghiloman. Acesta nota la 6 octombrie 1916, perplex și oarecum disprețuitor: „V. Babeș a venit ieri, în viața lui nu a călcat la mine. A protestat cu vioiciune că în manifestul universitarilor contra Germaniei, de acum doi ani, el *nu a iscălit* și că prin abuz s-a publicat numele lui. De protestat, nu a protestat atunci, azi ar vrea să o dreagă!“ „Ce-mi pasă mie de aceasta?“ adăuga liderul conservator.206 La 13 noiembrie – germanii sunt aproape! –, iar se trezește cu Babeș207; nu mai avem detalii despre discuție: i-o fi spus din nou că n-a semnat! Doi ani mai târziu, acuzat de colaborare cu ocupantul german, Babeș scoate atuul din mânecă: a iscălit memoriul din septembrie 1914, e cea mai bună dovadă a atitudinii lui naționale; „semnatarii trebuie excluși de orice bănuială“, dacă se caută atitudini antinaționale ar trebui început cu cei care „nu au semnat acest memoriu fundamental“.208 Chiar așa!

Babeș a rămas în București, și se vede că asta era intenția lui cu câtva timp înainte de intrarea germanilor, altfel ce rost ar fi avut să-l cultive pe Marghiloman și să se detașeze de semnatarii memoriului? În ce-l privește, avea să susțină că s-a insistat din toate părțile ca să rămână pentru a se îngriji de starea sanitară a populației. „Am cerut – scrie el – să trec cu Institutul în Moldova mai cu seamă în urma sfatului amicilor cari cunoșteau rolul meu hotărâtor în chestiunea națională care și-au atras (sic!) ura neîmpăcată a ungurilor. *Însă primăria, ministerele, marele cartier general au declarat că prezența mea în București e indispensabilă*; am făcut deci sacrificiul siguranței mele personale și am rămas împreună cu Institutul nostru sperând că renumele meu și al Institutului ne vor apăra de a fi persecutați de dușman.“209 Rol hotărâtor în chestiunea națională? Ura neîmpăcată a ungurilor? Se pare că marele bacte- riolog era capabil să zică indiferent ce.

Îl contrazice E. Petrescu, primar pe atunci al Capitalei, care își amintea „că demersul făcut la Marele Cartier pentru rămânerea pe loc a d-lui profesor Babeș a fost după cererea foarte stăruitoare a d-lui Babeș.“210 Desigur, e cuvânt contra cuvânt. Dar nu sunt prea dispus să-l cred pe cuvânt pe Babeș! Cu atât mai mult cu cât vizitele la Marghiloman merg în același sens. Asta nu înseamnă că Babeș a rămas de dragul germanilor. A rămas de dragul Institutului și al propriilor cercetări. A avut, firește, și neplăceri cu germanii, ca mai toți cei rămași în București. Tot el spune că a fost declarat „prizonier de război“, deși nu se înțelege prea bine în ce a constat această „calitate“ și că a fost arestat în două rânduri de poliția germană, dar eliberat repede, „după 12, respectiv 18 ore“, cunoscându-se „că sunt indispensabil pentru combaterea epidemiilor, pentru prepararea serurilor și vaccinurilor, precum și pentru tratamentul antirabic.“211

„Cu toate acestea – continuă Babeș – situațiunea mea a devenit din ce în ce mai grea și din ce în ce administrațiunea germană a căutat să pună mâna pe tot Institutul. S-a accentuat din ce în ce mai mult tendința profesorului Neisser de a mă îndepărta. Chiar dânsul îmi făcea propunerea să mă trimită la Frankfurt, pentru a lua direcțiunea Institutului D-sale în absența sa. S-au ținut aici cursuri universitare germane, conferințe etc., am fost și eu invitat a face cursuri, însă nu am primit, mă constrângeau însă a ajuta la pregătirea lor cu materialul Institutului. Neapărat am făcut aceasta fără să compromit propriile mele cercetări și am comunicat întotdeauna în scurt descoperirile mele la Academia Română în limba română.“212

Să zicem că Babeș amplifică dificultățile (reale) și atenuează colaborarea (de asemenea reală). Fapt este că lucrează intens. Prezintă la Academie comunicare după comunicare, mai multe decât toți colegii lui la un loc! Cum Academia nu mai avea bani să-și tipărească *Analele*, Babeș atrage atenția că „sunt unele comunicări cari, în interesul autorului și al științei, trebuie să fie publicate cât mai repede spre a asigura prioritatea.“213 Se referea, evident, la cercetările lui, și se oferea chiar să scoată el banii. Până la urmă *Buletinul Secțiunii Ştiințifice* a Academiei continuă să apară: aproape exclusiv cu textele lui Babeș! În germană. I s-a reproșat și trecerea de la franceză la germană, sau faptul că, franceza fiind exclusă, nu s-a mărginit să publice în română. Şi aici, ca la orice acuzație, Babeș are nu doar un răspuns, ci mai multe. Mai întâi, „m-am adresat germanilor sub o formă științifică pentru a le arăta greșelile și procedurile lor neștiințifice și să-i conving să schimbe aceste procedee, fiind dezastruoase pentru populațiune“. Apoi, medicii germani puși să supravegheze institutul se interesau cam prea îndeaproape de cercetările lui, iar „unele din descoperirile mele au fost chiar publicate de germani în Germania, ca fiind ale lor“. Pentru păstrarea priorităților, a trebuit să le publice cât mai repede în germană, singura limbă străină admisă de cenzură.214

Marele om de știință nu a fost și un mare caracter. Justificările lui respiră destulă nesinceritate. Nu are altă preocupare decât să-și pună în evidență propria importanță. Ungurii îl urau, germanii îl invidiau, toate adversitățile se loveau însă de imensa lui superioritate! Sextil Pușcariu, o persoană echilibrată în judecăți și, în genere, binevoitoare, avea să scrie, exasperat, despre Babeș: „Omul acesta este cât se poate de dificil și e prea preocupat de persoana sa.“ Şi, comparându-l cu doctorul Can-tacuzino: „îi era desigur superior ca om de știință, dar nespus inferior ca om.“215

D.V. Barnoschi
(1884–1954)

Numele e variabil: născut Dimitrie Vasiliu, semnează la începutul războiului D. Barnoschi-Vasiliu, pentru a deveni câțiva ani mai târziu D.V. Barnoschi. Studii de drept la Iași și București, doctor în drept; autor de lucrări juridice. Membru al Partidului Conservator și secretar al Cercului de studii al acestuia. De remarcat, pentru afirmarea propriei poziții, conferința (ținută la 18 decembrie 1914 la Cercul de studii al Partidului Conservator) intitulată *Dreptul ginților în anul 1914*. Este o critică severă la adresa expansionismului german care ar urmări „cucerirea lumii“, urmată însă de o concluzie deloc „francofilă“. Așa cum se prezintă Germania, România are mai multă nevoie de ea decât de Franța, pentru a merge împotriva Rusiei; în această variantă, „epitetul «francofil» ar putea deveni incompatibil cu datoriile de *român*.“216

Inițial pe linia lui Marghiloman, Barnoschi se apropie de P.P. Carp și scrie la gazeta acestuia, *Moldova*. Articolele apărute aici în 1915–1916, precum și altele, îndeosebi din *Steagul*, ziarul conservatorilor lui Marghiloman, sunt strânse de autor, la începutul anului 1918, în volumul *Reacțiune…* Barnoschi denunță alunecarea guvernului spre Antanta și îndeamnă la război alături de Germania, contra Rusiei. Chiar și într-un ultim articol, publicat la 13 august 1916, cu o zi înainte de trecerea Carpaților de armata română, continua să proclame, invariabil, aceleași „evidențe“: „Nu vom *intra*, pentru că singura soluție a crizei românești este de a intra contra Rusiei. Puterile Centrale vor fi victorioase. Rusia va fi bătută. Dușmanul nostru natural este Rusia. Aliatul nostru natural este Germania.“217

În timpul ocupației germane, nu mai scrie, însă „cota“ lui politică se înalță. Apare pe lista „imaginară“ a unui posibil guvern Carp.218 În primele luni ale anului 1918, numit de Lupu Kostaki, este pentru scurt timp prefect de Prahova.219 În 1917–1918 funcționează ca profesor provizoriu de economie politică la Academia Comercială. În octombrie 1918 solicită suplinirea unei catedre la Facultatea de Drept a Universității din București (printre argumentele aduse era și activitatea de opt ani la *Revista critică de drept, legislație și jurisprudență*, de sub președinția lui C.C. Arion, ca director, redactor și secretar de redacție totodată). Sfârșitul războiului a pus capăt viselor lui universitare.220

Până la sfârșit, îi rămâne fidel lui Carp; se numără, firește, printre semnatarii apelului adresat acestuia în vara anului 1918.

Jean Bart
(1874–1933)

Jean Bart este numele de scriitor al ofițerului de marină Eugeniu P. Botez. Povestind întâmplări de pe mări și din porturi, a inaugurat un gen nou în literatura română, obținând și un notabil succes de public. Membru al grupării de la *Viața românească*.

Bun cunoscător al problemelor dunărene (a fost comisar maritim la Sulina), abordează războiul din această perspectivă într-un detaliat articol din *Viața românească*, sub titlul *În jurul chestiunii Dunării*. Anglia, arată el, nu mai are mari interese comerciale la Dunăre, așa cum a avut cândva; acum, „piețele Angliei sunt inundate de grâul Americii, Canadei și Argentinei“. Ca urmare, în ce privește Dunărea, „nu trebuie să mai contăm pe sprijinul Angliei“. În aceste condiții, Rusia poate oferi României Transilvania, dar riscul este să încerce ocuparea gurilor Dunării. Dacă ar pune stăpânire pe Galați, ar fi sfârșitul Moldovei și al Dobrogei. S-ar putea să se mulțumească cu mai puțin, însă în aceeași intenție de a asigura „stăpânirea rusească a gurii principale a fluviului“, punct-cheie al expansiunii sale spre Constantinopol. Rostul României este să fie „flancul drept al unei imense linii de apărare de la Baltica la Marea Neagră, împotriva întinderii oceanului slav spre Sud și Vest. Independența noastră este legată de stăpânirea Dunării de Jos și a gurilor acestui fluviu“.221

Jean Bart este dintre cei care consideră gurile Dunării mai importante pentru România decât Transilvania.

I.A. Bassarabescu
(1870–1952)

Licențiat al Facultății de Litere din București, I.A. Bassarabescu a fost de-a lungul aproape întregii sale cariere (din 1897) profesor de geografie și istorie la liceul din Ploiești. În preajma Primului Război Mondial, era, de asemenea, un scriitor apreciat, specializat în povestirea scurtă, cu tentă ironică. Colaborează constant, timp de decenii (începând din 1896) la *Convorbiri literare*; întreține relații apropiate cu Maiorescu. În perioada neutralității, scrie – pe teme strict literare sau de parodie socială – la *Dumineca poporului*, revista lui Simion Mehedinți. Conferențiază la Cercul de studii al Partidului Conservator.222

Căpitan în rezervă, s-ar fi „aranjat“ în 1916 să nu ajungă pe front; a fost concentrat pe lângă comandamentul gării Mogoșoaia (trecând și pe la alte gări).223 Încerca să scape și de această corvoadă, intervenind prin Maiorescu. Acesta notează că i-a „dus lui Mehedinți o scrisoare a mobilizatului căpitan Bassarabescu care vrea de la gara Mogoșoaia să fie mutat la poștă (directorul Verzea înrudit cu Mehedinți), la serviciul cenzurei“.224 În momentul când armata s-a retras spre Moldova, Bassara-bescu, „răcit grav“, a rămas în spital la București; răceala trebuie să fi fost într-adevăr foarte puternică, fiindcă a stat internat din 21 noiembrie până la 16 decembrie. A fost, firește, anchetat după război, dar nu s-a putut stabili că ar fi fost vorba de disimulare. Jurnalul lui Maiorescu se referă totuși la o „ieșire“ a lui Bassarabescu, în plină perioadă de internare.225 Din spital, ajunge prizonier la nemți, dar nu pentru multă vreme. Eliberat, de presupus la intervenția lui Tzigara-Samurcaș, funcționează în subordinea acestuia (ca „șef de divizie“) la prefectura Capitalei, din februarie până în aprilie 1917. Îl vizitează frecvent în aceste luni pe Titu Maiorescu. În aprilie 1917, nemții îi impun să se întoarcă la Ploiești, la catedra de la liceu.

Odată instaurat guvernul Marghiloman, I.A. Bassarabescu este numit prefect de Prahova (la 24 aprilie/7 mai 1918); își dă demisia în momentul căderii guvernului, la 11 noiembrie 1918.226 Nimeni n-a avut ceva să-i reproșeze. Dimpotrivă, ancheta întreprinsă în 1919 a ajuns la concluzia că „a fost de mult folos populației“, chiar cu prețul unor diferende cu germanii.

Ilie Bărbulescu
(1875–1945)

Slavist format în centre de limbă germană (Zagreb, Praga, Leipzig, Berlin și Viena), cu un doctorat la Universitatea din Zagreb (1899), Ilie Bărbulescu este din 1905 profesor de limbi slave și de istoria slavilor la Universitatea din Iași; ales membru corespondent al Academiei Române în 1908.

Articolul pe care îl publică chiar la începutul războiului în *Viața românească*, sub titlul *Greșelile curentului politic po-pular anti-austriac de la români*, dă tonul întregii sale atitudini din vremea conflictului mondial. Nu este adevărat, spune slavistul, că Austria ar exploata economicește România, nu este adevărat că i-ar fi fost nefavorabilă în conflictul balcanic, nu este adevărat că i-ar prigoni pe românii din Bucovina.227 Contactat în urma publicării acestui text de ziarul *Seara*, a devenit un asiduu colaborator al gazetei pe parcursul celor doi ani de neutralitate (în septembrie 1914 a mai publicat câteva articole și în *Bukarester Tageblatt*, ziarul german din București). Articolele din *Seara* sunt multe, lungi, erudite și indigeste. Toate spun cam același lucru: Bărbulescu crede în „indestructibilitatea“ monarhiei habsburgice și, în consecință, în soluția autonomiei ca singura posibilă pentru românii de acolo; crede că România nu poate fi decât înfrântă într-

un război cu Puterile Centrale, cu atât mai mult cu cât Rusia nu o va ajuta împotriva Bulga-riei, stat slav; și, în consecință, singura cale rezonabilă pentru România este neutralitatea, o neutralitate, de altfel, cât mai binevoitoare față de Germania și Austro-Ungaria.228 Nu e singurul care gândea așa, însă tonul său doctoral și prezumțios, al omului care știe și se bazează pe știință în tot ce afirmă, chiar când știința n-are nimic de a face cu problema în discuție („Călăuzindu-mă de spiritul științei moderne, care cere întotdeauna documentare și căutarea legăturii dintre fapte…"), Bărbulescu a sfârșit prin a irita; a avut parte și de un protest al studenților, indignați de faptul că profesorul îi taxase drept lași pe românii transilvăneni și bucovineni care, în loc să-și apere țara (Austro-Ungaria!), veniseră „să se căpătuiască" în România.229 Un erudit pedant și nu prea inteligent!

După intrarea României în război și până în preajma păcii separate, rămas la Iași, nu mai publică nimic; în cazul lui, de „colaboraționism" n-are cum să fie vorba. Înfrângerea României pare a-i da dreptate. La 1 martie 1918 este ales decan al Facultății de Litere din Iași, în condițiile în care, „antantiștii" (I. Ursu, O. Tafrali, I. Găvănescul) fiind plecați din țară, corpul profesoral rămas era alcătuit aproape numai din „germanofili". În aprilie 1918 ia conducerea ziarului conservator *Iașul* (până în iunie), iar în scrutinul convocat la începutul lunii iunie este ales senator al Colegiului II Iași pe listele conservatorilor lui Marghiloman; în Parlament, nu pierde ocazia de a acuza guvernarea Brătianu (tot în numele „științei", al științei politice!), consolidându-și, dacă mai era nevoie, adversitățile.230

Ioan Bianu
(1856–1935)

Ardelean, cu studii liceale la Blaj, Bianu trece în Regat în 1876; urmează Literele la Universitatea din București și se specializează în filologie romanică la Milano și Paris. Din 1901, profesor la Catedra de istoria literaturii române a Universității din București. Membru al Academiei Române din 1902. Mai presus de orice, Bianu este marele organizator al Bibliotecii Academiei Române, pe care a condus-o mai bine de o jumătate de veac, făcând din ea de departe cea mai importantă bibliotecă a țării. În politică, s-a aflat în rândul liberalilor, ajungând și deputat, însă discret și fără mari ambiții, mereu în preajma lui D.A. Sturdza: un fel de eminență cenușie a acestuia.

Îndată după izbucnirea războiului, sub pseudonimul Ion Frunză, „fost deputat", publică o broșură, care nu a trecut neobservată, intitulată *Pentru lămurirea situației. Cuvinte către români*, datată 15 august 1914. Laitmotivul stă în pericolul rusesc. Victoria Rusiei ar însemna revărsarea barbariei peste Europa, implicit peste România, și nu numai extinderea slavilor, dar și a „hoardelor turanice" „de la Ural și din Siberia".231 „În preajma acestei năvăliri asiatice într-o formă nouă", Germania este țara care „îndeplinește giganticul rol de apărător al civilizației europene".232 Românii care îi urăsc pe germani nu fac decât să mimeze o atitudine franceză; francezii au motivele lor, românii, nici unul. Bianu are cuvinte grele la adresa austriecilor și mai ales a ungurilor, în privința discriminărilor la care aceștia îi supun pe românii din monarhia habsburgică. Nu este însă un motiv suficient pentru a primejdui România și însăși națiunea română, susținând expansionismul rusesc. Cu atât mai mult cu cât, așa nedreaptă cum e, situația românilor din Bucovina sau din Transilvania nici nu se compară cu cea a românilor din Basarabia:

„În Austria, românii bucovineni au o Biserică națională cu limba noastră, Facultate de teologie pentru cler, liceu la Suceava, școale poporale – toate cu personal românesc și cu limba română. […] În Ungaria, românii au două Mitropolii naționale cu alte cinci episcopii, 7 seminarii, 5 școale normale de învățători, 4 licee, un gimnaziu, 4 școale secundare de fete, un mare număr de școale primare, toate acestea – este adevărat – foarte brutal (vorbind occidental) atacate și șicanate de unguri în urmărirea visurilor lor de maghiarizare. Mai au românii din Ungaria băncile lor cu capital de sute de milioane. *Voința* de a sugruma viața românească în Ungaria nu a lipsit maghiarilor, dar a lipsit *putința* și nu o vor avea niciodată…“

Cu totul altfel – arată Bianu – stau lucrurile în Basarabia. Acolo, „biserica românească a fost slavizată curând după ocupare; în locul limbii românești s-a introdus limba slavă; nici o școală românească de nici un fel; poporul român stă în aceeași incultură ca și la 1812; «elita» s-a rusificat de tot; iar cei câțiva «intelectuali» nu pot face nimica, din pricină că știu cât de ușor pot fi trimiși în Siberia…“.

Şi, o ultimă comparație: „în Ungaria în 1913 au lucrat 17 tipografii românești și au apărut 40 publicații periodice: din care au fost 13 politice (2 cotidiene), 6 literare, 11 bisericești și școlare. În Bucovina a fost 1 tipografie românească și au apărut 3 foi politice, 1 literară și 3 bisericești și didactice. În Basarabia nici o tipografie românească, s-a publicat una foaie săptămânală politică și o revistă, amândouă cu litere rusești“.233

Războiul care s-a aprins „este pe de-a-ntregul urzit de Rusia“.234 Pentru moment, neutralitatea aleasă de România este calea cea bună. „Dar să ne pregătim“235, avertizează Bianu, și este evident după întreaga argumentație, chiar dacă n-o spune explicit, că are în vedere o posibilă acțiune alături de Puterile Centrale.

Bianu a avut satisfacția de a-și vedea broșura tradusă în germană și publicată, tot în 1914, la editura Karl Curtius din Berlin, sub titlul *Was soll Rumänien tun? Ernste Fragen in grosser Zeit*. La scurt timp, a apărut și o a doua ediție.

Când România intră în război, Bianu înțelege să-și exprime solidaritatea… însă strict pe seama bulgarilor. Articolul său *Vrăjmașii miluiți* este probabil tot ce s-a scris mai antibulgăresc în limba română. Evocă „grozăviile de la Turtucaia săvârșite de bulgari asupra răniților noștri și asupra prinșilor, care nu se mai puteau apăra și cărora le-au scos ochii, le-au tăiat membrele, i-au opărit cu apă în clocote și i-au ucis în cele mai grozave chinuri“. Aceasta, după ce „sute de ani, bulgarii ca neam și mii de mii ca familii și indivizi și-au ținut viața din pomana bunătății și a milei românești“. Ei „ne urăsc de moarte“, iar noi „prea fără grijă am încălzit șerpii veninoși la sânul nostru“. Sunt vizați inclusiv „fruntașii“ și bogătașii români de origine bulgărească (pentru care se recurge și la cunoscutele versuri ale lui Eminescu). Acuzându-i pe bulgari că s-au repezit „ca lupii“, spre „a ne împiedica să realizăm unitatea noastră națio-nală“, Bianu nu spune nimic despre austro-ungari sau germani, ca și cum doar cu bulgarii s-ar fi bătut românii în 1916! 236

Câteva săptămâni mai târziu, germanii intrau în București. „Am văzut cu ochii mei înecați în lacrimi – notează Bianu –, de la fereastra Academiei, pe acești soldați germani.“237 În relație cu Antipa, cu Carp, cu Radu Rosetti, cu Beldiman din afara țării, Bianu apare ca un factor de legătură printre „germanofili“. Asta nu înseamnă deloc că ar fi încântat de ocupația germană. „Aici stăm foarte-foarte greu – îi scrie el lui Alexandru Beldiman la 1 februarie 1917. Ocupația militară apasă tare asupra întregii vieți a populației în oraș și mai mult încă la țară.“238 Şi, câteva luni mai târziu: „Durerile noastre nu par a se apropia de sfârșit.“239 Pentru Beldiman, în primele luni de ocupație, Bianu este un corespondent privilegiat. Printre mai multe scrisori, îi trimite și un *Memoriu*

confidențial asupra catastrofei României și a situației țării în ianuarie 1917 (cu rugămintea de a-l comunica lui Radu Rosetti și lui Stere; un alt exemplar, prin fiul său, Victor Beldiman, urma să ajungă la Carp și la Nenițescu). Punctul de vedere al lui Beldiman, cu care Bianu nu putea fi decât întru totul de acord, era că România trebuie să rămână, între Carpați și Dunăre, o barieră împotriva slavismului. E însă imperios necesar ca țara să fie reformată din temelii, și în acest sens, actuala dinastie, care „și-a sigilat singură soarta", trebuie înlocuită printr-una nouă.240 Bianu, la rându-i, îi scrie lui Beldiman, foarte pornit și el împotriva guvernului Brătianu, însă fără considerații antidinastice, și mai ales convins că la București, sub ocupație, nu se poate întreprinde mare lucru: „Aici politicește acuma nu cred că se poate începe ceva și nu cred că ar fi bine. Oricât m-am tot gândit cred că singurul lucru ce s-ar putea face acuma este ca D-ta de acolo să dai alarma – acuzația în contra criminalilor cari ne-au aruncat în acest dezastru, după toate ticăloșiile făcute în anii trecuți de la aug. 1914 încoace – cu toate mișeliile guvernului și în special ale «Patriarhului» Costinescu de la Finanțe și ale Porcului (zodia acestui blăste-mat guvern) de la Domenii. Deci D-ta de acolo către Patria înnecată în durere o broșură de acuzare, și alta către lumea germană, spre a explica fenomenul de care țara este nevinovată, dar este victimă! Aceste două broșuri tipărite acolo cred că sunt absolut necesare și foarte binefăcătoare și ar fi singurul glas românesc care s-ar putea cu folos mare auzi acuma."241

Fără a tipări broșurile recomandate, Beldiman și-a conti-nuat energic acțiunea antiguvernamentală și antidinastică. Bianu, deși mișcându-se cam în același cerc, pare mai curând un simplu observator. Ascultă, reproduce în însemnări cele auzite, poate că e de acord, poate că are și îndoieli, oricum nu se angajează. Însemnările lui zilnice, prețioase, sunt din păcate fragmentare. Îl aflăm în vizită la Carp la 8 ianuarie 1917: „După amiaz am vorbit o întreagă oră cu Carp acasă la dânsul, începând cu scrisoarea de la Beldiman."242 Se pare că îl frecventa pe fruntașul conservator, fiindcă, aproape un an mai târziu, la 23 decembrie 1917, notează o nouă vizită, prilej de întâlnire și cu colonelul Alexandru Sturdza, fiul lui D.A. Sturdza (și ginere al lui Carp), care dezertase de pe front, trecând la germani: „Ieșind de la casa Carp, colonelul Sturdza m-a însoțit până la mine acasă, spre a-mi spune cele povestite chiar astăzi de Virgil Arion lui Carp (fiind Sturdza de față) asupra celor aflate la Mărășești, unde Arion fusese trimis pentru regularea înapoierii ostatecilor puterilor centrale și ai aliaților lor, duși de guvernul român în Moldova."243

Cu Beldiman, corespondența se rărește, apoi se întrerupe; ultima scrisoare expediată de fostul ministru la Berlin e din decembrie 1917.244 Poate nu ne-au parvenit toate scrisorile, dar impresia, după marea încredere acordată la început, este oricum de îndepărtare, cu atât mai mult cu cât numele nu-i apare nici în alte documente care reflectă activitatea lui Beldiman. De altfel, nu a asistat (cel puțin nu e menționat în presă) nici la faimoasa conferință a acestuia de la Fundația universitară Carol I, din decembrie 1917, la care a fost prezentă o bună parte din elita „germanofilă". Iar în ce privește relația cu Carp, să constatăm că numele lui Bianu nu figurează pe apelul adresat de susținătorii săi la sfârșitul lunii iunie 1918. E și un semn de înțelepciune: constatarea, pe care o făcuse din primul moment, a imposibilității micului grup de la București de a angaja țara pe un drum nou.

Avea multe alte griji. Grija Academiei mai presus de orice. Pe 22 ianuarie 1917 se trezește la Academie cu un locotenent bulgar (iarăși bulgarii!) asistat de poliția militară germană. E închis în locuință cu santinelă la ușă, în timp ce bulgarul procedează la o selecție a manuscriselor, confiscând peste 600 de manuscrise slavone, pe motiv, se vede, că fiind slavone, le-ar sta mai bine la Sofia decât la București. Se intervine la Mac-kensen,

care îi și primește pe Bianu și pe Ioan Bogdan, cel din urmă, vicepreședinte al Academiei, și, notează Bianu, la 29 ia-nuarie, „poliția militară germană, care a prezidat la luare, a adus înapoi toate mssele luate la 22–23. După amiaz am controlat, pus în rând și așezat toate volumele la locul lor“.245

După o lună însă, apare un profesor universitar german, care pune deoparte și „sub cheie“ cam aceleași manuscrise, dintre care un număr de 305 sunt transferate la Sofia, în iunie 1917; de data asta, sunt luate doar cu împrumut, pentru cercetare! Bianu a refuzat să semneze actul de predare, după ce nu s-a admis să se înscrie și protestul lui.246

Supărările acestea le punea, ca și alți „germanofili“, în seama celor care împinseseră România în război. Dar, la fața locului, necazurile erau cu bulgarii și, din păcate, și cu germanii. „Neimplicarea“ lui Bianu va fi fost și un rezultat al dezamăgirii resimțite față de ocupantul german.

Altminteri, îi primește la Bibliotecă pe diverși intelectuali germani în uniformă și îi ajută în cercetările lor. Şi iată o scurtă însemnare pe invitația trimisă de Lupu Kostaki pentru recepția dată la el acasă pe 27 octombrie 1917: „Am mers; mai era și Bogdan de la Academie. General Tülf și 30–40 uniforme albastre germane, între cari se amestecau 20–30 civili îmbrăcați în negru – români: magistrați, funcționari administrativi, proprietari mari etc. Carp a plecat pe la ora 10; lipseau Marghiloman, Stere.“247

O bogată corespondență întreține Bianu, din decembrie 1916 până în noiembrie 1918, cu Alexandru Tzigara-Samurcaș, în cea mai mare parte a perioadei prefect al poliției Capitalei. Prima misivă, din 11/24 decembrie 1916, sună astfel: „Mi se spune că în mâna d-tale stă puterea de îmbunătăți traiul trădătorilor și lașilor rămași în capitală – după fuga eroicilor și naționalilor plecați spre Prut etc. etc. Acuma mi se spune că d-ta poți da un bilet cu care să se poată cumpăra *carne de vacă*. De câteva săptămâni casa mea nu a mai putut avea, decât din când în când, *de oaie*.“248 Altădată îi solicită prefectului pază pentru Academie: „Sergentul de noapte trimes a venit și l-am instalat la locul lui. Cred necesar să ne dai și unul de zi.“249 Lemnele pentru foc depozitate la Academie sunt alt motiv de îngrijorare, într-o iarnă care, peste toate, a fost și deosebit de friguroasă: „Vino grabnic aici. Academia este amenințată să fie luată cu asalt de sute de oameni, veniți să ia lemnele.“ Inclusiv germani: „toată ziua vin unul după altul soldați germani după lemne cu sacul sau cu legătura, și n-avem mijloc să ne apărăm.“250 Până la urmă se împart lemnele (aproape 30 000 de kilograme), de către un om trimis de primărie și sub supravegherea sergenților lui Tzigara. De la lemne, la găini. „O modă nouă“, scrie Bianu: soldații germani cer să se predea găinile, „lăsând la casa omului numai un cocoș și două găini de prăsilă“. Întrebare: „Dacă vor veni și la mine, care am găini – cum să-i trimet la primbare? Un sfat și o indicație, te rog.“251 Nu știm ce s-a mai întâmplat cu găinile. Aflăm însă dintr-o ultimă scrisoare, din 19 noiembrie 1918, când războiul se terminase și Tzigara își petrecea ultimele momente ca prefect, că, atunci „când au venit ocupanții ne-au luat trei mașini de scris, toate câte le aveam“. Solicitarea este să le înapoieze cel puțin una, dacă dă de urma lor!252

Așa și-a petrecut Bianu – destul de chinuit – cei doi ani de ocupație.

Martha Bibescu
(1886–1973)

O femeie inteligentă, seducătoare, înzestrată cu talent literar și beneficiind de o

oarecare recunoaștere ca scriitoare de limbă franceză; mai presus de orice însă, de un snobism fără limite, combinat cu un gust pronunțat pentru intrigă și cu dorința intensă de a conta pe scena mondenă, literară și politică a Europei. Născută Lahovari, o familie de aristocrație mai recentă, căsătorită cu prințul George Valentin Bibescu, a ținut cu tot dinadinsul la această căsătorie, repede eșuată, tocmai fiindcă îi oferea statutul unei prințese. Mediul ei de predilecție a fost înalta aristocrație europeană, iar marea ei cucerire în preajma Primului Război Mondial, însuși Kronprințul imperiului german: o legătură, se zice platonică, ceea ce e posibil, dată fiind personalitatea cam infantilă a acestuia.

Cu o astfel de mentalitate, chiar dacă izvoarele ei culturale sunt franceze, Martha Bibescu e, în felul ei, o adevărată europeană, în spiritul cosmopolitismului aristocratic de dinainte de era națiunilor. „Antantofilă“, în principiu, în anii neutralității, păstrează totuși relații strânse și cu tabăra cealaltă (cu Kronprințul, prin corespondență, iar la București cu contele Czernin, ministrul plenipotențiar al Austro-Ungariei în România). Începuse o legătură cu colonelul britanic C.B. Thompson (în ciuda poziției oarecum inferioare a acestuia pe scara ei simbolică). Odată cu retragerea armatei române la sfârșitul anului 1916, prințul Bibescu pleacă în Moldova: va îndeplini diverse mi-siuni militare. Ea însă rămâne sub ocupație, la București, unde conduce un spital de răniți. Evident, germanii nu aveau încredere în ea, dar dată fiind povestea cu Kronprințul au tratat-o cu menajamente; în plus, contele Czernin, altă cunoștință apropiată, tocmai devenise ministru de Externe al Austro-Ungariei. Toată lumea era de altfel convinsă că Martha Bibescu se descurcă, când cu unii, când cu alții. Din jurnalul lui Octavian Goga, 3 decembrie 1918: „Astăzi, vorbind cu Duca, îl întreb: – Ce-i cu Marta Bibescu? El îmi zice – A rămas la București. – N-a avut teamă de nemți? zic. El, pe cel mai natural ton din lume: – Marta Bibescu o va duce mai bine decât noi toți. Rămâne 3–4 luni acolo și are s-o evacueze Kronprințul, unde vrea ea, cu vagon special, după cum îi făgăduise în telegramă, că orice s-ar întâmpla poate conta pe amiciția lui.“ „Astăzi sunt convins – comentează Goga – că femeia asta – un tip ciudat al Renașterii, rătăcit la București – a fost spioană.“[253]

Din primele zile ale ocupației, îl abordează pe Lupu Kostaki; pentru ea, e o nimica toată să și-l pună la picioare pe puternicul gerant de la Interne, pe care, când e cazul, îl convoacă la câte o întâlnire, când la minister, când la spital. Lupu Kostaki o sprijină pe cât poate în treburile spitalului și are și unele atenții personale. Într-o scrisoare, principesa îi mulțumește pentru delicioasele fructe trimise; ea însăși îi oferă, de Anul Nou, violete de la Mogoșoaia, să și le pună la butonieră. Gerantul are și onoarea de a fi oaspetele ei la Mogoșoaia, primind apoi, ca amintire, vederi ale locului, cu sugestia de a-i oferi câteva și lui Mackensen.[254]

O altă relație utilă era arhiepiscopul Netzhammer. Acesta notează în jurnalul său la 16 ianuarie 1917: „Ieri, principesa m-a rugat într-o scrisoare s-o însoțesc în călătoria spre moșia castelului ei de la Mogoșoaia, iar astăzi a venit dimineață, la ora 9, într-un automobil închis în strada Esculap. La intrare ni-l prezintă pe domnul căpitan de cavalerie Rudzinski, care ne va urma într-o mașină militară germană împreună cu un funcționar. Automobilul folosit de noi a fost pus la dispoziție de către ministrul Lupu Costache. După câte se pare, germanii vor să preia administrarea palatului de la Mogoșoaia, precum și a mai multor altor moșii și doresc să înființeze o gospodărie țărănească model.“[255]

În martie, germanii se hotărăsc să o „aresteze“: un fel de a spune, fiindcă „arestul“ a însemnat pentru ea obligația de a rămâne la castelul din Buftea, fiindcă Mogoșoaia era în reparații. În sfârșit, i se permite să plece în Elveția, prin Viena, la 1 mai 1917. Ritualul este uluitor: doi prinți vin din Austria să o caute la Buftea; la gară și în tren, iarăși prinți și un general, toți în uniformă.[256] Printre aceștia, și Lupu Kostaki, venit și el să-și ia rămas-

bun. „Arestata“ era în sfârșit liberă.

Până în Elveția, un popas de câteva săptămâni în Austria, unde e excelent primită de prinții și conții din partea locului. Are o întrevedere și cu contele Czernin, indignat de trădarea României și nu mai puțin de modul cam brutal în care a fost expulzat în urma declarației de război. Scriindu-i lui Lupu Kostaki, Martha Bibescu se face ecoul acestei revolte și își tratează compatrioții drept „sălbatici îmbrăcați europenește“ („des Sauvages habillés en Européens“). Speră cel puțin că, dacă Czernin va reveni în România, impunătoarea înfățișare a lui Lupu Kostaki și corectitudinea lui („votre grande taille et votre droiture“) îl vor face să-și mai schimbe puțin părerea despre oamenii politici români.257

Din Elveția, ține legătura atât cu Iașul „antantist“, cât și cu Bucureștiul „germanofil“. În mai–iunie 1917 îi scrie în repetate rânduri regelui Ferdinand, exprimându-și dorința de a veni în Moldova. Regele îi răspunde foarte prietenos, dar despre invitarea ei la Iași, nici vorbă. Iar regina Maria îi reproșează direct raporturile cam prea speciale cu reprezentanții puterilor inamice. S-ar putea ca reacția reginei, cu deosebire, s-o fi determinat să facă încă un pas în direcția cealaltă, până la gândul unei schimbări de dinastie.

Sinuciderea surorii sale Margareta, aflată și ea în Elveția, la 4 aprilie 1918, o îndurerează profund, dar poate nu chiar atât de profund cum rezultă din biografia ei „oficială“. Fiindcă iată ce ni se spune: „După înmormântarea Margaretei la cimitirul din Clarens, Martha se retrage un timp la Lausanne, la mâ-năstirea Bois-Cerf, pentru a fi singură cu durerea ei atât de adâncă… Așteptând să-și reia existența, chiar dacă nu ar fi fost decât pentru a o prelungi pe a celor iubiți, Martha pare să asiste indiferentă la evenimentele care se precipită în Europa, la semnarea păcii între Imperiile Centrale și România la 7 mai 1918 și chiar la armistițiul de la 11 noiembrie 1918, semnalul renașterii României.“258 Şi-a șters cu grijă urmele! Îmbrățișase catolicismul și avea un confident și „director de conștiință“ în persoana abatelui Mugnier. Acestuia îi scrie despre moartea Margaretei la 3 mai 1918 (spre deosebire de alte scrisori, fără indicarea locului), cu rugămintea de a-i răspunde la Lausanne, la adresa fiicei ei: „scrisorile Dumneavoastră îmi vor parveni mai târziu“.259 Explicația stă în faptul că, departe de a se izola de lume, principesa făcea naveta între Elveția neutră și România ocupată. Arhiepiscopul Netzhammer notează la 17 martie 1918: „După liturghia de la ora nouă mă vizitează principesa Martha Bibescu. Se întorsese ieri din străinătate și primise deja aseară o vizită importantă.“260 Vizitele importante sunt ale oficialităților austriece și germane, care se aflau în România pregătind tratatul de pace. Tot din jurnalul lui Netzhammer, la 29 martie 1918: „I-a primit la ea cu ocazii diferite pe domnii Czernin, Kühlmann și Horstmann [respectiv, ministrul de Externe al Austro-Ungariei, ministrul de Externe al Germaniei și consilierul legației germane], și se pare că i s-a îngăduit să afle aspecte importante ale politicii de pace.“ Ar fi dorit să ajungă și la Iași, vrând să joace, se vede, rolul unui intermediar; regele i-a răspuns, „afectuos“ dar ferm, că nu dorește acest lucru.261 Era, așadar, în România când i-a murit sora și bineînțeles că nu a participat la înmormântare. Durerea n-a împie-dicat-o să se lanseze într-o intrigă de anvergură. Arhiepiscopul Netzhammer (la 10 aprilie 1918): „Madame Bibescu îmi relatează situația de la Iași ca fiind una disperat de proastă. La Curte domnește exact același spirit ca și înainte, adepții lui Brătianu roiesc în jurul regelui, iar regina este o susținătoare mai fervență și mai energică ca oricând a Antantei; ea îl primise pe ministrul Arion cu pumnalul prins la cingătoare și îi spusese că tratatul de pace pe care îl face el nu este nimic altceva decât o fițuică și că ea este în prezent și mai convinsă decât odinioară de victoria Antantei.“ O singură soluție: acești oameni trebuie să plece! „Ministrul C.C. Arion i-a expus

principesei în timpul vizitei sale că doar Austria mai poate salva România cu un arhiduce. Dar cine să mijlocească acest lucru? a întrebat el. Ea i-a spus că acest lucru îl poate face doar arhiepiscopul catolic, cel care dispune de legăturile necesare, el însuși fiind interesat de chestiune, având în vedere biserica sa și tendințele de unire. Am rămas stupefiat la auzul acestei idei, voi da totuși curs dorinței principesei și mă voi prezenta la domnul ministru C.C. Arion încă înainte de ora 4 și jumătate, acesta fiind dealtfel deja înștiințat de vizita mea. Martha îmi mai atrage atenția să fac negreșit astăzi această vizită deoarece domnul Arion pleacă în această seară la Iași.“ Arhiepiscopul relatează pe larg convorbirea cu C.C. Arion. Ideea acestuia e că trebuie mizat pe Viena pentru îndulcirea condițiilor tratatului de pace; Austria ar putea lua România „sub aripa sa protectoare prin intermediul oferirii [coroanei României] unui arhiduce, sau în orice alt fel. Încheierea păcii va fi amânată până la perfectarea afa-cerii cu Austria!“ În acest demers, arhiepiscopul ar fi fost intermediarul ideal. Cel solicitat nu părea însă deloc convins: „Întreaga expunere a domnului ministru de externe Arion nu mi-a creat o impresie favorabilă“.262 În ziua următoare, 11 aprilie, Netzhammer celebrează o liturghie funebră pentru sora Marthei. Aceasta „mă vizitează după serviciul divin; continuăm discuția pe care o începusem ieri. Domnul Arion știe, spune ea, că țin mult la rege și este convins că am făcut și fac mult pentru menținerea lui; în fond, el nu dorește altceva de la mine, decât să stau liniștit dacă se întâmplă ceva!“.263 Se vede că prințesa și ministrul evaluaseră între timp discuția cu arhiepiscopul, trăgând concluzia că nu e nimic de sperat din partea lui. Netzhammer se dovedise mai fidel Curții regale decât buna prietenă a regelui și reginei.

La 15 aprilie 1918, Martha Bibescu pleca iarăși în Elveția, pentru a fi alături de mama sa264, greu încercată în urma morții Margaretei. Dar nu peste mult timp o reîntâlnim în România. Arhiepiscopul Netzhammer notează la 25 iunie 1918 o nouă invitație la Mogoșoaia, într-o atmosferă oarecum schimbată; victoria germanilor nu se mai arăta atât de sigură, iar cota Curții regale începea din nou să crească: „Am luat masa pe terasă, în compania principesei. Ea întreține o corespondență bogată cu Iașul și ne-a spus în repetate rânduri că nu se știe care va fi sfârșitul războiului. Interesul ei pentru germani pare să scadă tot mai mult.“265

Cum „germanofilia“ din Primul Război Mondial continuă să fie văzută defavorabil, era de așteptat ca Martha Bibescu să-și găsească apărători printre istorici. Aceștia o prezintă strict ca „antantofilă“.266 Reputația contrară ar fi doar rezultatul invidiei și al intrigilor. Este de altfel cât se poate de adevărat că a fost „antantofilă“. Dar nu e mai puțin adevărat că a fost și „germanofilă“. Probabil, în ansamblu, mai mult „antantofilă“, dar și cu o disponibilitate spre „germanofilie“, care trece uneori, în funcție de conjunctură și de propriile-i calcule, în prim-plan. Nu a fost doar una sau doar alta: caracterizările simple, Marthei Bibescu nu i se potrivesc.

Ioan Bogdan
(1864–1919)

Ardelean din Brașov, cu studii universitare la Iași, și specializare în slavistică la Viena (completată la Petersburg, Moscova și Cracovia), Bogdan devine în 1891 profesor la Catedra de limbi slave a Universității din București; membru al Academiei Române din 1903. Aparținând grupului junimist, a fost director al *Convorbirilor literare* din 1902 până în 1906. De formație germană (prin filiera austriacă), a așezat, alături de D. Onciul,

istoriografia românească pe baze critice riguroase, orientând-o totodată spre o problematică modernă, predo-minant de istorie culturală și socială. Întemeietor al slavisticii românești, a rămas probabil, până astăzi, cel mai de seamă sla-vist român.

Bogdan nu se pronunță în perioada neutralității, dar, cum era de așteptat, date fiind conexiunile sale „germano-austriece“ și junimiste, nu semnează nici unul dintre apelurile universitare pentru intrarea în război sau de solidaritate cu Franța.

În momentul când România intră în război, Ion Athanasiu, rectorul Universității din București, face un gest simbolic, punându-se la dispoziția armatei. Se adresează la 15 august 1916 ministrului Instrucțiunii Publice și Cultelor, cu următoarea cerere: „Subsemnatul fiind mobilizat, vă rog cu onoare să binevoiți a încredința unui domn decan nemobilizat conducerea Rectoratului Universității pe tot timpul cât va dura războiul…“267 Funcția de prorector nu exista ca atare. O îndeplinea provizoriu, în caz de vacanță a rectoratului sau de indisponibilitate a rectorului, de regulă cel mai vechi decan. Acesta fiind Ioan Bogdan, decanul Facultății de Filozofie și Litere, lui îi revine misiunea de a conduce rectoratul pe timpul absenței lui Athanasiu.268 Cel puțin până la noua alegere de decan, prevăzută pentru luna noiembrie 1916, mandatul lui Bogdan expirând pe 3 noiembrie. La 7 noiembrie, Consiliul Facultății de Litere și Filozofie îl alege decan pe Ovid Densușianu.269 În mod normal, luau astfel sfârșit atât decanatul, cât și „prorectoratul“ lui Bogdan. Înaintarea germană spre București dă însă toate lucrurile peste cap. Noul decan nu mai apucă să fie confirmat de minister și de altfel chiar părăsește Bucureștiul, refugiindu-se la Iași. În aceste condiții, Bogdan continuă să funcționeze ca decan (sau mai corect spus ca prodecan, fiindcă mandatul îi expirase) și totodată ca prorector al Universității, prelungire aprobată la 16 noiembrie 1916 (stil vechi), cu o săptămână înainte de intrarea germanilor în București, de cei 5 (din 11) membri ai Senatului Universității rămași în Capitală, și confirmată apoi de minister.270 În același timp, Bogdan își asumă și misiunea de a se îngriji de Muzeul Național de Antichități, rămas fără director, în urma plecării lui Pârvan în Moldova. Şi, în sfârșit, ca vicepreședinte al Academiei Române, prezidează și Academia, președintele ei, chimistul Petru Poni, aflându-se la Iași, unde era și profesor. O mulțime de obligații, toate de înlocuire și provizorii, dar care, cum se întâmplă adesea cu provizoratul, au durat cât niște mandate întregi, nu mai puțin de doi ani, până la sfârșitul anului 1918.

Cu germanii, deveniți stăpâni la București, Bogdan înțelege să se comporte corect, chiar cu o notă de bunăvoință; nu este răsplătit cu aceeași monedă și are adesea ocazia să se simtă într-o situație de inferioritate.

Prima întâmplare neplăcută: povestea cu manuscrisele slavone. A doua zi după „raidul“ de la Academie, Bogdan se trezește la el acasă cu un ofițer bulgar însoțit de un subofițer al poliției militare germane; merg împreună la Muzeul Național de Antichități, unde Bogdan e obligat să le deschidă vitrinele. „Ofițerul bulgar a ales 7 manuscrise mediobulgare dintre care 6 cu legături foarte prețioase de argint aurit și două cu miniaturi și portrete ale ctitorilor de biserici cărora au aparținut.“271 Intenția era de a fi expediate la Sofia, împreună cu manuscrisele luate de la Academie. Alături de Bianu, ajutați și de Lupu Kostaki (gerantul de la Interne), Bogdan se agită pentru a explica germanilor că manuscrisele nu sunt bulgărești și nici luate din Bulgaria (mediobulgara – sau slavona, slava veche – fiind limba oficială și de cultură a Principatelor în Evul Mediu). La 28 ianuarie, cei doi sunt primiți de Mackensen. La 29 ianua-rie, manuscrisele sunt înapoiate.272 La ședința Academiei din 2 februarie 1917, Bogdan ține „să se consemneze faptul că ni s-a dat din partea d-lui Feldmareșal von Mackensen o satisfacție deplină și că-i suntem recunoscători că ne-a scăpat astfel de umilința pe care încercaseră să ne-o

impună bulgarii.“[273] Nu era prea mult?

„Dragă Biene – îi scrie Bogdan colegului său de la facultate și Academie, la 1/14 februarie 1917. Maiorul V. Richter s-a anunțat la un ceai pentru vineri la orele 4 1/2, cu un căpitan Klein. Dorește să-ți mulțămească pentru schița pe care a cetit-o cu mult interes și se roagă să te chem la mine. Notează-ți te rog ziua, ca să nu fii ocupat în altă parte.“[274]

Bianu consemnează la 2 mai 1917: „La ora 11 a venit Bogdan spre a prezenta pe Paul Schmidt – Oberlehrer am Schiller Lyzeum zu Berlin – se ocupă cu muzica populară și psihologia poporului român“.[275]

Bogdan nu ratează nici recepțiile destinate să-i apropie pe români de germani. Îl întâlnim în casa lui Lupu Kostaki, la 27 octombrie 1917, alături de civili români și ofițeri germani[276], îl întâlnim la 17 aprilie 1918, la palatul Ştirbei, „la o întâlnire amicală cu docenții germani care țin cursuri universitare“.[277]

Dar trăia și cu frica-n sân. Fratele lui, Gheorghe Bogdan-Duică, pe atunci directorul Liceului „Mihai Viteazul“, și de felul lui „gură spartă“, fusese arestat de germani (la începutul lunii iunie 1917). „Ar fi fost pârât că vorbește rău de nemți, că vor fi bătuți etc. Se poate să fi vorbit între prieteni astfel de lucruri, cum a vorbit la mine acasă de pildă; dar pentru asta să fie închis sau trimis la Săveni?“ i se plânge Bogdan lui Bianu. Încearcă să-i obțină eliberarea, prin prietenii cu oarecare trecere la germani: Bianu, Antipa… Fără succes. Înainte de a redeveni un om liber, Bogdan-Duică face o călătorie, ca ostatic, în Bulgaria. Un moment, Bogdan s-a temut și pentru el însuși: „După ce am scris, mi-am adus aminte că la Ghiță au întrebat și de adresa mea. Te previn deci că s-ar putea să mă aresteze și pe mine și deci este bine să vorbești înainte cu cine crezi că m-ar putea scăpa.“[278]

Între timp, deși descompletată, Academia, prezidată de Bogdan, își continua discret activitățile, îndeosebi prin ședințe de comunicări. Universitatea a fost însă închisă. Abia la începutul lunii decembrie 1917 se redeschid cursurile Facultății de Medicină, cu care prilej prorectorul Bogdan lansează un apel autorităților germane pentru a permite și funcționarea celorlalte facultăți: „și pentru aceasta vom ști să le păstrăm toată recunoștința.“[279] În aprilie 1918, se reiau, în sfârșit, cu profesori și studenți puțini, cursurile facultăților de științe, filozofie și litere, și teologie (nu însă și la Drept, din lipsă de profesori). În discursul său, Bogdan nu-i iartă pe responsabilii dezastrului, acuzându-i că au acționat împotriva voinței țării: „Din războiul nefericit, în care a fost târâtă fără voia ei, țara noastră iese istovită cu totul. Greul nenorocirii va avea să-l suporte generația noastră.“ Rolul Universității, în aceste împrejurări, este tocmai „pentru a ne ridica dintr-o cădere așa de adâncă“. Ca o compensație, unirea Basarabiei „repară o nedreptate istorică din cele mai strigătoare“, iar universitățile noastre sunt „menite în primul rând să contribuie la desăvârșirea acestei uniri“.[280]

În octombrie 1918, cu puțin timp înainte de sfârșitul ocupației germane, academicienii din București și Iași se întrunesc, în sfârșit, în capitala Moldovei. Cu acest prilej, Bogdan i se destăinuie lui Iorga, confratele, dar și cumnatul său (căsătorit cu o soră a lui Bogdan): „Umilințele la care au fost supuși românii de către ocupanți au fost nespuse. Hentsch era șeful real al întreprinderii de stoarcere. Tuelff se purta ca un rege. Mackensen era inaccesibil. Nici pe vremea turcilor distanțele nu erau așa de mari. Indigenul, de orice clasă, nu era privit decât ca un țigan, ca un paria.“[281]

„Umilința“ e cuvântul-cheie. Iar „germanofilii“, tocmai fiindcă își făcuseră iluzii, sperând că vor fi tratați convenabil, aveau motive în plus să se fi simțit umiliți.

Alexandru Bogdan-Pitești
(1871–1922)

Informații sigure despre viața lui Alexandru Bogdan-Pitești sunt destul de puține. Totul este învăluit într-o legendă care i-a sedus sau indignat pe contemporani și îi asigură o prezență prelungită în posteritate. Este legenda unui intelectual imaginativ și generos și a unui escroc cinic și pervers, fețe opuse care pot fi privite separat sau laolaltă. Bogdan-Pitești a înțeles să-și trăiască viața cum a crezut el de cuviință, într-o deplină amora-litate și într-un spirit de permanentă provocare. Şi-a petrecut adolescența și prima tinerețe în Elveția și în Franța. Trece la catolicism la Geneva (chiar în patria protestantismului!), iar din Franța este expulzat (în 1894) ca anarhist.282 A rămas toată viața un anarhist, înclinat să contrazică ierarhiile și valorile stabilite. Catehismul catolic nu pare a fi principalul lui îndreptar: trăiește în concubinaj cu o tânără poloneză, pe care o oferă generos și altora, lui Mateiu Caragiale, de pildă; este și homosexual. Gala Galaction are câteva rânduri semnificative despre atmosfera rafinată și echivocă din casa lui Bogdan-Pitești: „Domnea o libertate de spirit uluitoare… Veneau popa Auner, de la biserica Sf. Iosif, catolic; Storck, protestant; Pișculescu, ortodox; Moșoi, anarhist. Apoi, Victor Eftimiu, Ion Minulescu, A. de Herz, Adrian Maniu, Han, Paciurea, Fundoianu, Claudia Milian, plus o duzină de escroci și de prostituate.“283 Pentru a-și duce trenul de viață – propria-i avere nu ajungea – avea nevoie de bani, pe care-i lua, fără multe scrupule, de unde se nimerea. Îi ajuta și pe alții, pe artiști, pe scriitori. Tot Gala Galaction l-a caracterizat succint și exact: „Firea lui adevărată era o fire de haiduc. Jefuia și dăruia.“284

Rolul lui Bogdan-Pitești a fost de prim ordin în mișcarea artistică românească din jurul anului 1900.285 I-a încurajat pe artiști, pictori și sculptori, i-a stimulat, le-a cumpărat o mulțime de opere (avea cea mai mare colecție de artă din epocă), i-a invitat să lucreze în conacul său de la Vlaici. Cariera lui Luchian mai ales nu poate fi disociată de numele lui. A avut și intuiții literare: e cel dintâi care a văzut în Arghezi un mare scriitor.

Viitorul „germanofil“ începe prin a fi un filofrancez desăvârșit. Prefațându-i, în 1897, lui Alexandru Macedonski volumul de poezii scrise în franceză *Bronzes*, el denunță ofensiva germană în România, acuzându-l în acest sens și pe regele Carol I. „Il y eut en Roumanie une lutte terrible, sourde, de 1866, surtout de 1870 à nos jours, contre tout ce qui était français. […] Tout ce qui était esprit français a été persécuté, honni, pourchassé méthodiquement en Roumanie.“286 Ofensivă germană reală în cultura românească, dar nu mai puțin exa-gerare flagrantă a autorului, în condițiile în care influența germană mai avea mult până să atingă (și nu va atinge vreodată) nivelul influenței franceze. Pentru Bogdan-Pitești, firește, mo-delul absolut, împodobit cu toate calitățile, rămânea Franța: „La France, pays du Rêve et de l’Idéal, …pays de la Beauté, de l’Intelligence et de la Grâce…“287

Acest om, de cultură franceză și mare admirator al Franței, devine unul dintre „germanofilii“ notorii odată cu declanșarea Primului Război Mondial. Banii germani, s-a zis; desigur, nu-l vedem pe Bogdan-Pitești refuzând bani de la germani. Nu refuza bani din principiu! Relația, s-a mai spus, cu Grigore Cantacuzino, fiul Nababului, el însuși cu ambiții de ascensiune politică. Doar că Grigore Cantacuzino se manifestă în primele zile ale războiului mai curând ca francofil, și aceasta este și linia inițială a ziarului său *Minerva*, cumpărat câteva luni mai târziu de germani, ceea ce a dus desigur la schimbarea orientării, în timp ce însuși Cantacuzino se apropia de politica „germanofilă“ a lui Marghiloman. *Seara* însă, socotit tot ziar al lui Cantacuzino, dar avându-l cel puțin formal ca patron pe Bogdan-Pitești (din martie 1913 până în octombrie 1914), este cu Puterile

Centrale din primul moment, odată cu atentatul de la Sarajevo, când nici nu se credea că va fi război. Greu de crezut că nemții plătiseră înainte de a se dumiri cum stau lucrurile. Articolele publicate de Bogdan-Pitești în *Seara* (sub pseudonimul Al. Dodan) sunt cât se poate de clare și nu par lipsite de sinceritate. *Sărmana Franță!* exclamă el. „Statul cel mai democratic, cel mai civilizat și cel mai generos“ s-a lăsat atras în conflict de către Rusia, „oligarhia cea mai sălbatică, cea mai ignorantă și cea mai sângeroasă“; este „călcată și sfâșiată de ulani pentru triumful Rusiei pogromurilor și asasinatelor“.288 Neutralitatea românească e cea mai înțeleaptă soluție pentru moment. Ar fi „o crimă națională“ să mergem cu Rusia, cu riscul „de a nu mai fi părăsiți de hoardele muscălești intrate ca aliate în Moldova“.289 Dacă vom fi nevoiți să alegem, între Rusia și Austria, ultima e de preferat. Austria „ne poate apăra în contra puhoiului slav“, în timp ce Rusia, „odată Austria distrusă, ne-ar înghiți fără îndoială“.290 *Adevărații învingători* nu vor fi marile puteri angajate în luptă, pe care conflictul le va istovi, vor fi cei care vor ști să rămână deoparte.291 Deși devenit conservator, anarhistul Bogdan-Pitești nu-și renegă mai vechile opțiuni sociale. Salută demonstrațiile pentru pace ale muncitorimii socialiste, „izvorâte din cugetul și din simțirea întregului popor românesc“.292 Iar când vine vorba de dezrobirea românilor din Ardeal, atrage atenția că ar fi cazul „să dezrobim întâi pe cei șapte milioane de țărani de aci“: cei de „dincolo“ au mai mult pământ și mai multe drepturi decât ei.293 În fond, în ce privește orientarea externă a României, Bogdan-Pitești vede lucrurile precum mulți alți intelectuali, inclusiv propriii colaboratori (Tudor Arghezi, Gala Galaction); determinantă e teama de Rusia. Banii germani, care apar la un moment dat, par mai curând consecința decât mobilul inițial al opțiunii sale. Cert e că în 1915–1916, continuând să publice sub același pseudonim în *Seara*, devine tot mai intervenționist, în favoarea Puterilor Centrale. „În ziua când Tripla Înțelegere va fi învinsă, când mai ales armatele rusești vor fi cu totul înfrânte, vom porni și noi peste Prut să ne realipim Basarabia noastră, vor porni și bulgarii să-și ia Macedonia lor, Finlanda își va cere drepturile călcate în picioare de regimul țarist. Polonezii își vor reînvia regatul lor glorios, alături de ucrainenii care vor scăpa și ei de sub jugul muscălesc.“294 Victoria Puterilor Centrale va însemna triumful naționalităților! *Peste Carpați, peste Dunăre ori peste Prut?* se întreabă el în martie 1916. Nici în glumă nu se mai poate crede că germanii și aliații lor vor fi înfrânți. Idealul național nu mai are nici o șansă să fie înfăptuit peste Carpați, dar „îl putem realiza peste Prut. O vom face la timpul oportun“.295

Curios este că pe lunga listă a spionilor germani și austro-ungari, reali sau presupuși, alcătuită de Direcția Poliției și a Siguranței Generale, nu îi figurează numele. Ştim însă că, la începutul anului 1916, a făcut o călătorie la Berlin, împreună cu amanta sa și cu Mateiu Caragiale, după cum rezultă dintr-o însemnare ulterioară a celui din urmă.296 Mai știm că omul politic german Mathias Erzberger, aflat în februarie 1916 la București, într-o vizită de explorare a intențiilor României încă neutrale, a avut un schimb de păreri cu arhiepiscopul catolic Netzhammer (care i-a servit și ca intermediar pentru o întrevedere cu regele Ferdinand) privitor la Bogdan-Pitești și ce ar putea face el în favoarea Germaniei (arhiepiscopul comunicându-i interlocutorului său opiniile nu prea favorabile care circulau la București cu privire la acesta).297 În sfârșit, numele lui Bogdan-Pitești nu putea lipsi din faimosul „dosar Günther“ (după numele fostului director german de la „Steaua Română“ în a cărui casă de fier s-a găsit, după începerea războiului, registrul împărțirii de bani pentru cumpărarea oamenilor politici; din păcate, dosarul a dispărut, așa că nu cunoaștem decât acuzele vehiculate în epocă). Din totalul de 37 de milioane, Bogdan-Pitești figura cu 840 000 lei.298 Tot după Mateiu Caragiale, banii germani s-ar fi dus în bună parte pe „case, terenuri, două automobile, tablouri, obiecte de artă“.299

La un an după ce *Seara* a fost vândută nemților, Bogdan-Pitești avea să se implice în editarea unui nou ziar, *Libertatea*, care apare, cu orientare similară, din octombrie 1915 până în iulie 1916; numele lui nu figurează, dar cei doi redactori sunt apropiații săi: Tudor Arghezi și Gala Galaction. Tot Arghezi și Galaction conduc „germanofila“ revistă culturală *Cronica* (februarie 1915–iulie 1916); se poate presupune că și aici este amestecat Bogdan-Pitești.

Sub ocupație, rămas la București, nu se remarcă însă în vreun fel. Germanii ar fi constatat că banii lor au fost folosiți mai mult pentru cheltuieli proprii decât pentru propagandă. Fapt este că și Bogdan-Pitești își avea demnitatea lui: storcea bani, dar nu se înjosea. Aici intervine episodul – cât de autentic, greu de spus, dar acordându-se cu legenda personajului – relatat de I.G. Duca în *Memoriile* sale: „Puțin înainte de intrarea noastră în război, acoliții și spionii dlui von dem Bussche s-au dezmeticit și și-au dat seama că au fost mistificați în modul cel mai îndrăzneț de un escroc în stil mare. Şi furioși pe el că i-a escrocat, pe ei că s-au lăsat atât de lesne să fie escrocați, cum au intrat în București una din primele lor griji a fost să se răzbune împotriva lui Bogdan-Pitești. Un ofițer de la comandatura germană, care știa românește fiindcă locuise mai multă vreme la noi, a fost deci pe dată însărcinat să ridice pe Bogdan-Pitești și să-l aresteze. Adus printre baionete în biroul său, ofițerul în chestiune – înainte de a trimite la închisoare pe cel ce își bătuse joc cu atâta cinism de arginții poporului german – s-a crezut dator să îi repete pe un ton amenințător și răstit toate imputările pe care patria sa escrocată i le aducea. În timp de o jumătate de oră Bogdan-Pitești a ascultat imperturbabil groaznicul rechizitoriu al cărui laitmotiv era: ești un escroc ordinar, ne-ai luat bani ca să ne faci serviciul cutare și cutare și n-ai făcut nimic, ai băgat banii în buzunarele d-tale, ți-ai cumpărat case și terenuri, te-ai îmbogățit cu nerușinare pe spinarea noastră. Or noi nu te-am cumpărat pentru aceasta, ci pentru a sluji interesele noastre. În cele din urmă Bogdan-Pitești, solemn, s-a ridicat și mângâindu-și liniștit barbișonul a spus răspicat ofițerului uluit: «Da, domnule ofițer, e adevărat – sunt un escroc, dar aș vrea să știu ce v-ați închipuit când ați întreprins acțiunea dvs. de corupție la noi? Ați crezut oare că veți putea cumpăra în România oamenii cinstiți? V-ați înșelat amarnic, în această țară nu puteți cumpăra decât escroci, decât escroci ordinari ca mine».“

„Mărturisesc – conchide memorialistul – că sunt ispitit pentru această replică de o admirabilă și atavică demnitate națională nu să iert, dar să uit toată turpitudinea vieții lui Bogdan-Pitești.“300

Octav Botez
(1884–1943)

Frate cu Jean Bart, Octav Botez aparține cercului de la *Viața românească*; critic și istoric literar, profesor de liceu înaintea Primului Război Mondial, mai târziu conferențiar și profesor la Universitatea din Iași.

Octav Botez îi dă replica în *Viața românească* lui C. Antoniade, care publicase în *Noua revistă română* un articol intitulat „Imperialismul culturii germane“. Criticul ieșean nu idealizează Germania, al cărui punct vulnerabil îl vede în domeniul structurilor și mentalităților politice: „Cu militarismul ei prusian, cu strașnica ei disciplină și organizare exterioară, Germania a rămas la forma de stat medievală, în care domină principiul de autoritate.“ Cauza o vede în poziția centrală a Germaniei în Europa; înconjurată din toate

părțile de națiuni puternice, a dezvoltat o psihologie de cetate asediată. Botez nu e de acord cu teza lui Antoniade, potrivit căreia înfrângerea Germaniei va avea drept consecință democratizarea ei. I se pare mai probabil contrariul: „o întărire a sistemului politic reacționar și mi-litarist“ (premoniție?). Nu este de acord nici cu interpretarea războiului ca o ciocnire a două idealuri de cultură opuse, democrația contra forței. Pentru simplul motiv că „alături de Franța și Anglia luptă Rusia“, iar Rusia e un stat „încă semiasiatic“. „Dintre marile puteri angajate astăzi în luptă, numai despre Franța se poate spune că nu luptă pentru hegemonie. A luptat odinioară de ajuns pentru dânsa. Anglia luptă pentru păstrarea hegemoniei sale economice și navale pe glob, iar pe continentul european lupta pentru hegemonie se dă între Germania și Rusia. Şi nimeni nu crede că ea se va sfârși acum. Conflictul istoric dintre slavism și germanism va dura generații și secole poate. Şi dacă Rusia e azi învingătoare, nu numai Peninsula Balcanică, dar și Europa Centrală sunt condamnate să intre în sfera ei de influență, dacă nu sub protectoratul său. […] Împotriva acestor hoarde și a valului slav, Germania va avea misiunea istorică să apere Europa Centrală, amenințată de regimul autocrat al cnutului, și aceasta va fi silită de forța împrejurărilor să se reorganizeze în jurul și sub conducerea ei.“ Dacă Rusia ar fi înfrântă și scoasă un timp din jocul european, Germania, eliberată de presiunea externă, ar putea cunoaște un proces de democratizare. Victoria Germaniei – asigură Botez – nu ar însemna „desființarea culturii latine“. Germania ar fi tentată să menajeze Franța (aflată oricum pe panta declinului ca putere mondială) și chiar să și-o apropie, pentru a se pregăti de formidabilul ei război cu Anglia, care de abia a început.301

Într-un alt articol – „Cultură și umanitate“ –, Botez relativizează violențele comise de armatele germane, amintind că nici francezii nu s-au purtat mai bine când au invadat teritoriul german. Ține să sublinieze, în ciuda structurilor politice învechite, marile calități ale germanilor și contribuția lor la civilizația lumii. Iar Franței îi reproșează angajarea „în acest nenorocit război alături cu țarismul“. Crede ea că în felul acesta „servește în adevăr cultura europeană și marile ei idealuri“?302

Este curios cum din aceste articole lipsește România. Nu e vorba nici de Basarabia, nici de Transilvania. Se pare că pentru Botez, miza războiului, inclusiv pentru România, este alta: alegerea între o Europă dominată de Rusia sau de Germania.

Traian Bratu
(1875–1940)

Ardelean din mărginimea Sibiului, născut la Răşinari, Traian Bratu trece în Regat în 1894, îndată după terminarea liceului. Urmează Facultatea de Litere și Filozofie la București și, ceva mai târziu, între 1902 și 1907, se specializează în germanistică la Berlin, unde își ia și doctoratul. Căsătorit cu o nemțoaică. Conferențiar de limba și literatura germană la Universitatea din Iași în 1907, profesor agregat în 1913, profesor titular din 1916.

Încă un intelectual transilvănean „germanofil“. Când Ioan Ursu, ca și el ardelean și profesor la Universitatea din Iași, demontează în *Adevărul*, „Gogoriţa primejdiei ruseşti“, susținând că România greșise aruncându-se în brațele Austro-Ungariei din pricina unei Basarabii oricum pierdute, care nu mai era decât un „cadavru“, Bratu notează indignat: „aceste cuvinte sunt o rușine pentru un profesor român de istorie“.303 Sub semnătura „un profesor“, el lansează o scrisoare-apel, publicată, alegere semnificativă, în *Moldova*,

„către congresiștii ardeleni și bucovineni“ întruniți (din inițiativa lui Simeon Mândrescu) la București, la 15 martie 1915. Îi asigură că „atât suferințele alor noștri, cât și idealul închegării unei Românii mari își au locul lor în inima mea“. Nu trebuie însă pentru aceasta să „se primejduiască existența și neatârnarea Regatului“. Or, primejdia nu vine „din partea celor 7 până la 8 milioane de unguri, favori-zați până acum de împrejurări, dar prea slabi pentru a ne putea cotropi. […] De moarte ungurească, românii n-au să moară, nici cei din Ardeal“. Ceea ce îl îngrijorează e „tăcerea de mormânt a Basarabiei“. „Comparați această Basarabie cu zgomotul dureros, ce-i drept, dar vajnic și plin de viață al luptei ce se dă în Ardeal. Acolo, la Rusia e primejdia, căci nu închisoarea și forța brutală, ci adormirea și distrugerea sufletelor primejduiesc ființa unui neam.“ Românii riscă să se înece în „ocea-nul panrusesc“. Menirea lor este „de a contribui la apărarea Apusului în contra invaziunilor din Răsărit“. „Ispititorii“ României – aluzie la Franța – vorbesc de latinitate, ca și cum rușii ar lupta pentru latinitate. „Nu pentru popoarele mici se luptă cei mari, ci pentru interesele lor proprii.“304

Sublocotenent în rezervă, „germanofilul“ Bratu ajunge pe front în august 1916 și se comportă exemplar în luptele din Dobrogea (fiind avansat locotenent), apoi în Moldova, în luptele de la Oituz și de pe valea Trotușului; este demobilizat abia în mai 1918. El, „germanofilul“, care a luptat efectiv împo-triva germanilor, fiindcă asta îi era datoria față de România, îi va privi plin de dispreț pe colegii săi antantofili (I. Ursu, O. Tafrali, I. Găvănescul) care, în loc să meargă pe front, au preferat să facă propagandă românească la Paris.305

B. Brănișteanu
(1874–1947)

Evreu de origine, cu studii universitare de sociologie și economie politică la Berlin, foarte pătruns de cultura germană, Brănișteanu a fost unul dintre cei mai cultivați jurnaliști pe care i-a avut presa românească. Aproape întreaga sa carieră s-a desfășurat la *Adevărul* și la celelalte publicații aparținând acestui grup (printre care *Dimineața*); a fost un timp și corespondent al importantului ziar german *Frankfurter Zeitung*. Când, în 1914, *Adevărul* a optat decisiv pentru Antanta, Brănișteanu s-a văzut izolat în redacție, ca singur simpatizant al Puterilor Centrale, manifestându-și astfel poziția de „adversar neclintit al unei politici de alăturare de Rusia“; fără a părăsi gazeta, a încetat să participe la definirea liniei ei politice și s-a mărginit să publice articole „neangajate“.306

Sub ocupație, rămas la București, s-a alăturat lui C. Stere, ca redactor-șef, în editarea ziarului *Lumina* (din 1 septembrie 1917); cei doi și-au împărțit în mod egal activele gazetei.307 În timp ce Stere își rezervă articolul de fond, Brănișteanu, pe lângă teme politice, abordează o varietate de subiecte sociale și culturale, pornind de la premisa că trebuie reclădită întreaga viață românească pe temelia adevărului.308 Aparent îndepărtate de politica zilei, articolele sale de la rubrica „Păreri și impresii“ au însă destul de frecvent o morală „germanofilă“. Când vorbește despre Shakespeare, ține să sublinieze că recuperarea modernă a marelui dramartug datorează esențialul criticii germane care a înlăturat minimalizatoarele idei preconcepute franceze.309 Când scrie despre Capșa, reproșează faimosului local faptul că aici „s-a pus la cale toată agitația și propaganda celor doi ani de neutralitate“.310 „Francezii despre germani“ este un studiu din care rezultă, chiar cu citate din autori francezi, superioritatea culturii germane!311

Să mai spunem că Brănișteanu a avut relații foarte apro-piate cu oamenii politici români, mai apropiate și mai „personale“ decât au îndeobște jurnaliștii. În timpul războiului, a păstrat o strânsă legătură cu Marghiloman și îndeosebi cu Titu Maiorescu, pe care ajunsese să-l vadă aproape zilnic. Printre altele l-a ținut la curent pe Maiorescu cu demersurile făcute încă din primăvara anului 1917 pentru editarea viitorului ziar *Lumina*; Maiorescu nota la 21 aprilie/8 mai 1917: „Dimineața Brănișteanu la mine cu vorbă despre greutățile la înființarea noului ziar sub redacția lui Stere și a sa (greutatea de a avea hârtie, transportul ei din Germania etc.).“ Lui Maiorescu, ziaristul îi consacră un articol apărut la 2 iunie în *Rumänien in Wort und Bild*, revista scoasă de germani la București. Este nesemnat, dar știm că îi aparține tot dintr-o notă a lui Maiorescu, datată 20 mai/2 iunie, unde se reia și chestiunea întârzierii ziarului: „Carpiștii caută să împiedice apariția ziarului lui Stere, precum au împiedicat publicarea în noua revistă ilustrată germană a unui articol al lui Brănișteanu în lauda mea.“312 Ceva mai târ-ziu, Brănișteanu va face în *Lumina* elogiul lui Maiorescu, cu o încheiere tăioasă la adresa celor socotiți răspunzători de dezastrul țării: „Şi glasul acestui om nu a găsit ascultare la așa-zișii factori responsabili ai țării, care împotriva și a sfatului lui argumentat temeinic, au pornit războiul acesta nenorocit.“313

Frații Caragiale:
Mateiu (1885–1936) și Luca (1893–1921)

În 1914, și Luca, și Mateiu sunt abia la începutul carierei lor scriitoricești. Luca avea să moară foarte tânăr, fără să se impună; lui Mateiu însă îi era hărăzită gloria literară, mai ales postumă. Tatăl lor, Ion Luca Caragiale, murise în 1912, la Berlin, într-un exil voluntar în cea mai civilizată, după el, capitală a Europei. Despărțirea de Balcani și opțiunea ostentativă pentru Europa Centrală l-ar fi determinat probabil în 1914 să se înscrie printre „germanofili“. N-a mai apucat s-o facă, însă ambii săi fii au mers în această direcție.

Pentru Luca, trăit la Berlin până la vârsta de 19 ani, va fi contribuit atmosfera germană a formației sale. Alegerile lui Mateiu – fiu natural, deși recunoscut – sunt însă, de regulă, opuse vederilor tatălui.314 Un prim sejur la Berlin în 1904–1905 se încheie brusc fiindcă nu agrease dorința paternă de a-l vedea student la drept. Revine în capitala Germaniei pentru două-trei luni în 1907, și apoi în 1912, cu prilejul morții lui I.L. Caragiale. Nu s-a apropiat de cultura germană; reperele lui cultu-rale sunt franceze și franceza e limba lui de cultură. Înclinarea lui spre politica „germanofilă“ apare mai mult ca o chestiune de conjunctură. Visurile lui nobiliare (un adevărat delir!) îl apropie mai curând de conservatorii în bună parte „germanofili“ decât de liberalii aproape toți „antantofili“. E și relația cu Bogdan-Pitești, din 1912 și, încă și mai strâns, în 1915. Se află în legătură și cu redacția de la *Seara*, ziarul patronat de Bogdan-Pitești. Acesta îi împrumută bani – probabil nemțești la origine! –, în total vreo 10 000 de lei, sumă considerabilă pe atunci, pe care bineînțeles că nu i-o mai restituie. La începutul anului 1916 merge pentru a patra oară la Berlin, însoțindu-i pe Bogdan-Pitești și pe metresa acestuia, care devenise și amanta lui.315 Rămâne în Bucureștiul ocupat, unde se învârte prin cercuri apropiate nemților, în căutarea unei situații. Marghiloman notează la 16 decembrie 1917: „Lupu Kostaki obosit de germani; îi cer ca prefecți pe Caragiale, fost șef de cabinet al lui Bădărău și bănuit de el ca spion al lor pe timpul guvernului Maiorescu, și un oarecare Moisescu, pe care refuză să-l numească.“316 Nu va obține postul, în ciuda sprijinului

german! Cât despre bănuiala de spionaj, nu există nici o confirmare (nu figurează, în orice caz, pe lista numeroșilor spioni reali sau presupuși din arhiva Direcției Poliției și Siguranței Generale).

Cât despre Luca, el devine în 1917 șeful de cabinet al lui Virgil Arion, gerantul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. Iarăși, din jurnalul lui Marghiloman: „Prânz mare la Athénée Palace oferit de feldmareșalul Mackensen funcționa-rilor români. Cele două state-majore ale mareșalului și ale generalului Tülff. Tzigara găsește bizar ca niște băiețandri ca Chercea, Caragiale etc. să fie invitați. Lupu la dreapta mareșalului, V. Arion la stânga…“317 Şi tot Marghiloman: „Tzigara sosește la prânz furios. […] Refuzând să dea șase sergenți de oraș pentru a face serviciu de garderobieri la Facultatea de Medicină, pentru inaugurarea de mâine, Caragiale, șeful de cabinet al lui Virgil Arion, după sfatul acestuia, s-a dus să se plângă colonelului Hentsch!“318 Cum se vede, Luca era bine văzut, activ și avea uși deschise, ceea ce, dată fiind și tinerețea lui, stârnea uneori adversități.

După instalarea guvernului Marghiloman, Luca și Mateiu se numără printre cei rămași fideli lui Carp. Ambii sunt semnatari ai apelului adresat bătrânului lider conservator cu ocazia zilei onomastice la sfârșitul lunii iunie 1918.

Andrei Corteanu
(1879–1959)

Licențiat în drept, avocat, un timp judecător, director, din octombrie 1915 până în noiembrie 1916, la *Steagul*, Andrei Corteanu urmează, în Partidul Conservator, linia lui Marghiloman. Maiorescu își amintea că i-a dat bilă albă la un examen și, nu prea darnic în calificative generoase, nu ezita să-l numească „inteligentul Corteanu“.319

Scenariile pe care le imaginează Corteanu într-un lung articol intitulat *Războiul european și interesele noastre* (în numerele din februarie și martie 1915 ale *Convorbirilor literare*)320 sunt într-adevăr inteligent asamblate, doar că istoria – poate mai puțin inteligentă – a refuzat să le ratifice. Teza lui este că principala miză a războiului se află în spațiul, predominant slav, al Europei centrale și central-răsăritene. Câștigă Rusia, aceasta înseamnă sfârșitul monarhiei habsburgice și dominația ru-sească asupra întregii regiuni. Câștigă Puterile Centrale, rușii sunt împinși spre Asia, iar celelalte popoare slave ajung să fie confederate sub influența elementului germanic. României nu i-ar fi de nici un folos alipirea Transilvaniei, mergând alături de ruși și în condițiile victoriei rusești; ar fi înecată într-o mare slavă, iar soarta ei va fi astfel precetluită: „Cu sau fără Tran-silvania și Bucovina, victoria deplină a rușilor va însemna desființarea naționalității românești […], desființarea noastră ca popor, vom avea o soartă analoagă cu aceea a polonezilor sau a finlandezilor“.321 Invers, în cazul unei depline victorii austro-germane, România, mărită cu Basarabia, se va alipi Austriei, ceea ce va rezolva întreaga problemă a unității românești. „Nu numai că vom lua loc între statele Europei Centrale ca stat național român, federat pentru marile interese cu popoarele Austriei, așezate pe noi baze constituționale, pe principiul independenței naționale, dar intrând în Austria vom lua ca importanță locul ungurilor. Granița Europei Centrale, federate, spre Rusia de Sud și gurile Dunării, fiindu-ne încredințată nouă, ungurii vor trece pe al doilea plan în procesul nostru cu ei, devenit un proces intern înlăuntrul statelor Austriei Noi, în care numărul și situația noastră vor fi hotărâtoare, noi vom avea câștig de cauză.“322 Dacă românii vor Transilvania, trebuie să pornească împotriva rușilor, nu a austro-ungarilor!

Corteanu publică un articol și în *Viața românească*, concurenta *Convorbirilor literare*, dar aflată pe aceeași lungime de undă în chestiunea națională. Din nou afirmă că România trebuie să ia parte la o „acțiune decisivă în contra rușilor“; rămânând neutră, nu va obține nici Basarabia, nici cooperarea ulterioară a austro-germanilor. „Noi nu vom putea coopera cu rușii, chiar în caz de victorie a lor“; „rațiunea și nevoile neamului nostru“ împing România tot spre Germania.323

În vremea ocupației, Corteanu rămâne în apropierea lui Marghiloman. Când acesta formează guvernul, în martie 1918, este numit secretar general al Ministerului de Finanțe, trecând apoi, în aceeași poziție, la Interne, portofoliu deținut chiar de primul-ministru. A fost, în perioada acestei guvernări, mâna dreaptă a lui Marghiloman.

George Coșbuc
(1866–1918)

Poetul Coșbuc nu are nevoie de prezentare. Să spunem doar că în perioada de care ne ocupăm apărea drept cel mai de seamă scriitor român în viață și, în orice caz, ca cel mai mare poet după Eminescu. Era și cel mai discret dintre oamenii de litere. Mai mult decât atât: închis, ascuns.

Neangajarea lui în anii războiului a suscitat tot felul de comentarii, cu atât mai motivate cu cât anterior abordase frecvent, în versuri sau în proză, subiecte cu semnificație națio-nală. Ideea unității românilor nu lipsea din scrierile lui, inclusiv imaginea unei viitoare Românii Mari: „Asuprirea vremii și întâmplarea au făcut că numai Muntenia și Moldova fac stăpânire românească, Regatul României, iar celelalte sunt în jugul străinilor. Una, Basarabia, e sub mâna rușilor; una, Bucovina, sub a austriecilor, iar patru, Ardealul, Crișana, Maramureșul și Banatul sub a ungurilor. N-a fost totdeauna așa și, dac-o vrea Dumnezeu, n-o să fie până-n veci!“324 Iar poezia *Spadă și corăbii*, inclusă în ediția a VI-a, din 1915, a volumului *Fire de tort*, imaginează o stăpânire românească întinsă atât spre Vest, peste munți, cât și spre Răsărit, la Marea Neagră.

Rămâne o enigmă ce a gândit Coșbuc în toți acești ani; nimeni n-a putut afla, nu s-a destăinuit nimănui. Poate că el însuși ezita între soluții contradictorii. Moartea fiului său Alexandru într-un accident de automobil (cumplită reeditare, în plan personal, a *Morții lui Fulger*), care l-a afectat cumplit, făcându-l să se retragă și mai mult în sine, a fost interpretată ca o posibilă cauză a izolării de vâltoarea evenimentelor. Argumentul nu rezistă, dintr-un simplu motiv de cronologie: Alexandru dispare în august 1915, un an după începerea războiului; or, până atunci, toți cei care avuseseră ceva de spus se exprimaseră cu prisosință. Coșbuc se mărginește la două-trei poezii, cu mesaj nu tocmai explicit. *Morți – pentru cine?* se intitulează prima dintre ele, apărută în septembrie 1914.325 Nepoții lui din Ardeal sunt trimiși să moară pentru o cauză care nu e a lor. Dar pentru ce mor ei atunci sau pentru cine? Poetul mărturisește că e o întrebare la care nu are răspuns. *Oșteanul și drapelul* exprimă gândul tânărului român de a purta și el o dată, întocmai părintelui său, drapelul tricolor „în vârtejul bătăliei“.326 Împotriva cui? Interesant că poezia a fost republicată, la 6 martie 1915, în *Românul* din Arad, ziarul Partidului Național Român, care, număr de număr, nu mai contenea să-și afirme atașamentul față de patria ungară. Dacă nici pe unguri nu-i deranja! *Graiul neamului*, o poezie ceva mai veche, e retipărită de Coșbuc în august 1915.327 „Cu ură mare/ Vor căta mereu dușmanii/ Graiului român pierzare“. Dușmanii, iarăși, nenumiți. Ungurii, se

înțelege, dar se înțelege că și rușii, despre care tot Coșbuc scria cu câțiva ani înainte că „au avut și-o să aibă cât or trăi pofta nesățioasă de a înghiți și de a pierde neamul românesc“.328 Să fi considerat poetul – precum Bianu, ardelean ca și el – că oricât de nesatisfăcătoare ar fi fost condiția românilor din Transilvania, situația românilor basarabeni era încă și mai grea, iar primejdia rusească, pentru România, cu mult deasupra primejdiei habsburgice?

Peste toate, se întrevede la el un dezgust pentru jocul politic românesc în genere. Câteva versuri, notate fugar, fără inten-ția publicării, sunt un comentariu pe marginea spuselor lui Marghiloman potrivit cărora (după textul lui Coșbuc) „dacă Brătianu nu vrea să facă acord cu nemții, vor veni alții care s-o facă“:

„Alții vor veni să-l facă?
Eh! să nu dea Cel-de-sus
Să vă spuie ce-au de spus
Cei siliți să tacă!
Nu hodorogiți în vânt
Într-un parlament de clacă.“329

Încă și mai grăitoare este poezia *In opressores*, publicată postum, așa cum a dorit autorul (în *Viața românească*, martie 1920): o violentă chemare la luptă împotriva tuturor asupritorilor, fără discriminare, străinii din afară, ca și cei dinăuntru. Un fel de testament, care dovedește o părere nu prea bună despre starea României.

Să mai adăugăm la dosarul acestei încurcate probleme și faptul că poetul e de formație culturală germană, întocmai celorlalți intelectuali transilvăneni, în cazul lui chiar în sens exclusiv: germana e singura limbă străină pe care o cunoaște. În germană citește, cu atenție, făcând și adnotări, romanele lui Jules Verne330, iar numeroasele lui traduceri din diverse literaturi le realizează pornind de la versiunile germane (până și *Divina Comedie* a lui Dante, capodopera lui ca traducător, învățând abia pe parcurs italienește, pentru a avea acces la textul original).

Un episod din noiembrie 1915 mai complică lucrurile. Invitat de S. Mândrescu să participe la o întrunire a refugiaților ardeleni și bucovineni, organizată pentru a protesta contra „crimelor ungurești“, Coșbuc se scuză, pe motiv de boală, dar își exprimă în scris solidaritatea și protestul într-un mod cât se poate de energic: „Aș fi dorit să ridic și eu glasul împotriva călăilor neamului. […] Durerea mea este cu atât mai mare cu cât nu mi s-a dat prilejul ca singurul meu fiu să-l văd murind pentru libertatea celor obijduiți de veacuri“.331 Greu de spus cum se împacă asemenea vorbe fără înconjur cu refuzul său de a participa la orice acțiune. Când România intră în război, Spiru Hasnaș îi cere un text de circumstanță pentru ziarul *Viitorul*; se adresează poetului, „și fiindcă e ardelean, și fiindcă e cel mai popular, cel mai iubit, cel mai cu autoritate“.332 Nu va primi nimic.

În schimb, avem următoarea strofă:

„Dați tot înainte, români!
Să nu se răsfire nici unul,
Şi nimeni să n-aibă aminte
Decât să-și cunoască ’nainte
Cărarea ce-o fulgeră tunul
Şi sfânta sa pușcă din mâini!
Dați tot înainte, români!“

Onisifor Ghibu își amintea că aceste versuri i-au fost date, la solicitarea sa, pentru

Gazeta ostașilor (unde ar fi și apărut)333, o revistă scoasă doar în două numere, îndată după intrarea României în război (în septembrie 1916), și care astăzi e de negăsit. Cei care au apucat însă să o vadă, și i-au menționat pe principalii colaboratori (între care mai multe nume de scriitori: Goga, Sadoveanu, Iorga…), nu îl pomenesc și pe Coșbuc, un scriitor, totuși, greu de ignorat.334 Chiar dacă, în ciuda afirmației lui Ghibu, poezia nu s-a publicat atunci, ea totuși există și e cât se poate de autentică; a apărut în facsimil (așadar, chiar cu scrisul lui Coșbuc) într-un număr din 1919 al revistei *Luceafărul*.335 E posibil și chiar probabil, ca poetul să fi scris aceste câteva versuri în primele săptămâni ale războiului României, când, dincolo de opiniile divergente, a existat un elan de solidaritate cu armata română, față de care poetul nu putea fi complet insensibil.

În timpul ocupației germane, Coșbuc a rămas la București, ceea ce, fără să însemne neapărat o profesiune de credință „germanofilă“, însemna totuși refuzul lui de a sprijini în vreun fel efortul de război al României. Cu atât mai semnificativ, cu cât Coșbuc nu era un simplu scriitor, ci un simbol național. Doi dintre principalii actori ai evenimentelor au cuvinte grele la adresa lui. Goga, mai întâi: „Nici Coșbuc n-a înțeles că trebuie să prefere un drum al pribegiei în fața umilirii nemțești… «Poetul țărănimii» care de doi ani n-a avut un singur accent pentru moartea de la noi, acum stă liniștit ca orice băcan și așteaptă trupele din Brandenburg în piața teatrului… Să fie un reflex postum al ardelenismului copleșit de respect în fața «împăratului», sau să fie un caz simplu de ramolire a unui om, lipsit de orice răsunet în fața durerilor publice?“336

Apoi, ministrul I.G. Duca, pentru care (poate știa mai multe decât știm noi astăzi, dar era cu siguranță și mai subiectiv) atitudinea lui Coșbuc nu lăsa loc nici celei mai mici îndoieli. „Poetul ardelean – scrie el –, printr-o inexplicabilă aberație, se manifestase mereu împotriva războiului de eliberare a fraților săi și crezuse de cuviință în această istorică epocă să se ilustreze prin germanofilia simțămintelor lui.“337

Coșbuc tace. Publică în *Scena*, ziarul cultural scos la București de A. de Herz, o singură și ultimă poezie, *Vulturul*, care pare a fi o parabolă a prăbușirii României.338 Printre hârtiile lui s-au păstrat și câteva strofe, de o rară violență, „închinate“ regelui, răspunzător pentru dezastrul țării. Cum dovedise și în faimoasa *Noi vrem pământ* („Să nu dea Dumnezeu cel sfânt/ Să vrem noi sânge, nu pământ“), ca și în îndemnurile la fel de sângeroase din *In opressores*, acest timid avea cumplite izbucniri de mânie:

„Spânzurați-l, de-i mișel,
De-i nebun, la gard cu el;
De-i ciocoi cu fumuri,
Dați-l celor lui de-un fel:
Câinilor din drumuri!

Ce vă doare, cui i-ați spus
Pentru cine-ați tot adus
Smirna și tămâia?
Latini jos și lifte sus,
Iar în vârf momâia!
[…]
Ai venit la noi golan,
Fără țară, făr-un ban,
Fără neam și nume,
Şi-astăzi câne, al meu dușman
Vreai s-orbești o lume.“339

Uzat și plictisit de viață, Coșbuc moare în Bucureștiul ocupat, la 9 mai 1918. A fost o știre tristă pentru români, peste disputele politice. Rămas și el în Capitală, Arghezi își încrucișase pașii cu ai lui: „Îl văd. Mă întâlneam zilnic în mahalaua Cișmigiului, cu corpul lui chinuit care suferea s-ar fi zis de mâhnirea de-a nu fi murit mai de mult. Un obraz palid și văros, ochi îngropați departe în găurile negre ale unei frunți cernite de marginile mari ale pălăriei enorme. Mustață albindă stufoasă și o pensulă de barbă aspră dedesupt. Slab, slab, sfios ca un întârziat, călcând cu economie asfaltul, el umbla ca un străin sărac, refugiat în București dintr-o străinătate de undeva și retras parcă din niște lupte politice în care și-ar fi pierdut și iluziile și averea… Nu mai era printre noi decât un pelerin.“

Tot Arghezi face un scurt comentariu cu privire la „germanofilia“ discretă a poetului: „Natura lui tot mai fugitivă, mai izolată și mai studioasă, l-a oprit de-a lua o atitudine comba-tivă în mișcarea politică anterioară războiului făcut pentru Transilvania. E un rău. Coșbuc ar fi avut multe de spus și numărul «trădătorilor» ar fi sporit cu unul, dar cu unul de cea mai bună calitate. La ocupația Munteniei el a rămas în București, ca să-i treacă pe la urechi odată cu țipătul iernii calificativul scribilor din Iași.“340

„Întregul neam românesc pierde în aceste zile grele pe un om care era printre acele puține indiscutabile glorii ale lui“, scria, la Iași, Nicolae Iorga.341 Revenea asupra poetului, câteva zile mai târziu, pentru a da replica lui Arghezi (fără a-l numi) și „bănuielilor“, „furișate“ de acesta, „cu privire la felul cum feciorul popei din Năsăud ar fi privit și apreciat evenimentele grozave al căror teatru sângerat a fost țara noastră“. Potrivit istoricului, un om nu poate fi judecat după o vorbă de nerăbdare sau de nemulțumire rostită „sub presiunea unor evenimente capabile să tulbure și mințile cele mai sigure de sine“. Însă numai cine ar găsi în întreaga lui operă ceva ce nu s-ar potrivi cu viața și idealurile sale, „acela, dar numai acela, ar cuteza să rupă, fie și prin simple insinuări, din solidaritatea morală a neamului său în supremă suferință pe cel mai mare din poeții de energie luptătoare al românimii întregi“.342

Şi Iorga are dreptate, și Arghezi, doar că fiecare vorbește despre altceva: Iorga, despre poezie, cu mitologia ei națională luminoasă, iar Arghezi, despre realitatea apăsătoare a anilor de război, în raport cu care, lovit și în plan personal, dar departe de a fi indiferent la drama României, ci doar tăcut, poetul s-a frământat, s-a chinuit și în cele din urmă a murit, fără a afla o soluție.

Dimitrie Evolceanu
(1865–1938)

Profesor de limba latină la Facultatea de Filozofie și Litere din București (din 1902), format la Paris, Bonn și Leipzig, Evolceanu este de așezat printre „germanofilii“ minori; fire blândă și cu o personalitate destul de ștearsă, nu era omul care să se lanseze în arenă. Coordonatele lui sunt însă „germanofile“: vechi și constant junimist (debut la *Convorbiri literare* cu o remarcată analiză a poeziei lui Coșbuc) și foarte apropiat de T. Maiorescu, pe care-l vizitează frecvent în anii neutralității și sub ocupație. Se numără printre „germanofilii“ rătăciți, care semnează primul memoriu al universitarilor (din 10 septembrie 1914), nu și următorul, și nici apelul de soli-daritate cu Franța. O conversație cu Maiorescu relatată de acesta în însemnările lui, merită o mențiune, nu fiindcă ar avea vreo legătură cu subiectul, ci strict pentru involuntarul ei haz „intelectualist“: „Vineri, 27 ianuarie/9 februarie 1917: Dimineața, Evolceanu la mine, inteligent și cumsecade; cei 3

băieți mai mari ai lui – zice el – foarte inteligenți, al 4-lea, de 14 ani, mărginit, dar amabil (să-l facă ofițer? eu îi propun comerțul, banca).“

Ioan C. Filitti
(1879–1945)

Totul îi mergea din plin lui I.C. Filitti, tânăr diplomat competent și ambițios. Fusese remarcat de Titu Maiorescu, care, ajuns ministru de Externe (în guvernul conservator Carp, apoi în propriul guvern), îl chemase de la legația României din Roma, unde se afla în post, în aparatul central al ministerului de Externe. Aici, Filitti ajunsese repede directorul direcției politice și, în această calitate, îndeplinise și funcția de secretar al conferinței de pace de la București, din august 1913, care a pus capăt conflictului balcanic. Se temea să nu fie îndepărtat de liberali, reveniți la putere la începutul anului 1914; aceștia îl păstrează însă în minister. În paralel, desfășoară și o bogată activitate de istoric, notabilă atât sub latura erudiției, cât și a interpretărilor; în 1915, este ales membru corespondent al Academiei Române.

Izbucnește însă războiul din 1914. Punctul de vedere al lui Filitti este ferm (mai apropiat de Carp decât de Maiorescu): intervenție, alături de Puterile Centrale, împotriva Rusiei. Cum era greu să se exprime deschis din poziția diplomatică pe care o avea, publică o broșură, semnată cu false inițiale: F.K., sub titlul explicit: *Cu Tripla Alianță* (credea că și Italia va rămâne până la urmă fidelă angajamentelor sale: „Naiv trebuie să fie acela care crede că Italia își va îndrepta forțele împotriva aliaților ei“). „Interesele noastre – afirmă Filitti – ne îndreaptă deocamdată împotriva slavismului, fără ca prin aceasta să mă gândesc la o renunțare la celelalte aspirații ale neamului, al căror ceas nu mi se pare a fi sunat încă.“343 „Cel mai mare bine ce se poate dori României este ca Împărăția moscovită să fie respinsă cât mai departe de centrul Europei.“344 Victoria Triplei Alianțe, pe care o socotește probabilă, va detașa de Rusia, pe lângă Basarabia românească, toată „fațada“ ei occidentală: Finlanda, țările baltice și Polonia. În ce privește argumentele naționale, „prea uităm ușor că oricât de păcătos ar fi regimul la care sunt supuși românii din Ardeal, tot este incomparabil superior regimului ce de 100 de ani îndură românii basarabeni“.345 Cât despre alegerea „sentimentală“ între Franța și Germania, Filitti, el însuși de cultură franceză, cu studii la Paris, atrage atenția asupra faptului că în prea multe situații Franța nu a susținut România, în timp ce între România și Germania nu există motive de dezacord.

În jurnalul său din perioada neutralității, Filitti își precizează punctele de vedere: antiantantist, antirus, deloc prohabsburgic, dar foarte progerman. Interesul său fundamental – socotește el – îndreaptă România spre Germania și contra Rusiei; monarhia habsburgică nu e însă creditată cu prea multe șanse de supraviețuire; cât despre iubirea pentru Franța, acesta e un sentiment unilateral românesc. „Noi îi iubim pe ei dezinteresat. Ei nu ne iubesc pe noi. Şi francujii, și englezii, și belgienii ne iubesc numai când au nevoie de noi, se preocupă de noi, cum e și firesc, numai în funcțiune de interesele lor. Dovada 1913 și 1914. Așa ar trebui să fim și noi în iubirile noastre. Chiar de vom dobândi acum Ardealul, interesele noastre viitoare vor fi tot cu Germania. Aceasta însă nu se va mai putea bizui în viitor pe putregaiul habsburgic. Se va bizui pe statele centrale ce se vor ridica în locul monarhiei habsburgice. În acest sens e adevărat că avem interese ca pe ruinele acestei monarhii să se nască o Românie mare, nu o Ungarie întărită. Dar această

România mare va fi aliată tot cu Germania contra Rusiei.“346

La sfârșitul anului 1916, profitând de nepotrivirea dintre două ordine succesive, primul de a rămâne la București, mobilizat pe loc, celălalt de a pleca din București, ca ofițer de legătură cu comandamentul unei divizii rusești, Filitti decide să rămână (de fapt, cel de-al doilea ordin, chiar dacă – argumentul invocat de Filitti – provenea de la o autoritate inferioară celei dintâi, era cel valabil, fiindcă ce rost mai avea o mobilizare pe loc în Bucureștiul pe punctul de a fi ocupat). Indiferent de ordine, aceasta era oricum preferința lui. Dezertare: a fost condamnat la moarte de Curtea Marțială a Armatei a 2-a la Bacău. În România ocupată nu a avut chiar cariera pe care și-ar fi dorit-o. I s-a găsit inițial – curios pentru un diplomat și un istoric – postul de director al Teatrului Național, din care a demisionat după vreo două-trei luni, în aprilie 1917. În aceeași lună, este numit prefect al județului Ialomița. Primele documente ale administrației lui îl arată meticulos și eficient347 – însă nu poziția de prefect era idealul său. După mai puțin de un an de activitate, i se acceptă în sfârșit demisia – prezentată insistent încă din toamna anului 1917 – în februarie 1918. Ar fi dorit să joace un rol politic *central*. Din jurnalul lui Filitti: „21 ianuarie 1918. Convorbire cu Lupu Kostaki la Interne. […] Kostaki face iar discurs despre inteligența mea. Replic atunci că e curios că această inteligență nu găsește ocupație în București.“348 12 ianuarie 1918: „După-amiază, ora 4, la Carp. Îl rog, dacă pleacă să negocieze pentru România, să mă ia și pe mine. Spune că va lua pe fiul său. Observ că nu se exclude. Consimte.“349 3 iunie 1918: „Rostul adevărat al demisiei mele. Tot ministerul știe că, dacă venea un guvern Maiorescu, eram sau secretar general sau ministru în străinătate; nu pot să-mi dau singur vot de blam reintrând sub un guvern conservator, fără titlu de mi-nistru.“350 Până la urmă nu reușește nimic sub guvernul Marghiloman, nici măcar revenirea în minister (9/22 iulie 1918: „regele face greutăți la reintegrarea mea“351). Scapă cel puțin de infamia condamnării la moarte, prezentându-se singur în teritoriul neocupat pentru a fi rejudecat; este achitat de Curtea Marțială din Iași la 22 iunie 1918.352 O revizuire la fel de politică în noul context, precum fusese și condamnarea la sfârșitul anului 1916.

Ioan D. Filitti
(1871–1927)

Avocat și magistrat, fost deputat liberal, Ioan D. Filitti publică în 1914–1915 o suită de articole în *Noua revistă română*, pe care, împreună cu un alt articol apărut în *Moldova*, le reunește în broșură sub titlul *Politica externă a României și atitudinea ei în conflictul european*.

Pe termen lung, obiectivele sunt pentru el evidente: „Incontestabil, România are și trebuie să păstreze ca țintă reîntregirea neamului român, închegarea unui stat mare format din Muntenia, Moldova, Transilvania, Basarabia, Bucovina și Dobrogea.“ „Ținta însă, trebuie urmărită cu toți sorții izbândei definitive și fără riscul aventurilor.“ Autorul are patru mari convingeri: „1. Superioritatea militară și politică a Germaniei, care va face victorios statul cel mai bine organizat din lume. 2. Atitudinea neutrală și interesul superior politic al Italiei de a nu merge cu Tripla Înțelegere. 3. Ostilitatea periculoasă a Bulgariei în spatele nostru. 4. Gravitatea extremă a mărimii și întinderii nelimitate a slavilor împrejurul nostru: Colosul ru-sesc la est până la Prut și gurile Dunării, la nord prin Bucovina, Galiția și întreaga Polonie, în jos pe Marea Neagră cu dominațiunea

Constantinopolului și a Dardanelelor; sârbii la sud-vest până la mările Adriatică și Egee, bulgarii la sud cu cea mai mare parte din Macedonia, Tracia și Dobrogea!“353

O Românie mărită cu Transilvania și Bucovina, ca urmare a victoriei alături de Rusia, ar pune țara la remorca acesteia, și ar face în plus imposibilă recuperarea Basarabiei. Filitti crede însă în victoria definitivă a germanilor care vor dicta, așadar, pacea. În condițiile date, neutralitatea este cea mai sigură soluție. Iar dacă Austro-Ungaria se va dezmembra, de aceasta va profita atât Germania, care își va alipi teritoriile germane ale monarhiei, cât și cele două țări neutre: Italia și România. Transilvania și Bucovina ar reveni României fără război, fără sacrificii, fără riscul unei înfrângeri care ar pune sub semnul întrebării chiar existența statului român. Altminteri, în acord cu Italia (a cărei influență în Mediterana, contrară intereselor anglo-franceze, necesită sprijin germano-austriac) și practicând o neutralitate binevoitoare față de Puterile Centrale, România ar putea obține Basarabia, eventual sudul Bucovinei, precum și drepturi politice pentru românii din Ungaria.

Articolele următoare, scrise de-a lungul anului 1915, sunt grupate sub titlul *Adevărul istoric și judecata serioasă în aprecierea politicii externe a României* (1915 și 1916). Autorul își autoapreciază „constanta și neîntrerupta exactitate a prevederilor“, printre care figurează acum „dezastrul iremediabil al Rusiei“; ceea ce înclină spre o intervenție împotriva acesteia, alături de Puterile Centrale, condițiile fiind: autonomia românilor de peste munți, restituirea Bucovinei și ocuparea Basarabiei.354

În 1915–1916, I.D. Filitti a colaborat asiduu la ziarul *Moldova* al lui P.P. Carp.

Gala Galaction
(1879–1961)

Sub pseudonimul Gala Galaction, Grigore Pișculescu își făcuse deja un nume în literatură în preajma Primului Război Mondial. Avea studii de teologie (inclusiv doctoratul) și îndeplinea funcția de defensor ecleziastic (se va preoți după război, în 1922). Cu o înclinare socio-politică de stânga, dar și mare admirator al regelui Carol I, pe care avea să-l evoce în câteva pagini memorabile.355

Galaction aparține fără rezerve taberei „germanofile“, ca și prietenul său Tudor Arghezi. Doar că spre deosebire de Arghezi care-și afirmă răspicat opțiunile, el preferă maniera împăciuitoare, mergând cel mult până la o blândă mustrare la adresa adversarilor; un fel de-a fi care seamănă uneori cu ipocrizia. Împreună cu Arghezi, editează revista săptămânală *Cronica*, din februarie 1915 până în aprilie 1916, când se retrage; Arghezi este director, iar lui Galaction îi revine direcția literară. Tonul revistei nu lasă loc nici unui echivoc: sunt ironizați francezii și filofrancezii, Take Ionescu, Octavian Goga… Fără să se implice prea mult în interpretări politice, Galaction își afirmă aprecierea față de Stere, și îi trimite, lui Barbu Delavrancea, în stilul lui, o „scrisoare respectuoasă și deschisă“, prin care îi reproșează alegerea făcută în problema națională; după el, face rău Delavrancea că bagă în mintea oamenilor ideea că austro-germanii ne-ar fi dușmani.356 Se află în tandem cu Arghezi, tot ca director literar, și la *Libertatea*, de la lansarea gazetei, în octombrie 1915, până la sfârșitul lunii ianuarie 1916.

Într-o discuție cu I.G. Duca, cu care fusese coleg de școală și rămăsese în relații de prietenie, și-ar fi exprimat astfel punctul de vedere cu privire la politica națională: „Dragă Duca, mi se pare mai firesc să cred și să aștept întregirea cu Basarabia decât cu

Transilvania, fiindcă Basarabia a fost într-adevăr a noastră și, luând-o, ne întregim, pe când Transilvania nu ne-a aparținut niciodată și aici nu mai e vorba de întregire. Mi se pare mai în firea lucrurilor să obținem întâi ceea ce e în adevăr al nostru, adică *să ne întregim*, și apoi, cu puteri *întregite*, să purcedem mai departe la dobândirea Transilvaniei, care până azi n-a fost niciodată a principatelor dunărene.“357

Rămas la București sub ocupație, apare de la început ca cel mai important și mai activ funcționar de la Culte; e cel care ține legătura și cu arhiepiscopul Netzhammer, devenit omul momentului; acesta remarcă în conversația cu Galaction „o frază îndreptată împotriva regelui, căruia nu i se poate ierta pasul făcut“.358 Din defensor ecleziastic ajunge în funcția superioară de administrator al Casei Bisericii, promovare interesantă și sub aspect financiar, fiindcă gerantul Virgil Arion îi ridică salariul de la 450 de lei lunar la peste 900.359 Însă colaborarea cu Arion atinge un punct delicat: i-a revenit lui Galaction misiunea de a redacta faimosul manifest pus la cale de acesta și semnat de mitropolit și înalți ierarhi, prin care românii erau îndemnați să nu se opună germanilor. A declarat mai târziu că textul scris de el nu se referea la așa ceva; ar fi fost, în forma inițială, doar un „îndemn către poporul român din Moldova să stea pe loc și să nu fugă dinaintea atacului german“ (deși nu e prea clar ce scop ar fi avut un asemenea îndemn, altul decât efectul demoralizator); acest text „inofensiv“ ar fi fost ulterior modificat și adăugit, probabil de Virgil Arion însuși. Galaction s-a ocupat însă și cu luarea de semnături, „în alb – spune el –, convins că sunt pentru manifestul alcătuit de mine“(!).360

După formarea guvernului Marghiloman, noul ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, Simion Mehedinți, îl retrogradează (în iunie 1918) la poziția inițială de defensor ecleziastic. În 1917 și mai ales în 1918, Galaction publică destul de mult, în genere texte literare, fără accente politice, mai ales în *Scena* și în *Lumina*, apoi și în *Renașterea*. Îi apare o povestire în revista germană *Rumänien in Wort und Bild*. Lansează el însuși o revistă literară, *Spicul* (octombrie 1918), care își încetează însă apariția după al doilea număr, și colaborează la gazeta, tot cu profil literar, *Cronicarul*, lansată în august 1918, sub direcția lui Caion (C.A. Ionescu). Se pronunță – ținând seama îndeosebi de situația dramatică a României – pentru o literatură angajată: „un adevărat artist e un tribun și un profet“.361

Dimitrie Gerota
(1867–1939)

Cu studii la Facultatea de Medicină din București și specializări la Berlin și Paris, doctorul Gerota a fost unul dintre cei mai de seamă chirurgi ai generației sale. Profesor (agregat, 1900; titular, 1913) al Facultății de Medicină din București. Director-proprietar al „Sanatoriului de chirurgie și faceri dr. Gerota“. Membru corespondent al Academiei Române (1916).

În anii neutralității se manifestă ca „germanofil“, mai precis împotriva curentului „intervenționist“ promovat în Universitate de Thoma Ionescu. Urmează însă armata și autoritățile în refugiul din Moldova; privit cu suspiciune, este până la urmă numit la un spital de chirurgie. La 29 mai/11 iunie 1918, este ales senator din partea Universității din București, fiind singurul candidat și obținând 27 de voturi din partea celor 32 de profesori prezenți, în marea lor majoritate „germanofili“.362 În Parlamentul de la Iași, ca independent, se remarcă prin franchețe și intransigență, în intervenții de-a dreptul

spectaculoase. Răspunzând la mesajul Tronului, acuză întreaga clasă politică de incompetență și corupție și pune în evidență starea jalnică a țărănimii: „o țară în care peste 6 milioane de țărani sunt ținuți în ignoranță, mizerie și boale, iar învățătorul și preotul satului sunt transformați în agenți electorali și în cămătari; o țară în care viciul și luxul țin locul virtuții și în care îmbo-gățirea prin orice mijloace formează singurul scop al clasei conducătoare“. România va trebui schimbată, altminteri, „în pătura nedreptățită în care clocotesc suferințele îndurate, va izbucni setea de răzbunare în contra clasei stăpânitoare de până acum… Şi atunci nimic nu va mai putea opri războiul social, care va rostogoli și pe unii, și pe alții și care va aduce armonia și dreptatea socială“.363

O săptămână mai târziu, Gerota recidivează cu două declarații. În prima dintre ele protestează împotriva guvernului liberal și a partidului takist care au provocat războiul; îl acuză pe Brătianu, dar nu-i uită nici pe universitari, care au partea lor de răspundere. A doua declarație a răsunat puternic, fiind o premieră în Parlamentul României: un act de acuzare la adresa regelui, care s-a lăsat sedus și influențat de Brătianu și a tolerat intrigile și calomniile în contra celor care fuseseră împotriva războiului. „Care va fi situațiunea Maiestății Sale – întreba Gerota – față de poporul pe care l-a condus într-un război pe care el nu l-a dorit și căruia i se promitea victoria, mărirea țării și întregirea neamului, și acum în schimb îi aduce țara mutilată, micșorată, distrusă, alături de cadavrul idealului național? […] Maiestatea Sa Regele va mai avea autoritatea morală ca să prezideze cu energie la reclădirea României viitoare?“364

Însuși Marghiloman s-a simțit dator să riposteze, invocând în intervenția lui „iresponsabilitatea constituțională“ a regelui.365 „Regele constituțional nu putea să facă altfel.“366

Doctorul Gerota a fost dintre cei care au sperat că din în-frângerea României va putea rezulta purificarea ei. Doar că înfrângerii i-a urmat victoria. Iar regele, iresponsabil pentru înfrângere, a devenit pe deplin responsabil pentru victorie!

Constantin Giurescu
(1875–1918)

Conferențiar la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din București, din 1912; ales membru al Academiei Române în 1914; șef al serviciului arhivelor din Ministerul de Externe (din 1908).367

Constantin Giurescu este tipul specialistului riguros, care evită să iasă în afara propriului său domeniu. Nu-și declară vreun punct de vedere în anii războiului. Sunt însă destule indicii care-l așază mai aproape de „germanofili“ decât de antantofili. E un istoric de formație „germană“, cu o specializare la Viena între 1903 și 1905. „Neojunimist“, colaborator al *Convorbirilor literare*, apropiat de Dimitrie Onciul, de Ioan Bogdan și de Simion Mehedinți. Nu a semnat apelul pentru Franța din noiembrie 1914 (pe celelalte memorii ale Universității din București, semnate doar de profesorii titulari, oricum nu avea cum să figureze). Maiorescu îi înregistrează și o remarcă „echidistantă“ între români și adversarii lor, în legătură cu manuscrisele slavone luate abuziv de bulgari: „Giurescu zice că și ai noștri au luat acte din arhiva săsească de la Brașov, și acum se plătește cu aceeași măsură.“368 Rămâne la București în timpul ocupației.

În mai 1918 este adus de Simion Mehedinți, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice în guvernul Marghiloman, ca secretar general la acest minister. Giurescu se asociază

curentului reformator al momentului, punându-şi energia în slujba reorganizării învăţământului din teritoriul încă ocupat. Vrea să facă, după propriile-i cuvinte, „dreptate şi administraţie cinstită.“369 La iniţiativa lui Mehedinţi, se creează prin lege o Catedră de istoria modernă şi contemporană a românilor, în vederea promovării sale ca profesor titular (calitate care i se cuvenea de multă vreme). Este numit totodată rector al Seminarului normal superior (destinat formării profesorilor) şi director în Ministerul de Externe. Toate vin prea târziu, în ultimele lui zile. Se îmbolnăveşte de gripă şi moare la 15/28 octombrie 1918. Avea 43 de ani.

Ion Gorun
(1863–1928)

Ardeleanul Alexandru I. Hodoş (cu pseudonimul Ion Gorun) aparţine unei familii care a dat nenumărate nume de cărturari şi luptători naţionali (tatăl, Iosif Hodoş, figură marcantă a mişcării naţionale româneşti şi membru fondator al Academiei Române; bunicul din partea mamei, Simeon Balint, unul dintre prefecţii lui Avram Iancu; unchiul său, Alexandru Papiu Ilarian; şi fraţii: bibliograful Nerva Hodoş şi scriitorul şi jurnalistul Enea Hodoş). Trece în România imediat după încheierea studiilor liceale şi urmează la Bucureşti Facultatea de Litere. Are o carieră de ziarist şi de scriitor; în perioada ianuarie 1914–iunie 1915 este vicepreşedinte al Societăţii Scriitorilor Români.

Gorun prezintă un exemplu ilustrativ pentru nehotărârea multor ardeleni, prinşi între soluţii naţionale contradictorii. Timp de doi ani, din momentul izbucnirii războiului până la intrarea României în acţiune, editează, în foarte frumoase condiţii grafice, revista ilustrată *Războiul popoarelor*, care îmbina o informaţie abundentă cu judecăţi voit „imparţiale“. Gorun înclină totuşi „uşor“ spre Puterile Centrale, măcar pentru faptul că scrie la *Seara* (în primele săptămâni de război), într-un ton moderat şi chiar dubitativ, însă ziarul însuşi la care cola-bora era în sine o alegere. E greu de crezut că putem rămâne neutri până la sfârşit, consideră el. Dintre ipotezele luate în calcul, „nu poate să fie nici cea mai mică îndoială cum că cea mai favorabilă pentru noi are să fie mergerea cu Austria şi triumful nostru dimpreună cu ea“. Spune „Austria“, nu „Austro-Ungaria“! Dar Austria ar putea fi înfrântă, şi atunci lucrurile s-ar prezenta mai puţin bine. Să fim învingători cu Rusia şi să obţinem graţie ei Ardealul? Preţul ar fi poate prea mare: „o stăpânire condiţionată“, „ce ne-ar face cu totul atârnători“ de imperiul ţarilor.370 E oricum o teză greşită aceea că ar trebui să mergem cu orice preţ contra Austriei. Ne-am lupta cu propriii fraţi din Ardeal, iar o eventuală înfrângere, pe lângă diminuarea României, ar fi pentru ei lovitura de graţie. Idealul pare să fie neutralitatea, şi în calitate de ţară neutră să găzduim congresul de pace: „congresul de la Bucureşti“.371 Urmează o suită de articole în care, tot mai descumpănit, susţine că trebuie luată o decizie, invocându-i şi pe românii ardeleni, şi pe cei basarabeni, dar nici el nu ştie despre ce decizie ar putea fi vorba! Colaborează şi la *Minerva*, celălalt ziar „germanofil“, cu articole în continuare destul de vagi, unele urmărind însă o reabi-litare a imaginii Germaniei în opinia românească. Chiar dacă Germania e aliată acum cu Austro-Ungaria, scrie el, „eu am să trăiesc după aceasta, şi mai târziu, alături de această puternică naţiune, căreia îi datoresc recunoştinţă în trecut şi în care, cu toate împrejurările deplorabile de astăzi, pot însă, totuşi, să mai întrevăd un punct de sprijin reciproc şi în viitor“.372 În alt articol, socoteşte că numai oprimarea românilor din Ungaria a creat starea de tensiune cu Puterile Centrale. „Ridice mâna lor ocrotitoare,

sau îngăduitoare, Austria or Germania deasupra opresiunii maghiare – și vor vedea atunci cum nici propagandele dușmanilor lor, nici nimbul sfintei Rusii nu vor mai fi în stare să exercite nici cea mai mică urmă de înrâurire asupra spiritului public românesc.“373

Decizia este în sfârșit luată în august 1916, iar Gorun schimbă titlul revistei sale (ultimul număr, de altfel) în *Războiul nostru, războiul popoarelor*. Acum nu mai ezită: Germania și Austro-Ungaria sunt marile vinovate, iar românii poartă „războiul sfânt pentru întregirea neamului“.374 Rămâne totuși la București sub ocupație și colaborează activ la *Lumina* lui Stere (din octombrie 1917 până în aprilie 1918) cu articole în genere anodine, dar și cu câteva texte care dovedesc accentuarea orientării progermane. Englezii vor ca statele mici să dispară, comentează el, Rusia, la fel. Germania însă, iată, reconstituie statul polonez, dovedind că e departe de ea gândul dispariției statelor mici.375 Deplânge faptul că România a acționat „în contra sfaturilor și prevederilor judecății celei drepte“; ce bine ar fi fost „dacă am fi mers cu logica evenimentelor în loc să mergem împotriva ei“ (câteva luni mai târziu, Gorun avea să afle că România mersese totuși „cu logica evenimentelor“, e drept o logică nu ușor de descifrat!). Eliberarea Basarabiei o vede ca fiind datorată Puterilor Centrale, „determinată de lovitura nimicitoare“ dată de acestea „autoritarismului rusesc“.376 În ultimele luni ale războiului scrie la *Renașterea*, ziar reprezentându-i pe ultimii fideli ai lui P.P. Carp.

Dimitrie Gusti
(1880–1955)

Cel mai renumit dintre sociologii români, studiază în Germania între 1899 și 1904, la început la Berlin, apoi la Leipzig, unde își ia doctoratul în filozofie; revine pentru un doctorat în drept susținut la Berlin în 1909. Este numit în 1910 profesor agregat de sociologie, etică și istoria filozofiei la Universitatea din Iași; profesor titular, din 1915.

Cunoscându-i, se vede, punctul de vedere, Ioan Bianu îi trimite în august 1914 trei exemplare din broșura pe care o tipărise sub pseudonimul Ion Frunză. Reacție entuziastă a lui Gusti:

„Cele mai vii felicitări d-lui Ion Frunză. De-am avea mulți ca el în timpurile acestea!

După mine această broșură trebuiește răspândită în milioane de exemplare, pentru ca fiecare român să o cetească și să se folosească de adâncile ei învățăminte, expuse într-o formă atât de sugestivă și literară!

Concluzia broșurii este tot atât de evidentă, ca și axiomele matematice. Nu înțeleg cum «opinia publică» este așa lipsită de cel mai elementar bun-simț politic, încât se înflăcărează pentru idealul panslavist – oricât ar apărea el la noi sub forma fermecătoare a «generoasei și eternei» Franțe! Un ministru care a fost prin nordul Moldovei, zilele acestea, a declarat-o că *pozitiv* noi vom merge cu rușii și că până cel mult la 10 septembrie vom mobiliza în consecință!! Sărmană Românie! – care nu vrea să învețe nimic din experiența de la 1878!“377

Prudent, Gusti preferă totuși să nu se angajeze public. „Aveam intenția să fac un articol mai lung pentru *Vossische Zeitung*, referindu-mă la admirabila scriere a lui Frunză, firește însă că dacă mobilizăm contra Austriei, un astfel de articol ar fi deplasat.“ Preocuparea majoră a lui Gusti este să facă „saltul“ de la Universitatea din Iași la Universitatea din București (ceea ce va reuși în 1920); cultivarea lui Bianu ține probabil nu numai de consonanța părerilor, ci și de o strategie universitară, la fel felicitările trimise lui Iorga, an

de an, de ziua onomastică, ca și, în genere, neangajarea publică, într-o tabără sau alta. Opțiunea lui intimă este însă incontestabil spre Germania și nu spre Rusia.

Tot după relatările lui Gusti, concentrat pe malul Prutului, se pare că și rușii aveau în vedere un posibil atac românesc: „De vreo zece zile sunt la țară, pe malul Prutului, ieri am vizitat peste Prut pe căpitanul rus al cărui pichet corespunde pichetului Stroici de la noi. A fost interesant. După ordinele primite, toate mobilele au fost trimese peste Nistru, iar hainele și restul lucrurilor stau împachetate în lăzi, gata de a le expedia îndată ce primul soldat român ar trece Prutul!“378

În 1915, Gusti publică o carte despre *Sociologia războiului*. Într-un paragraf al lucrării, vorbește despre războaiele „naționale“, pe care le consideră îndreptățite. „Astăzi existența unui stat nu se poate apăra și o națiune nu se poate întregi decât prin război. Iar războiul care purcede pentru a realiza aceste scopuri este cel mai drept de pe lume!“379 Însă autorul nu spune o vorbă despre cum se aplică acest principiu în cazul războiului în „plină desfășurare“; nu spune o vorbă despre cum ar arăta pentru români „cel mai drept război de pe lume“: pentru „întregirea“ cu Transilvania sau cu Basarabia? (Singura referire la români e într-o notă, unde e citat istoricul francez Charles Seignobos, cu următoarea frază: „timpul lucrează chiar pentru frații români rămași sub dominația capricioasă și răuvoitoare a birocraților ruși, a magnaților maghiari și a polițiștilor austrieci“.380) S-ar putea trage o concluzie din dedicația volumului: „Memoriei profund venerate a celui dintâi Mare rege Carol I sub a cărui domnie s-a făurit România de astăzi în timp de război și de pace“. Carol I devenise un simbol al politicii „tradiționale“ de alianță cu Puterile Centrale de care acum România se îndepărta; e greu de crezut că un „antantist“ i-ar fi închinat cartea defunctului rege.

În februarie 1915 s-a numărat printre profesorii care au aprobat măsurile luate de rectorul C. Stere împotriva studenților refractari (cazul Virgil Arion).381

Gusti reușește să fie discret și după intrarea României în război. Numele nu i se întâlnește în publicistică. E detașat pe lângă serviciul de presă al Ministerului de Război și la cenzura militară; se ocupă totodată cu sârg de Biblioteca Universității din Iași, din a cărei Comisie face parte. În 1918 e prins de febra reformelor, caracteristică perioadei guvernării Marghiloman. Înființează – în martie 1918 –, secondat de Vasile Pârvan, Virgil Madgearu, Traian Bratu, Asociația pentru Studiul și Reforma Socială, menită să identifice soluții pentru restructurarea societății românești.

„Am crescut în admirația unei Germanii fertile în genii și în talente din cele mai variate“ – avea să mărturisească Gusti mulți ani mai târziu. „Am asistat mai întâi la cea mai înaltă ascensiune a unui popor, din punctele de vedere caracteristice ale unei superioare culturi și civilizații: ca literatură, filozofie, muzică, arte plastice, știință, economie… Să fi fost un simplu miraj? Căci a venit războiul din 1914 care mi-a dat deodată o viziune nouă, destul de teribilă, a altei Germanii.“382 Dar sunt rânduri scrise după al Doilea Război Mondial, și nu în timpul celui dintâi!

A. de Herz
(1887–1936)

Marele succes al comediei *Păianjenul*, jucată în 1913, l-a propulsat în primul plan al actualității culturale pe acest tânăr autor dramatic, descendent, prin tată, dintr-o familie austriacă înnobilată (dar perfect asimilat culturii românești). În perioada neutralității nu se

manifestă ca „germanofil“. Dimpotrivă, este autorul montajului dramatic *Cântarea României*, reprezentat la Arenele Romane în iulie 1915, cu tragedianul francez de origine română de Max în rolul „geniului latinității“ (care recită *Latinitatea strigă din tranșee*, poezia lui Goga, și *Cântecul latinității* de Victor Eftimiu); personajele simbolice care-și așteaptă eliberarea sunt Ardealul, Banatul și Bucovina (fără Basarabia!).383 Pe de altă parte, colaborarea la *Steagul*, în principal cu „Cronica dramatică“, sugerează totuși și unele contacte „germanofile“.

Sub ocupația germană însă, A. de Herz apare ca principalul exponent al „colaboraționismului cultural“. De la 27 septembrie 1917 la 11 noiembrie 1918, editează *Scena*, „ziar zilnic de teatru, muzică, literatură, sport“; o gazetă strict culturală cu apariție cotidiană este o performanță în sine, chiar în vremuri normale! Ponderea mare a teatrului în paginile ei corespundea înclinării directorului, dar și condițiilor speciale din vremea ocupației: teatrul românesc, destul de activ de-a lungul celor doi ani, rămăsese pentru numeroși bucureșteni, date fiind toate opreliștile de ordin social și cultural, principala formă de sociabilitate și de afirmare a unei identități. Herz reușește să atragă o bună parte dintre scriitorii rămași în Capitală, deși unii dintre cei mai importanți (Arghezi, Slavici) nu colaborează. În primele trei săptămâni, scrie numeroase articole, în genere despre teatru, Liviu Rebreanu (pe numele căruia fusese dată aprobarea pentru editarea gazetei), după care se retrage. Aici își publică și Coșbuc cea din urmă poezie. Numere speciale, bogate și interesante, sunt dedicate lui Coșbuc și lui Delavrancea, dispăruți la interval de câteva zile. Herz înțelege să cul-tive bunele relații cu ocupantul. *Baronul de Gebsattel*, șeful cenzurii germane, are parte, chiar sub acest titlu, de un elogiu cam lingușitor, transmițându-i-se „recunoștința artiștilor români“.384 Când își încheie misiunea, admiratorii se întrunesc la serbarea de adio pentru a-l asigura „de dragostea și veneraţiunea tuturor“. I s-ar fi datorat dezvoltarea pe care a luat-o teatrul românesc în timpul ocupației.385 În schimb, Herz lansează atacuri dure la adresa confraților refugiați în Moldova și grupați în jurul ziarului *România* (însă nici aceștia nu erau mai tandri cu cei din București). Corneliu Moldovanu și George Ranetti sunt printre țintele privilegiate. „*Eroii“!* îi apostrofează el, punând cuvântul între ghilimele, cu precizarea că „Eroi suntem noi, care-am rămas la București“; pe cei de la *România* ar trebui „să-i adune în Piața Unirii, la picioarele lui Cuza, să fie bătuți cu nuiele până la sânge, ca să li se descongestioneze creierul îmbibat de alcool, de fumuri și de prostie“ (beneficiarii numiți ai acestui tratament sunt Ranetti, Moldovanu, Locusteanu și Beldiceanu).386 Nici morții nu sunt iertați. Lui George Diamandy, care tocmai dispăruse, i se impută marea dragoste pentru Franța, în contrast cu „puțina dragoste dovedită față de neamul său“, ca și directoratul lui la teatru, „de tristă memorie“; „de un egoism feroce“, „avea numai dușmani“.387 Reușit necrolog! Delavrancea a fost unul dintre cei care „au împins țara în război și, ca o crudă ironie a soartei, moare astăzi când războiul se sfârșește altfel de cum visa, având ca singură mângâiere o strălucită reprezentație a *Apusului de Soare* în Basarabia românească, de care nu lăsa să se pomenească pe vremea când vroia să îndrepte conștiința națională într-o direcție opusă intereselor noastre de-acuma“.388 Intransigentă, gazeta nu-i acceptă nici lui Sadoveanu revenirea la matcă; fusese doar directorul *României*, și în această calitate ar fi putut cel puțin „să înfrâneze destrăbălarea stilistică“.389

Când cei amenințați cu biciuirea la statuia lui Cuza au câștigat partida, Herz trebuie să fi trecut printr-un moment nu tocmai plăcut. Lăsând la o parte excesele de limbaj, explicabile în context, rămâne faptul că a fost un foarte priceput director de gazetă culturală și un animator al vieții culturale în condiții dificile.

G. Ibrăileanu
(1871–1936)

Cofondator al *Vieții românești* (1906), alături de Constantin Stere, Ibrăileanu este teoreticianul și criticul literar al mișcării și una dintre cele mai de seamă voci critice din cultura românească în primele decenii ale secolului al XX-lea. Profesor suplinitor (1908) și definitiv (1912) de istoria literaturii române moderne la Universitatea din Iași.

Partea politică a *Vieții românești* revenindu-i lui Stere, Ibrăileanu se pronunța mai rar în aceste chestiuni, însă opiniile lor sunt similare. Recenzând în 1916 volumul de poezii *Cântece fără țară* al lui Octavian Goga, pledoarie înflăcărată pentru intervenția în Ardeal, criticul remarcă judicios scăderile literare ale culegerii și în genere panta coborâtoare a creației poetului, dar se oprește, provocat de autor, și asupra opțiunii lui naționale. De ce Ardealul, și nu și Basarabia? „Gânditu-s-a d. Goga că, dacă ne-am fi aliat cu Rusia, am fi luptat, poate adesea corp la corp, cu feciorii din Ardeal? […] Basarabenii ar fi luptat alături cu noi, da, dar *nu* pentru dezrobirea lor. Şi noi, și ei am fi luptat pentru dezrobirea ardelenilor, dar ciopârțindu-i prealabil în luptă, pe ei, care ar fi luptat împotriva propriei lor dezrobiri.“ Cât despre *Latinitatea strigă din tranșee* – titlul uneia dintre poezii – „nu pot să nu știu că nu ne cheamă numai latinii, că ne cheamă tot atât de ispititor și nelatinii, că nu suntem chemați pentru că suntem latini, că în chemarea lor nu «strigă» simpatia pentru noi, ci interesul lor egoist, «sacrul» lor «egoism»“.390

După înfrângerea României și instalarea guvernului Marghiloman, Ibrăileanu editează la Iași ziarul *Momentul* (din 4 aprilie până în 18 mai 1918). Tonul publicației este categoric: liberalii sunt vinovați, cu războiul lor; victoria Antantei însemna o Rusie prea puternică, și nici măcar nu e sigur că am fi câștigat Ardealul: românii veneau ultimii la împărțire, și cine garantează că Austro-Ungaria ar fi fost distrusă? Iorga e principala țintă a criticului ieșean, care-l acuză că „n-a scris un rând de simpatie pentru basarabeni“ și „nu s-a simțit dator să arti-culeze un singur cuvânt împotriva acelora care spuneau că Basarabia nu mai este românească“.391 Nici măcar, ca preț al alianței cu Rusia, nu s-a gândit că s-ar putea cere o cât de mică îmbunătățire pentru românii de peste Prut.

Dimitrie Karnabatt
(1877–1949)

Cu numele său bizar, vizibil neromânesc, și cu ceva sânge bulgăresc, Karnabatt a putut lăsa impresia că tocmai „neromânitatea“ lui l-ar fi împins spre o opțiune „nepatriotică“. Nici vorbă: a fost cât se poate de român; harnic cititor de literatură română și franceză, ostil slavilor, admirator al lui Carol I și membru fidel al boemei literare. Scrie poezie, de nivel modest, dar în primul rând e gazetar, colaborator la numeroase publicații și autor de nenumărate articole. În timpul războiului, numele său este legat de două ziare germanofile prin excelență: *Seara*, în perioada neutralității, și *Gazeta Bucureștilor*, sub ocupație. Şi-a expus punctele de vedere și într-o broșură: *Rusia în fața cugetării românești*, apărută în 1915. Aici denunță „oroarea și sălbăticia Rusiei“, uitată de unii din pricina strălucirii Franței; de asemenea, într-un plan mai larg, „primejdia slavismului“, care constituie „antiteza și marea primejdie a latinității“. Din fericire, aprecia el în acel an, „Rusia este definitiv înfrântă de către Germania“.392 În *Seara*, Karnabatt urmărește mersul războiului, începând prin a constata vinovăția Serbiei393 (ca și Arghezi, în același

cotidian); mai întâi, se pronunță în favoarea neutralității, pentru a preconiza apoi o intervenție împotriva Rusiei, pentru „reîncorporarea Basarabiei“.394 După intrarea Bulgariei în război, logica lui se prezintă în felul următor: Austro-Ungaria se va fortifica; Bulgaria își va dubla teritoriul, vom avea o Bulgarie mare; în aceste condiții, România nu se mai poate mulțumi doar cu Basarabia; va trebui să soli-citäm, printr-o acțiune comună cu Puterile Centrale, o extindere spre Nipru.395 Cu puțin înainte de intrarea României în război, anunța „falimentul Quadruplei“ și victoria finală a Germaniei, deplângând Franța, care se epuizează „luptând pentru triumful intereselor comerciale ale Angliei“.396 Face și o călătorie în Germania, relatată de-a lungul mai multor numere din iunie 1916, prilej pentru a constata spiritul civic și impecabila organizare germană, considerate a fi garanții ale victoriei.397

În *Gazeta Bucureștilor*, numele îi apare la fel de frecvent. Karnabatt denunță alianța cu Rusia și, în plină ocupație germană, îi deplânge pe frații din Moldova „căzuți în robia muscălească“.398 „Marele vinovat“ e Brătianu, considerat un incapabil cu apucături dictatoriale și pus la zid într-o suită de articole; ar merita pedeapsa capitală, din păcate, având o singură viață, nu poate muri decât o dată.399 Alegerea făcută a fost o nebunie, pe fondul unei neînchipuite corupții. E de sperat că, în urma dezastrului, România se va schimba din temelii. „Din prăbușirea unei false și orientale concepții de stat, din extirparea politicianismului care s-a refugiat în Rusia, unde se simte în adevăratul element, din cea mai cumplită experiență pe care a făcut-o vreodată vreun popor, dacă nu va ieși o România mare, va ieși o România nouă, sub auspiciile unui nou soare.“400

Merită citată, ca o curiozitate a unor vremuri orbite de patimă, caracterizarea făcută Angliei, care depășește până și propaganda de război germană pe această temă: „În patria îmbâcsită de brumă și ceață, umedă ca un câine plouat, tristă ca un spectru pe care nu-l mai reprimește mormântul din care a evadat, englezul care lâncezește de plictiseală și moare de urât, se consolează cu băuturi puternice, cu senzațiile cele mai complicate și rare, cu actele care inversează natura, cu erotismul perfid și sadic.“ În această stare de spirit, căutând „o crimă imensă, un asasinat în stil grandios“, englezul „a incendiat întregul univers“.401

În schimb, iată cum îi vede Karnabatt pe germanii care au ocupat Capitala, în ciuda etichetei de „barbari“ care li se pusese: „liniștiți, de o mândrie plină de simplitate, energici în îndeplinirea datoriilor, bonomi în expansiunile lor naive, fără ură, fără răzbunare“402; una peste alta, ocupantul ideal!

Nicolae Leon
(1862–1931)

Frate, după mamă, cu Grigore Antipa, și cu câțiva ani mai mare decât el, Nicolae Leon îl premerge la Universitatea din Jena, unde studiază el însuși științele naturii și își ia doctora-tul cu Haeckel în 1887. Din 1899, este profesor la catedra de zoologie medicală (parazitologie) a Facultății de Medicină din Iași. Om de știință respectat, a fost totodată o personalitate ori-ginală și simpatizată a vieții ieșene.

De formație germană și admirator al Germaniei, ca și fratele său, Nicolae Leon, fără a se pronunța public în vremea războiului, lasă să se întrevadă o orientare care în orice caz nu este antantofilă. Nu semnează apelul pentru Franța, iar în criza declanșată la Universitatea din Iași este de partea lui Stere; candidează pe lista acestuia la alegerile de

rector din martie 1916, obținând 23 de voturi, față de 26 ale lui Stere și 30 ale lui Philippide (victorios fiind proclamat de minister cel dintâi de pe lista adversă: Matei Cantacuzino, cu 29 voturi). Doi ani mai târziu, în urma retragerii lui Matei Cantacuzino, devenit pentru scurt timp ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice în guvernul Averescu, este ales rector la 25 februarie 1918 (cu 24 de voturi, din 40 de votanți, față de 62 înscriși403; e de presupus că au lipsit antantofilii, unii fiind de altfel plecați din țară). Are o foarte bună colaborare cu guvernul Marghiloman. Obține de la primul-ministru atât fonduri, cât și evacuarea Universității de instituțiile guvernamentale, care îi ocupaseră localul în anii 1916–1918, paralizându-i activitatea. Cu Marghiloman, „mă întâlneam regulat la concertele muzicale care aveau loc la Meissner“.404 Constantin Meissner, șeful conservatorilor ieșeni, a fost un prieten apropiat și un susținător al fraților Leon-Antipa. La Meissner intervine exprimându-și dorința pentru a candida pe listele conservatorilor lui Marghiloman pentru un loc la Cameră.405 Solicitarea nu are însă urmări. La scurt timp după căderea guvernului Marghiloman, Leon demisionează (în ultimele zile ale anului 1918) din postul de rector.

Alexandru Macedonski
(1854–1920)

Socotindu-se el mai întâi și considerat de un cerc relativ restrâns de admiratori drept un mare poet, minimalizat, ignorat de foarte mulți, Macedonski și-a căutat revanșa în recunoașterea europeană, care nu putea trece decât prin literatura franceză. Un volum francez de versuri, *Bronzes* (prefațat de Bogdan-Pitești), în 1897, romanul erotico-estetizant *Le Calvaire de feu*, publicat la Paris în 1906, cu ecouri binevoitoare, uneori entuziaste, dar în fond convenționale, repetate sejururi la Paris, eșecul, în final, al plasării unei piese de teatru, toate sfârșesc prin a-l conduce la o concluzie dezamăgitoare: gloria, adevărata glorie, franceză, europeană, s-a dovedit de neatins. În 1914, Macedonski este dezgustat de Franța, pe care o consideră în plin declin și dominată de puterea banului.406

La începutul războiului încă mai face câte un gest „filofrancez“; participă astfel în septembrie 1914 la un festival organizat pentru Crucea Roșie franceză, unde „citește versuri frumoase închinate Franței“.407 Îndepărtarea, cel puțin de Franța oficială, e însă pe cale de a se consuma. În *Cuvântul meu*, revistă efemeră pe care o scoate în toamna anului 1915, își exprimă foarte net noul punct de vedere: „Urmez să iubesc pe Franța pentru latinitatea de care – orice s-ar zice – e pătrunsă; pentru frumusețea încă neîntrecută a limbii lui Racine și a lui Flaubert, pentru marea lumină pe care a răspândit-o peste lume; – și urmez s-o urăsc pentru ticăloșia în care s-a scufundat, pentru războiul al cărui autor moral e, aceeași ticăloșie a regimului negustoresc și advocățesc al nenorocitei Franțe de azi.“408 Vinovată, așadar, de război, Franța plătea scump nereprezentarea unei piese de teatru!

Cu germanii, Macedonski își propune să se afle în cele mai bune relații posibil. Cu câteva zile înainte de intrarea lor în București, doamna Macedonski îl vizitează pe arhiepiscopul Netzhammer pentru a-i cere protecție. Două săptămâni mai târziu – germanii erau deja în Capitală – însuși Macedonski îl caută pe arhiepiscop, „recomandându-se pe el și familia sa“.409

Sub ocupație, nu e deranjat în vreun fel, dar îndură o sărăcie cumplită. Reușește în cele din urmă să editeze o nouă serie a mai vechii lui reviste, *Literatorul*, începând din 29 iunie

1918. Aici îi apare – la 14 iulie – un articol excesiv (dar totul era excesiv la Macedonski!), „Feld-Mareșalul de Mackensen“. Mackensen se arătase neplăcut surprins de primirea entuziastă de care avusese parte la intrarea în București; ce ar fi zis de elogiul încă și mai entuziast al poetului?

„Pacea e în sfârșit ratificată – scrie Macedonski – și mișcările mele sufletești îmi spun că datoria patriotică cea mai înaltă e astăzi, pentru toți românii, *lealitatea față cu dușmanii noștri de ieri.* […] Mă socotesc a fi interpretul unei însemnate părți a locuitorilor capitalei, aducând E.S. Feld-mareșal de Mackensen prinosul unei recunoștințe respectuoase și sincere.“ De ce recunoștință? Fiindcă, sub comanda lui, armata germană „s-a arătat, față cu populațiunea, prietenoasă și îngăduitoare“. „Cu ochii minții și cu ai simțirii veșnic deschiși, prea înaltul mareșal, care este una din cele mai strălucite glorii ale armatei germane, a făcut onoare deplină Augustului Său Împărat și națiunii sale, nelăsând să se ivească cel mai mic conflict fără ca el să-l rezolve cu un spirit de dreptate ce putea să amintească oricui pe faimosul «sunt judecători la Berlin», din renumita fabulă.“ A dat astfel „o idee înaltă despre administrațiunea germană, despre seriozitatea, nepărtinirea și corectitudinea ei“. Înduioșătoare se arată și umanitatea soldaților germani, cărora li se dăduse „o astfel de îndrumare sufletească încât nu odată ei au ajutat în cele două ierni cumplite prin care capitala a trecut numeroase familii de români atinse de lipsă și cărora le ducea în chipul cel mai neinteresat pâinea cea de toate zilele“. Este meritul lui Mackensen, dar mai întâi de toate este meritul suprem al Împăratului „care a știut să-și aleagă oamenii, pe când, în tabăra «Înțelegerii», lucrurile s-au petrecut cu totul altfel“. Așa încât, salutându-l pe mareșal, poetul îl salută, în fond, „pe însuși Augustul Împărat“.410

La 20 iulie, Macedonski își adaugă numele (care nu figura în textul original al telegramei fiindcă probabil nimeni nu se gândise la el) printre semnatarii apelului lansat lui P.P. Carp de ziua sa onomastică; îl numește „nemuritorul fiu al Moldovei și veteranul caracterului, cinstei și românismului“.411

Când săptămânalul editat de germani la București, *Rumänien in Wort und Bild*, își deschide paginile și unor colaboratori români, la 15 septembrie 1918, Macedonski se află printre aceștia, alături de Slavici și Gala Galaction. Chiar în ultimul moment, când Germaniei nu-i mai mergea deloc bine. El scrie despre „renașterea politică a României“ – *Die politische Wiedergeburt Rumäniens* –, pe care o vede posibilă numai prin manifestarea spiritului național, prin care și catastrofa ar fi putut fi evitată (aluzie la înstrăinarea „francofilă“ a elitelor românești).

Trei luni mai târziu, *Literatorul* anunță, pe prima lui pagină, *Ziua cea mare*, înfăptuirea unității românești „de la Tisa pân’ la Nistru“. Dispăruți, marii germani, Mackensen și însuși Împăratul, dispărut însuși nemuritorul Carp. În locul lor, Macedonski îi salută, nici măcar doar pe Ionel Brătianu, ci întreaga familie, pe „fiii marelui Brătianu pe de o parte, și pe Take Ionescu pe de alta“.412

Simion Mehedinți
(1868–1962)

Simion Mehedinți este întemeietorul geografiei ca disciplină universitară în România. Studii la Facultatea de Filozofie și Litere din București, completate la Paris, Berlin și Leipzig; doctorat la Leipzig în 1899. Profesor agregat (1901) și defi-nitiv (1904) la Catedra de geografie a Universității din București. Membru al Academiei Române (1915).

Junimist, apropiat al lui Maiorescu, a condus revista *Convorbiri literare* din 1907 până în 1920.

După izbucnirea războiului, deși semnează, ca și alți „rătăciți“ pe listă, memoriul universitarilor (dar nu va mai semna și apelurile ulterioare), Mehedinți adoptă o poziție „echidistantă“ atât față de puterile aflate în conflict, cât și față de direcția revendicărilor românești. „Echidistanța“ aceasta prezintă totuși o înclinare pentru Germania, care se va accentua cu timpul. Asupra Austro-Ungariei, scrie el în septembrie 1914, se poate arunca „tot disprețul istoric ce i se cuvine“. Dar nu și asupra Germaniei, care este cu totul altceva: „e marele și cinstitul popor german, purtătorul uneia dintre cele mai frumoase culturi omenești din timpurile moderne“. Până și marile transformări revoluționare ale secolului din urmă nu se datorează atât Revoluției Franceze, cât lui Frederic cel Mare, care, în plină epocă absolutistă, a afirmat că „regele e cel dintâi servitor al statului“, precum și idealismului filozofilor germani.413 „Oaspeților francezi“ care țin conferințe în România, împingând țara la război alături de Franța, le reproșează că uită situația statului român, prins între Rusia și Austro-Ungaria, ca și politica franceză din ultimele decenii, deloc favorabilă României. Pentru neutralitatea României, Franța ar putea fi însă recunoscătoare; ce s-ar fi întâmplat dacă, punând în aplicare tratatul de alianță cu Austro-Ungaria, „o armată română de peste jumătate de milion ar fi pornit împotriva rușilor“? Neangajându-se, românii au contribuit în 1914 la salvarea Franței.414

În anii neutralității, Mehedinți ține conferințe și publică numeroase articole, multe dintre ele în propria revistă săptămânală, *Dumineca poporului*; el îndeamnă la „realizarea idealului național“, însă „potrivit cu împrejurările“, împrejurări care erau însă prea complexe și schimbătoare pentru a se putea lua o decizie. Vede România ca fiind înconjurată de un „cadrilater dușman“: rușii și ungurii, bulgarii care vor Dobrogea, precum și sârbii, care au suprimat limba română.415 Nu numai Basarabia, dar și Valea Timocului devine la fel de semnificativă ca Transilvania, iar Serbia e tratată ca adversar. În aceste condiții trebuie așteptat, pentru a se merge cu învingătorul sau a se pro-fita de epuizarea ambelor tabere. Dacă războiul „îi va măcina bine pe ruși și pe unguri, noi, păstrând întregi puterile noastre vom putea izbândi mai ușor“416 (de remarcat că ungurii și rușii sunt tratați la egalitate, iar austriecii sunt rupți de unguri și niciodată învinovățiți). Cu timpul însă, în 1915, Mehedinți constată că „primejdia dinspre răsărit a crescut“; rușii sunt mulți, și riscăm să ne taie și calea la mare, în timp ce „ungurii sunt măcar mai puțini ca românii“.417 Una peste alta, deși există și o primejdie a supremației germane, „interesele noastre se apropie mai mult de interesele Europei centrale“.418

Rămas la București sub ocupație, Mehedinți se asociază grupării Maiorescu–Marghiloman, recăpătând, pare-se, încre-derea bătrânului lider junimist, zdruncinată atunci când geograful se lansase, împreună cu alți universitari, în definirea unui curent conservator-progresist, mai deschis spre problemele acute ale societății (reformele agrară și electorală); atunci, în februarie 1914, Maiorescu îl taxase drept „taler cu două fețe“.419 Când se formează guvernul Marghiloman, în martie 1918, Mehedinți devine ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice. A fost un ministru plin de idei, decis să reformeze în profunzime, probabil cel mai reformist membru al echipei conservatoare. Avea, printre altele, intenția de a perfecționa criteriile de selecție a profesorilor universitari, probă întrebarea pusă într-o circulară adresată decanilor: „Față de marile nevoi ale învățământului superior, mai putem continua cu modul de recrutare actual al corpului didactic universitar?“.420 Toate proiectele lui s-au năruit. Înfrângerea Germaniei a însemnat și căderea guvernului Marghiloman, și anularea întregii sale opere legislative, ca și sfârșitul carierei ministeriale a lui Simion Mehedinți.

Nicolae Mihăescu-Nigrim
(1871–1951)

Scriitor minor, Mihăescu-Nigrim merită reținut măcar prin faptul că a practicat, cu nonșalanță, cam toate genurile literare (poezie, proză scurtă, eseu, roman, teatru, povești pentru copii, publicistică, traduceri) și s-a exprimat, pe lângă română, și în franceză și engleză (în ce privește engleza, aproape o curiozitate în contextul cultural românesc din preajma Primului Război Mondial). Afinitățile sale culturale cu Franța și Anglia nu-l împiedică să adopte o atitudine destul de pronunțat „germanofilă“, determinată atât de ostilitatea față de Rusia, cât și de considerente de ordin geopolitic.

Mai multe articole și o conferință sunt adunate în volumul *Războiul* apărut în 1916. Autorul e convins că Rusia, „cel mai mare dușman al Europei“, va fi înfrântă și că, într-un fel sau altul, mai devreme sau mai târziu, se va realiza „întregirea desăvârșită a neamului românesc (cu întregul Ardeal, Bucovina și Basarabia) prin dezmembrarea Austriei, îngenuncherea Ungariei și prăpădirea Rusiei de Vest, dar numai cu ajutorul Germaniei și în folosul acesteia și al României.“421 Logica curiosului său scenariu e următoarea: Austro-Ungaria e condamnată să dispară; Germania va anexa teritoriile de limbă germană ale monarhiei habsburgice; românii își vor alipi Transilvania, Banatul și Bucovina, după cum, aliați cu germanii, vor dobândi și Basarabia. „Cel dintâi stat care va întinde mâna României va fi Germania“: Austriei bolnave îi va prefera cu siguranță o Românie viguroasă.422 Viitorul națiunii române este, așadar, alături de Germania. Şi asta chiar în cazul în care România va începe prin a ataca Austro-Ungaria. Soluție originală: prietenie cu Germania, război contra Austro-Ungariei! Din păcate, atunci când atacul s-a produs cu adevărat, Germania nu s-a grăbit să felicite România, așa cum sperase Mihăescu-Nigrim!

La alegerile din iunie 1918, N. Mihăescu-Nigrim a fost ales deputat la Colegiul II Buzău pe listele conservatorilor lui Marghiloman.

Ludovic Mrazec
(1867–1944)

Dintr-o familie de origine cehă, Mrazec este unul dintre cei câțiva geologi români de seamă și primul cercetător al petrolului românesc. Studii de specialitate la Geneva, unde își ia doctoratul în 1892. Din 1894, profesor de mineralogie, cristalografie și petrografie la Universitatea din București; înteme-ietor, în 1906, și director al Institutului Geologic; membru al Academiei Române din 1905.

Mrazec aproape că n-ar intra în discuția noastră, dacă n-ar fi rândurile entuziaste pe care i le scrie lui I. Bianu, la apariția broșurii acestuia, sub pseudonimul Ion Frunză: „Iubite Frunză, Antipa mi-a dat *Pentru lămurirea situației*. Am citit-o și nu doresc decât s-o citească toți românii și mai ales cei de la țară. Unde pot să găsesc broșura ta? Te felicit și-ți strâng mâna prietenește, L. Mrazec.“423 Așadar, opțiune „germanofilă“ împărtășită. Altminteri, Mrazec nu-și exprimă public vreun punct de vedere. De remarcat că n-a semnat nici unul dintre apelurile universitarilor pentru intrarea în acțiune sau de solidaritate cu Franța. Într-un memoriu prezentat autorităților române în 1915 sub titlul *Problema petrolului în România față de problema mondială din 1915*, pe un ton de altfel neutru, se referă la dominația anglo-saxonă asupra petrolului mondial și la eforturile Germaniei de a sparge „jugul greu apăsător economicește și politicește“ rezultat din

această „încercuire“.424

După intrarea României în război și retragerea armatei române, Mrazec trece și el în Moldova, unde îl întâlnim în primele luni ale anului 1917 ca expert în problemele legate de exploatarea petrolului, pe lângă autoritățile românești și în colaborare cu reprezentanții ruși.425 Pleacă, în octombrie 1917, spre Statele Unite, în calitate de membru al unei misiuni române, unde, după mărturia lui Vasile Stoica, aflat în America pentru propaganda românească, a adus o contribuție prețioasă cauzei naționale, dată fiind și reputația de care se bucura în cercurile științifice. În aprilie 1918 trece oceanul la Paris; aici, tot după Stoica, ar fi stabilit o legătură cu românii transilvăneni din Franța.426 Este însă curios că în săptămânalul *La Roumanie*, consacrat revendicărilor românești, unde apar numeroase articole scrise de intelectuali români și sunt înregistrate o mulțime de acțiuni, de apeluri și de semnături, numele lui Mrazec nu figurează în nici un fel.

Iacob Negruzzi
(1842–1932)

Cofondator al Junimii și redactor al *Convorbirilor literare* (cu care aproape se identifică), de la înființarea revistei în 1867 până în 1895. Studii de drept la Berlin, profesor la Facultățile de Drept din Iași și București. Deputat conservator-junimist. Membru al Academiei Române din 1881 și mulți ani, inclusiv în vremea războiului, secretar general al acestei instituții.

Formația germană și spiritul junimist se asociază la Iacob Negruzzi, ca și la P.P. Carp, cu originea moldovenească, exprimată printr-un „moldovenism“ care-i face să considere războiul un bun prilej pentru reîntregirea Moldovei prin recuperarea Basarabiei. „Jacques Negruzzi la mine cu părerea că ar trebui să ocupăm Basarabia“, nota Maiorescu, spre sfârșitul anului 1915.427 Aflat la moșia sa, pe malul românesc al Prutului, Negruzzi privea nostalgic dincolo de râu: „Neputând face altceva, mă uit de pe malul Prutului care curge la câteva minute de casa noastră dincolo la celălalt mal unde au fost odinioară tot țara noastră, ba încă și moșiile mele părintești.“428

Când România intră în război, în mod firesc Negruzzi nu mai contrazice politica țării. „Acum – îi scrie el lui Bianu – când teza pe care n-o împărtășeam noi a fost adoptată, nu mai e nimic de făcut și trebuie să dorim izbânda.“429

Înfrângerea îl umple de revoltă împotriva celor responsabili: „Este aproape de necrezut în ce stare mizerabilă pot să aducă o țară prosperă vanitatea a două, trei persoane, nepriceperea unui număr de politicieni și lăcomia de bani ce a stăpânit pe mulți conducători în timp ce întreaga țară se zbătea în sufe-rință și jale. Noi care am trăit aceste 19 luni în sat, am putut constata *de visu* cum se repercutează în cea mai umilă colibă greșeala făcută de un om în conducerea unei țări.“430

Instaurarea guvernului Marghiloman îi stârnește pofta de politică. I se adresează lui Mihai Seulescu, ministrul de Finanțe, amintindu-i că Marghiloman îi promisese să-l numească comi-sar al guvernului pe lângă Banca Națională, funcție pe care, mărturisește, și-o dorește. Își exprimă speranța că i se va oferi și un mandat în corpurile legiuitoare. Avea 76 de ani și era și secretar general al Academiei.431 Din păcate pentru el, altcineva a fost preferat pentru relația cu Banca Națională. Mandatul parlamentar l-a obținut însă cu ușurință, ca senator la Colegiul I Iași, la alegerile de la începutul lunii iunie 1918, când conservatorii din jurul lui Marghiloman au ocupat aproape toate fotoliile.

Ultima manifestare „germanofilă“ a lui Iacob Negruzzi se petrece în octombrie 1918, când susține insistent – atrăgându-l și pe Duiliu Zamfirescu – alegerea lui Stere la Academie. Vedea în el omul care a contribuit decisiv la împlinirea idealului care fusese și al lui: unirea Basarabiei cu România.

Alexis Nour
(1877–1939)

Jurnalist basarabean, editor al săptămânalului *Viața Basarabiei*, apărut în 1907 la Chișinău, Alexis Nour trece în România în 1914, stabilindu-se la Iași. Colabora mai dinainte la *Viața românească*. Este un susținător convins al intrării României în război împotriva Rusiei. Am menționat deja articolul său *Problema româno-ruteană*, publicat în *Viața românească* (octombrie–decembrie 1914) în care argumenta extinderea României spre Est, nu doar până la Nistru, ci până la Bug. Românii și rutenii (ucrainenii) aveau să-și împartă ținuturile apusene ale imperiului rus. Câteva luni mai târziu, într-un amplu eseu, își propunea să descifreze „enigma anilor 1914–1915“.[432] Până la vară, anunța el, Germania va câștiga războiul. „Mai, iunie, iulie… și războiul, sfârșit astăzi în principiu, se va sfârși și în realitate, de fapt. […] Lovitura decisivă va avea loc la Răsărit și ceea ce va fi mai departe nu importă. […] Nici succesele în Dardanele, de altfel foarte problematice și discutabile, nici blocarea Germaniei nu vor servi cuconașilor englezi, bon-vivanților francezi și țăranilor ruși la nimica. Germanii vor mânca pâine de paie, dar vor învinge.“[433] Urmarea va fi fede-ralizarea Europei Centrale sub conducerea Germaniei. Odată cultura germană implantată pretutindeni, Austro-Ungaria „se va descompune pe națiuni dezvoltate“; atunci, dacă vor dori, Ardealul, Bucovina românească și părțile românești ale Banatului, Crișanei și Maramureșului vor putea trece la România.[434]

Potrivit acestui scenariu, era destul de clar unde se află interesul României. Nour publică frecvent la *Seara*; scria în acest ziar în iulie 1915 că România trebuie să se alieze cu Puterile Centrale, mărindu-se astfel până la Bug și contribuind la reînvierea Poloniei și Ucrainei: „apoi să veghem la dezmem- brarea firească a Austro-Ungariei“. Visa pentru România preponderență la gurile Dunării și pe Marea Neagră și chiar o parte a moștenirii coloniale anglo-belgo-franceze, fiindcă o colonie nu ar fi stricat României „pentru lecuirea relelor noastre interne, sociale și economice“.[435] „Posedând Constanța și Odesa, apoi sub egida Europei centrale asigurați bine și în măsură să tragem mari foloase din situația ce se va crea Dardanelelor, stăpâni pe gurile Dunării, exportatori de cereale, petrol, lemne etc., trebuie să obținem colonii în regiunile tropicale.“[436] Spre un statut de putere mondială! În septembrie 1915, prevedea că România va intra curând în război („altă cale nu ne-a mai rămas, și nici nu ne-a fost destinată“), iar armatele române vor înainta spre Kiev și spre Odessa și Crimeea.[437] În aprilie 1916, anunța încă odată încheierea apropiată a războiului. Mai rămânea, chestie de zile sau de săptămâni, să cadă Verdunul, și „soarele triumfului va străluci asupra unui popor muncitor, sănătos și conștient de 70 milioane“[438] (se înțelege, poporul german).

Este la Nour drama basarabeanului care le judecă pe toate, adesea într-un registru pur imaginar, pornind de la propriul ideal de emancipare națională.

În vara anului 1918, se lansează într-un nou proiect de anvergură: nu mai e vorba de descifrarea enigmelor războiului, ci de reformarea radicală a societății, un răspuns personal la obsesia reformistă a lunilor guvernării Marghiloman. Dacă nu soluțiile, Nour a

găsit cel puțin cuvântul: *Umanitatea*. Editează o revistă care apare la Iași, sub acest titlu, în doar două numere (24 iunie și 14 iulie 1918). Preconizează în paginile ei emanciparea tuturor categoriilor discriminate: muncitorul, țăranul și, în primul rând, evreul, căruia i se acordă o atenție specială (demnă de remarcat, în contextul unui antisemitism românesc destul de pronunțat, mai ales în Moldova); sunt și mai multe colaborări evreiești la revistă (Steuerman Rodion, I. Ludo, Eugen Relgis).

Un om al marilor proiecte, Alexis Nour, cam nebuloase însă și fără de măsură!

Dimitrie Onciul
(1856–1923)

Bucovinean, cu studii la universitățile din Cernăuți și din Viena, și doctor în istorie al Universității din Cernăuți, D. Onciul este din 1895 profesor de istorie a românilor la Universitatea din București. Cu el încep curentul critic și cercetarea meto-dică în istoriografia românească: a fost un reputat șef de școală. Director general al Arhivelor Statului (din 1900). Membru al Academiei Române (1905).

„Cazul“ Onciul este complicat. Documente sunt destule privitoare la luările lui de poziție, însă frământările interioare ale istoricului rămân greu de sesizat. Pare împărțit între idealul național și formația lui „central-europeană“ de factură germană. Pare de asemenea mai interesat de Bucovina decât de Transilvania. Şi, cu siguranță, înclinarea „germanofilă“ i se accentuează de-a lungul războiului, după o primă fază de ezitări.

Cert este că în primul moment se manifestă ca „intervenționist“. A lui este inițiativa de convocare a universitarilor pentru alcătuirea unui memoriu, iar textul memoriului (cu solicitarea expresă a intrării în acțiune contra Austro-Ungariei) a fost redactat de el. La fel și al doilea memoriu care a fost prezentat regelui Ferdinand în octombrie 1914 de o delegație universitară din care trebuia să facă parte și Onciul. Nu mai participă însă la această audiență și nici numele nu-i mai apare pe memoriu. A explicat mai târziu că nu a putut accepta exploatarea acestei teme de politica de partid.439 Într-adevăr, rectorul Thoma Ionescu confiscase propriu-zis mișcarea. Onciul nu participă nici la înființarea Acțiunii Naționale, aflată oarecum în prelungirea inițiativei universitare. E de presupus că pe lângă motivele de politică internă, începe să aibă dubii și cu privire la oportunitatea unei acțiuni militare. Nu semnează nici apelul de solidaritate cu Franța, nici memoriul ulterior al universita-rilor din octombrie 1915. Pur și simplu, se rupe de mișcarea la a cărei pornire contribuise.

O scrisoare adresată lui Constantin Meissner, junimist și incontestabil „germanofil“, în februarie 1915, îi rezumă îndo-ielile și ezitările, confirmând în orice caz despărțirea lui de „acționiști“: „Vești deosebite n-am a-ți spune. Părerile sunt aici împărțite; în timpurile din urmă, după declarațiunile din Duma și după înfrângerea rușilor în Bucovina, au început să scadă și numărul și entuziasmul acționiștilor. Ce are de gând guvernul, nu se știe. Probabil numai evenimentele ulterioare îl vor face să ia o hotărâre. Eu cred că fără Italia nu putem și nu trebuie să întreprindem nimic în aceste vremi de «cumpănă mare pământului nostru și nouă».“440

Cu ocazia împlinirii a 140 de ani de la răpirea Bucovinei, Onciul ține (la 26 aprilie 1915) o conferință la Ateneu, foarte drastică la adresa stăpânirii austriece. „Răpită prin fraudă și crimă“, Bucovina, după 140 de ani, și-a pierdut în mare măsură caracterul românesc (românii ajungând să fie abia o treime din populație). „Încă 140 de ani de

asemenea stăpânire, și neamul românesc va fi fost în Bucovina, el nu ar mai fi.“ „Dar așa ceva – conchide istoricul pe un ton de amenințare – nu poate fi îngăduit să se întâmple cât timp mai există o Românie cu 600 000 de baionete. […] Ştefane, Măria Ta, mai sună din corn odată!“441 De remarcat însă că aspirația recuperării Bucovinei este detașată la Onciul de problema Transilvaniei, despre care nu spune nimic. Firește, subiectul era Bucovina, totuși… De altfel, circula și varianta dobândirii acestei provincii nu printr-o intervenție militară, ci, dimpotrivă, ca preț al alianței cu Austro-Ungaria.

Cu toate referirile lui Onciul la Bucovina, cota lui era în scădere drastică printre acționiștii care nu-i iertau părăsirea cauzei. S-a ajuns, în octombrie 1915, la un atac verbal jignitor din partea lui C.I. Istrati, coleg de Universitate și de Academie (și în acel moment președinte al Academiei). Se punea sub semnul întrebării atât orientarea națională, cât și valoarea operei istoricului. Onciul se adresează lui Simion Mehedinți și Mihai Seulescu, ca martori într-un eventual duel.442 Nu se ajunge însă atât de departe, Onciul găsind în preocuparea lui Istrati pentru spiritism un motiv de a nu-l lua în serios. Omul îi lăsa „impresia unei afecțiuni cu fenomene anormale. Căci nu puteam să înțeleg altfel bizarele destăinuiri ce făcea despre convorbi-rile sale oculte cu spiritele oamenilor iluștri din Antichitate, din Evul Mediu și din timpurile moderne, cum și ale unor contemporani trecuți la viața de veci“.443

Celui denigrat îi sare în sprijin Nicolae Iorga care, sub titlul „Un om «dărâmat»: Dimitrie Onciul“, denunță invazia politicianismului în judecarea unei opere atât de solide, pe toate planurile: noutatea și rigoarea cercetării, pregătirea tineretului
universitar în spiritul metodei critice, organizarea temeinică a Arhivelor Statului.444

Conservator junimist, Onciul se îndepărtase de linia Partidului Conservator, când semnase, alături de Mehedinți și de alți universitari, apelul „conservator-progresist“ din februarie 1914, în care se sublinia „absoluta necesitate“ a unei atitudini mai deschise în chestiunea reformelor.445 Maiorescu îi strivise atunci sub disprețul lui pe „intelectualii fără caracter“.446 În 1916 se petrece o reapropiere. În primăvară, Onciul insistă pe lângă Maiorescu (dar fără succes) ca acesta să primească președinția Academiei.447 După intrarea României în război și mai ales odată cu primele înfrângeri, Onciul merge până la capăt. Din jurnalul lui Titu Maiorescu: „la 11 ore la mine Onciul, face amendă onorabilă și s-o spun lui Marghiloman și vrea să reintre în partidul nostru, în care recunoaște c-a fost singura cumințenie“.448

Sub ocupație, rămâne în București, după o înțelegere prealabilă cu ministrul I.G. Duca. Trebuia ca Arhivele, ca și Monumentele Istorice (era și membru al Comisiei monumentelor istorice, singurul rămas în Capitală) să fie supravegheate de cineva. În prima săptămână are parte de o sechestrare în toată regula în localul Arhivelor, cu gardă germană la intrare (reușește să se „elibereze“, intervenind la Carp prin Gala Galaction, care-l vizitase). A reușit să apere Arhivele atât de încercările bulgarilor de a lua și de aici ceva documente, cât și de intenția austro-ungarilor de a rechiziționa clădirea pentru instalarea unui lazaret. A avut parte și de o vizită a lui Mackensen: „Pe mareșalul Mackensen, care s-a interesat de aproape de starea și mersul serviciului, l-am primit cu tactul și rezerva cuvenită, arătându-i, după cerere, localul, depozitele și bise-rica, și dându-i explicațiile cerute“.449

Cunoașterea limbii germane l-a recomandat pe Onciul și în calitatea de „negociator“ în chestiunile școlare cu autoritățile germane; a fost numit membru în Consiliul permanent al instrucțiunii.

În situația lui, un anumit grad de „colaborationism“ era inevitabil. S-ar părea însă că Onciul chiar începuse să creadă în victoria definitivă a Germaniei. Ce-l obliga să meargă

la faimoasa conferință de la Fundația Carol I, din decembrie 1917, a lui Alexandru Beldiman, bine-cunoscut pentru opțiunea lui progermană și antidinastică? Or, se află acolo, și e bine pus în evidență, în două grupaje fotografice, într-unul alături de Marghiloman și Corteanu, în celălalt împreună cu junimistul Theodor Rosetti.450 Cine-l obliga, la comemorarea lui Mihail Kogălniceanu de la Academie (la 28 septembrie și 5 octombrie 1918), să supraevalueze impactul șederii în Germania asupra formației viitorului istoric și om politic?451 Cel mai mult i s-a reproșat *Cuvântul la deschiderea cursului de istoria românilor*, rostit la 26 aprilie 1918. E mai întâi un elogiu adus culturii germane și puterii Germaniei („Iată ce poate face un popor care vrea să trăiască și care știe să-și facă datoria față de statul său“: un model și pentru români). Încă și mai pe larg, și în contrast, e prezentată politica dușmănoasă a Rusiei asupritoare a românilor basarabeni. În sfârșit, e denunțată împingerea României în război, „fără învoirea țării prin glasul autorizat al reprezentanților ei constituționali“, urmată de „înfrângerea inevitabilă“. Încălcând alianța cu Puterile Centrale, România a devenit o victimă a Rusiei.452 Textul acesta încheie, într-o notă perfect „germanofilă“, sinuosul parcurs al lui Onciul din 1914 în 1918. Trebuia neapărat să vorbească așa? Nu e vorba de servilism, nici de simplu oportunism. Considera probabil că acesta a fost verdictul istoriei, în fața căruia istoricul nu poate decât să se încline. De acum, România trebuia să meargă alături de Germania.

Desigur, Onciul rămânea același patriot, preocupat mai înainte de orice de destinul României. A fost un moment impresionant, cu puternice rezonanțe naționale, discursul ținut de el în februarie 1918 la parastasul de la Mitropolie pentru pomenirea lui Mircea cel Bătrân, un domnitor-simbol al statului românesc, inclusiv al stăpânirii sale asupra Dobrogei, pe cale de a fi pierdută.453 Tot Onciul a lucrat la partea istorică a unui memoriu asupra Dobrogei (partea geografică fiind scrisă de Mehedinți, iar cea politică de Marghiloman), folosit la negocierile cu Puterile Centrale.

D.D. Pătrășcanu
(1872–1937)

Moldovean, dintr-o familie de mici boieri (dar cu strălucite conexiuni genealogice, mai mult sau mai puțin fictive), cu studii liceale și universitare la Iași, Pătrășcanu reușește o triplă carieră: profesor de istorie la Liceul „Matei Basarab“ din București, scriitor de succes și om politic, în mai multe rânduri de-putat liberal. Apropiat de grupul de la *Viața românească* și de Stere în particular, este de la bun început partizan al Puterilor Centrale, însă până în vremea ocupației își exprimă opiniile într-un cerc relativ restrâns.454 Mărturisește că a nutrit din totdeauna ostilitate față de Rusia și, ca profesor, și-a propus să convingă „generațiile tinere de primejdia rusească“.455 Dezastrul României îl umple de mânie împotriva „vinovaților“, insuflându-i pe de altă parte un respect fără limite față de capacitățile Germaniei (deși de țara asta nu-l lega nimic, nici nu știa limba germană).

Rămâne la București, în apropierea lui Stere, și, din momentul când acesta începe să publice *Lumina* (octombrie 1917), se exprimă frecvent în paginile ziarului, prin articole politice și cu tentă istorică, precum și prin texte literare, și ele cu subiecte din vremea ocupației, tratate satiric prin prisma convinge-rilor sale. România, explică Pătrășcanu, a fost anume creată, în urma Războiului Crimeii și a Congresului de la Paris din 1856, pentru a fi o stavilă împotriva Rusiei și a slavismului în genere; trebuia să blocheze expansiunea rusească în direcția Dunării și Carpaților, spre Constantinopol și spre Europa

Centrală. Timp de mai bine de o jumătate de veac, aceasta a fost orientarea politicii românești, complet întoarsă însă în 1916, consecința fiind „o pedeapsă fulgerătoare“.456 Singura șansă a României era să fie învinsă: numai înfrângerea o salva. Altminteri, chiar cu Transilvania, ar fi ajuns o anexă a Rusiei, care, în caz de victorie, devenea puterea dominantă în această parte a Europei.457 Pătrășcanu deploră „posibilitățile pierdute“: „România, aliată cu Puterile Centrale, ar fi schimbat desfășurarea războiului: pacea era astăzi un fapt împlinit.“458 Dacă România intra din primul moment în conflict alături de Austro-Ungaria și Germania, acțiunea ei în Basarabia ar fi împiedicat ofensiva rusă în Galiția, Bucovina și Prusia Orientală, dispensând astfel Germania de a deplasa trupe de pe frontul francez spre frontul oriental. Şi Rusia și Franța ar fi fost înfrânte grație intervenției României! (La drept vorbind, teoretic, scenariul acesta se poate susține.)

Un șir de articole îi trece în revistă pe „vinovați“ (*Vinovații* va fi și titlul sub care vor fi adunate în volum), unul câte unul membrii guvernului Brătianu, mulți incapabili, unii corupți (în frunte cu inconturnabilul Constantinescu-Porcu), rezultatul fiind intrarea României nepregătită într-un război pe care oricum nu l-ar fi putut câștiga. În ce-l privește pe Brătianu însuși, căruia nu-i contestă dezinteresarea, s-a lăsat înșelat de cultura lui strict franceză (ca și a lui Pătrășcanu, de altfel!), așadar, de necunoașterea Germaniei, și de convingerea că „unde e Anglia, acolo va fi și victoria“.459 L-au pierdut în special „orgoliul lui imens“, „ambiția lui fără margini“. „Necunoscând nici ce înseamnă Imperiul german, nici rostul monarhiei austro-ungare în Europa; ignorând planurile și interesele politice ale Bulgariei; nebă-nuind nimica din forțele ascunse care clocoteau în taină în împărăția rusească; nepricepând nici trecutul nostru, nici putința dezvoltării României în viitor; informat și sfătuit de niște personagii ridicule, care ar fi jucat un rol mai potrivit ca figuranți în vreo operetă decât în diplomație, acest om, măcar că a avut bune intenții, a trebuit să cadă. Nenorocire, că odată cu dânsul a târât și țara în prăpastie. […] Pentru noi activitatea lui politică este sfârșită. Ce rămâne după dânsul? Un morman de ruine, o țară compromisă, un neam în dezastru, sute de mii de familii aruncate în durere…“460

La alegerile convocate de guvernul Marghiloman și câștigate aproape exclusiv de conservatorii lui, trei „sterişti“, Stere însuși, I. Teodorescu și D.D. Pătrășcanu, sunt aleși ca „independenți“ la Cameră, în Colegiul II Ilfov. Continuau stânga liberală, ilustrată înainte de război prin Stere, programul lor având într-adevăr o tentă radicală, sensibil mai avansat decât programul guvernamental: vot universal, egal, direct, secret și obligatoriu, o reformă agrară consistentă prin expropriere silită etc. În Parlamentul din Iași, Pătrășcanu este foarte activ. Critică orientarea prea specific „țărănească“ a învățământului la sate potrivit proiectului de lege al lui Mehedinți, socotind că și fiii de țărani trebuie să aibă parte de aceeași instrucție ca orășenii; pune în evidență insuficiențele legii agrare, care nu acorda suficient pământ țăranilor; susține drepturile evreilor într-un duel oratoric cu A.C. Cuza etc.461 De asemenea, se arată intransigent în chestiunea dării în judecată a guvernului Brătianu: „îi cred vinovați, mai vinovați decât îi socotiți d-voastră, și prin urmare trebuiesc dați judecății“.462

Peste câteva luni, „vinovații“ erau din nou la guvern, parlamentul lui Marghiloman dizolvat, legislația lui anulată, iar cariera politică a lui Pătrășcanu încheiată pentru totdeauna. Fusese prea sigur de dreptatea lui și intolerant cu părerile altora. Istoria s-a răzbunat pe el, cum avea să se răzbune, mai neîndurător, și pe fiul său, Lucrețiu Pătrășcanu.

Vasile Pârvan

(1882–1927)

Este, alături de Nicolae Iorga, personalitatea cu cea mai înaltă cotă simbolică în istoriografia românească. Studii la Facultatea de Filozofie și Litere din București (apreciat, în egală măsură, de Onciul, Bogdan și Iorga), urmate, între 1904 și 1909, de specializare în istoria antică în Germania, la universitățile din Jena, Berlin și Breslau, la cea din urmă susținându-și doctoratul la începutul anului 1909. Carieră fulgurantă: profesor suplinitor (1909), agregat (1910) și titular (1913) la catedra de istorie antică a Universității din București; director (1910) al Muzeului Național de Antichități; membru corespondent (1911) și membru activ (1913) al Academiei Române.

Implicarea lui Pârvan în problematica națională românească a Primului Război Mondial se limitează de fapt la un singur episod: „scandaloasa“ conferință de la Ateneu din ziua de 9 noiembrie 1914. Reacția a fost cu atât mai virulentă cu cât așteptarea era a unui cu totul alt gen de discurs din partea unui istoric considerat impregnat de ideea națională, pe deasupra membru în comitetul central al Ligii pentru unitatea culturală a tutu-ror românilor, care l-a și delegat să țină pomenita conferință. Ce spune Pârvan sub titlul *Pregătirea războiului pentru unitatea națională*? Din păcate, nu avem textul propriu-zis al conferinței. În ziare apar relatări aproximative și, de presupus, deformate în sens defavorabil. După *Dimineața*, istoricul ar fi afirmat că toți care strigă „vrem război!“ „sunt criminali care vor să pericliteze existența statului“, „servind inconștient interese străine“. Se fac următoarele precizări: „Zvonul se lățise în tot orașul și nimănui nu-i venea să creadă, deși foarte mulți afirmau că d. Pârvan este de mult partizanul ideii unui stat federal austro-ungar la care să se ralieze și România.“463 De cealaltă parte, avem un *rezumat* al conferinței, pe care Pârvan l-a publicat ulterior, în broșura intitulată *Părerile unui trădător de neam*, tocmai pentru a se justifica. Sunt sigur că rezumatul lui Pârvan e mai aproape de sensul și de stilul conferinței decât sunt relatările de presă (cu unele întorsături vulgare care nu corespund ținutei sale), dar nu sunt deloc convins că, rezumând, nu a mai rotunjit unele asperități. Oricum, comentariul care urmează pornește strict de la acest rezumat.464

După ce afirmă că „interesele noastre sunt de a merge acum cu Tripla Înțelegere“ (așadar, contra Austro-Ungariei), Pârvan identifică atâtea piedici la o asemenea acțiune, încât practic o anulează. Poziția României, constată el, e precară, „întrucât realizarea completă a idealului nostru național spre Vest și Nord nu e *deplin* garantată de Tripla Înțelegere (astfel, Banatul e promis de ruși sârbilor!) și nici nu e simpatică chiar unora dintre popoarele ce par acum a fi de partea noastră“. Chiar la românii din țară, idealul național e nebulos: „unii s-ar mulțumi numai cu un fragment de Ardeal, alții cer și sudul Bucovinei și Ardealul întreg; cei mai mulți uită de Banat, Bihor etc.“ (sunt disocieri pe care le face mai curând Pârvan, introducând confuzie, acolo unde opiniile nu erau chiar atât de „nebuloase“: se dorea teritoriul până la Tisa!). Lui Pârvan nu-i ajunge această complicație și mai adaugă niște întrebări la care ar trebui neapărat răspuns: „Care Ardeal? Cum sunt condițiile de viață socială ale românilor de acolo? Ce reforme imediate trebuie să avem în vedere în viața noastră publică când vom ocupa ținuturile transcarpatine?“ Chiar își închipuia că se putea combina războiul cu reformarea instituțiilor românești? Şi mai adaugă: „La românii de dincolo completă dezorientare, iar în clasele burgheze chiar temere de «cucerirea» lor de România.“ Şi atunci? Dar mai sunt și imperativele morale: „o oțelire a sufletelor pentru suportarea unui greu și îndelungat război e absolut necesară; o solidaritate a tuturor partidelor și personalităților…“ Cam cât timp pretinde „oțelirea sufletelor“, ca să nu mai vorbim de utopica solidaritate „a tuturor“. Nici militar, România nu stă prea bine: „pentru un război lung ne trebuie încă destul de multe“. De asemenea,

diplomatic, „trebuie să demonstrăm tuturora, dar mai ales germanilor (care, spre deosebire de austrieci, ne-au făcut în trecut atâta bine, și chiar în 1913) dreptatea războiului nostru de unitate națională împotriva lor“. Interesant pasaj: în fața dreptății demonstrate a românilor, chiar atacate fiind, diviziile germane ar fi rămas cu brațele încrucișate. Mai trebuia să li se explice și rușilor una-alta (nu mai intru în detalii) și, cum Pârvan caută cu tot dinadinsul să mai găsească ceva, apare o problemă și în cazul Italiei, care – greu de urmărit firul logic –, „obținând tot ce va vrea de la Austria, va lega iară prietenie cu ea și mai ales cu Germania, împotriva Franței și Angliei, rivalele ei în Mediterana, și noi vom risca să pierdem ce am cucerit“. Să pierdem Ardealul din cauza Italiei? De fapt, e cam ceea ce avea să se întâmple în 1940. Şi mai e și „brutalul egoism al clasei conducătoare“; și aici va trebui schimbat ceva, pentru a li se oferi „celor mulți, care vor lupta și vor muri, siguranța că familiile lor nu vor rămâne pe drumuri“.

Pe lângă partea de exagerare și pe alocuri chiar de ficțiune, e și multă dreptate în considerațiile lui Pârvan asupra diverselor „insuficiențe“ românești. Doar că acestea nu se puteau rezolva de la o zi la alta. Vastul program social și moral pe care îl schița istoricul nu putea decât să amâne la calendele grecești intrarea României în război. Or, problema asta era: participarea sau nu la război, și în ce direcție. Pentru Pârvan, direcția e clară: Transilvania. Dar participarea e practic anulată! N-ar fi stârnit, poate, un asemenea scandal dacă s-ar fi prezentat pur și simplu ca adept al neutralității. Așa însă, demersul lui a părut ipocrit. Nu vreau să spun că Pârvan ar fi fost de rea-credință. Dar așa a lăsat impresia.

A fost exclus din Liga culturală și, câteva luni mai târziu, chiar agresat în stradă. Devenise un „inamic public“. Din acest moment și până la sfârșitul războiului, nu avea să se mai pronunțe în chestiunea națională. Semnase în septembrie 1914 memoriul universitarilor pentru intrarea în acțiune (contrazis două luni mai târziu prin propria-i conferință); apelurile ulterioare nu le-a mai semnat. La sfârșitul anului 1916, a luat calea refugiului, în Moldova. Nici un cuvânt însă despre războiul României. Atâți intelectuali, scriitori și universitari se exprimă în coloanele *României* sau ale *Neamului românesc*; nu și Pârvan. O tăcere deplină, izvorâtă probabil și din jignirea ce-o îndurase, dar care confirmă până la urmă neaderarea lui la decizia intrării în război. A avut parte, ce-i drept, de o tragedie personală. În august 1917, soția îi moare la naștere, ca și fetița abia născută. Se aflau la Odessa, încă din iulie, iar Pârvan va mai rămâne aici până în martie 1918. Dar nu aceasta e cauza neimplicării, dovadă că în aprilie 1918, abia întors în țară, Pârvan contribuie, alături de D. Gusti, la întemeierea, la Iași, a Asociației pentru studiul și reforma socială: un vast program reformator, care ar fi trebuit să schimbe România.[465] Angajarea cu convingere în acest proiect – ilustrativ pentru avântul „reformist“ al efemerei „ere“ Marghiloman – pune și mai clar în evidență, prin contrast, refuzul de a se implica în vreun fel în războiul României.

Ion Petrovici
(1882–1972)

După studii la Facultatea de Drept și la Facultatea de Litere și Filozofie din București, și o specializare la Leipzig și Berlin, Ion Petrovici devine conferențiar la Universitatea din Iași, în 1906, și, la aceeași universitate, profesor agregat (1912) și profesor titular (1915) la Catedra de istoria filozofiei moderne și logică.

Preocuparea lui odată cu declanșarea războiului pare să fi fost mai puțin descifrarea interesului României, cât manevrarea abilă printre evenimente pentru a nu juca cumva o carte greșită. O probă elocventă este articolul „Idealul integral“, apărut în ianuarie 1916 în *Revista Cercului de studii al Partidului Conservator* și, în versiune prescurtată, în *Iașul*, ziar conservator, ilustrând linia lui Marghiloman.466 Nu putem avea deocamdată și Basarabia, și Bucovina, și Ardealul, spune autorul. Fiecare cu preferințele lui (nimic însă despre preferințele proprii!). Preferințele sunt legitime, dar nu și obsesiile exclusiviste ale celor care vor doar Ardealul sau doar Basarabia. Până la urmă, din articol nu se înțelege nimic, și nu fiindcă Petrovici n-ar fi știut să se exprime (știa foarte bine!), ci fiindcă nu voia să spună mai mult. Dar chiar lipsa unei alegeri, care conducea în fond la soluția neutralității, ca și apariția textului în publicațiile menționate, ambele cu înclinare „germanofilă“, arată în ce parte înclina balanța. În primele săptămâni ale conflictului se manifestase o clipă în favoarea intervenției României467, puțin mai târziu nu-l regăsim printre semnatarii apelului pentru Franța. Când se produce ruptura în Partidul Conservator, se așază de partea lui Marghiloman, cerând să se facă „zid în jurul șefului nostru“.468 A luat partea rectorului C. Stere, în conflictul declanșat între acesta și studenți, în urma boicotului conferinței lui Virgil Arion.469

Odată cu intrarea României în război și cu retragerea în Moldova, intervine o limpezire. Petrovici se aliniază politicii oficiale a țării și, din ianuarie 1917, publică în *Neamul românesc*, gazeta lui Iorga. Justifică acum ofensiva românească în Ardeal (împotriva celor care acuzau România că ar fi atacat)470, scrie cu scârbă despre „bestia bulgară“ („prezența pe pământul nostru a bestiei bulgărești“)471, evocă Bucovina românească472, denunță expansionismul german („năvălind fără drept, pustiind fără milă…“)473 și întrevede un sfârșit favorabil al conflictului, prin „zdrobirea militarismului prusian“ și „dezrobirea naționalităților din Austro-Ungaria“.474 Cel puțin până în aprilie 1917, fiindcă, dincolo de această lună, nu îi mai apare semnătura în *Neamul românesc*.

Îl reîntâlnim în 1918 de partea lui Marghiloman; logic, acum aceasta era politica țării! I se oferă mai întâi direcția generală a teatrelor; numit în aprilie, demisionează însă la începutul lunii iulie: era greu să se ocupe de la Iași de Teatrul Național din București, în condițiile în care țara era încă tăiată în două, prin ocupația germană. În numele „teatrelor naționale“, rostește un remarcabil discurs funebru (discursurile de tot felul erau specialitatea lui) la înmormântarea lui Delavrancea, la 1 mai 1918; reușește să nu spună nimic despre idealul național al celui care fusese cel mai înflăcărat „antantofil“, nimic despre Ardeal, doar o aluzie la Moldova lui Ştefan cel Mare și Petru Rareș, eroii scriitorului, și la „zăbranicul care se lasă peste munți“: un discurs convenabil pentru toată lumea!475 Pe listele conservatorilor lui Marghiloman, este ales deputat, la începutul lunii iunie 1918, la Colegiul III Tecuci. În Cameră, mustră și ironizează guvernul Brătianu pentru opțiunea lui națională, pe care o justificase totuși cu un an în urmă în *Neamul românesc*: „Am declarat război unor puteri din care două de primă mărime, punând în balanță de-o parte Germania, Austro-Ungaria, Turcia și Bulgaria, și România de alta. Admirabil echilibru…“ Contează, spune el, și cine conduce: succesul lui Maiorescu în 1913, eșecul lui Brătianu câțiva ani mai târziu…476

Ce-ar mai fi avut de spus Petrovici după doar câteva luni? Războiul, cu întorsăturile lui imprevizibile, îi dăduse, se vede, mari dureri de cap, silindu-l să-și schimbe părerile de la un moment la altul.

Alexandru Philippide

(1859–1933)

Lingvist reputat, cu studii de specialitate în Germania, la Halle, devine profesor la Facultatea de Litere a Universității din Iași, în 1893 (titular din 1897) și membru al Academiei Române în 1900. Gata oricând să intre într-o polemică pe teme lingvistice, nu ia parte la controversele de ordin politic și național. Are însă, la Iași, o solidă reputație de „germanofil“ și chiar, după un ziar al vremii, de „partizan al unei acțiuni imediate alături de Puterile Centrale“.477 Apropiat al *Vieții românești* și al lui Constantin Stere. Când își dă demisia „tactică“ din postul de rector, în februarie 1916, Stere propune ministerului să-l însărcineze cu „girarea rectoratului“ pe Al. Philippide, în acel moment decan al Facultății de Litere. Ministrul Duca îl preferă însă pe Dimitrie Alexandrescu, decanul de la Drept, pe motivul legal că acesta era cel mai vechi în funcție478, dar și pentru temeinicul motiv, nemărturisit, că în vederea îndepărtării lui Stere de la conducerea Universității, apropiatul său Philippide nu ar fi fost interimarul cel mai potrivit. Am văzut că la alegerea de rector Philippide a ieșit primul în ordinea voturilor, dar Duca l-a numit pe Matei Cantacuzino, fiind bineînțeles exclus să înlăture un „germanofil“ pentru a pune un alt „germanofil“ în locul lui. Când, în octombrie 1918, Academia Română se întrunește la Iași, deși se întrevedea deja sfârșitul defavorabil Puterilor Centrale, Philippide îi propune, pentru a fi aleși membri ai Academiei, pe Constantin Stere și Ilie Bărbulescu și, ca membru corespondent, pe G. Ibrăileanu, toți trei „germanofili“, primii doi cu deosebire.479 Nici unul dintre ei nu a fost ales.

Constantin Rădulescu-Motru
(1868–1957)

După un an de studii de filozofie și psihologie la Paris (1889–1890), tânărul Rădulescu-Motru ajunge la concluzia că trebuie să plece în Germania. Cazul lui este semnificativ pentru prestigiul crescând al științei și universităților germane, inclusiv în România, unde monopolul cultural francez începe să fie contestat. De aceea, merită citat pe larg din scrisoarea pe care i-o adresează tatălui său, din capitala Franței, la 10 iunie 1890:

„La noi în România, până acum Franța trecea de țara cea mai cultă; era considerată ca mergând în fruntea civilizațiunii și câte altele. Toți, cu puține excepțiuni, de la noi, și-au făcut educațiunea la Paris, vorbesc și citesc numai franțuzește. Ei nu știu aproape nimic din cultura germană sau engleză. Așa că nu e de mirare vorbind cu dânșii să laude numai pe francezi și să fie nepăsători pentru ceilalți. Aceasta este însă o mare amăgire. […] Deja pe când eram în Facultatea din București eram mirat că profesorii noștri cei buni citeau toți și nemțește – și de când sunt la Paris, sunt convins că inteligența germană e cu desăvârșire superioară celei franceze. Toate cursurile înalte aici nu se fac decât după cărți nemțești!! Cu toată aroganța lor, profesorii francezi sunt siliți a-și mărturisi inferioritatea! În special profesorul meu de psihologie de la Hautes Études cu toată părerea lui de rău n-a putut găsi o carte măcar scrisă în franțuzește, demnă de recomandat. Toate cele bune sunt în nemțește.

Străinii ce studiau altădată la Paris, cu miile, acum au început să scadă și să ia drumul spre Berlin. […] Îi mai reține încă medicina, unde strălucesc doi savanți: Pasteur și Charcot, dar încolo școlile franceze sunt foarte mediocre. Francezii înșiși au înțeles

aceasta, și azi luptă cu disperare să recâștige din vechiul renume. S-au făcut societăți de profesori, pentru a atrage și încuraja pe studenții străini, dar toate sunt degeaba – ruși, italieni, spanioli, norvegieni, americani și în curând fără îndoială români îi părăsesc!

Un alt simptom mai îngrozitor pentru francezi este și următorul: în Paris se publică aproape mai multe traducțiuni decât scrieri originale; […] judecați dar câtă decadență! În schimb însă fac politică și iar politică. Steaua Franței, după cât se pare, începe să apună. Desigur că popoarele ca și oamenii după un timp oarecare obosesc, și nimeni n-are dreptul să-i acuze pe francezi, ei au trăit destul. Astăzi ei sunt bătrâni; de aceea noi, studenții care venim pentru a afla de la dânșii ceva nou, nu găsim decât ruine, […] drept cultură ei ne dau amintirile gloriei lor de altădată.“480

Părăsind Parisul, Rădulescu-Motru își continuă studiile la München (1890–1891), apoi la Leipzig (1891–1893), unde își ia doctoratul cu Wilhelm Wundt. Devine profesor agregat în 1900 și în 1904 profesor definitiv la Facultatea de Filozofie și Litere a Universității din București.481

Ar fi fost poate de așteptat ca admirația sa pentru cultura germană și ideea despre declinul Franței să-l așeze în 1914 în rândul partizanilor Puterilor Centrale. Nicidecum. Rădulescu-Motru se pronunță pentru ieșirea din neutralitate împotriva Austro-Ungariei. Condamnă brutalitatea germanilor și îi consideră „mai vinovați“ decât pe adversarii lor. În *Noua revistă română*, al cărei fondator și director este, tonul lui este oarecum măsurat, iar publicația, antantofilă ca linie generală, oferă spațiu și punctelor de vedere opuse, prezentându-se ca o tribună de dezbateri. Altminteri, în articole curente și în discursul public, ridică tonul până la vehemență. La o întrunire națională de la sala Dacia, lovește în unguri, critică atitudinea lui Carol I, afirmă că „misiunea Habsburgilor s-a sfârșit“ și socotește că „nici o clipă nu mai trebuie să așteptăm“.482 Semnează, firește, toate apelurile universitare. Ce s-a întâmplat cu admirația lui pentru Germania? În *Noua revistă română* ia cel puțin apărarea profesorilor universitari germani acuzați pe nedrept de francezi că ar fi pervertit sufletul compatrioților lor; ce s-a întreprins în Germania în știință, explică el, „sunt metode necesare prin care progresul științei trebuie să treacă“.483 Însă războiul Germaniei este „Războiul barbar“, iar idealul ei „un ideal barbar“: „Li s-a spus acestor soldați că misiunea Germaniei este să extermine tot în jurul ei, fiindcă în jurul ei este numai putreziciune. Putredă este Franța, putredă este Anglia, putredă este Rusia! Nimic din ce înconjoară Germania nu merită să trăiască. Singura civilizațiune bună este aceea germană; singura națiune cinstită și muncitoare este aceea germană! Un singur înțeles are pământul: să fie odată stăpânit de germani! Deutschland, Deutschland, über Alles!“ Așa că, soldații germani, oricâte atrocități ar comite, „nu îndeplinesc decât a suta parte din ordinul care li s-a dat“.484

Ciudată schimbare la față, dar nu singura, se va vedea, din cariera filozofului. Au putut contribui la aceasta Transilvania, bineînțeles, ostilitatea față de unguri, sprijiniți acum de germani, ca și față de ceea ce numește el „imperialismul bulgar“.485 Era și opțiunea lui Take Ionescu, la al cărui Partid Conservator-Democrat aderase Rădulescu-Motru.

Când germanii ocupă Capitala, Rădulescu-Motru rămâne pe loc. A fost acuzat că și-ar fi îndemnat și colegii să rămână, pe motiv că „nemții sunt civilizați“. În ce-l privește, a negat că ar fi căutat să convingă pe cineva. „N-am putut părăsi Bucureștii, fiindcă mi s-a spus prea târziu și nu mi s-au pus mijloace la dispoziție. De altminteri eram convins că nu voi suferi nimic și că dușmanii se vor purta în mod civilizat“.486 Confirmă, așadar, că i-a crezut pe nemți „civilizați“. N-ar fi nici o supărare, dacă nu tot el i-ar fi acuzat de barbarie fără seamăn!

Are astfel cinstea să facă parte din rândul ostaticilor, arestat la 16 decembrie 1916 și

închis, alături de alții, mai întâi la Hotel Imperial, rechiziționat în acest scop. Stă un timp în aceeași cameră cu jurnalistul Vasile Th. Cancicov, și el membru al Partidului Conservator-Democrat (cu care fusese coleg de Parlament în legislatura precedentă, din 1913). Lui Cancicov nu-i vine să creadă: „Ceea ce mă miră e de a-l vedea adus aici, el adoratorul culturii și filozofiei germane.“ N-are altă explicație decât faptul că adversitatea față de unguri și bulgari s-ar fi dovedit mai tare decât admirația pentru germani.487 La sfârșitul lui februarie 1917, face parte din grupul de ostatici deportat la Săveni, în județul Ialomița (tot acolo unde în 1916 deportaseră și românii propriii ostatici!). În octombrie 1917, după o scurtă perioadă de libertate, este transferat în Bulgaria, la Trojan, unde rămâne până în decembrie, când, în sfârșit, în urma acordului intervenit între germani și autoritățile românești de la Iași, ambele părți își eliberează ostaticii.

După toate cele îndurate, părea logic să se mențină în atitudinea antigermană, manifestată deja în 1914, dacă nu chiar să și-o accentueze. Şi de data aceasta procedează invers. Convins, se vede, că germanii au câștigat partida (ceea ce însemna, în plan pragmatic, că avuseseră dreptate), trece în tabăra cealaltă. Aderă la Partidul Conservator al lui Marghiloman, și, la 19 mai/ 1 iunie 1918 este ales senator, la Colegiul I Mehedinți, pe listele acestui partid. La 1 septembrie 1918, este numit director ge-neral al teatrelor (post parcă anume făcut pentru a-i răsplăti pe intelectualii „germanofili“ sau „convertiți“ care nu-și găseau altă întrebuințare: înaintea lui fuseseră I.C. Filitti și Ion Petrovici). Nu pare a înțelege cum stau lucrurile odată cu plecarea guvernului Marghiloman și, în loc să-și dea demisia, așteaptă să i se ceară. Se grăbește să solicite o audiență la regina Maria, pe care caută să o câștige propunându-i punerea în scenă a romanului său *Ilderim*.488 Demisionează, în sfârșit, la 4/17 decembrie 1918, după ce „dl. ministru Duca mi-a trimis vorbă prin secretarul său general că prezența mea la spectacolele de seară ar indispune pe marii noștri aliați, care mă știu că sunt senator marghilomanist“.489 Chiar își închipuise că putea să rămână și sub liberali?

Așadar, filogermanul preconizează în 1914 o politică po-trivnică Germaniei, iar persecutatul de germani se alătură în 1918 politicii progermane. Să încercăm o explicație. Ne-o furnizează, măcar parțial, însuși Rădulescu-Motru, care notează în jurnalul său, la 6 octombrie 1944, într-o Românie aflată în anticamera comunismului, câteva gânduri în legătură cu strategia sa de viață. Își afirmă mai întâi „disprețul pentru politică“. Şi continuă: „Dacă am luat parte la ea, aceasta am făcut-o din prudență, ca să nu fiu călcat în picioare de fiece agent politicianist. Am considerat înscrierea într-un partid politic drept o asigurare în contra eventualelor nedreptăți de care puteam fi lovit, așa cum fac unii negustori cinstiți care plătesc pentru a fi apărați o gardă aleasă tocmai dintre aceia care puteau să-i fure. Dacă n-aș fi prea bătrân, partidul în care m-aș înscrie astăzi ar fi partidul comunist.“490 Amestec de ingenuitate și cinism! Fapt este că a trecut prin destule partide, și nu e vina lui că n-a sfârșit la comuniști!

Pe de o parte a fost perceput, și chiar a fost cu adevărat, un om de știință riguros și onest. Pe de altă parte, este și un exemplu de oportunism politic și chiar de labilitate intelectuală, găsind oricând opțiunilor contradictorii și argumente contradictorii. Fără a fi singura motivație (fiindcă întotdeauna chimia comportamentelor umane e mai complicată), opțiunea lui în 1914 se arată, în această lumină, puternic înrâurită de existența unui curent antigerman dominant, după cum opțiunea din 1918 corespunde unei inversări a curentului, efemeră, dar care lui i s-a părut decisivă.

Ion A. Rădulescu-Pogoneanu

(1870–1945)

Cu studii la Facultatea de Filozofie și Litere din București și un doctorat în filozofie la Leipzig, Rădulescu-Pogoneanu devine în 1913 profesor agregat la Catedra de estetică, etică și sociologie. Printre discipolii lui Maiorescu, este poate cel mai apropiat de persoana magistrului, apoi de memoria lui. În anii războiului, vizitele se țin lanț, ale soților Pogoneanu la Maiorescu și ale lui Maiorescu la Pogoneni.491 Așa stând lucrurile, el apare ca unul dintre cei câțiva „rătăciți“ pe lista din septembrie 1914 a universitarilor care cereau intrarea grabnică în război împotriva monarhiei habsburgice; apelurile ulterioare nu le-a mai semnat. În perioada neutralității, a publicat doar un text cu caracter politic: *Pacea viitoare – după o carte franceză*. E un comentariu pe marginea lucrării istoricului Ernest Denis, *La Guerre*, judecată a fi în mare parte utopică și nedreaptă, mai ales prin propunerile de aplicare foarte selectivă a principiului naționalităților: în defavoarea Austro-Ungariei și Germaniei, și mai tare în defavoarea Turciei, din care n-ar mai fi rămas nimic, dar deloc în defavoarea Rusiei. României i s-ar fi cuvenit Bucovina, dar nu și Transilvania, care urma să rămână la unguri (de Basarabia, bineînțeles, nici vorbă)!492

Rămas în București sub ocupație, Rădulescu-Pogoneanu a introdus în seminarul său, la reluarea cursurilor universitare (din aprilie până în iulie 1918), câteva teme a căror legătură cu disciplinele pe care le reprezenta nu părea chiar evidentă; studenții erau invitați să interpreteze mersul războiului, condițiile participării României și problemele de ansamblu ale Europei Centrale.493 În atmosfera păcii de la București, orientarea dată acestor discuții nu prea avea cum să fie antantofilă! Mai direct, i s-a reproșat faptul că la seminariile respective i-ar fi proslăvit pe germani și ar fi insultat „perfida Anglie“.494

Liviu Rebreanu
(1885–1944)

În 1914, Liviu Rebreanu, ardelean trecut în România în 1909, după un început de carieră militară în Ungaria, nu este încă marele scriitor care va deveni odată cu apariția romanului *Ion*, în 1920. Reputația lui se situează la o cotă medie, ca autor de nuvele și îndeosebi de cronici dramatice.

„Revoluția lui Horia, Cloșca și Crișan“, articol publicat în *Universul literar*, pare a-l situa, din primul moment, printre adversarii cei mai hotărâți ai Austro-Ungariei: „Patru milioane de români privesc acuma neîncetat spre Carpații care i-au despărțit de noi atâtea veacuri. Patru milioane de frați așteaptă din clipă în clipă, împreună cu noi, să dispară granițele.“ Erau mai curând trei decât patru milioane, dar nu e decât un deta-liu. Mai ciudat este că, printr-un amalgam pe care cititorul cu greu l-ar putea desluși între Ungaria medievală și Ungaria mo-dernă, ies la iveală fărădelegi cumplite: „Românii nu fac parte din națiunile recunoscute. Românii nu există, zic legile străinilor. Există unguri, sași, secui în Transilvania, dar români nu. Poporul român e declarat străin în țara lui, suferit doar pentru a munci, pentru a îmbogăți pe boieri. Românii sunt puși într-un rând cu dobitoacele. Credința românească nu e tolerată. Bisericile românești sunt necinstite, când de catolici, când de reformați. Preoții și episcopii români sunt tot iobagi, și arestați și bătuți și torturați. […] A fi român e o rușine, o batjocură și o umilință.“495 Chiar ca tablou istoric e abuziv. Întrebarea e însă dacă Rebreanu chiar crede ce scrie. Fiindcă la

scurt timp îl vedem părăsind acest tip de discurs și trecând în tabăra adversă. Devine colaborator la *Ziua*, unde doar la două săptămâni după textul menționat, publică un articol intitulat „Războiul și scriitorii“, de data aceasta nu cu numele lui, ci sub inițialele *Sf*. *Ziua* era patronată de germani. *Sf.*, alias Rebreanu, îl atacă pe scriitorul rus Kuprin, care „vine cu limbajul paznicilor închisorilor siberiene, ca să discute politică europeană, vine cu cnutul cătăcesc să combată argumente fine, civilizate“. „Kuprinii de tot felul“ sunt cei care „au provocat, prin insolența lor, războiul actual“.496

Printre hârtiile lui Slavici, s-a găsit această scrisoare adresată de Liviu Rebreanu: „Iubite maestre, iartă-mă că te deranjez din nou. Mi-ai spus zilele trecute că până în câteva zile, până mâine adică, îmi vei comunica ce-ai aranjat cu privire la intrarea mea în redacția ziarului *Ziua*. Țin foarte mult la aceasta și de aceea te plictisesc necontenit. Acuma că *Minerva* și *Seara* au trecut în posesiunea unui consorțiu german, afacerea ia chiar o întorsătură urgentă. Ar trebui să știu dacă fac ceva cu *Ziua*, sau dacă să nu intervin la *Minerva* sau *Seara*…“497

Ceea ce intrigă nu e angajamentul „germanofil“, atenuat de altfel, la *Ziua*, ca și la *Moldova* (cele două publicații de orientare „germanofilă“ la care colaborează) prin abordarea aproape exclusivă a unor teme strict literare sau teatrale, deci nepolitice, și sub marca anonimatului, sub pseudonime sau inițiale, semn de prudență, dar și de nesinceritate. Supărător rămâne contrastul dintre izbucnirea antimaghiară inițială, mai violentă chiar decât s-ar fi cuvenit, și înrolarea, evident pentru bani, nu pentru glorie, și nici din mare convingere, la ziare care ilustrau orientarea exact opusă. Continuă de altfel să scrie și la publicații antantofile. Avea vreo convingere? Rebreanu pare preocupat doar de două lucruri (pe lângă promovarea soției sale, actrița Fany Rebreanu): propria creație literară și identificarea surselor de câștig (ultima preocupare explicabilă prin starea lui financiară nu tocmai strălucită). De altfel, „incorectitudinile“ scriitorului sunt frecvente, în toate perioadele vieții.498 În ce privește gândurile lui intime privitoare la orientarea României, „destui confrați își aminteau că, la cafenea – nici-odată în scris – el se pronunțase pentru neutralitate“.499 Ceea ce însuși Rebreanu confirmă, într-o însemnare din 13 august 1916: „Corneliu [Moldovanu] zice că eu sunt obligat să merg în prima linie, că am fost ofițer și mereu am zis că eu sunt germanofil, dar la mobilizare să mă vadă. I-am replicat că el ar trebui să meargă în frunte, căci cere mereu război, pe când eu am fost mereu contra intrării.“500

După intrarea României în război, ar fi cerut – potrivit propriei afirmații – să fie trimis pe front, solicitare neluată în seamă. În scrisorile către Caton Theodorian, apare un Rebreanu indignat de bombardamentele germane, dar și – odată cu profilarea înfrângerii – acuzator la adresa celor socotiți răspunzători de dezastrul țării, pentru care „nu există ispășire destul de crâncenă“.501

Sub ocupație, rămâne la București. Editează, din septembrie 1917, împreună cu A. de Herz, gazeta culturală *Scena*. Din declarații făcute ulterior (la procesul ziariștilor din 1919), s-ar părea că germanii l-au preferat pe Rebreanu lui Herz ca responsabil al ziarului. Se retrage însă după numai trei săptămâni. Începe însă în același timp colaborarea la *Lumina* lui Stere, pe care o continuă în 1918, îndeosebi cu cronici teatrale. Nu scrie articole politice, singura incursiune într-o zonă atingătoare de politic este prezentarea volumului lui D.D. Pătrășcanu, *Vinovații*. Prezentare elogioasă în planul literar (evident, peste valoarea cărții), cu expunerea explicită a acuzelor aduse lui Brătianu și „vinovaților“ în genere, dar totul, în mod abil, fără a lua asupra sa opiniile lui Pătrășcanu. Un amestec de laudă exagerată cu rezervă prudentă.502

În iulie 1918, biografia scriitorului înregistrează o secvență rocambolescă. Identificat

ca dezertor din armata austro-ungară (cam târziu!), este arestat de autoritățile de ocupație, dar reușește să evadeze. Nu sunt convins de acuratețea tuturor informațiilor. O problemă are cu siguranță, fiindcă se ascunde câteva zile, iar apoi reușește să ajungă în Moldova, trecând linia de demarcație. La Iași e privit cu suspiciune: „colaboraționist“, poate spion. Iar la Chișinău, unde se află în octombrie, e pur și simplu luat la bătaie de un grup de ardeleni. În ultimele săptămâni de război își exprimă însă – în corespondența privată – satisfacția pentru înfrângerea germanilor și perspectiva unirii Transilvaniei cu România. Ceea ce nu-l împiedică, atunci când se întoarce la București, în noiembrie, să mai încaseze niște bani de la *Lumina*, cu care continuase să colaboreze (fără semnătură) și de la Iași și pe al cărui stat de plată se află până în momentul încetării apariției ziarului.

Şi astfel se termină războiul și pentru Rebreanu; în ce-l privește, un război fără glorie.

Radu Rosetti
(1853–1926)

Radu Rosetti aparține înaltei aristocrații moldovenești; mama lui era fiica domnitorului Moldovei Grigore Alexandru Ghica (1849–1856). Familia însă a scăpătat, moșiile s-au vândut una câte una, iar Radu Rosetti, lipsit de resurse, întors din Franța doar cu un bacalaureat (dar având o solidă cultură, inclusiv cunoașterea a trei limbi: franceza, germana și engleza) și prea puțin înclinat spre politică, s-a văzut redus la o carieră, destul de modestă, de funcționar public. A fost prefect al câtorva județe și, pentru scurt timp, director al închisorilor, pentru a căpăta apoi, la Ministerul de Externe, măruntul post de ajutor de arhivar; după o demisie și o revenire a fost în sfârșit avansat (în 1909) ca director al lucrărilor speciale și cercetărilor istorice din același minister, funcție din care demisionează definitiv în 1912.503 Între timp, destul de târziu, își descoperise vocația, o dublă vocație: de istoric și de scriitor. Romanul istoric *Cu paloșul* (1905) s-a bucurat de succes, iar lucrările de istorie, îndeosebi cele de istorie socială: *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova* și *Pentru ce s-au răsculat țăranii?* (ambele din 1907), l-au așezat printre înnoitorii acestei discipline. Preconizând o reformă agrară radicală, Rosetti s-a îndepărtat de Partidul Conservator (cu Titu Maiorescu ajungând la o adevărată inimiciție) și s-a apropiat de gruparea de la *Viața românească*.

Nici într-un chip cu Rusia e broșura pe care o tipărește îndată după izbucnirea războiului. Victoria Rusiei în război ar fi un dezastru chiar pentru o Românie mărită cu teritoriile revendicate din monarhia habsburgică. Tabloul schițat de Rosetti e teribil și merită citat pe larg, fiindcă explică mai bine ca orice rațiunile profunde ale „germanofililor“:

„O Românie întregită cu ceea ce se va milui Rusia să ne permită a lua, cu Germania învinsă și slăbită și cu Austria nimicită, înconjurată din trei părți de slavi, nu poate fi decât un stat vasal al Rusiei, menit să piardă din an în an câte ceva din demnitatea, din neatârnarea, din drepturile, din individualitatea lui. Rusia de la început s-ar amesteca în afacerile noastre, în luptele noastre interne, ar favoriza cutare sau cutare partid, ar țese nenumărate intrigi, ar face viața nesuferită dinastiei noastre, silind-o să părăsească un tron ce nu l-ar mai putea ocupa nici cu demnitate, nici cu folos, și ar aduce pe scaun, în locul ei, vreo creatură oarecare. N-ar trece nici o generație și ni s-ar impune generali ruși cari să comande și să organizeze oștirea noastră, uniunea vamală și monetară, ni s-ar trimite de la Petrograd textul legilor ce pot și trebuie votate de Parlamentul nostru, ne-am vedea siliți

să cerem înainte de a aplica legi votate de camera română, învoirea cabinetului împărătesc, s-ar hotărî asupra sistemului de educațiune și de instrucțiune ce am fi ținuți să-l adoptăm, ni s-ar impune controlul asupra relațiunilor noastre externe și, probabil, chiar readoptarea odioaselor buchi chirilice. N-am putea ceti, n-am putea tipări decât ceea ce ne-ar permite cenzura împărătească și ceea ce ar fi pe placul guvernului rusesc. Iar dacă n-am mai găsi suve-ran care să primească o domnie atât de smerită sau am arăta semne de opunere, regatul vasal s-ar vedea îndată transformat mai întâi în *Oblastie* și apoi în *Gubernie*.“[504]

Profeție greșită pentru Primul Război Mondial, teribil însă de apropiată de adevăr în ce privește deznodământul celui de-al doilea!

Sub toate aspectele, Germania e pusă în antiteză cu Rusia: „Germania n-are nici un interes potrivnic nouă, ea din contra nu poate să vadă decât cu ochi buni un aliat credincios temeinic așezat la gurile Dunării. Ea nu numai că se află în capul civilizațiunii și al culturii, dar totodată este și întâia putere militară din lume, triumful de mâni nu poate fi decât al ei. În realitate, astăzi, oștirile germane, pe câmpii de război de la apus și de la răsărit, se luptă nu numai pentru mărirea neamului german ci și pentru mântuirea noastră de pericolul rusesc.“[505]

Transilvania poate să mai aștepte, e timpul ca românii să elibereze Basarabia și să contribuie la împingerea cât mai spre răsărit a colosului rusesc.

Tot în 1914, Rosetti publică un studiu istoric mai detaliat: *Acțiunea politicii rusești în țările române povestită de organele oficiale franceze*, din care rezultă permanentele tendințe expansioniste ale imperiului vecin. Urmează, în 1915, *Adevărații provocatori*, care sunt, potrivit autorului, Rusia (dorința ei de a zdrobi monarhia habsburgică) și Marea Britanie (iritarea față de creșterea puterii Germaniei), fără a-i uita pe „oamenii de afaceri în a căror mâini au încăput destinele bietei Franțe“, și nicidecum „împăratul Wilhelm care trece acum prin momente grele numai fiindcă a fost prea mare iubitor de pace“[506] (dat fiind că ar fi putut, dacă dorea războiul, să atace în 1905 o Rusie slăbită de înfrângerea din conflictul cu Japonia și de tulburările interne).

În sfârșit, tot în 1915, o carte despre *Atitudinea României în războiul actual*, evident pe aceeași linie de argumentație. Românii idealizează Franța și judecă greșit Germania, a cărei limbă și cultură nu o cunosc; sunt incapabili astfel să aprecieze „admirabila organizație care dă Germaniei o atât de uriașă putere morală, militară și economică“.[507] Diagnosticul e pus precis și corect opiniei publice românești:

„Lipsă de simpatie pentru Germania.

Vie simpatie către Franța.

Ură neîmpăcată împotriva ungurilor, asupritori ai fraților noștri de peste Carpați, ură care, în chip absolut neîndreptățit, se întinde asupra Austriei, și mare nerăbdare de a scăpa de robie și de a aduce sub oblăduirea noastră pe acei frați.

Lipsă de ură și de simpatie către Rusia.

Nepăsare desăvârșită pentru Basarabia și basarabeni.“[508]

De asemenea, Rosetti vede clar, ceea ce nu toți oamenii politici apreciau corect, și însuși Brătianu căuta să ascundă, și anume înclinarea tot mai accentuată a României, încă „neutrală“, spre puterile Antantei.

Rămas la București, în vremea ocupației germane, Rosetti se numără printre aderenții lui Carp (deși îl separau de acesta ideile lui în problema agrară care semănau mai mult cu ale lui Stere). Zvonurile privitoare la un posibil, deși iluzoriu, guvern Carp, agreat de germani, îl puneau pe lista eventualilor miniștri.[509] I s-a oferit, din partea lui Carp și a lui

Lupu Kostaki, și până la urmă a acceptat, președinția Eforiei spitalelor civile. Victor Beldiman, ginerele său (fiul lui Alexandru Beldiman), avea să rememoreze, două decenii mai târziu, inedita etapă din biografia lui Rosetti: „Cu râvna lui obișnuită, neobosit, deși de pe atunci câteodată stingherit de boală, îndeplinea această funcțiune controlând personal toate serviciile, vizitând pe neașteptate spitalele, bucătăriile, beciurile și depozitele lor, și ducând luptă cu autoritățile militare pentru aprovizionare, pentru administrarea moșiilor și pentru scăparea medicamentelor de la rechiziție. Ajunsese să aibă atâta autoritate încât chiar medicii germani, oarecum îndreptățiți să se amestece în anumite treburi spitalicești, știau de frica lui.“510 Probabil că nu e prea multă exagerare în aceste amintiri de familie. Rosetti era într-adevăr un om de o dârzenie neobișnuită. Așa l-a văzut și Bianu: „Înzestrat cu un caracter de oțel, Rosetti nu s-a plecat înaintea nici unei puteri pământești, îndurând cu un stoicism rar, aproape neexistent în vremurile noastre, cele mai mari greutăți în viață, fără să cedeze nimic din demnitatea lui moștenită de la o lungă generație de strămoși.“511

Când s-a instalat guvernul Marghiloman, a demisionat din postul de prim-efor. Față de Marghiloman, „nu numai că nu-și tăgăduia disprețul, dar îl afirma sus și tare“.512 A rămas în „ultimul careu“ al susținătorilor lui Carp. Îl întâlnim printre semnatarii apelului de la sfârșitul lunii iunie 1918 prin care i se cerea bătrânului lider conservator să reintre în arenă. Colaborează intens la *Renașterea*, ziarul „carpistului“ Nenițescu. Are cuvinte deloc tandre la adresa lui Brătianu, „vinovat între vinovați“. „Nu blăstăm, ci osândă“, se intitulează articolul în care susține că oprobiul public nu e de ajuns; trebuie cu toții „să fie judecați și să-și ia pedeapsa cuvenită“, inclusiv „servilul Porumbaru“ și „arivistul Duca“.513 Ceva mai înainte, sub titlul „Pentru ce două măsuri?“ (urmat de alte articole pe aceeași temă) se arătase nemulțumit că doar unii dintre miniștrii cabinetului Brătianu erau dați în judecată; s-ar fi cuvenit să fie aduși în fața justiției „toți părtașii fărădelegii făptuite împotriva Țării“.514

Tot în *Renașterea*, publică în toamna anului 1918, în câteva numere consecutive, „O schiță de reformă agrară“, în care, cri-ticând proiectul de reformă, socotit neîndestulător, al guvernului Marghiloman, își reiterează punctul de vedere privind un transfer important de proprietate către țărani, fără distrugerea însă a marii proprietăți, necesară pentru echilibrul economic al țării: o mare proprietate diminuată, dar modernizată, și în consecință mai productivă.515

Fiul lui Radu Rosetti, viitorul general Radu R. Rosetti (1877–1949), era maior la începutul războiului și lucra la Biroul de operațiuni al Marelui Stat-Major; a jucat în această calitate un rol important în pregătirea intervenției României, în sens opus intențiilor tatălui său. Pe lângă propria-i capacitate, cariera i-a fost netezită și de înrudirea cu Brătianu: se căsătorise cu sora Elizei Brătianu, soția liderului liberal (și fostă soție a lui Marghiloman). Cum am văzut, această înrudire nu a împlân-zit și judecata tatălui său. Se vede însă cât de îngustă era elita țării și cum toți, chiar adversari, erau cunoștințe apropiate și aveau adesea relații de rudenie. În 1917, Radu R. Rosetti s-a ilustrat pe frontul din Moldova și a fost grav rănit, în fruntea regimentului său, în lupta de la Răzoare; la puțin timp, a fost avansat colonel.

Despre tatăl său, generalul Rosetti ne spune că „a văzut cu mulțumire întregirea neamului“ și „nu a rămas supărat“ fiindcă istoria nu i-a dat dreptate: „Prin aceasta s-a deosebit mult de unii din cunoscuții și părtașii ideilor pe care le preconizase și el în anii premergători războiului, cum a fost de pildă C. Stere. El susținea că preconizase mergerea alături de nemți și de austro-unguri nu din germano sau altă «filie», ci din dragoste de neam și din adânca neîncredere ce i-o inspirau Rusia și ten-dințele bine cunoscute ale

panslavismului.“516 Curios pasaj: nu aceeași fusese motivația lui Stere? Generalul povestește – cu vădită satisfacție – o întâlnire cu Stere la Iași, în 1918. Stere se dă jos din trăsură și îi întinde mâna. „L-am lăsat să se apropie și, când a ajuns la doi pași de mine, l-am privit drept în ochi și m-am întors la stânga-mprejur, întorcându-i spatele, în văzul lumii ce circula atunci pe acea stradă.“517

Ce lipsă de bun-gust! Radu R. Rosetti a lăsat de altfel amintirea unui om capabil, dar rigid până la ridicol. Tatăl său – căruia nu i-a întors spatele (asta ar mai fi lipsit!) – nu se dovedise deloc mai moderat decât Stere, ba chiar avusese accente mai dure la adresa guvernului Brătianu.

Mihail Sadoveanu
(1880–1961)

În 1914, Sadoveanu are deja o reputație bine stabilită de „mare prozator“. Se pare că armata ține la el, fiindcă o duce dintr-o concentrare în alta, atât în august 1914, cât și în primele luni din 1916. Ca membru al *Vieții românești*, împărtășește ideile grupului în problematica națională. Câteva texte publicate în *Universul* în prima parte a anului 1915 sunt cât se poate de explicite: net antirusești. „Regele nostru cel bătrân a avut dreptate“, spune un țăran: „unde se mănâncă câinii, nu-i bine să-ți vâri capul“518, așadar, neutralitate. Dar o neutralitate defavorabilă Rusiei. În Bucovina, rușii fac prăpăd: „cazacii pra-voslavnicului țar și-au bătut joc de pământul, de gospodăriile și de muierile oștenilor plecați la bătălie“. Tu, românul bucovinean, îi poți spune fratelui tău basarabean „că lupți pentr-un pământ al tău, pentru limbă și nădejde, căci în Austria popoarelor totuși a putut răzbate până la tine lumina conștiinței. […] Şi el te va asculta și poate nu te va pricepe, căci el vine de lângă hotarul nostru fără să-și cunoască neamul și-n Rusia negurilor el e tot așa de departe de sufletul nostru ca și mongolul de la Amur. Tu lupți ca să răzbuni poate o soră pângărită și-un bordei ars; el luptă pentr-un țar sfânt, ca să înfrângă și să creștineze popoare păgâne, dintre care și tu, și noi facem parte în neguroasa-i minte“.519 Rușii sunt cei mai vinovați, iar dintre provinciile românești, Basarabia în cea mai cruntă stare: „În Ardeal o umbră de doliu plutește peste sate; în Bucovina, disperarea și rușinea, daruri moscovite, sunt oaspeți la casa românilor; în Basarabia, tristețea și întunericul.“520

Odată cu intrarea României în război, Sadoveanu este mobilizat și își schimbă și orientarea națională, punând-o de acord cu opțiunea statului român. Colaborează în septembrie 1916 la efemera *Gazeta ostașilor*, iar câteva luni mai târziu, la Iași, este numit director al ziarului *România*, editat de Marele Cartier General, cu colaborarea numeroșilor scriitori mobili-zați sau refugiați în Moldova, și destinat în principal ostașilor din tranșee. În primul număr, din 2 februarie 1917, Octavian Goga publică articolul de fond „Spre biruință“, iar Mihail Sadoveanu afirmă dreptul României asupra Ardealului și își exprimă credința că armata română va birui: „Ziua în care Regele a ridicat brațul și a făcut semn spre Ardeal a fost ziua izbăvirii acestui neam.“521 Ironic apare, în același număr, în raport cu ce scrisese Sadoveanu mai înainte, articolul „Rușii“, semnat P.L. (Petre Locusteanu), în care se înșiră fraze ca acestea: „Vin de departe, din zări pierdute, pentru a face din piepturile lor tinere zid în jurul țării noastre. […] Să ne descoperim cu dragoste și admirație în fața acestor eroi ai zilei de mâine.“ „Schimbarea la față“ a rușilor și-a găsit un credincios și în Delavrancea, care îi vede ca un popor „blând, cinstit și îndurător“.522 Sadoveanu, pe lângă supervizarea publicației, a scris el însuși numeroase articole și

reportaje de pe front.

Când România iese din conflict, recunoscându-și înfrângerea, încetează și apariția ziarului *România* (ultimul număr e din 23 martie 1918). Pentru Sadoveanu începe a treia perioadă a războiului, cu o nouă schimbare de direcție. Revine, pocăit, la grupul ieșean, din jurul lui Stere și Ibrăileanu, unde ideile rămăseseră tot cele dintâi. În *Momentul* lui Ibrăileanu apare la 12 mai 1918 un articol despre „cazul Sadoveanu“, nesemnat, dar în mod evident conceput de comun acord de cei doi, criti-cul și scriitorul. Se spun următoarele: N-a cerut să fie cruțat de front; a fost mobilizat și repartizat din oficiu la *România*, care „trebuie să fie, ne-a spus-o d. Sadoveanu când se plănuia gazeta, un ziar de reconfortare a celor de pe front“. Nu bănuia că va deveni o foaie de polemică și insulte (inclusiv la adresa prietenilor lui!). A fost director, desemnat de Marele Stat-Major. Ca locotenent suspect de „germanofilie“ n-avea cum să ceară să fie eliberat de la ziar. Ar fi ajuns în fața Curții Marțiale. Și încheierea: „În ziua când d. Sadoveanu a fost demobilizat, nemaifiind un simplu număr din armată, redevenind el însuși, a ținut ca primul lui cuvânt să fie afirmarea adevăratelor sale credințe.“523

Pentru a fi și mai convingător, Sadoveanu începe să colaboreze la *Lumina*, ziarul lui Stere: fără prea mult entuziasm totuși, fiindcă până la urmă nu dă decât două texte. Primul dintre ele, în orice caz, e o declarație de recunoaștere a dreptății lui Stere. Despre Rusia și Basarabia: „Alianța noastră neferi-cită sacrifica acest pământ pe care-l jeleam ca pe un mort pentru totdeauna dus. Pacea lui Stürmer [primul-ministru al Rusiei în 1916] sfărâma România și dădea țarilor Moldova.“ Sintagma nu mai e „regele și Ardealul“, ci „Stere și Basarabia“, Stere, „hulitul pe nedrept, ostracizatul“; azi, mulțimea „presară flori și aclamații în calea osânditului de ieri“.524

Am putea eventual să-l credem pe Sadoveanu, în justificările lui contradictorii. Nu ne-o permite însă biografia lui ulterioară, cu neînchipuita facilitate de acomodare la toate întorsăturile politice. Adeziunea lui finală la comunism depășește cu mult micile adaptări din anii Primului Război Mondial.

Marin Simionescu-Râmniceanu
(1883–1964)

Critic de artă și scriitor, cu studii la Berlin, Simionescu-Râmniceanu a căpătat o anume notorietate în urma reprezentării, în 1913, a dramei *Andrei Branișteˮ*, care a stârnit numeroase comentarii. A fost cel mai bun prieten al lui Vasile Pârvan; cei doi au avut o atitudine asemănătoare și în ce privește raportarea României la Primul Război Mondial.

Când ardeleanul Octavian Tăslăuanu acuză presa de corup- ție pentru atitudini germanofile, M. Simionescu-Râmniceanu îi dă replica în ziarul *Moldova* (dovedind chiar prin simpla colaborare la această publicație apropierea sa de linia Carp). A încercat vreodată jurnalistul transilvănean, se întreabă el, să se închipuie „în pielea unui basarabean“? Românul din Regat nu poate face deosebire între transilvăneni și basarabeni, în favoarea celor dintâi.525

Colaborator la *Noua revistă română* (mai ales cu cronici de artă), Simionescu-Râmniceanu și-a expus punctele de vedere privitoare la război, sub artificiul unei convorbiri „cu un străin de partidele politice“, sub titlul *Politica externă a d-lui Brătianu*. Mărturisește că fiind inițial simpatizant al lui Carp, înclina acum spre neutralism. Doar cu două săptămâni înainte de angajarea României în conflict, vedea încă în Brătianu (ca și

unii oameni politici de altfel) exponentul unei neutralități efective, socotind că aceasta era singura atitudine convenabilă față de „pretențiile noastre de a revendica ce e românesc, de ambele părți, fără deosebire“. Trebuie așteptat până aproape de sfârșit, „când toate armatele europene vor fi sleite“. România, cu armata ei intactă, ar putea fi „ultima rezervă care decide soarta războiului“. Germania are încă resurse; succesele Antantei nu sunt atât de convingătoare încât să determine România ca să treacă de partea ei. Dacă Austro-Ungaria ar fi înfrântă, Germania încă poate continua războiul, iar pentru România, odată obținute teritoriile românești din Austro-Ungaria, aceasta ar însemna război alături de Germania împotriva Antantei, obiectivul rămas fiind Basarabia. Politica lui Brătianu e că oricum cădem în picioare „afară doar de cazul intrării *încă* prea devreme“: Analiză, evident, eronată, ilustrând neutralismul de tendință „germanofilă“ al autorului.526

Într-o conferință ținută la Cercul de studii al Partidului Conservator, Simionescu-Râmniceanu vedea trei mari modele culturale în istoria omenirii: străvechiul model egiptean, modelul grecesc, omogenizator, preluat și de romani, și transmis apoi în Evul Mediu și în modernitate, și modelul german, de unitate în diversitate, sub semnul căruia se deschide o nouă eră.527 Interpretare curioasă, care arată cât de pătruns era autorul de civilizația germană.

Vasile Sion
(1869–1921)

Membru al unei vechi familii moldovenești, Vasile Sion studiază medicina la București, colaborează un timp cu Victor Babeș la Institutul de Bacteriologie și devine în 1902 profesor la Catedra de igienă a Facultății de Medicină din Iași, de unde trece în 1903 la aceeași catedră a Facultății de Medicină din București. Director general al Serviciului sanitar din 1914 până în 1919.528

În perioada neutralității, doctorul Sion nu a ezitat să-și mărturisească simpatia pentru Germania și credința în necesara menținere a monarhiei habsburgice. În fața „puhoiului“ rusesc, scrie el într-un articol publicat în *Moldova*, „sunt zăgazuri la Berlin“; imensității Rusiei i se opune marea superioritate de civilizație a Germaniei (și nu doar în raport cu Rusia, ci și cu celelalte națiuni).529 Într-o scrisoare deschisă adresată lui Octavian Goga, care declarase: „Cred în nimicirea Austriei“, afirmă exact contrariul: „Nu cred în dispariția Austriei“. Franța și Anglia îi vor susține existența ca pavăză împotriva Rusiei; „scutul ocrotitor al puterii Habsburgilor“ a fost în folosul românilor din Transilvania (în contrast cu situația Moldovei supusă pericolului rusesc).530 Când, din motive „patriotice“, sunt sparte geamurile Școlii evanghelice din București, Sion, al cărui fiu învață la această școală, are un schimb de replici cu Iorga. Istoricul caracterizase școala respectivă drept o „cetate exclusivă și fanatică“. Medicul protestează împotriva actului de vandalism, ca și împotriva unei asemenea etichetări, declarând că și el își iubește țara „măcar atâta cât cei ce, din patriotism, sparg geamurile sau dezertează din diferite armate“ (aluzie la unii ardeleni). Foarte bine au făcut ardelenii care au dezertat, răspunde Iorga, și rău fac acei profesori care-și dau copiii la școli neromânești!531 Sion a explicat mai târziu că a fost un adept doar al neutralității, ținând seama de imposibilitatea morală a antrenării României în război împotriva Franței.532

Ca șef al Serviciului sanitar, a reușit să aducă în țară, cu mari dificultăți, o cantitate importantă de material medical din Germania și Austria. Declanșarea ostilităților în august

1916 l-a găsit în misiune oficială, la Berlin. A fost reținut în Germania, ca „ostatic“, timp de șapte luni. I s-a permis în cele din urmă să plece, în aprilie 1917, și a ajuns la Iași, trecând prin Danemarca, Suedia și Rusia. A refuzat oferta germanilor de a reveni la București. Își reia activitatea în fruntea Serviciului sanitar, remarcându-se în combaterea epidemiilor. El însuși e lecuit de „germanofilie“. Reflexului patriotic i se adaugă desigur și neplăcerea sejurului forțat în Germania; îl acuză îndeosebi pe Alexandru Beldiman, ministrul României la Berlin, de a se fi comportat mai mult ca un german decât ca un român. Justifică acum politica guvernului Brătianu, căruia îi ia apărarea, punct cu punct, împotriva diverselor acuze. Dimpotrivă, își dă demisia atunci când Marghiloman formează guvernul (revenind în funcție după căderea lui). Şi-a expus în detaliu opiniile și evoluția atitudinii lui într-o suită de articole publicate de-a lungul anului 1918 în *Mișcarea*, ziarul liberalilor ieșeni, sever cenzurate sub guvernarea Marghiloman (din unele nu mai rămâne decât spațiul alb!) și adunate apoi, întregite, în volumul *Patria mai presus de tot*.

Ioan Slavici
(1848–1925)

Dacă la scriitori precum Rebreanu sau Sadoveanu se constată ușor un deficit de caracter, necazurile lui Slavici se trag, s-ar putea spune, dintr-un „surplus de caracter“. Timpurile se pot schimba, el nu se schimbă, cu nici un preț. În anii războiului, este singurul supraviețuitor din generația „marilor clasici“ (Eminescu, Caragiale, Creangă, Slavici), cunoscut, desigur, dar încă nu atât de sus așezat cum va fi peste câteva decenii. Oricum, nu beneficiază nici pe departe de statutul unei celebrități, trăind modest din câștigul său de profesor și de colaborator la gazete.

Născut la Şiria, lângă Arad, așadar „ungurean“ și nu ardelean în sensul propriu al termenului, Slavici este un patriot român care a asimilat însă și criteriile de diversitate și toleranță ale unui mediu cosmopolit, în care evoluează atât la Şiria (români, germani, unguri, evrei), cât și de-a lungul anilor de studii, la Arad și Timișoara, la Budapesta și Viena. Rolul lui e la un moment dat crucial în mișcarea națională a românilor din Transilvania, ca întemeietor al ziarului *Tribuna* din Sibiu în 1884 și autor al bine-cunoscutei formule: „Soarele pentru toți românii la București răsare“. Cunoaște închisoarea ungurească, la Vaț, vreme de un an (1888–1889). Trece în România în 1890. Din 1894 până în 1908 este directorul Institutului Ottetelișanu (școală de fete) din Măgurele, patronat de Academie. Din 1910, predă la Şcoala evanghelică germană din București.533

Orientarea națională a lui Slavici este clară și invariabilă: drepturi egale pentru românii din Transilvania și Ungaria, raporturi strânse cu România, dar nu mai puțin fidelitate față de monarhia habsburgică. În 1915, el își adună de altfel, sub titlul *Politica națională română*, o serie de articole scrise între 1871 și 1881, pentru a demonstra că acestea au fost dintotdeauna ideile sale. Nici nu-i trecea prin minte că între timp istoria mersese înainte și condițiile se schimbaseră. În prefața volumului, insistă asupra faptului că românii din monarhia habsburgică au progresat sub puternica influență a culturii germane; ei nu sunt dușmani ai maghiarilor, ci doar ai acelor maghiari care prin politica lor de supremație se arată ei înșiși a fi dușmani ai împăratului și ai împărăției.534

Cu un asemenea mod de a vedea lucrurile, și mai ales cu felul lui de a le spune verde-n față, Slavici își deschidea el însuși, începând din 1914, cutia necazurilor. Şi în perioada

precedentă, odată cu ultimii ani ai secolului al XIX-lea, el reprezentase linia moderată în mișcarea națională a românilor transilvăneni, alături de Eugen Brote (1850–1912), lider al mișcării memorandiste, refugiat și el în România[535], și de Vasile Mangra (1852–1918), profesor la Institutul Teologic din Arad, vicar episcopesc de Oradea (din 1900), membru al Academiei Române (1909) și viitor mitropolit al Ardealului (1916). În România, legăturile lor conduceau spre D.A. Sturdza, iar „mo-derația“ corespundea în fond intereselor statului român, aliat cu Austro-Ungaria. Mangra face un pas mai departe în 1910, când este ales deputat „oficial“, pe lista Partidului Național al Muncii al lui Tisza, declarându-se de acord cu ideea „națiunii ungare unitare și indivizibile“. Este susținut de Slavici și Brote. Acum publică O. Goga articolul „A murit un om: Ioan Slavici“.

Așadar, Slavici avea „antecedente“. Doar că ceea ce putea suscita nedumeriri sau critici până în 1914 conducea, odată cu izbucnirea războiului și atitudinea știută a opiniei românești, direct la acuza de trădare națională. Când se înființează ziarul *Ziua*, la 31 iulie 1914, susținut cu fonduri germane și austro-ungare și legat de comunitatea germană evanghelică, al cărui angajat era și profesorul Slavici, el e numit director al publicației. Ziarul se deschide „promițător“, cu un articol, la 1 august 1914, care vorbește de *Atrocități belgiene contra germanilor* (se preia de fapt un comunicat german). Dintre articolele lui Slavici, în genere nesemnate, sunt mai multe împotriva Rusiei și în favoarea continuării politicii tradiționale, alături de monarhia habsburgică. Soluția e neutralitatea, dar, dacă ar exista temerea unei victorii rusești, atunci mai bine să se intre în luptă, „nu pentru Austria, nici pentru Germania, ci ca să ne salvăm neatârnarea și existența pe care numai o Rusie biruitoare poate să le amenințe“.[536] După război, românii vor trebui să capete drepturi depline, într-un stat ungar *poliglot*, în care toate popoarele să fie egale.[537] Dar nu unirea cu România. Teritoriul revendicat nu e strict românesc, ci multietnic, iar ungurii și germanii sunt majoritari în orașe și în activitățile economice. „Ce faceți cu maghiarii și cu sașii, cu marea proprietate și cu orașele după ce vă veți fi făcut stăpâni în Ardeal? Îi asupriți cum până acum românii au fost asupriți ori prefaceți statul român național în stat poliglot, în care maghiarii și germanii au aceleași drepturi cu românii?“[538] Nu aceasta e, crede Slavici, vocația României. Scrie la *Ziua* aproape un an, retrăgându-se în iulie 1915, în urma unor neînțelegeri cu Ottokar Schlawe, președintele comunității germane evanghelice și „patron“ al ziarului, care ar fi dorit din partea lui Slavici un ton încă mai radical (direcția o ia însă – după informațiile poliției[539] – propriul său ginere, Grigore Gheorghiu, podgorean la Panciu și om cu stare, la moșia căruia Slavici locuia din când în când).

Scriitorul figurează la loc de cinste printre cei 94 de spioni în serviciul Austro-Ungariei, aflați în evidența Direcției Poliției și Siguranței Generale. Cu următoarele precizări: „Sunt cunoscute sentimentele publicistului Slavici, care, încă de la începutul războiului european, prin scris și în cercul cunoscuților săi, a căutat să facă o asiduă propagandă și politică maghiarofilă. Acum scrie articole la ziarul *Ziua* cunoscut că servește interesele austro-germane, și e văzut în continuu contact cu persoane cunoscute ca dușmani ai aspirațiunilor noastre.“[540]

Când România intră în război, este arestat și întemnițat în fortul Domnești, unde stă o lună în condiții deplorabile, după care e dus într-un loc mai civilizat, la hotelul Luvru din București, transformat în loc de detenție, unde mai stă încă o lună înainte de a fi eliberat. I se confiscă manuscrisele. S-au păstrat „interogatoriul pentru stabilirea identității“, din 10 septembrie 1916, precum și alte piese ale dosarului, printre care *Memoriu asupra faptelor de care sunt învinovățit*, scris de Slavici și vizat pe data de 15 septembrie 1916. Își declară fără înconjur con-vingerile prohabsburgice. „Am supt oarecum cu laptele mamei

simțământul de devotament față de Împăratul.“ E sigur că vederile sale politice „sunt potrivite nu numai cu tradițiunile poporului românesc, ci și cu interesele lui actuale“. Nu i s-a impus în nici un fel la ziar o linie politică: a fost propria lui linie. S-a retras tocmai pentru a nu lucra contra convingerilor lui. Recunoaște că, fiind ocupat și cu școala, au apărut în ziar și unele lucruri pe care nu le-a putut împiedica. Acuzat că a luat bani! Când a fost arestat și dus la Domnești avea 2,40 lei în buzunar și și-a lăsat soția cu 14 lei în casă. Acum i se face o vină că lua 30 de lei pe articol, cam 500 de lei pe lună. Dacă ar muri azi, soția n-ar avea nici bani să-l îngroape!

28 septembrie 1916: din procesul-verbal al Comisiei instituite de Ministerul de Război. Director și redactor la *Ziua*, ziar susținut cu fonduri germane și austro-ungare. Nu intră însă în prevederile legii spionajului, nu poate fi dat în judecată. Din corespondența „sesizată“, „nu rezultă nimic compromițător“. „Este locul de a fi pus în libertate și supravegheat.“[541]

Redevenit un om liber, Slavici rămâne, firește, la București, sub ocupație. Scrie la *Gazeta Bucureștilor*, unde articolele lui se întâlnesc frecvent din martie până în septembrie 1917, cu o revenire în iulie–august 1918. Continuă să lovească în ruși: singura scăpare a României e „numai surparea puterii rușești“.[542] Englezii îl oripilează; pentru ei, „vărsarea de sânge și mulțumirea fioroasă e trebuință organică“. „Nu din senin Shakespeare s-a ivit tocmai în mijlocul poporului englezesc; plăsmuiri ca ale lui numai într-o atmosferă ca cea englezească se puteau produce“[543] (seamănă foarte bine cu ce a scris despre englezi și Karnabatt; era în fond linia ziarului și, mai precis, a propagandei germane). Regele Ferdinand e judecat fără drept de apel: „Ascultare nu găsea decât Minciuna și în cinste nu erau decât Clevetirea și Prostia. Cu astfel de sfătuitori, urmașul primului nostru rege a dus țara la pierzanie.“[544] Sunt „vrednici de cea mai aspră osândă“ oamenii politici care au încălcat tradiția de secole de alianță cu Curtea de la Viena și Imperiul german.[545] Panslavismul e marea primejdie, dar în genere, aliații din război, rușii, dar și francezii și englezii „sunt cei mai haini dușmani ai țării noastre“.[546] Populația românească din Ardeal nu e iredentistă; „românii din regatul ungar au rămas ceea ce totdeauna au fost, cetățeni leali“.[547] Lipsesc în România caracterele. Așa se explică faptul că „ne-am lepădat de toate tradițiunile noastre, am părăsit toate căile pe care ne-au îndrumat toți înțelepții neamului nostru, am sfâșiat în bucăți învoielile pecetluite cu jurământ“.[548] Iar când luptele se încing pe frontul din Moldova, Slavici îndeamnă la încetarea rezistenței. Nu mai are rost ca românii să continue războiul, sunt „pierderi inutile“.[549] E în așteptarea „liberării Moldovei“ de „plaga rusească“.[550]

În vara anului 1918, în contextul dării în judecată a guvernului Brătianu, Slavici revine asupra păcatului părăsirii alianței cu Puterile Centrale: „vina cea mare și cu desăvârșire neiertată“ a fostului guvern e că s-a „abătut de la politica noastră tradițională“; Austria și Prusia, încă din secolul al XVIII-lea, au ținut în frâu expansiunea rusească, altminteri toți românii ar fi avut soarta celor din Basarabia.[551]

Un bilanț jurnalistic bogat și fără echivoc: avea cu ce să se prezinte în fața judecății!

Constantin Stere
(1865–1936)

Destinul lui Stere este determinat de obârșia lui basarabenească. E în genere condiția românilor basarabeni, rezultat al unei istorii înnăbușitoare. În orice alegere a lor,

problematica Basarabiei atârnă cel mai greu. Pentru a fi rămas credincios idealului basarabean, Stere și-a ruinat singur o dublă carieră, politică și universitară, care se anunța a fi strălucită.

Elev la Chișinău, se angajează în mișcarea revoluționară a narodnicilor; este arestat în 1883 (la vârsta de 18 ani) și, după doi ani de închisoare, exilat în Siberia, unde rămâne, în diverse localități, până în 1891 sau 1892. Eliberat, trece în România în noiembrie 1892, stabilindu-se la Iași. Abia vorbea românește. A urmat o afirmare rapidă și o ascensiune aparent irezistibilă. Studii de drept la Universitatea din Iași, încheiate cu o memorabilă licență susținută în 1897. Inițial alături de socialiști, trece la liberali în 1898–1899, devenind un exponent de marcă al stângii liberale, în sensul doctrinii „poporaniste“ pe care o promova, axată pe revigorarea clasei țărănești și a micii economii rurale. Profesor suplinitor la Catedra de drept administrativ și constituțional a Universității din Iași, în 1901; profesor titular din 1903. Rector al Universității din Iași, ales în 1913. Fondator, în 1906, al revistei *Viața românească* și lider necontestat al grupării din jurul acesteia.552

Când se declanșează războiul, Stere, basarabeanul și surghiunitul în Siberia, nu are nici cel mai mic dubiu cu privire la politica de urmat: evident, împotriva Rusiei. Asta a însemnat despărțirea lui – dramatică – de liberali. Încă din august 1914, publică o serie de articole în *Universul* (acceptate cu re-zerve de redacția ziarului) în care începe să-și expună argumentele: începe, dar nu mai poate încheia, fiindcă, după al patrulea articol, următoarele i se refuză. Pe larg, concepția lui este expusă în *Viața românească*, în articolul intitulat „România și războiul european“ (datat 28 decembrie 1914). Teza lui este că doar expansiunea rusească reprezintă o primejdie pentru România; Austro-Ungaria nu are nici un interes să se mai extindă pe seama României, mărindu-și astfel numărul supușilor români; Germania, pe de altă parte, e foarte favorabilă României: „putem afirma comunitatea multor interese econo-mice și politice între imperiul german și noi“. Franța nu contează prea mult. Anglia contează din punct de vedere internațional, dar mai puțin european. Lupta pentru supremația europeană se dă între Germania și Rusia: „Din punctul de vedere «european», e relativ de puțină însemnătate dacă Alsacia și Lorena vor aparține Franței sau Germaniei. Şi mai puțină, dacă Anglia va avea singură supremația mărilor sau dacă o va împărți cu Germania. Dar nu este indiferent, dacă pentru lungi decenii, sau poate chiar pentru veacuri, Europa va fi pusă sub dominația căzăcească.“ Rusia e altceva decât civilizația europeană. E „singurul stat în Europa care nu se sprijină pe o ordine de drept“: „stat polițienesc“, nu „stat de drept“. Apare astfel clar interesul României: împotriva Rusiei și nu cu ea. E de altfel linia urmărită de toți cei care au condus politica românească, liberali sau conservatori. Chiar să se fi înșelat cu toții?553

Stere nu va înceta să reia aceste argumente în articole de presă și intervenții publice. Discursul lui „fluviu“ din Parlament, din zilele de 15 și 16 decembrie 1915, în apărarea Basarabiei și pentru războiul împotriva Rusiei, a stârnit senzație, chiar dacă nu a schimbat convingerile. Stere considera că Austro-Ungaria nu poate fi dezmembrată, așa că, în cele din urmă, mergând cu Rusia, „se poate că Ardealul tot nu vom lua, dar robii Rusiei vom ajunge“. Rupându-se de liberali, Stere se găsește în acest moment mai aproape de conservatori (Carp, Maiorescu, Marghiloman), desigur strict în chestiunea națională, fiindcă în problemele interne (suspendate însă pe moment) deosebirile rămâneau la fel de mari. Maiorescu înregistrează vizita pe care i-o face Stere la 2/15 decembrie 1915. Timp de mai bine de o oră Stere caută să-l convingă „că cel mai târ-ziu la mai 1916 trebuie România să intre în acțiune contre Rusiei“. „Rusia e slăbită.“ „Regele singur să se înțeleagă cu germanii și austro-ungarii asupra condițiilor (noi să avem parte din Bucovina cu Cernăuți, buna tratare a românilor în Ungaria ca și Basarabia ocupată de noi).“ Apoi,

regele „să ceară lui Brătianu să urmeze această politică. Dacă Brătianu nu se crede prea angajat cu rușii, o va urma. Dacă nu, se va retrage fără acțiune subversivă contra regelui“. În acest caz, regele va numi „un minister de război imediat“.554 Iluziile unui om foarte inteligent, dar care trăia deja într-o istorie paralelă!

Episodul următor se petrece la Universitatea din Iași. Măsurile luate de rectorul Stere, susținut de majoritatea membrilor senatului universitar împotriva studenților care boicotaseră o conferință a profesorului Virgil Arion, provoacă tulburări studențești și, în cele din urmă, suspendarea cursurilor. Scandalul luând amploare, Stere își dă demisia, în februarie 1916 (respinsă inițial de ministru, apoi, a doua oară aprobată). Intenția lui Stere era să se reprezinte, să obțină un nou mandat, și în felul acesta să iasă victorios din confruntare. În mod normal, trebuia să câștige („germanofilii“ având o ușoară majoritate în universitatea ieșeană, în timp ce reacția multor profesori mergea, firesc, spre respectarea disciplinei universitare). A făcut însă greșeala – din orgoliu, probabil – să nu fie de față, retrăgându-se departe, în Elveția. S-a pierdut astfel nu numai un vot, ci și influența pe care ar fi avut-o prezența sa asupra colegilor. În schimb, ministrul Duca a făcut presiuni în sens contrar. Rezultatul a fost la limită. Stere a obținut 26 de voturi, în timp ce Al. Philippide, aflat tot pe lista lui, a ieșit în frunte, cu 30 de voturi, urmat de Matei Cantacuzino, cu 29. Ministrul, care avea drept de alegere din primii trei, l-a numit pe Cantacuzino, și astfel Stere, dintr-un calcul greșit, a pierdut rectoratul.555

Rămas în București sub ocupație, Stere are în minte proiectul unei alăturări a tuturor oamenilor politici care se opuseseră războiului alături de Antanta. Maiorescu nota: „C. Stere la mine, preocupat de separarea între Carp și mine, dorind o împreunare a tuturor antibrătieniștilor pentru a putea contribui să scape ce se mai poate scăpa pentru România la viitoarea pace.“556 În fapt, divergențele erau prea mari – inclusiv în chestiunea dinastică – între Carp și Maiorescu (și implicit între aderenții lor) pentru a putea fi aplanate, și încă prin cineva venit din cu totul altă zonă a spectrului politic.

Stere se decide să joace la miză mare și la scară europeană. Călătorește în martie 1917 la Viena și Berlin, cu un memoriu, scris de el în franceză și tradus de Victor Beldiman (fiul lui Alexandru Beldiman) în germană, pe care, în înțelegere cu Vaida-Voievod, l-a transmis mai multor responsabili austrieci și germani, printre care ministrul de Externe, contele Czernin și generalul Ludendorff.557 Ceea ce propunea el, în intenția de a salva România și de a evita pierderile teritoriale, era alăturarea țării, într-o construcție central-europeană, la Germania și Austro-Ungaria sau, și mai precis, alegerea împăratului Austriei ca rege al României. Inițiativa aceasta a fost un eșec. Cel puțin, Stere ar fi primit acum autorizația de a edita un ziar la București.

Ziarul a apărut, după luni de eforturi, la 1 septembrie 1917, sub titlul *Lumina*. Bine alcătuit și bine scris (printre colaboratori, alături de coeditorul B. Brănișteanu: D.D. Pătrășcanu, L. Rebreanu, I. Gorun, G. Topîrceanu, Gala Galaction…), a însemnat cel puțin o deschidere, desigur limitată, față de „oficiosul“ *Gazeta Bucureștilor*. Aproape în fiecare număr, Stere publică articolul de fond; se vor aduna atâtea articole încât, cuprinse în volum (până în martie 1918), sub titlul *Marele război și politica României*, vor însuma nu mai puțin de 460 de pagini. Stere recapitulează aici mersul evenimentelor și ține să arate că „profețiile“ i s-au împlinit: înfrângerea României, dar mai ales dezastrul Rusiei, destrămarea marelui imperiu. Câteva articole privesc relațiile lui cu Brătianu: o prietenie de douăzeci de ani, ruptă, nu atât din cauza deosebirii de păreri, ci dat fiind felul cum Brătianu a înțeles să-i ascundă până la capăt intențiile lui; totuși, spre deosebire de alți acuzatori, care vor capete, Stere îl judecă pe Brătianu fără mânie, doar cu tristețe, și încercând să înțeleagă. Concluziile lui sunt bine stabilite: „Românismul nu poate avea alt

viitor decât în organizația politică și economică a bazinului dunărean, ca factor al Europei Centrale.“558

Totul se părea că-i dă dreptate: prăbușirea țarismului, scoaterea Rusiei din război, eliberarea Basarabiei și unirea ei cu România. A fost clipa lui de triumf. În momentul Unirii s-a aflat la Chișinău și a contribuit decisiv la decizia luată. Pri-mul-ministru Marghiloman, sosit și el în capitala Basarabiei, a fost martor la energica activitate a lui Stere: „Stere intră, iese, lucrează, vede diferitele partide și-mi spune: «Trebuie să fac pe nebunul cu nebunii și pentru unii revoluționari să mă arăt mai aprins ca ei. E un pas de trecut: îi vom pune în 6 luni la același nivel cu restul țării»“. În cele din urmă, Stere „aduce formula unui compromis între grupuri“. Tot el rostește în Sfa-tul Țării un avântat discurs. După vot, notează Marghiloman, „vreau să felicit pe Stere: o criză de lacrimi îl aruncă în brațele mele“.559

La numai câteva luni, sfârșitul războiului avea să încheie brutal scurta perioadă de glorie a marelui basarabean. Şi totuși, avusese pe jumătate dreptate. Fără războiul Puterilor Centrale împotriva Rusiei, la care România nu participase, nici vorbă n-ar fi putut fi de recuperarea Basarabiei. Dar partea cealaltă, de „nedreptate“, avea s-o acopere pe prima. Transilvania, încă o dată, cântărea mai greu decât Basarabia.

Avram Steuerman Rodion
(1872–1918)

Evreu ieșean, Rodion (pseudonimul sub care era îndeobște cunoscut) a făcut studii de medicină la Iași și la Paris, profesând ca medic în capitala Moldovei. S-a remarcat totodată ca poet și jurnalist. Din aprilie 1915 până în iulie 1916, publică în *Seara* o lungă suită de „Scrisori din Iași“, minuțios informate și scrise cu talent, care reprezintă o adevărată cronică a Iașilor în perioada neutralității; impresia pe care o lasă este aceea a unui Iași împărtășind în prea mică măsură pasiunea „antantistă“ a Bucureștilor: o oarecare exagerare, dar și o bună parte de adevăr. Mobilizat pe front, ca medic militar, din 1916 până în 1918, „germanofilul“ din timp de pace s-a comportat exemplar. Demobilizat, și-a reluat „Scrisorile din Iași“, de data aceasta în altă gazetă „germanofilă“, *Lumina* lui Stere, începând din iunie 1918; a publicat și un lung eseu literar în *Scena* lui A. de Herz (în august–septembrie 1918). Colaborări și la *Opinia* din Iași; prezintă elogios într-un articol (din 27 iulie 1918) *Vinovații* lui D.D. Pătrășcanu. Puternic afectat de război, pe fondul unei depresii psihice (pe care n-o lăsase în nici un fel să se întrevadă), își pune capăt vieții. Ultima „scrisoare din Iași“ îi apare, postum, la 11 octombrie 1918. La Iași, sinuciderea lui Rodion a provocat stupoare și tristețe, și nu doar printre intelectuali. Fusese respectat și iubit.560

Dem. Theodorescu
(1888–1946)

Ziarist și scriitor, autor al câtorva romane publicate în perioada interbelică, Dem. Theodorescu se manifestă la începutul războiului ca „antantofil“, redactor-șef al „antantofilului“ ziar *Dreptatea*. Germanii sunt „hoarde“, „barbari“, „brute“, iar sfatul pe care-l dă ziaristul este: „Frângeți gâtul primului neamț ce vă iese în cale!“ Ardealul trebuie

să revină României. Marghiloman e o „canalie“. Sunt înfierați ziariștii care s-au pus „în slujba vrăjmașilor idealului românesc“: printre ei și Slavici, viitorul coleg de pușcărie al lui Dem. Theodorescu. Pe parcursul anului 1915, se schimbă atitudinea, atât a ziarului, cât și a redactorului-șef. Soluția cea bună devine neutralitatea, cu atât mai mult cu cât „Puterile Centrale au până acum izbânda de partea lor“. Sunt combătuți Take Ionescu și Goga. Cel dintâi „vinde țara rușilor“. E denunțată „isteria patrioților“ care cer intrarea grabnică în război.561 În noiembrie 1915, Dem. Theodorescu se desparte, în cei mai buni termeni, de *Dreptatea* și trece redactor la *Libertatea* (unde semnase deja sub numele Toader Chirca). Articolele lui sunt cele mai numeroase, după cele ale lui Arghezi. Colaborează și la *Cronica*; aici merită remarcat eseul *Morala cea nouă*, un elogiu adus Germaniei, văzută ca un model pentru întreaga omenire; cum s-ar spune, germanii încetează să mai fie „hoarde“, „barbari“ și „brute“. Teza lui este că, după Revoluția Franceză, omenirea a intrat într-o fază de dezorientare, caracterizată prin individualism („feroce“) și imoralism; religia e ruinată, iar știința neîndestulătoare, pentru a oferi un sens existenței. Războiul aduce însă, prin exemplul german, însușit și de adversari, un nou tip moral, „de ordine și vrednicie“, un plus de coeziune și de solidaritate.562

Sub ocupația germană, Dem. Theodorescu este unul dintre colaboratorii de bază la *Gazeta Bucureștilor*, unde semnează în genere cu pseudonimul Ion Olteanu. Când, în vara anului 1917, se lansează ceea ce părea a fi asaltul decisiv împotriva trupelor române retrase în Moldova, își exprimă deplina solidaritate cu cei pe care nu-i consideră inamici, ci eliberatori, și pretinde că vorbește astfel în numele tuturor românilor: „ini-mile tuturor românilor întovărășesc azi victoria care bate la porțile Moldovei. Acolo s-a închis dușmanul nostru real, autorul nenorocirii noastre, dezonoratorul și hidosul terfelitor al demnității românești: politicianismul takisto-brătienist“.563

O suită de articole denunță „franțuzomania“ elitelor românești, în care vede o „falsificare a sufletului național“ și, în bună măsură, cauza intrării în război în 1916. Nefastă i se pare îndeosebi influența doamnelor care nu consultau decât publicațiile mondene franțuzești. „Cucoanele care vorbeau franțuzește făcură în mare parte războiul României.“564

În timpul guvernării lui Marghiloman („canalia“ din 1914!), Dem. Theodorescu a fost redactor la gazeta guvernamentală *Steagul* și șef al cenzurii, la Iași.

Nicolae Tonitza
(1886–1940)

Moldovean din Bârlad, cu studii de pictură la Iași, München și Paris, Tonitza este unul dintre cei mai importanți pictori români din prima jumătate a secolului al XX-lea. Un pictor care înțelege să se exprime și prin scris: a publicat numeroase articole și cronici de artă.

În preajma și în anii Primului Război Mondial, face parte din grupul conservatorilor ieșeni, animând și un cerc artistic-literar de orientare junimistă; în relație apropiată cu Constantin Meissner, vechi junimist și șef al organizației de Iași a Partidului Conservator. Acesta îl numește în 1915 redactor al ziarului conservator *Iașul*, aparținând curentului „germanofil“ al lui Marghiloman.565 În articolele lui, Tonitza denunță „murdăria și îndrăz- neala gheșeftarilor «patrioți»“, și evocă „furtuna care să mâture cu un gest uriaș toată murdăria care înăbușe“.566 Armata e nepregătită. „Criminali sau inconștienți?“, se

întreabă artistul-gazetar.567 „Austro-germanii nu pot fi învinși“, afirmă el; „din punct de vedere militar, Puterile Centrale au o situație cu mult superioară Împătritei Înțelegeri“.568 În România, presa „germanofilă“ ar fi cu mult superioară, prin conținut și ca ton, celei francofile.569 „Să-i urâm!“, sună titlul altui articol, unde e subliniată primejdia rusească.570 Tonitza ia în serios zvonul unei alianțe româno-suedeze (împotriva Rusiei): „Ceea ce noi singuri n-am putea săvârși vom izbuti cu siguranță împreună cu soldații regelui Gustav.“571

Mobilizat odată cu intrarea României în război, cade prizonier în bătălia de la Turtucaia și își petrece prizonieratul în Bulgaria. Reîntors la Iași 1918, este rechemat tot de C. Meissner ca prim-redactor la *Iașul*. Face mari eforturi pentru a edita ziarul în bune condiții, tracasat de imposibilul Ilie Bărbulescu, timp de câteva luni director al publicației; către C. Meissner: „Spuneți-i d-lui Bărbulescu numai să nu mă mai piseze în fiecare zi (suspectându-mă ca pe un băiat de prăvălie, ceea ce mă jignește foarte mult și mă descurajează în munca mea).“572 Articolele lui Tonitza denunță cu violență guvernarea liberală care a împins România în conflict: „…războiul nu a fost pregătit și purtat pentru realizarea idealului național, ci pentru ca o familie de ambițioși fără scrupule, înconjurați de o turmă de clienți, și mai decăzuți moralmente, să realizeze beneficii fantastice din noua afacere, în mare, pe care o intitulaseră «războiul idealului național»“.573 „Ziua judecății se apropie, ceasul criminalilor a sunat.“574 Disprețul pictorului-jurnalist e total: au pregătit războiul, până și „prin pâinea furată de la gura soldatului concentrat“; în fața înfrângerii, a urmat fuga „în automobilele, în vagoanele și în trăsurile țării, în care și-au încărcat ce aveau mai scump, mai scump decât însăși Patria: mobilele, porcii, covoarele de Persia, ghiveciurile de flori, bijuteriile, cocotele, papucii de noapte…“575

La începutul lunii octombrie 1918, Tonitza devine conștient că „germanofilia“ și „conservatorismul“ sunt pe cale să piardă partida; îi propune lui Meissner să schimbe titlul și profilul gazetei, transformând-o într-un ziar de informație independent.576 Era deja prea târziu.

Ceea ce-l caracterizează pe artist e revolta, împotriva liberalilor, desigur, dar și într-un sens mai larg, față de ceea ce consideră a fi mizeria morală a societății românești. Nu este de mirare că, în primii ani de după război, conservatorul Tonitza avea să colaboreze la presa socialistă.

George Topîrceanu
(1886–1937)

În genul lui minor, amestec de duioșie și de umor, Topîrceanu a fost cel mai popular poet al generației sale. Membru fidel al *Vieții românești*, se manifestă (nu prea des, dar suficient de clar) în acord cu poziția „germanofilă“ a grupării. E în stare chiar să justifice bombardarea de către germani a catedralei din Reims, ironizându-i pe „amatorii noștri de artă“ care o deplâng. Şi românii ar face la fel dacă ar fi în război cu Austria și ungurii ar instala un post de observație în turla unei vechi catedrale: „Îndrăznește vreunul dintre conaționalii mei să spună că ar ezita o clipă între Patrie și Artă?“577 „Pe măsură ce se întărește convingerea că rușii sunt definitiv bătuți – scrie el la începutul anului 1916 – rusofilii noștri inventează argumente din ce în ce mai fluide împotriva luării Basarabiei: – Nu ne trebuie Basarabia, fiindcă n-o vrea țara!“ Ne-o oferă însă destinul istoric. Invocarea „vocii poporului“ e abuzivă: „Țăranii n-au glas. N-am auzit pe nici un țăran strigând:

trăiască Franța, jos boșii.“ Vocea poporului „e numai o ficțiune auditivă, pe care unii încearcă să-și clădească efemera lor arhitectură de ambiții și interese“.578 Poetul îl apreciază pe Brătianu pentru politica lui neutrală (s-au mai înșelat și alții!) și consideră că, dacă s-ar dezmembra Austria, oricum România ar primi Ardealul și fără război.579

Mobilizat în 1916, Topîrceanu participă la bătălia de la Turtucaia, soldată cu dezastrul armatei române; căzut prizonier, „petrece“ un an și patru luni în captivitate la bulgari. La intervențiile lui Stere, este eliberat și revine în țară, la București, în ianuarie 1918. Lucrează în redacție la *Lumina*, unde îi apar două poezii (*De profundis* și cunoscuta *Balada morții*) și, în foileton, *Amintiri din campanie*.580 Nici un text cu conotații politice; se ocupă însă de stilizarea volumului lui Stere, *Marele război și politica României*. Împreună cu scriitorul Eugen Todie, compune și textul unui spectacol de revistă, care se bucură de succes. Colaborează, de asemenea, la *Scena* lui A. de Herz cu versuri și un articol de critică literară (la adresa lui D. Karnabatt), acordând ziarului și un interviu.581 Gândul îi este însă la Iași, deși „Arghezi stăruie să rămân aici – mă îmbie cu perspective de afaceri bune: ferit-a sfântul!“.582 E îngrijorat pentru Ibrăileanu, pe care-l vede împresurat de trei rele: „rușii, antantiștii și epidemiile“!583 Apreciază modul cum criticul ieșean l-a „executat“ pe Iorga: „Ce mai zmotoceală îi tragi lui Iorga! Îmi vine să râd de câte ori citesc, când îmi închipui ce mirat și consternat o fi.“584 Ajunge în cele din urmă la Iași, în septembrie 1918; este numit subdirector al Teatrului Național din capitala Moldovei, post care va fi suprimat câteva luni mai târziu, la 1 aprilie 1919.

După încheierea războiului, încă înfierbântat de angajamentul lui antantist și mânat de neplăcuta-i înclinare de a-i deva-loriza moral pe oameni, E. Lovinescu i-a căutat nod în papură și lui Topîrceanu: „Dacă soarta l-a făcut prizonier din prima zi a războiului, d. Stere a avut grije de a i-o corecta, aducându-l la București pentru a-l ajuta în opera de demoralizare a spiritului public și de cooperarea la Mittel-Europa inamicului; am numit pe junele Topîrceanu.“585 „Junele Topîrceanu“ îi dă replica cuvenită: el, Topîrceanu, a luptat în război și a cunoscut prizonieratul, în timp ce Lovinescu a predicat războiul, dar pentru alții, fiindcă n-a fost pe front un singur moment!586

Alexandru Tzigara-Samurcaș
(1872–1952)

Istoria nescrisă – nu neapărat mai puțin adevărată decât istoria scrisă – spune că a fost fiul natural al regelui Carol I. O relație neobișnuit de strânsă cu acest suveran și cu familia regală în genere (ca și cu familia Kremnitz, alți apropiați ai Palatului) pare a fi de natură să confirme presupusa filiație. Studii la Universitatea din München între 1893 și 1896, unde își ia doctoratul în filozofie, specialitatea istoria artei. Bibliotecar al Fundației Carol I din 1899, profesor suplinitor (1899) și apoi definitiv (1904) de istoria artei la Școala de Arte Frumoase, director al Muzeului etnografic și de artă națională înființat în 1906, profesor suplinitor de istoria artei, din 1911, la Universitatea din București.587

În noiembrie 1916, cu puțin înainte de intrarea germanilor în București, este însărcinat să reprezinte Casa regală și Domeniile Coroanei și să le apere interesele în fața autorităților civile și militare. Mackensen apelează la el din primul moment pentru a transmite oamenilor politici români (Carp, Maiorescu, Marghiloman) oferta de pace a împăratului: misiune îndeplinită, dar fără vreun rezultat. În mod oarecum curios, acceptă, la insistențele lui Carp și Lupu Kostaki, după versiunea sa, potrivit unei decizii germane,

după versiunea adversarilor, postul de prefect al poliției capitalei, înlocuindu-l pe generalul Mustață, care nu se putea înțelege cu nemții pentru simplul motiv că nu știa nemțește. A ocupat această funcție de la 30 noiembrie/13 decembrie 1916 până în ianuarie 1918, când și-a dat demisia, pentru a reveni în aceeași poziție, și, în condiții de data aceasta perfect legale, cu decret semnat de regele Ferdinand și primul-ministru Marghiloman, în aprilie 1918 (până la 14 noiembrie 1918).588 Nu i s-au putut aduce acuze grave și întemeiate. Bineînțeles că a colaborat cu ocupantul german și a trebuit să-i aplice deciziile, deși nu întotdeauna înțelegerea a fost perfectă; și-a manifestat rezerve cu privire la înființarea unui Institut German la București, ale cărui cursuri ar fi urmat să fie înscrise în orarul Universității, iar un diferend privind administrarea Palatului a determinat retragerea din această calitate în ianuarie 1918; altminteri, s-a dovedit un administrator competent, preocuparea lui principală fiind securitatea persoanelor și a bunurilor, în mod deosebit a instituțiilor de cultură: un exemplu în acest sens (folosit de el însuși mai târziu în apărarea sa) îl oferă promptitudinea cu care a răspuns solicitărilor lui I. Bianu pentru paza Academiei și Bibliotecii acesteia.589

A fost singurul român cu care s-a întâlnit Kaiserul Wilhelm II când a vizitat teritoriul ocupat al țării, în septembrie 1917. L-a însoțit la Curtea de Argeș, unde împăratul s-a recules la mormintele regelui Carol și reginei Elisabeta. La prânzul care a urmat – povestește cu mândrie Tzigara-Samurcaș –, suveranul l-a invitat să se așeze chiar în fața sa, angajându-se într-o lungă convorbire; ritualul s-a repetat și la masa de seară. La despărțire, profesorul a primit un prețios ac de cravată cu monograma imperială în diamante și rubine. Atât l-a arătat în dreapta și-n stânga și s-a lăudat cu acest obiect prețios, încât a devenit mai târziu aproape un „corp delict“, dovada infamantă a colaborării cu inamicul!

Duiliu Zamfirescu
(1858–1922)

O dublă carieră de diplomat și de scriitor. Secretar de legație la Roma, Atena și Bruxelles, secretar general al Ministerului Afacerilor Străine (1906–1909), delegat al României, cu rang de ministru plenipotențiar, în Comisia Europeană a Dunării (între 1909 și 1918). Membru al Academiei Române din 1908.

La 15/28 octombrie 1914, Duiliu Zamfirescu îi scria lui Simion Mehedinți, uluit de inconștiența profesorilor universitari care lansaseră manifestul lor pentru intrarea în acțiune: „Este oare cu putință ca oamenii care judecă să se ia după ne-buni? E cu putință ca un om, căruia i se spune că un război cu Austro-Ungaria, astăzi, însemnează un război pe două fronturi, adică și cu Austro-Ungaria, și cu Bulgaria, – să insiste a cere un asemenea război, când el știe bine că nu suntem pregătiți pentru o asemenea luptă?“ „Care e românul care să nu dorească cucerirea Ardealului“, exclamă el, însă prima datorie a oamenilor politici „este să păstreze ceea ce am câștigat“, în urma conflictului balcanic, cu atât mai mult cu cât în războiul ac-tual „nu biruie nici unii, nici alții“, „va fi războiul învinșilor“. Îl invită pe Mehedinți la o întâlnire, fiindcă situația e gravă „și oamenii sănătoși la minte trebuie să se adune“590 (nu știa, se vede, că și Mehedinți semnase memoriul! Știa, însă, corect, că nu era în tabăra antantiștilor).

Spirit elitist și diplomat discret, Duiliu Zamfirescu nu era însă omul care să se pună în fruntea unui curent de opinie sau să ia atitudine în presa de mare tiraj. „Timp de doi ani,

atât cât România a rămas neutră – va nota el după înfrângerea din toamna anului 1916 – am făcut tot ce era omenește cu putință pentru a împiedica dezastrul de astăzi“.591 „Tot ce era omenește cu putință“, se reduce de altfel la comunicări prezentate la Academie, la 7 noiembrie 1914 și 13 martie 1915, și tipărite în *Analele Academiei:* „Sufletul războaielor în trecut și în prezent“ și „Bosforul și Dardanelele față de interesele românești“. E de observat o înclinare spre Germania, țară care – consideră scriitorul – a intrat în război din pricina primejdiei rusești592 (de altfel, primul dintre aceste eseuri s-a publicat și în germană: *Die Seele der Kriege einst und jetzt*, București, 1914). Războiul va aduce o distrugere generală; în aceste condiții, „am fi criminali să voim a ne arunca în foc“.593 Prosperitatea României se datorează „Dunării, Mării Negre și Dardanelelor“594, care formează axa comerțului românesc. De aici, imperativul de „a nu se lăsa cu nici un preț strâmtorile în mâna rușilor“ (pericol cu atât mai mare cu cât Anglia, după deschiderea Canalului de Suez, acorda mai puțină atenție strâmtorilor Mării Negre). „Așa că, socotind bine lucrurile, parcă tot Turcia ar trebui să rămână la Constantinopol.“595

„Eu, personal, aveam cam aceleași păreri cu d-l Carp – mărturisește Duiliu Zamfirescu –, îndulcite printr-un sentiment de disciplină elementară, anume că, în ziua în care țara legală (adică regele, guvernul și Parlamentul) vor merge în altă direcție, eu voi merge cu țara legală.“596 Până la urmă, e mai curând atitudinea unui neutralist, care prefera totuși o victorie germană unei victorii rusești, mai preocupat de Dunăre și de mare decât de Carpați și de Transilvania.

În decembrie 1916, împreună cu membrii Comisiei Dunării din țările aliate care rămăseseră în România, se refugiază de la Galați – pe Dunăre și pe Mare – la Odessa, unde rămâne până în ianuarie 1918. Aici a scris, punând data de 20 martie 1917, un memoriu justificativ (rămas atunci în manuscris) intitulat *Pentru ce am fost contra războiului*. România era slab pregătită militar și obligată pe deasupra să lupte pe două fronturi, împotriva unor forțe mult superioare.597 (E purul adevăr! Războiul l-au câștigat aliații, nu românii, dar în fond tocmai acesta a fost marele pariu al lui Brătianu: înfrângerea „inevitabilă“ a Puterilor Centrale.)

Revenit în România neocupată, la Iași, Duiliu Zamfirescu a îndeplinit pentru scurt timp funcția de comisar al guvernului Averescu pentru Basarabia. Participă apoi, tot alături de Averescu, la înființarea „Ligii poporului“, un partid în care vedea soluția purificării vieții politice românești. În octombrie 1918, susține (fără succes) alegerea lui Constantin Stere la Academia Română598, deși acesta și, în genere, grupul de la *Viața românească* îi fuseseră adversari ideologici. Stere, Ibrăileanu și Sadoveanu sunt de altfel menționați, printre alte câteva nume de autori considerați semnificativi, în articolul program al revistei *Îndreptarea literară*, editată de Duiliu Zamfirescu în numai câteva numere, începând din octombrie 1918.599 Mai curând decât de solidaritatea cu un grup de „germanofili“, pare a fi vorba de încercarea, eșuată, de a federa în jurul său mișcarea literară românească. Înseamnă însă, oricum, că încă în octombrie 1918 vedea la Stere partea lui de dreptate și succesul avut cu Basarabia, fără să intuiască apropiata-i prăbușire.

În guvernarea Averescu din 1920–1921, a fost ministru de Externe (martie–iunie 1920) și președinte al Adunării Deputaților (iunie 1920–ianuarie 1922, inclusiv în timpul scurtei guvernări Take Ionescu). În această ultimă calitate, a avut a face față atacurilor violente din partea liberalilor care, invocând și menționatele conferințe din 1914–1915, l-au acuzat de a se fi vândut nemților.600

Câțiva socialiști

Intelectualii socialiști, nu prea numeroși și nici prea influenți, se adaugă, fără excepție, curentului neutralist, eventual cu o tentă „germanofilă“. Între Rusia autocrată și Germania cu puternica ei mișcare socialistă, preferințele lor merg incontestabil spre cea din urmă. Cu atât mai mult atunci când sunt evrei. Şi încă și mai mult dacă sunt evrei veniți din Rusia, tocmai pentru a scăpa de represiunea țaristă.

Este cazul lui *Constantin Dobrogeanu-Gherea* (1855–1920), evreu rus, angajat în mișcarea revoluționară, stabilit în 1875 în România tocmai pentru a evita arestarea; în 1878, armata rusă aflându-se încă pe teritoriul României în urma războiului ruso-româno-turc, este atras într-o cursă, dus în Rusia, întemnițat și apoi deportat în apropierea Mării Albe; în 1879 reușește să evadeze, trecând în Norvegia și de acolo ajunge în cele din urmă în România. În deceniile următoare, s-a remarcat ca ideolog socialist, sociolog și critic literar.601

Odată cu izbucnirea războiului, publică mai multe articole în ziarul socialist *Lupta*, reunite în volum sub titlul *Război sau neutralitate* (în plus, cu un text inedit: „Oligarhia și politica externă“). Susținând neutralitatea, Dobrogeanu-Gherea îi combate îndeosebi pe cei care, exprimând, consideră el, interesele oligarhiei românești, împing țara la război împotriva Puteri-lor Centrale. Un asemenea război, ofensiv, cu riscul de a lupta pe două fronturi, în același timp împotriva Austro-Ungariei, Germaniei, Bulgariei și Turciei, ar fi pentru România un dezastru (în acest punct, a avut dreptate!). Şi pentru a obține ce? Războiul acesta nu se face de dragul „restabilirii naționalităților sau întregirii neamurilor“, e pur și simplu „un război cu ca-racter imperialist“, „provocat de cauze politice imperialiste mondiale“. Austria nu va dispărea, cu atât mai mult cu cât existența ei „e absolut necesară pentru echilibrul european“; și chiar admițând, de dragul discuției, că va dispărea, atunci Transilvania va reveni oricum României, fără să mai fie nevoie de intrarea țării în război.602

Cu o zi înainte de declarația de război a României, Dobrogeanu-Gherea pleacă din țară; se temea nu atât de război, cât de ruși, gândindu-se că s-ar putea repeta arestarea din 1878. Se stabilește în Elveția, unde rămâne până la sfârșitul anului 1919.

Cristian Racovski (1873–1941) este cea mai cosmopolită figură a mișcării socialiste (apoi comuniste) europene: bulgar prin naștere, român prin naționalitate, de formație franceză (doctor în medicină la Montpellier), iar mai târziu, prin angajament revoluționar, devenit ucrainean, rus, sovietic…603 În 1914, poziția lui Racovski este clară: denunță războaiele de tot felul, nu face nici o distincție între războaie „drepte“ sau „nedrepte“. „Dezrobirea claselor și popoarelor se va face nu prin războaiele duse de clase stăpânitoare, ci prin luptele și revoluțiile făcute de clasa subjugată.“604 El pledează pentru o „republică federativă a Balcanilor“ (modelul invocat: confederația elvețiană), care ar rezolva diferendele dintre micile popoare și ar stăvili totodată expansionismul Austriei și al Rusiei. Cândva, această republică balcanică se va putea uni cu „republicile care vor fi create într-o zi în Rusia și Austria“. „Echidistanța“ lui Racovski înclină totuși spre Germania, măcar pentru faptul că neutralismul lui se opunea, inevitabil, în primul rând curentului majoritar care împingea spre o acțiune împotriva Puterilor Centrale. Sub raport național, românii din Bucovina stau cel mai bine, preciza el, au drepturi, chiar mai mari decât românii din România (votul universal); în Transilvania stau mai rău decât în Bucovina, dar încă mult mai bine decât în Basarabia, unde n-au nici un drept.605 Se știe de altfel că, începând din ianuarie 1915, Racovski a primit bani din Germania pentru întreținerea agitației antirăzboinice (în principal, editarea ziarului *Jos războiul*!).606 Odată cu revoluția din Rusia, atitudinea lui s-a schimbat: adversarul Rusiei țariste a devenit susținătorul Rusiei bolșevice; dacă mai înainte considera că Basarabia aparține de

drept României, acum oferea Rusiei nu doar Basarabia, ci întreg sud-estul Europei.

Alt intelectual socialist, avocatul *Mihail Gheorghiu Bujor* (1881–1964), conferențiază, chiar în primele zile ale conflictului, la Clubul social-democrat din București, despre *Războiul european și social-democrația*. El condamnă „expectativa“ guvernamentală, care ar fi însemnat așteptarea momentului prielnic pentru ca România să treacă de partea taberei mai puternice, și cere „o atitudine fermă de *completă neutralitate*“.607 Din ianuarie 1916, pentru câteva luni, Bujor editează la Iași revista *Convorbiri sociale*, în care își nuanțează sensibil punctul de vedere inițial. Desigur, „apărarea până la extrem a neutralității“, dar, dacă acest lucru nu se va dovedi posibil, „alipirea hotărâtă a României de Puterile Centrale, în scopul slăbirii Rusiei și al îndepărtării ei de la granițele noastre“, iar până una-alta, „combaterea cu maximum de energie a propagandei rusofile și a partidelor care o alimentează“.608 *Viața românească* înre-gistrează cu satisfacție acest punct de vedere, remarcând dife-rența dintre socialiștii bucureșteni, neutrali până la capăt, și socialiștii din Iași, neutrali și ei, dar cu o „preferință“ împotriva Rusiei.609 Articolele lui Bujor au stârnit polemici în interiorul Partidului Social-Democrat; tot în paginile *Convorbirilor sociale*, i-a luat apărarea *Max Vessler* (1870–1917), pentru care, considerarea Rusiei ca principala primejdie apărea ca ceva de la sine înțeles și pe deplin în concordanță cu linia partidului.610

Linia neutrală a partidului fusese confirmată la congresul din octombrie 1915, la care doctorul *Călin Ottoi* (1886–1917) prezentase raportul intitulat *Social-democrația și războiul*. Punctul de vedere exprimat era fără nuanțe: „Pentru noi, toate războaiele sunt de aceeași natură, nici unul nu are ceva sfânt într-însul, toate trebuiesc combătute cu aceeași înverșunare“.611 Totuși, Ottoi, evreu și el, avea cât de cât o înclinare „germanofilă“, măcar ținând seama de faptul că îl întâlnim, chiar în 1915, printre principalii colaboratori ai ziarului *Seara* (unde, e drept, nu tratează subiecte politice, ci face „Cronica medicală“).

Ecaterina Arbore (1873–1937), fiica lui Zamfir C. Arbure, este și ea în același timp medic și militant socialist; face parte din Comitetul executiv al Partidului Social-Democrat din 1912 până în 1918. Se remarcă în 1914–1916 prin discursurile și articolele ei neutraliste și antiimperialiste.612 Şi la ea mai apare câte o săgeată antirusească. „Războiul pentru înfăptuirea idealului național – spunea într-o cuvântare – nu poate fi adevărata do-rință a poporului dacă e vorba de a sluji interesele Rusiei.“613 Dacă Rusia apărea, chiar printre socialiștii strict neutraliști, drept principala adversară a libertății, lucrurile se schimbă odată cu răsturnările revoluționare. Ca și Racovski, Ecaterina Arbore alege să treacă în Rusia sovietică (imediat după război, cu o scurtă revenire în România, în 1924, de unde va fi expulzată). Ca și Racovski, câțiva ani după ea, sfârșește ucisă din ordinul lui Stalin. În România „burghezo-moșierească“ ar fi avut cu siguranță mai multe șanse de supraviețuire!

Deși nu e formal socialist, pictorul ieșean *Octav Băncilă* (1872–1944), artist cu vederi accentuate de stânga, se exprimă în 1915 la unison cu socialiștii. *Pax* este titlul semnificativ al unei picturi realizate în acest an, reprezentând un muncitor vi-guros care frânge sub picior o sabie. Tabloul este completat printr-un interviu acordat ziarului *Lupta* în care Băncilă își exprimă oroarea față de război și speranța că proletariatul „va zdrobi monstrul militarist“.614

Note

142. F. Aderca, *Sânge închegat. Note de război*, București, 1915, p. 29.

143. *Ibidem*, pp. 25–27.
144. *Ibidem*, pp. 25-26.
145. F. Aderca, „Sunt germanii barbari?“, în *Noua revistă română*, 18-25 ianuarie 1915.
146. F. Aderca, „Viforul libertății“, în *Seara*, 18 august 1915.
147. F. Aderca, „«La Belle France». Victoria reacțiunii“, în *Seara*, 15 august 1915.
148. F. Aderca, „Barbarii de azi, barbarii de mâine“, în *Seara*, 5 septembrie 1915.
149. F. Aderca, „Sofism“, în *Seara*, 13 octombrie 1915.
150. F. Aderca, „Sinucidere sau nebunie“, în *Seara*, 22 octombrie 1915.
151. Gr. Antipa, „Câteva amintiri despre regele Carol I“, în volumul *Din viața regelui Carol I. Mărturii contemporane și documente inedite culese de Al. Tzigara-Samurcaș*, București, 1939, pp. 26–53.
152. *Monitorul Oficial*, 21 ianuarie 1914.
153. Raymund Netzhammer, *Episcop în România*, vol. I, p. 635.
154. *Ibidem*, p. 653.
155. *Ibidem*, p. 661.
156. B.A.R., mss., Arhiva General Radu R. Rosetti, memoriu citit de Antipa în ședința extraordinară intimă a Academiei la 3/16 decembrie 1918.
157. B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, V Varia 6, f. 4, Însemnări politice, 23 iulie 1917.
158. *Loc. cit.*, f. 8, 1 octombrie 1917.
159. Lupu Kostaki, *Memoriile unui trădător*, B.A.R., mss., p. 59.
160. A.N.R.-A.N.I.C., Președinția Consiliului de miniștri, 23/1918, vol. I și II, dosare privitoare la înființarea și activitatea Direcțiunii generale economice.
161. Gr. Antipa, *Necesitatea înființării unei organizații a economiei naționale*, București, 1918, p. 5.
162. *Ibidem*, p. 13.
163. Gr. Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, București, 1919, pp. 375–376; idem, *Chestiunea Dunării*, București, 1924, pp. 24-–25.
164. *Monitorul Oficial*, 30 octombrie 1918.
165. „Un prieten al dușmanilor noștri“, în *Viitorul*, 2/15 noiembrie 1918.
166. *Monitorul oficial*, 6 și 12 decembrie 1918.
167. G.G. Bezviconi, „Zamfir Ralli-Arbure“, în *Analele Moldovei*, 1943, pp. 109–128; Mihai Dim. Sturdza, „Zamfir Arbore“, în *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească* (coordonator și coautor: Mihai Dim. Sturdza), vol. I, Simetria, București, 2004, pp. 97–107.
168. Zamfir C. Arbure, *Liberarea Basarabiei*, București, 1915, p. 56.
169. Zamfir C. Arbure, *Ukraina și România*, București, 1916, p. 42.
170. Zamfir C. Arbure, „Finis Basarabiae!“, în *Seara*, 10 octombrie 1914.
171. Zamfir C. Arbure, „Poporul german“, în *Seara*, 16 august 1915.
172. Zamfir C. Arbure, „Rusia de ieri și cea de mâine“, în *Lumina*, 22 noiembrie 1917.
173. „Basarabia. O conferință a d-lui Zamfir C. Arbure“, în *Lumina*, 23 aprilie 1918.
174. Zamfir C. Arbure către Ioan Bianu, fără dată, B.A.R., mss., . Scrisoarea e omisă din *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. I, unde sunt reproduse alte două scrisori ale lui Arbure din același fond. Deși nu era nimic defavorabil la adresa rușilor, se vede că numai pomenirea acestora a fost suficientă pentru a se considera mai prudentă nepublicarea textului!
175. Discursul lui Zamfir C. Arbore din 27 decembrie 1919, în *Dezbaterile Constituantei*, Senatul, 23 ianuarie 1920, p. 132. La o remarcă privind colaborarea lui Slavici la *Gazeta Bucureștilor*, dă următoarea replică: „D-lor, despre aceasta eu nu știu nimic, pentru că atunci când se tipărea *Gazeta Bucureștilor*, Zamfir C. Arbore era arestat de germani.“ O altă voce întreabă: „Dar *Ziua*?“ Iar Arbure răspunde: Și cu *Ziua* tot așa“ (!?).
176. *Ibidem*, pp. 129–133.
177. I.N. Theodorescu [Tudor Arghezi], „Mila pentru sârbi“, în *Seara*, 16 iulie 1914.
178. I.N. Theodorescu, „Urmările războiului“, în *Seara*, 27 iulie 1914.
179. I.N. Theodorescu, „Arbitrii Europei“, în *Seara*, 1 septembrie 1914.
180. I. [Tudor Arghezi], „Interviu cu domnul Papagal“, în *Cronica*, 12 martie 1915.
181. T. [Tudor Arghezi], „Take Ionescu“, în *Cronica*, 12 aprilie 1915.
182. „Un an…“ (nesemnat), în *Cronica*, 20 februarie 1916.
183. Sigma [Tudor Arghezi], „Mare și mic“, în *Gazeta Bucureștilor*, 22 mai 1917.
184. Sigma, „Inspirație genială“, în *Gazeta Bucureștilor*, 13 iunie 1917.
185. Sigma, „Cauzele războiului mondial“, în *Gazeta Bucureștilor*, 20 februarie 1918.
186. Sigma, „Modelul francez“, în *Gazeta Bucureștilor*, 1 decembrie 1917.

187. Sigma, „Ideal…“, în *Gazeta Bucureștilor*, 23 iunie 1917.
188. Sigma, „Pentru ce mai luptăm?“, în *Gazeta Bucureștilor*, 23 noiembrie 1917.
189. Sigma, „Victoria adevărată“, în *Gazeta Bucureștilor*, 28 noiembrie 1917.
190. Toate articolele identificate ale lui Tudor Arghezi din anii războiului au fost adunate în ediția Tudor Arghezi, *Opere*, IV. Publicistică, 1914–1918, ediție îngrijită și note bibliografice de Mitzura Arghezi și Traian Radu, Editura Academiei Române și Univers Enciclopedic, București, 2003. Articolele sunt semnalate (unele, cu scurte rezumate) și de D. Vatamaniuc, în *Tudor Arghezi. Biobibliografie*, vol. I, Editura Institutului Cultural Român, București, 2005, pp. 230–268, pentru articolele din anii războiului, cu regretabila omisiune a articolelor din *Libertatea* (deși acestea fuseseră identificate și publicate între timp în amintita ediție de *Opere*; singura colecție a *Libertății* – și aceasta incompletă – se găsește la Biblioteca Centrală Universitară din București).
191. Dinu C. Arion, „Cauzele unei atitudini“, în *Revista Cercului de studii al Partidului Conservator*, 15 martie 1915, pp. 513–524.
192. Dinu C. Arion, „Chestia Dunării“, în *Revista Cercului de studii al Partidului Conservator*, decembrie 1915, pp. 116–138.
193. Dinu C. Arion, „Spre dezastru“, în *Revista Cercului de studii al Partidului Conservator*, martie 1916, pp. 141–154.
194. N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, vol. II, București, 1934, cap. XXI: „În fața primului război“, p. 183.
195. Virgil Arion, *Politica austriacă față de România* (discurs la Camera deputaților, 11 decembrie 1913), București, 1914.
196. Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. I, p. 166.
197. Raymund Netzhammer, *Episcop în România*, vol. I, p. 727 (însemnarea din 2 iunie 1917).
198. Virgil Arion, „Basarabia“, în *Moldova*, 17 martie 1915.
199. „Un interviu cu d. Virgil Arion“, în *Minerva*, 27 noiembrie 1915.
200. Raymund Netzhammer, *op. cit.*, p. 727.
201. Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. II, p. 180 (însemnarea din 3 iunie 1917).
202. I.C. Filitti, *Jurnal* (VI), în *Revista istorică*, nr. 9–10/1992, p. 1014 (însemnarea din 10 octombrie 1917).
203. Raymund Netzhammer, *op. cit.*, p. 731 (însemnarea din 11 iunie 1917).
204. Detalii despre activitatea lui V. Arion ca gerant al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, la Gala Galaction, *Jurnal*, vol. III, Albatros, București, 1999, anii 1917, 1918 și 1919.
205. I.C. Filitti, *Jurnal*, III, în *Revista istorică*, nr. 3-4/1991, p. 208, însemnarea din 11 septembrie 1914: „Ardeleanul Babeș era să nu iscălească, apoi s-a convins să iscălească.“
206. Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. II, pp. 50-51.
207. *Ibidem*, p. 79.
208. *Memoriu asupra atitudinii prof. dr. V. Babeș în chestiunea națională și asupra activității Institutului de bacteriologie în timpul ocupațiunii germane*, București, 1919, p. 13.
209. *Ibidem*, p. 19.
210. I. Athanasiu, *Rătăciri naționale. Raport prezentat Consiliului universitar din București în ședința de la 20 noiembrie 1919*, București, f.d., p. 32.
211. *Memoriu asupra atitudinii prof. dr. V. Babeș…*, p. 24.
212. *Ibidem*.
213. *Analele Academiei Române*, seria II, tomul XXXIX, 1916–1919, Partea administrativă și dezbaterile, București, 1921, p. 75.
214. *Memoriu asupra atitudinii prof. dr. Babeș…*, pp. 24-25.
215. Sextil Pușcariu, *Memorii*, Minerva, București, 1978, pp. 464 și 817.
216. D. Barnoschi-Vasiliu, „Dreptul ginților în anul 1914“, în *Revista Cercului de studii al Partidului Conservator*, 15 februarie 1915 (conferință ținută la 18 decembrie 1914), pp. 482–483.
217. D.V. Barnoschi, „Totuși este singura soluție“, în *Reacțiune…*, București, 1918, pp. 300–303 (articol apărut în *Moldova* la 13 august 1916).
218. Titu Maiorescu, *Jurnal*, 26 mai/8 iunie 1917.
219. D.V. Barnoschi, *Concluziuni prezentate Înaltei Curți de Casație în procesul cu Ministerul Instrucțiunii pentru o catedră universitară*, București, f.d., p. 41.
220. A.N.R.-A.N.I.C., fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, 280/1918, f. 533.
221. Jean Bart, „În jurul chestiunii Dunării“, în *Viața românească*, ianuarie–martie 1915, pp. 175–206.
222. I.A. Bassarabescu, „Simțul realității în politică“, în *Revista Cercului de studii al Partidului*

conservator, 15 aprilie 1915, pp. 642–656; „Oceana“ [despre Anglia și Imperiul Britanic], *ibidem*, mai 1916, pp. 243–257.

223. Situația lui din timpul războiului este expusă pe larg într-un document militar: *Cazul căpitanului de rezervă I. Bassarabescu*, din 10 iunie 1935, aflat la B.A.R., mss., Arhiva General Radu R. Rosetti, XXIII, Varia 7.

224. Titu Maiorescu, *Jurnal*, 18/31 august 1916.

225. *Ibidem*, 25 noiembrie/8 decembrie 1916.

226. Date privitoare la funcționarea lui I.A. Bassarabescu ca prefect de Prahova, la A.N.R.-A.N.I.C., fond Ministerul de Interne, 3/1918, f. 2, și 23/1918, f. 2-3 și 135-136.

227. Ilie Bărbulescu, „Greșelile curentului politic popular anti-austriac de la români“, în *Viața românească*, iulie–septembrie 1914, pp. 110–142.

228. Cu titlu de exemplu, dintr-o producție abundentă: „De ce să nu mergem împotriva Austro-Ungariei?“, în *Seara*, 1 aprilie 1915; „Neutralitatea noastră față de idealul național“, în *Seara*, 12 iulie 1915; „Rușii nu vor ataca Bulgaria“, în *Seara*, 29 iulie 1916.

229. A.N.R.-I., Fond Universitatea „Al. I. Cuza“, Rectorat, 836/1915, vol. I, ff. 12–13.

230. Ilie Bărbulescu, *Câteva pagini de istorie contimporană*, Iași, 1932: este o expunere pe larg a activității sale din anii războiului, și o justificare a punctelor sale de vedere. Un interesant portret, la Ion Petrovici, *De-a lungul unei vieți*, Editura pentru Literatură, București, 1966: „Profesorul Ilie Bărbulescu“, pp. 270–279.

231. Ion Frunză [Ioan Bianu], *Pentru lămurirea situației. Cuvinte către români*, București, 1914, p. 17.

232. *Ibidem*, p. 52.

233. *Ibidem*, pp. 47–48.

234. *Ibidem*, p. 28.

235. *Ibidem*, p. 54.

236. Ioan Bianu, „Vrăjmașii miluiți“, în *Viitorul*, 14 septembrie 1916.

237. B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, V Varia 6, f. 53, „Însemnări politice“, 23 noiembrie/6 decembrie 1916.

238. Ioan Bianu către Alexandru Beldiman, 1 februarie st.n. 1917, B.A.R., mss., S 9(1)/ DCCLXXXIX.

239. Ioan Bianu către Alexandru Beldiman, 10 mai 1917, B.A.R., mss., S 13/CDXCII.

240. B.A.R., mss., Arhiva Alexandru Beldiman, I Acte 17: *Memoriu confidențial asupra catastrofei României și a situației țării în ianuarie 1917*.

241. Ioan Bianu către Alexandru Beldiman, 1 februarie 1917, scrisoarea citată.

242. B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, V Varia 6, f. 57, „Însemnări politice“, 8 ianuarie 1917.

243. *Loc. cit.*, f. 3, 23 decembrie 1917.

244. Scrisorile lui Al. Beldiman sunt reproduse în *Scrisori către Ioan Bianu*, ediție de Marieta Croicu și Petre Croicu, vol. I, Minerva, București, 1974, pp. 88–106. Cum cenzura comunistă a intervenit, eliminând unele cuvinte sau pasaje, este recomandabilă consultarea originalelor aflate la B.A.R., mss.

245. B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, II Mss. 33, „Pățanii în timpul ocupației“.

246. Cu privire la problema manuscriselor slavone, raportul prezentat de Ioan Bianu la sesiunea generală extraordinară a Academiei Române, desfășurată la Iași în octombrie 1918, în *Analele Academiei Române*, tom. XXXIX, 1916–1919. Partea administrativă și dezbaterile, București, 1921, pp. 110–117.

247. B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, V Varia 6, f. 122.

248. Ioan Bianu către Alexandru Tzigara-Samurcaș, 11/24 decembrie 1916, B.A.R., mss., S 24(1)/ CDXCIII.

249. Ioan Bianu către Alexandru Tzigara-Samurcaș, 29 ianuarie 1917, B.A.R., mss., S 24(7)/ CDXCIII.

250. Ioan Bianu către Alexandru Tzigara-Samurcaș, 31 ianuarie 1917, B.A.R., mss., S 24(8-9)/ CDXVIII.

251. Ioan Bianu către Alexandru Tzigara-Samurcaș, 22 noiembrie 1917, B.A.R., mss., S 24(22)/ CDXCIII.

252. Ioan Bianu către Alexandru Tzigara-Samurcaș, 19 noiembrie 1918, B.A.R., mss., 24(34)/ CDXCIII.

253. Octavian Goga, „Fărămituri dintr-o prăbușire“, în *Precursori*, ediție Ion Dodu Bălan, Minerva, București, 1989, p. 291.

254. Mai multe scrisori ale Marthei Bibescu către Lupu Kostaki, din lunile decembrie 1917–martie 1918, în Arhiva Lupu Kostaki, B.N.R., fond Saint-Georges, CCCLXX, D. 9, ff. 139–150.

255. Raymund Netzhammer, *Episcop în România*, vol. I, p. 705.
256. Ghislain de Diesbach, *Prinţesa Bibescu, ultima orhidee*, vol. I, Editura Vivaldi, Bucureşti, 2003, pp. 370–371.
257. Martha Bibescu către Lupu Kostaki, 6 mai 1917, Arhiva Lupu Kostaki, B.N.R., fond Saint-Georges, CCCLXX, D. 9, f. 134.
258. Ghislain de Diesbach, *op. cit.*, pp. 408–409.
259. Princesse Bibesco, *La vie d'une amitié. Ma correspondance avec l'abbé Mugnier, 1911–1944*, vol. I, Plon, Paris, 1951, p. 366.
260. Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, p. 766.
261. *Ibidem*, p. 767.
262. *Ibidem*, p. 768–770.
263. *Ibidem*, p. 770.
264. Martha Bibescu către Lupu Kostaki, 14 aprilie (fără an), Arhiva Lupu Kostaki, B.N.R., fond Saint-Georges, CCCLXX, D. 9, f. 137.
265. *Ibidem*, p. 792.
266. Dimitru Hâncu, *Martha Bibescu. Intrigă fără iubire. Piesă jucată în culise*, Editura Vivaldi, Bucureşti, 2002; Constantin Iordan, „Despre «colaboraţionismul» Marthei Bibescu în timpul ocupaţiei străine a Bucureştilor (1916–1917)", în volumul *Martha Bibescu în timpul ocupaţiei germane la Bucureşti (1916–1917)*, Editura Anima, Bucureşti, 2005, pp. 9–100. Este curios cum C. Iordan, deşi citează jurnalul arhiepiscopului Netzhammer, nu face nici cea mai mică referire la intrigile bucureştene ale prinţesei din primăvara anului 1918, greu de împăcat cu presupusa ei puritate antantofilă.
267. A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, 3267/1916, f. 26.
268. *Loc. cit.*, f. 25.
269. *Loc. cit.*, f. 29.
270. *Loc. cit.*, ff. 40–42.
271. A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii publice, 190/1917, ff. 1–3 (copia raportului înaintat de I. Bogdan Ministerului de Interne, 24 ianuarie 1917).
272. B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, II Mss. 33.
273. *Analele Academiei Române*, tom. XXXIX, 1916–1919, p. 67.
274. *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. I, p. 288.
275. B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, II Mss. 33.
276. B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, V Varia 6, f. 122.
277. Raymund Netzhammer, *Episcop în România*, vol. I, p. 794.
278. Pe această temă, câteva scrisori ale lui Bogdan adresate lui I. Bianu, din 5 şi 9 iunie 1917, în *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. I, pp. 288–289.
279. „Deschiderea cursurilor Facultăţii de Medicină", în *Gazeta Bucureştilor*, 5 decembrie 1917.
280. „Deschidera cursurilor Universităţii din Bucureşti", în *Gazeta Bucureştilor*, 24 aprilie 1918.
281. N. Iorga, *Memorii*, vol. II, Bucureşti, f.d., pp. 82–83 (însemnarea din 11 octombrie 1918).
282. O amplă prezentare biografică a lui Al. Bogdan-Piteşti, alături de informaţii privitoare şi la familia lui, în *Figuri contimporane din România*, dicţionar biografic ilustrat (sub direcţia lui Th. Cornel şi T. Arghezi), Bucureşti, 1909, pp. 340–351.
283. F. Aderca, *Mărturia unei generaţii*, Bucureşti, 1929, interviul cu Gala Galaction, pp. 112–113.
284. „De vorbă cu prof. Gala Galaction despre Bogdan-Piteşti şi cenaclul său", în *Evenimentul zilei*, 19 august 1943.
285. Despre contribuţia la mişcarea artistică, vezi Theodor Enescu, *Scrieri despre artă*, vol. II, Editura Meridiane, Bucureşti, 2003: „Primul muzeu de artă românească modernă: colecţia Alexandru Bogdan-Piteşti", pp. 29–164; Petre Oprea, *Colecţionarul mecena Alexandru Bogdan-Piteşti*, Editura Maiko, Bucureşti, 1999.
286. Alex. Bogdan-Piteşti, *Préface*, la Alexandre Macedonski, *Bronzes*, 1897, pp. X şi XXI.
287. *Ibidem*, pp. L-–LI.
288. Al. Dodan [Al. Bogdan-Piteşti], „Sărmana Franţă", în *Seara*, 23 iulie 1914.
289. Al. Dodan, „O hotărâre înţeleaptă", în *Seara*, 24 iulie 1914.
290. Al. Dodan, „Neutralitatea României", în *Seara*, 26 iulie 1914.
291. Al. Dodan, „Adevăraţii învingători", în *Seara*, 9 august 1914.
292. Al. Dodan, „Pentru pace", în *Seara*, 6 octombrie 1914.
293. Al. Dodan, «„Fraţii de dincolo" şi „fraţii de dincoace"», în *Seara*, 12 noiembrie 1914.
294. Al. Dodan, „Războiul marilor puteri şi atitudinea statelor mici", în *Seara*, 10 martie 1915.
295. Al. Dodan, „Peste Carpaţi, peste Dunăre, ori peste Prut?", în *Seara*, 8 martie 1916.

296. Mateiu Caragiale, *Jurnal, 1927–1935*, în Al. Oprea, *Mateiu I. Caragiale, Dosar al existenței*, Muzeul Literaturii Române, București, 1979, pp. 40–42.

297. „Erzberger și Al. Bogdan-Pitești, în *Adevărul*, 24 noiembrie 1919; Raymund Netzhammer, *Episcop în România*, vol. II, p. 904 (însemnarea din 25 noiembrie 1919).

298. Printre cei care înregistrează această informație este și I. Bianu: însemnarea din 20 octombrie/2 noiembrie 1916, B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, V Varia 6, f. 50; în afara lui Bogdan-Pitești cu cei 840.000 de lei, mai figurează N. Fleva, cu 100.000 de lei, și Al. Bădărău, cu 500.000.

299. Mateiu Caragiale, *op. cit.*, p. 30.

300. I.G. Duca, *Memorii*, vol. III, pp. 191–192.

301. Octav Botez, „Asupra imperialismului german“, în *Viața românească*, ianuarie–martie 1915, pp. 207–214.

302. O.B., „Cultură și umanitate“, în *Viața românească*, ianuarie–martie 1915, pp. 283–286.

303. Cătălin Botoșineanu, „Profesorii universității din Iași…“, *op. cit.*, p. 285; articolul lui I. Ursu a apărut în *Adevărul* la 18 septembrie 1914.

304. Un profesor [Traian Bratu], „Către congresiștii ardeleni și bucovineni“, în *Moldova*, 14 martie 1915.

305. Traian Bratu către Dimitrie Gusti, decanul Facultății de Litere și Filozofie, 10 iulie 1919, B.A.R., mss., Arhiva Traian Bratu, A – 1636.

306. B. Brănișteanu a scris pe larg despre activitatea, relațiile și opiniile sale, în *Jurnal*, 3 volume publicate până în prezent, Editura Hasefer, București, 2003–2006.

307. Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, Compania, București, 2006, pp. 529–530.

308. B. Brănișteanu, „Foiletonul“, în *Lumina*, 1 septembrie 1917.

309. *Lumina*, 15 noiembrie 1917.

310. *Lumina*, 6 aprilie 1918.

311. *Lumina*, 22 septembrie 1917.

312. Extrase din *Jurnalul* lui Titu Maiorescu.

313. B. Br., „Păreri și impresii. Titu Maiorescu“, în *Lumina*, 1 martie 1918.

314. Datele vieții lui Mateiu Caragiale sunt minuțios consemnate de Ion Iovan: *Mateiu Caragiale. Portretul unui dandy român*, Compania, București, 2002.

315. Mateiu Caragiale, *Jurnal 1927–1935*, *op. cit.*, pp. 30–34 și 40–42.

316. Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. II, p. 290.

317. *Ibidem*, vol. II, p. 257 (însemnarea din 14 octombrie 1917).

318. *Ibidem*, vol. II, p. 282 (însemnarea din 2 decembrie 1917).

319. Titu Maiorescu, *Jurnal*, 14/27 octombrie 1915 și 21 aprilie/4 mai 1916.

320. Andrei Corteanu, „Războiul european și interesele noastre“, în *Convorbiri literare*, februarie 1915, pp. 184–204, și martie 1915, pp. 270–282.

321. *Ibidem*, pp. 279–280.

322. *Ibidem*, p. 282.

323. A. Corteanu, „Psihologia politicii neutrale române, evoluția opiniei publice și eventualitățile intrării în acțiune“, în *Viața românească*, aprilie 1915, pp. 85–110.

324. G. Coșbuc, *Din țara Basarabilor*, București, ediția a II-a, 1911 (ediția I, 1901), p. 11.

325. *Flacăra*, 6 septembrie 1914.

326. *Albina*, 15 februarie 1915.

327. *Albina*, 2-9 august 1915.

328. G. Coșbuc, *Din țara Basarabilor*, p. 93.

329. B.A.R., mss., Mss. rom. 3286, f. 26; versuri publicate pentru prima oară în G. Coșbuc, *Pentru libertate*, Editura pentru literatură și artă, București, 1950, p. 129.

330. Se păstrează la Biblioteca Academiei Române câteva dintre romanele lui Jules Verne, în ediții germane, provenind din biblioteca lui G. Coșbuc, cu numeroase adnotări pe pagini.

331. „Întrunirea de la «Dacia» a ardelenilor și bucovinenilor“, în *Universul*, 10/13 noiembrie 1915; „Marele meeting de la «Dacia» împotriva crimelor ungurești“, în *Adevărul*, 10 noiembrie 1915.

332. Spiru Hasnaș către George Coșbuc, 20 august 1916, B.A.R., mss., S 22(2)/CLXXIX..

333. Onisifor Ghibu, *Amintiri despre oameni pe care i-am cunoscut*, Dacia, Cluj, 1974, capitolul „George Coșbuc“, p. 65; anterior, O. Ghibu dăduse aceeași informație în „Amintiri despre Coșbuc“, în *Adevărul literar și artistic*, 22 februarie 1925.

334. „Gazeta ostașilor“, în *Revista idealistă*, septembrie 1916, p. 148; studiul introductiv de Stelian Neagoe, la Octavian Goga, *Ne învață Mărășeștii*, Junimea, Iași, 1983, p. 19.

335. *Luceafărul*, nr. 5/1919, p. 83.

336. Octavian Goga, *Fărămituri dintr-o prăbușire*, *op. cit.*, p. 284 (însemnarea din 23 noiembrie 1916).
337. I.G. Duca, *Memorii*, vol. IV, p. 159.
338. *Scena*, 24 februarie 1918.
339. B.A.R., mss., Mss. rom. 3286, f. 25. Poezia e scrisă pe un petec de hârtie pe care figurează și o listă cu date și adrese, ultima mențiune fiind octombrie 1916, ceea ce ar putea indica aproximativ și perioada redactării, poate în toamna anului 1916, în momentul înfrângerii României. A fost reprodusă – lesne de înțeles, dat fiind caracterul ei „antidinastic“ – în G. Coșbuc, *Pentru libertate*, *op. cit.*, p. 102, cu o strofă lipsă, și în întregime în G. Coșbuc, *Poezii*, Editura de stat pentru literatură și artă, vol. II, București, 1958, pp. 488-489.
340. T. Arghezi, „G. Coșbuc“, în *Steagul*, 12 mai 1918. Articolul acesta a fost complet uitat; nu figurează nici în bibliografia *Tudor Arghezi* a lui D. Vatamaniuc, nici în ediția recentă de *Opere* (vol. IV, *Publicistică*, 1914–1918).
341. N. Iorga, „Gheorghe Coșbuc“, în *Oameni cari au fost*, vol. II, București, 1935, p. 436.
342. N. Iorga, „Ideile politice ale lui Coșbuc“, *op. cit.*, vol. II, pp. 440-441.
343. F.K. [I.C. Filitti], *Cu Tripla Alianță*, București, 1914, p. 9.
344. *Ibidem*, p. 8.
345. *Ibidem*, p. 6.
346. I.C. Filitti, *Jurnal*, III, în *Revista istorică*, nr. 3–4/1991, p. 212 (însemnarea din 20 decembrie 1914).
347. Raport al lui I.C. Filitti către Lupu Kostaki, din 23 mai 1917 (însoțit de o circulară către administratorii de plăși și de un proces-verbal al ședinței Consiliului județean), Arhiva Lupu Kostaki, B.N.R., fond Saint-Georges, CCLXXX, D. 1, ff. 132–155.
348. I.C. Filitti, *Jurnal*, VIII, în *Revista istorică*, nr. 9–10/1993, p. 919.
349. *Ibidem*, VII, în *Revista istorică*, nr. 5–6/1993, p. 628.
350. *Ibidem*, VIII, p. 924.
351. *Ibidem*, IX, nr. 7–8/1995, p. 711.
352. *Ibidem*, IX, p. 710.
353. Ioan D. Filitti, *Politica externă a României și atitudinea ei în conflictul european*, București, 1915, p. 23.
354. Ioan D. Filitti, *Adevărul istoric și judecata serioasă în aprecierea politicii externe a României*, București, 1916, p. 24.
355. Gala Galaction, „Așa cum mi-l aduc aminte“, în *Din viața rege-lui Carol I*, Mărturii contimporane și documente inedite culese de Al. Tzigara-Samurcaș, București, 1939, pp. 64–69.
356. Gala Galaction, „D-sale d-lui Barbu Şt. Delavrancea. Scrisoare respectuoasă și deschisă“, în *Cronica*, 13 decembrie 1915.
357. Gala Galaction, *Jurnal*, vol. III, p. 26 (însemnarea din 10 aprilie 1918).
358. Raymund Netzhammer, *Episcop în România*, vol. I, p. 677 (însemnarea din 30 noiembrie 1916).
359. Gala Galaction, *Jurnal*, vol. III, p. 70 (însemnarea din 7 ianuarie 1919).
360. Gala Galaction, *Jurnal*, vol. III, pp. 47–53.
361. Gala Galaction, „Dar scriitorii noștri?“, în *Cronicarul*, 12 septembrie 1918; „Caragiale și arta pentru artă“, în *Cronicarul*, 8 octombrie 1918.
362. A.N.R.-B., Universitatea din București, Rectorat, 211/1918, ff. 84–86.
363. Profesor doctor Gerota, *Cuvântare la mesajul Tronului pronunțată în ședința de la 14 iunie 1918 a Senatului*, reprodusă din *Monitorul Oficial*, 27 iunie 1918, pp. 19 și 21.
364. Dr. D. Gerota, *Două declarațiuni făcute cu ocaziunea ratificării tratatului de pace în ședința Senatului de la 21 iunie 1918*, București, 1918, pp. 10–11.
365. *Steagul*, 7 iulie 1918.
366. Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, p. 162 (însemnarea din 4 iulie 1918). Decalajele aparente dintre date se explică prin folosirea fie a „stilului vechi“, fie a „stilului nou“ (diferență de 13 zile).
367. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944: Constantin C. Giurescu, „Note biografice“, pp. 7–17.
368. Titu Maiorescu, *Jurnal*, 10/23 ianuarie 1917.
369. Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 16.
370. Ion Gorun, „Cele patru ipoteze“, în *Seara*, 28 iulie 1914.
371. Ion Gorun, „Teze grotești“, în *Seara*, 7 august 1914.
372. Ion Gorun, „Germanofili și germanofobi“, în *Minerva*, 19 noiembrie 1915.

373. Ion Gorun, „Celălalt ghimpe“, în *Minerva*, 12 august 1915.
374. *Războiul nostru, războiul popoarelor*, anul III, nr. 1, p. 8.
375. Ion Gorun, „Legătura firului“, în *Lumina*, 18 noiembrie 1917.
376. Ion Gorun, „Ceea ce a biruit“, în *Lumina*, 17 aprilie 1918.
377. Dimitrie Gusti către Ioan Bianu, 31 august 1914, B.A.R., mss., S 38(4)/CDXCIX; scrisoarea a fost publicată în *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. I, pp. 615–616, dar masacrată de cenzură, cu cele mai semnificative pasaje eliminate.
378. Extrase din aceeași scrisoare.
379. D. Gusti, *Sociologia războiului*, București, 1915, p. 76.
380. *Ibidem*, p. 75.
381. A.N.R.-I., Universitatea Al. I. Cuza, Rectorat, 856/1916, f. 86-–87.
382. B.A.R., mss. Arhiva Dimitrie Gusti, Dosar III, XI Varia 1 C: *Cele două Germanii*.
383. A. de Herz, „Cântarea României“, în *Flacăra*, 25 iulie 1915.
384. A. de Herz, „Baronul de Gebsattel“, în *Scena*, 18 octombrie 1917.
385. „Serbarea de adio în onoarea baronului de Gebsattel“, în *Scena*, 22 aprilie 1918.
386. A. de Herz, „Eroii“, în *Scena*, 30 aprilie 1918.
387. A. de Herz, „Georges Diamandi“, în *Scena*, 3 decembrie 1917.
388. A. de Herz, „Delavrancea“, în *Scena*, 19 mai 1918.
389. Fabius, „Privire retrospectivă asupra activității literare din anii 1916–1918 în Moldova. II. Mihail Sadoveanu“, în *Scena*, 19 august 1918.
390. G. Ibrăileanu, „*Cântece fără țară* de Octavian Goga“, în *Viața românească*, aprilie–mai 1916, pp. 166–175.
391. [G. Ibrăileanu], „Pentru d. Iorga“, în *Momentul*, 17 aprilie 1918; alte articole, cu aceeași adresă: „D. Iorga și Basarabia“, 10 aprilie; „Pentru d. Iorga“, 12 aprilie; „Iarăși d. Iorga“, 18 aprilie.
392. D. Karnabatt, *Rusia în fața cugetării românești*, București, 1915, pp. 5 și 55–56.
393. D. Karnabatt, „Ultimatumul Austriei“, în *Seara*, 14 iulie 1914.
394. D. Karnabatt, „Spre Prut! Nu spre Dunăre!“, în *Seara*, 19 august 1915.
395. D. Karnabatt, „Echilibrul unei Bulgarii mari“, în *Seara*, 30 ianuarie 1916.
396. D. Karnabatt, „Falimentul Quadruplei“, în *Seara*, 16 mai 1916.
397. D. Karnabatt, „Printre «barbari». Impresii și constatări dintr-o călătorie la Berlin“, în *Seara*, 18–29 iunie 1916.
398. D. Karnabatt, „Ecourile Moldovei. Muscalul ingrat insultă armata română“, în *Gazeta Bucureștilor*, 14 martie 1917.
399. D. Karnabatt, „Marele vinovat“, în *Gazeta Bucureștilor*, 22 martie 1917; „Falsul dictator“, în *Gazeta Bucureștilor*, 25 septembrie 1917.
400. D. Karnabatt, „Spre o Românie nouă“, în *Gazeta Bucureștilor*, 17 martie 1917.
401. D. Karnabatt, „Orgoliul britanic“, în *Gazeta Bucureștilor*, 1 iunie 1917.
402. D. Karnabatt, „Ocuparea Bucureștilor. 8 decembrie 1916“, în *Gazeta Bucureștilor*, 8 decembrie 1917.
403. A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, Direcția a III-a, 286/1918, f. 4.
404. N. Leon, *Amintiri*, vol. III, Iași, 1927, pp. 195–197.
405. Nicolae Leon către Constantin Meissner, f.d., A.N.R.-A.N.I.C., Arhiva C. Meissner, VI/38, f. 12.
406. În ce privește biografia poetului, lucrarea de referință este Adrian Marino, *Viața lui Alexandru Macedonski*, Editura pentru Literatură, București, 1966.
407. „Festivalul pentru Crucea Roșie franceză“, în *Vive la France! Trăiască Franța!*, 22 septembrie 1914.
408. Al. Macedonski, „Francezi vânduți nemților“, în *Cuvântul meu*, 22 noiembrie 1915.
409. Raymund Netzhammer, *Episcop în România*, vol. I, pp. 674 și 685, însemnările din 26 noiembrie și 9 decembrie 1916.
410. Alexandru Macedonski, „Feld-Mareșalul de Mackensen“, în *Literatorul*, 14 iulie 1918.
411. Alex. Macedonski, „Onomastica marelui român Petre Carp“, în *Literatorul*, 20 iulie 1918.
412. „Ziua cea mare“, în *Literatorul*, 1/14 decembrie 1918.
413. S. Mehedinți, „Respect adevărului“, în *Convorbiri literare*, septembrie 1914, pp. 950–954.
414. S. Mehedinți, „Răspuns oaspeților francezi“, în *Convorbiri literare*, octombrie 1914, pp. 1057–1063.
415. „«Calea cea dreaptă». O conferință a d-lui S. Mehedinți“ (ținută la Galați, la 28 decembrie 1914), în *Dimineața*, 1 ianuarie 1915.

416. „Săptămâna“, în *Dumineca poporului*, 7 decembrie 1914.
417. „Săptămâna“, în *Dumineca poporului*, 8 februarie 1915.
418. S. Mehedinți, „Orientarea noastră externă“, în *Revista Cercului de studii al Partidului Conservator*, 15 februarie 1915, pp. 423–429.
419. „Scrisoarea unor fruntași conservatori“, în *Universul*, 1 februarie 1914; Titu Maiorescu, *Jurnal*, 28 februarie/13 martie 1914.
420. A.N.R.-I., Universitatea Al. I. Cuza, Litere, 140/1918, f. 40 (circulară datată 3 mai 1918).
421. N. M.-Nigrim, *Războiul*, București, 1916, p. III.
422. *Ibidem*, pp. 97–108 („Visul meu“).
423. L. Mrazec către Ioan Bianu, 8 septembrie 1914, în *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. II, Minerva, București, 1975, p. 436.
424. L. Mrazec, *Problema petrolului în România față de problema mondială din 1915*, București, 1940, pp. 44 și 64.
425. În acest sens, scrisorile trimise de L. Mrazec lui C.I. Istrati, în februarie–aprilie 1917, B.A.R., mss., S 40(14-18)/DCLXXVII.
426. Vasile Stoica, *În America pentru cauza românească*, București, 1926, pp. 30–31 și 36.
427. Titu Maiorescu, *Jurnal*, 14/27 decembrie 1915.
428. Iacob Negruzzi către Ioan Bianu, 22 august 1915, B.A.R., mss., S 19(6)/DIV; publicată, dar cu omiterea pasajului citat, în *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. III, p. 21.
429. Iacob Negruzzi către Ioan Bianu, 29 august 1916, în *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. III, p. 23.
430. Iacob Negruzzi către Mihai Seulescu, 13 martie 1918, B.A.R., mss., S 85/LI.
431. *Ibidem*.
432. Alexis Nour, „Din enigma anilor 1914–1915“, în *Viața românească*, ianuarie–martie 1915, pp. 122–168.
433. *Ibidem*, p. 159.
434. *Ibidem*, p. 164.
435. Alexis Nour, „Rândul României“, în *Seara*, 24 iulie 1915.
436. Alexis Nour, „Românimea, Marea Neagră și coloniile“, în *Seara*, 9 mai 1915.
437. Alexis Nour, „Soarta Kievului“, în *Seara*, 4 septembrie 1915.
438. Alexis Nour, „Spre sfârșit“, în *Seara*, 4 aprilie 1916.
439. Pentru această chestiune și, în continuare, pentru întreaga activitate a lui D. Onciul în anii războiului, a se vedea întinsul său raport adresat la 14 iulie 1919 Comisiei universitare de cercetare a profesorilor universitari învinuiți de purtare antipatriotică, A.N.R.-B., Universitatea București, Facultatea de Litere și Filozofie, 162/1920, ff. 91–100.
440. Dimitrie Onciul către Constantin Meissner, 4/17 februarie 1915, A.N.R.-A.N.I.C., Arhiva Constantin Meissner, VI/56, ff. 9–10.
441. Dimitrie Onciul, „Din trecutul Bucovinei“, II, în *Convorbiri literare*, iulie–august 1915, pp. 743–744.
442. S. Mehedinți și M. Seulescu către D. Onciul, 28 octombrie 1915, B.A.R., mss., S 16A/XXIII.
443. D. Onciul către S. Mehedinți și M. Seulescu, 31 octombrie 1915, B.A.R., mss., S 16B/XXIII.
444. N. Iorga, „Un om «dărâmat»: Dimitrie Onciul“, în *Drum drept*, 22 noiembrie 1915, pp. 681–682; articol reluat în *Oameni cari au fost*, vol. II, pp. 151–154.
445. „Scrisoarea unor fruntași conservatori“, în *Universul*, 1 februarie 1914.
446. Titu Maiorescu, *Jurnal*, 28 februarie/13 martie 1914.
447. *Ibidem*, 1/14 aprilie și 14/27 aprilie 1916.
448. *Ibidem*, 14/27 noiembrie 1916.
449. Din raportul citat al lui D. Onciul, A.N.R.-B., Universitatea din București, Facultatea de Litere și Filozofie, 162/1920, f. 91-100.
450. *Săptămâna ilustrată*, 17 decembrie 1918.
451. D. Onciul, *Mihail Kogălniceanu. Memoriu la centenarul nașterii lui*, București, 1918, pp. 7 și 14-16.
452. Dimitrie Onciul, *Cuvânt la deschiderea cursului de istoria românilor în 26 aprilie 1918*, București, 1918.
453. „Parastasul pentru pomenirea lui Mircea Vodă cel Bătrân, cu Discursul d-lui profesor Onciul“, în *Săptămâna ilustrată*, 22 februarie 1918.
454. Despre germanofilia lui Pătrășcanu, este interesantă mărturia lui Constantin Kiriţescu: „D.D. Pătrășcanu“, în *Făclii stinse*, Cartea Românească, București, 1938, pp. 144–152, reluată în *Portrete. Oameni pe care i-am cunoscut*, Editura Ştiinţifică și Enciclopedică, București, 1985, pp. 239–243.

455. D.D. Pătrășcanu, *Vinovații, 1916–1918*, București, 1918, p. 47 (articolul „Atotputernicia marelui sfetnic nu scutește de răspundere pe sfetnicii mici“, *Lumina*, 12 noiembrie 1917).
456. *Ibidem*, pp. 69–73 (articolul „Raţiunea istorică“, în *Lumina*, 31 ianuarie 1918).
457. *Ibidem*, pp. 74–78 (articolul „Greșeala“, în *Lumina*, 1 februarie 1918).
458. *Ibidem*, pp. 79-83 (articolul „Posibilităţi pierdute“, în *Lumina*, 2 februarie 1918).
459. *Ibidem*, pp. 55–61 (articolul „Când a angajat d-nul Brătianu ţara“, în *Lumina*, 14 noiembrie 1917).
460. *Ibidem*, pp. 62–66, „Tăria și slăbiciunea domnului Brătianu“.
461. D.D. Pătrășcanu, *În fața națiunii*, București, 1924.
462. *Ibidem*, p. 78.
463. „Scandalul de la Ateneul Român. Conferința d-lui profesor V. Pârvan“, în *Dimineața*, 11 noiembrie 1914.
464. Vasile Pârvan, *Părerile unui trădător de neam*, București, 1914; rezumatul conferinței *Pregătirea războiului pentru unitatea națională*, pp. 7–13.
465. *Arhiva pentru știința și reforma socială*, nr. 4/1929: „Extrase din procesele verbale ale ședinţelor de Comitet ținute la Iași“; rezultă din aceste texte rolul foarte activ al lui V. Pârvan.
466. I. Petrovici, „Idealul integral“, în *Revista Cercului de studii al Partidului Conservator*, ianuarie 1916, pp. 1–5; și în *Iașul*, 13 ianuarie 1916.
467. Cel puțin așa relatează *Opinia*, 18 septembrie 1914: s-ar fi pronunțat, împreună cu alți profesori, „absolut pentru alianța cu Tripla Înțelegere“.
468. „Toastul dlui Petrovici rostit cu prilejul manifestării conservatoare de la Iași“, în *Steagul*, 2 iunie 1915.
469. A.N.R.-I., Universitatea Al. I. Cuza, Rectorat, 856/1916, ff. 86–87.
470. I. Petrovici, „Belgia, Serbia și noi“, în *Neamul românesc*, 11 februarie 1917.
471. I. Petrovici, „Bestia bulgară“, în *Neamul românesc*, 2 martie 1917.
472. I. Petrovici, „Starețul de la Putna“, în *Neamul românesc*, 4 martie 1917.
473. I. Petrovici, „Germania și politica de expansiune“, în *Neamul românesc*, 17 martie 1917.
474. I. Petrovici, „Zdrobirea militarismului prusian“, în *Neamul românesc*, 9 aprilie 1917.
475. Discursul este reprodus în I. Petrovici, *Simțiri rostite*, București, 1921.
476. „Discuția Adresei la Cameră“, în *Steagul*, 29 iunie 1918.
477. „Alegerea la Universitate“, în *Opinia*, 8 martie 1916.
478. A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, 3267/1916, ff. 27–29.
479. Duiliu Zamfirescu, „Academia română și sentimentul național“, în *Îndreptarea*, 16 octombrie 1918, reprodus în Duiliu Zamfirescu, *Opere*, VI, partea a II-a, Minerva, 1987, p. 82: „Propunerea [de alegere a lui Stere] a fost făcută, în secție, de onorabilul d. Philippide“; N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 83, însemnarea din 13 octombrie 1918: „Când secția literară propune pe Ovid Densușianu, Philippide propune, ca o compensație, pe un Bărbulescu. El cearcă să impuie pe steristul Ibrăileanu“.
480. Constantin Rădulescu-Motru către tatăl său, Radu Popescu, 10 iu-nie 1890, B.A.R., mss., 230633.
481. O biografie substanțială: Constantin Schifirneț, *C. Rădulescu-Motru. Viața și faptele sale*, 3 vol., Editura Albatros, București, 2003–2005.
482. *Vive la France! Trăiască Franța!*, 14 septembrie 1914.
483. C. Rădulescu-Motru, „Die Herren Professoren…“, în *Noua revistă română*, 12–19 aprilie 1915, p. 58.
484. C. Rădulescu-Motru, „Războiul barbar“, în *Vive la France! Trăiască Franța!*, 14 septembrie 1914.
485. C. Rădulescu-Motru, „Imperialismul bulgar și atitudinea României“, în *Noua revistă română*, 4–11 octombrie 1915.
486. A.N.R.-B., Universitatea din București, Facultatea de Litere și Filozofie, 162/1920, f. 10, declarația lui C. Rădulescu-Motru din 2 iulie 1919.
487. Vasile Th. Cancicov, *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României*, București, 1921, p. 283 (însemnarea din 29 decembrie 1916).
488. Regina Maria a României, *Însemnări zilnice*, vol. I, Editura Historia, București, 2006, p. 11 (însemnarea din 22 noiembrie, 5 decembrie 1918).
489. Ioan Massoff, *Teatrul românesc*, vol. V, Minerva, București, 1974, pp. 169 și 183.
490. C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, Editura Floarea Darurilor, București, vol. II, 1996, pp. 304–305.
491. Vizitele reciproce sunt înregistrate de Titu Maiorescu, în *Jurnalul* său.

492. I.A.R., „Pacea viitoare – după o carte franceză“, în *Convorbiri literare*, decembrie 1915, pp. 1276–1292.
493. A.N.R.-B., Universitatea din București, Facultatea de Litere și Filozofie, 162/1920, ff. 7–9.
494. *Românimea culturală*, 3/16 martie 1919.
495. L. Rebreanu, „Revoluția lui Horia, Cloșca și Crișan“, în *Universul literar*, 21 septembrie 1914.
496. Sf. [Liviu Rebreanu], „Războiul și scriitorii“, în *Ziua*, 7 octombrie 1914.
497. Liviu Rebreanu, *Opere*, 22, București, 2003, p.102.
498. Astfel, afirmații de genul: ar fi învățat la Liceul german din Bistrița (de fapt, la Școala maghiară), ar fi urmat Literele la Universitatea din Viena sau la Budapesta (de fapt, Academia Militară din Budapesta), s-ar fi manifestat în presa românească din Ungaria și Transilvania ca oponent al regimului dualist (de fapt, nici vorbă de așa ceva). Acuzat de deturnare de fonduri în Ungaria, a fost expulzat din România spre această țară în 1910, și condamnat la trei luni de închisoare; explicațiile lui asu-pra acestui incident au rămas contradictorii. Mai târziu, o acuzație asemă-nătoare i s-a adus la Societatea Scriitorilor Români. Date biografice detaliate la Niculae Gheran, *Tânărul Rebreanu*, Editura Albatros, 1986, și *Rebreanu, amiaza unei vieți*, Editura Albatros, București, 1989.
499. Niculae Gheran, *Rebreanu, amiaza unei vieți*, *op. cit.*, p. 130.
500. Liviu Rebreanu, *Opere*, 17 (*Jurnal*), București 1998, p. 383.
501. Liviu Rebreanu, *Opere*, 22, p. 119–130 (scrisori către Caton Theodorian din septembrie–noiembrie 1916).
502. L. Rebreanu, „*Vinovații* de D.D. Pătrășcanu“, în *Lumina*, 13 iunie 1918.
503. Date despre cariera lui Radu Rosetti, la fiul lui, generalul Radu R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, București, 1938.
504. Radu Rosetti, *Nici într-un chip cu Rusia*, București, 1914, pp. 23–24.
505. *Ibidem*, p. 38.
506. Radu Rosetti, *Adevărații provocatori*, București, 1915, p. 40 (a apărut mai întâi în *Viața românească*, aprilie 1915, pp. 58–82).
507. Radu Rosetti, *Atitudinea României în războiul actual*, București, 1915, p. 28.
508. *Ibidem*, p. 32.
509. Titu Maiorescu, *Jurnal*, 26 mai/8 iunie 1917.
510. Victor A. Beldiman, „Istoricul Radu Rosetti“, în *Libertatea*, 20 aprilie 1937, pp. 141–146.
511. Ioan Bianu, „Istoricul și scriitorul“, în *Adevărul literar și artistic*, 21 februarie 1926.
512. Victor A. Beldiman, *op. cit*.
513. Radu Rosetti, „Nu blăstăm, ci osândă“, în *Renașterea*, 17 august 1918.
514. Radu Rosetti, „Pentru ce două măsuri?“, în *Renașterea*, 15 iulie 1918; „Iar cele două măsuri“, 28 iulie 1918; „Tot două măsuri“, 29 iulie 1918.
515. Radu Rosetti, „O schiță de reformă agrară“, în *Renașterea*, 29, 30 și 31 octombrie și 1, 2, 3 noiembrie 1918.
516. General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914–1919)*, Editura Modelism, București, 1997, p. 50.
517. *Ibidem*, p. 231.
518. M. Sadoveanu, „Ce spun ei“, în *Universul*, 10 februarie 1915.
519. M. Sadoveanu, „Scrisori de departe“, în *Universul*, 19 martie 1915.
520. M. Sadoveanu, „Primăvara“, în *Universul*, 1 aprilie 1915.
521. M. Sadoveanu, „Armata“, în *România*, 2 februarie 1917.
522. Barbu Delavrancea, „Rușii“, în *România*, 26 februarie 1917.
523. „M. Sadoveanu“, în *Momentul*, 12 mai 1918.
524. M. Sadoveanu, „C. Stere“, în *Lumina*, 24 aprilie 1918.
525. Marin Simionescu-Râmniceanu, „Întâmpinare la articolul «Corupția presei» al d-lui Octavian Tăslăuanu“, în *Moldova*, 9 iulie 1915.
526. Marin Simionescu-Râmniceanu, „Politica externă a d-lui Brătianu. De vorbă c-un străin de partidele politice“, în *Noua revistă română*, 24–31 iulie 1916, pp. 182–185.
527. Marin Simionescu-Râmniceanu, „Ficțiuni în jurul războiului actual“, conferință ținută la 19 noiembrie 1915, în *Revista Cercului de studii al Partidului Conservator*, decembrie 1915, pp. 817–834.
528. O prezentare biografică, semnată „Pietas“, *Doctorul Vasile Sion (1869–1921)*, extras din *Clujul medical*, nr. 1-2/1922.
529. Dr. V. Sion, „Puhoiul“, în *Moldova*, 18 noiembrie 1915.
530. „Scrisoare către Octavian Goga din partea doctorului Sion, capul serviciului sanitar“, în *Dumineca poporului*, 17 iulie 1916.
531. „O scrisoare a d-lui dr. Sion“, în *Neamul românesc*, 4 octombrie 1915.

532. Dr. V. Sion, *Patria mai presus de tot*, București, 1919, p. 57.

533. Biografia fundamentală a scriitorului rămâne lucrarea lui D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, Editura Academiei, București, 1968 (cu unele lacune, la care m-am referit în primul capitol).

534. Ioan Slavici, *Politica națională română*, București, 1915, pp. 5–6.

535. Cu privire la Eugen Brote și raporturile lui cu Slavici în mișcarea națională: Lucian Boia, *Eugen Brote (1850–1912)*, Editura Litera, București, 1974.

536. Ioan Slavici, „Drumul cel drept și larg“, în *Ziua*, 24 mai 1915.

537. „Cauza română“ (Ioan Slavici, nesemnat), în *Ziua*, 8 februarie 1915.

538. „Cucerirea Ardealului“ (Ioan Slavici, nesemnat), în *Ziua*, 13 septembrie 1914.

539. A.N.R.-A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței Generale, 1138/1916, f. 7, notă din 13 noiembrie 1915.

540. A.N.R.-A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței Generale, 193/1917, *Tablouri de spionii și suspecții de spionaj în serviciul Austro-Ungariei aflați în București*; Slavici e la poziția 20.

541. A.N.R.-A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței Generale, 1138/1916: *Interogator pentru stabilirea identității*, ff. 1–2; *Memoriu asupra faptelor de care sunt învinovățit*, ff. 20–22; procesul-verbal al comisiei, ff. 25.

542. Ioan Slavici, „O ilustrațiune“, în *Gazeta Bucureștilor*, 27 martie 1917.

543. Ioan Slavici, „Încăpățânarea englezească“, în *Gazeta Bucureștilor*, 10 martie 1917.

544. „Vinovații“ (semnat: S), în *Gazeta Bucureștilor*, 11 martie 1917.

545. Ioan Slavici, „Tradițiuni politice“, în *Gazeta Bucureștilor*, 19 martie 1917.

546. Ioan Slavici, „Aliații“, în *Gazeta Bucureștilor*, 5 mai 1917.

547. Ioan Slavici, „Adevăruri nemărturisite“, în *Gazeta Bucureștilor*, 16 mai 1917.

548. Ioan Slavici, „Caractere“, în *Gazeta Bucureștilor*, 12 iunie 1917.

549. Ioan Slavici, „Săracă țară“, în *Gazeta Bucureștilor*, 10 august 1917.

550. Ioan Slavici, „Necesități istorice“, în *Gazeta Bucureștilor*, 18 august 1917.

551. Ioan Slavici, „Vrăjmași milenari“, în *Gazeta Bucureștilor*, 21 iulie 1918.

552. O lucrare fundamentală: Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, Editura Compania, București, 2006 (prima ediție, în două volume, 1989 și 1991).

553. C. Stere, „România și războiul european“, în *Viața românească*, octombrie-decembrie 1914, pp. 207– 230.

554. Titu Maiorescu, *Jurnal*, 2/15 decembrie 1915.

555. Detalii la Z. Ornea, *op. cit*. Documente de arhivă: A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice, 3267/1916; A.N.R.-I., Universitatea Al. I. Cuza, Rectorat, 856/1916, vol. I și 863/1916.

556. Titu Maiorescu, *Jurnal*, 15/28 decembrie 1916.

557. Un exemplar în germană al memoriului: *Denkschrift über die rumänische Frage*, la B.A.R., mss., Arhiva Ioan Bianu, VI Varia 18; versiune românească: *Memoriu asupra chestiunii române*, la Ion Rusu Abrudeanu, *Păcatele Ardealului față de sufletul vechiului Regat*, București, 1930, pp. 287–290.

558. C. Stere, *Marele război și politica României*, București, 1918, p. 32 (articolul „Războiul și orientul european“, din 7 septembrie 1917).

559. Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, pp. 124-125, însemnările din 8 și 9 aprilie 1918.

560. C. Sorin, „Dr. A. Steuerman-Rodion“, în *Opinia*, 22 septembrie 1918; Cezar Petrescu, „La mormântul unui confrate“, în *Opinia*, 26 septembrie 1918; „Moartea lui Rodion“, în *Lumina*, 6 octombrie 1918; B. Luca, „Dr. A. Steuerman-Rodion“, în *Scena*, 9 octombrie 1918.

561. În *Dreptatea*: D.T., „Vitejia germană“, 6 septembrie 1914; D.T., „Brutele germane“, 2 octombrie 1914; Dem. Theodorescu, „Răzbunare!“, 15 octombrie 1914; Dem. Theodorescu, „Frica de Transilvania“, 5 noiembrie 1914; D.T., „A vorbit canalia“, 4 decembrie 1914; D.T., „De ce ne jelim?“, 25 octombrie 1915; Dem. Theodorescu, „Mama d-lui Goga“, 4 noiembrie 1915; „Take Ionescu vinde țara rușilor“, 6 noiembrie 1915; I. Protopopescu-Pake, „Momentul“, 17 noiembrie 1915.

562. Dem. Theodorescu, „Morala cea nouă“, în *Cronica*, 29 mai 1916, pp. 246–248.

563. Ion Olteanu [Dem. Theodorescu], „Pedeapsa“, în *Gazeta Bucureștilor*, 6 august 1917.

564. Ion Olteanu, „Franțuzomania – Încheiere“, în *Gazeta Bucureștilor*, 6 noiembrie 1917 (articolele precedente pe această temă, la 28, 30 și 31 octombrie, 1 și 2 noiembrie 1917).

565. Scrisorile adresate de pictor lui Constantin Meissner (aflate la A.N.R.-A.N.I.C., Arhiva Constantin Meissner) sunt publicate în volumul N.N. Tonitza, *Corespondență* (ediție Barbu Brezianu și Irina Fortunescu), Editura Meridiane, București, 1978, pp. 200–218.

566. N.N., „Furtuna“, în *Iașul*, 11 iulie 1915 (articolele apar sub diverse inițiale și pseudonime).

567. N.N.T., „Criminali sau inconștienți“, în *Iașul*, 12 iulie 1915.
568. N.N., „Presa francofilă în România“, în *Iașul*, 2 august 1915; T., „Temporizare“, în *Iașul*, 1 martie 1916.
569. N.N., „Presa francofilă în România“, *art. cit*.
570. Nerva Teohari, „Să-i urâm…!“, în *Iașul*, 26 august 1915.
571. Nerva Teohari, „O alianță româno-suedeză?“, în *Iașul*, 16 februarie 1916; „Se realizează alianța româno-suedeză?“, în *Iașul*, 8 martie 1916; „Alianța suedo-română. Este ea pe punctul de a se înfăptui?“ (nesemnat), în *Iașul*, 17 iulie 1916.
572. N. Tonitza către C. Meissner, iunie 1918, în N.N. Tonitza, *Corespondență*, p. 209.
573. Nerva, „Unde-s miliardele țării?“, în *Iașul*, 17 mai 1918.
574. T., „Spasmurile electorale“, în *Iașul*, 20 mai 1918.
575. Tz., „Corbii…“, în *Iașul*, 11 iulie 1918
576. N. Tonitza către C. Meissner, 3 octombrie 1918, memoriu anexat scrisorii, în N.N. Tonitza, *Corespondență*, p. 216.
577. G. Topîrceanu, „Not kennt kein Gebot“, în *Libertatea*, 25 noiembrie 1915.
578. G. Topîrceanu, „Vocea poporului…“, în *Opinia*, 1 ianuarie 1916.
579. G. Topîrceanu, „Sfinxul“, în *Opinia*, 13 ianuarie 1916.
580. *Lumina*: „De profundis“, 31 ianuarie 1918; „Balada morții“, 20 februarie 1918; „Amintiri din campanie“, 17, 19 și 25 martie, 19 și 26 aprilie, 27 mai 1918.
581. *Scena*: „Gânduri de fată“, 18 august 1918; „Răspuns unei critici“, 4 septembrie 1918; „Luleaua bizantină“, 8 septembrie 1918; „Convorbire cu d. Topîrceanu“, 23 august 1918.
582. G. Topîrceanu către G. Ibrăileanu, 3 mai st. n. 1918, în *Scrisori către G. Ibrăileanu*, vol. II, Editura Minerva, București, 1971, p. 421.
583. G. Topîrceanu către G. Ibrăileanu, 1 aprilie st. n. 1918, *Ibidem*, vol. II, p. 421; în textul publicat au rămas doar *antantiștii* și *epidemiile*, dispărând *rușii*! Pentru completarea „lacunei“, am consultat textul ori-ginal, la Biblioteca Universitară „Mihai Eminescu“ din Iași, Arh. 42–15.
584. Scrisoarea citată din 3 mai 1918.
585. E. Lovinescu, „Mișcarea literară“, în *Lectura pentru toți*, martie 1919, p. 246.
586. G. Topîrceanu, „Răspuns unui erou“, în *Însemnări literare*, 5/18 mai 1919, pp. 9–10, și „Nunc est ridendum…“, în *Însemnări literare*, 8 iunie 1919, pp. 10–12.
587. Informații detaliate, în volumul *Al. Tzigara-Samurcaș. Biobibliografie*, Biblioteca Centrală Universitară din București, 2004.
588. Acuzele la adresa fostului prefect de poliție, la I. Athanasiu, *Rătăciri naționale*, București, 1919, pp. 33–41; Al. Tzigara-Samurcaș s-a justificat, procedând la o relatare deta-liată a activității lui, în *Mărturisiri silite*, București, 1920, și în *Memorii*, vol. II (1910–1918), Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, București, 1999.
589. 35 de scrisori ale lui Ioan Bianu către Al. Tzigara-Samurcaș, din anii 1916–1918, la B.A.R., mss., S 24(1-35)/CDXCIII.
590. Duiliu Zamfirescu către Simion Mehedinți, 15/28 octombrie 1914, în I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. XI, București, 1940, pp. 118–120.
591. Duiliu Zamfirescu, [*Călătoria în refugiu*], 23 decembrie 1916, în *Opere*, VI, Partea a II-a, Editura Minerva, București, 1987, p. 200.
592. Duiliu Zamfirescu, *Sufletul războaielor în trecut și în prezent*, extras din *Analele Academiei Române*, București, 1914, p. 15.
593. *Ibidem*, p. 19.
594. Duiliu Zamfirescu, *Bosforul și Dardanelele față de interesele românești*, extras din *Analele Academiei Române*, p. 18.
595. *Ibidem*, p. 23.
596. Duiliu Zamfirescu, *Al. Marghiloman*, în *Opere*, vol. VI, partea a II-a, p. 192.
597. Duiliu Zamfirescu, *Pentru ce am fost contra războiului*, *Ibidem*, pp. 210–231.
598. Duiliu Zamfirescu, „Academia Română și sentimentul național“, în *Îndreptarea*, 16 octombrie 1918, reprodus în *Opere*, VI, partea a II-a, pp. 82–83.
599. „Îndreptarea literară. Explicarea titlului“, în *Îndreptarea*, 10 octombrie 1918, reprodus în *Opere*, VI, partea a II-a, pp. 79–80.
600. Un detaliat comentariu pe acest subiect, în notele la *Opere*, vol. VI, partea a II-a, „Campania contra «Reșiței»“, pp 324–338.
601. Z. Ornea, *Viața lui C. Dobrogeanu-Gherea*, Cartea Românească, București, 1982.
602. C. Dobrogeanu-Gherea, *Război sau neutralitate*, București, 1914, pp. 35– 37.

603. Francis Conte, *Christian Rakovski (1873–1941). Essai de biographie politique*, 2 vol., Lille, 1975.

604. *Jos războiul!*, București, 1915 (întrunire ținută la Ploiești la 10 mai 1915); „Discursul tov. dr. C. Racovski“, p. 26.

605. C. Rakovski, *Războaiele. Cauze-consecințe-sfârșit*, București, 1914, pp. 24–28.

606. Francis Conte, *op. cit.*, vol. I, pp. 129–139.

607. M. Gh. Bujor, *Războiul european și social-democrația*, București, 1914, p. 8.

608. M.Gh. Bujor, „România și războiul“, în *Convorbiri sociale*, nr. 1, ianuarie 1916, pp. 2–8.

609. „Convorbiri sociale“, în *Viața românească*, ianuarie–martie 1916, pp. 302–304.

610. Max Vessler, „Neutralități și realități“, în *Convorbiri sociale*, nr. 4, 15 februarie 1916, pp. 89–100.

611. Dr. O. Călin, *Social-democrația și războiul*, București, 1915, p. 29.

612. Elisabeta Ioniță, *Ecaterina Arbore*, Editura Politică, București, 1973; Mihai Dim. Sturdza, „Ecaterina Arbore“, în *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească*, *op. cit*., pp. 107–108.

613. „Întrunirea de protestare împotriva războiului a partidului muncitoresc“, în *Minerva*, 22 septembrie 1915.

614. Anton Coman [Petru Comarnescu], *Octav Băncilă*, Editura pentru Literatură și Artă, București, 1954, p. 58.

Epilog

Rămâne să urmărim ce s-a întâmplat cu cei mai angajați dintre „germanofili“, la capătul unui război care s-a încheiat cu totul altfel de cum crezuseră ei.

Cel mai rău au pățit-o ziariștii. 23 dintre ei au fost judecați – în februarie–martie 1919 – de Curtea Marțială a Corpului II de Armată, pentru colaborare cu inamicul.[615] 18 au fost achitați, printre ei și A. de Herz (alții, precum Rebreanu, neangajați direct în jurnalismul politic, nici n-au fost incriminați). Cinci condamnări până la urmă: D. Karnabatt și S. Grossmann, zece ani fiecare, Ioan Slavici, Tudor Arghezi și Dem. Theodorescu, câte cinci ani. Cu toții colaboraseră la *Gazeta Bucureștilor*, așadar, în interpretarea Curții, se aflaseră direct în slujba inamicului. Avocații și inculpații au căutat în zadar să convingă instanța că ziarul incriminat nu fusese un organ al autorităților de ocupație, o simplă versiune românească a gazetei germane *Bukarester Tageblatt* (cu care însă, inițial, făcuse, incontestabil, corp comun, și al cărui titlu a continuat să-l poarte), ci, cum a declarat Karnabatt, „o publicație românească la care lucrau numai români“.[616] Slavici a fost cel mai ferm dintre acuzați: și-a asumat punct cu punct întreaga acțiune, dovedind că nu regretă nimic și că nu și-a schimbat cu o iotă convingerile. „O viață întreagă a susținut același punct de vedere.“ Aceasta a fost „politica tradițională a țării“. „Din copilărie a moștenit credința în pericolul slav.“ „Astăzi suntem prieteni cu slavii“, dar „cine poate ști ce se va întâmpla peste un an sau doi“.[617] (S-a întâmplat peste 25 de ani!)

Egal cu el însuși, și după eliberare, Slavici și-a reluat mai pe larg argumentele, în volumul de amintiri *Închisorile mele*. La fel ca la proces, explică în această carte de ce nu-i convine lui România Mare: „«România Mare», zic unii, s-a înființat, ce-i drept, dar e desființat statul românesc, iar statul poliglot în care se pierde are hotarele deschise și spre Bulgaria, și spre Serbia, și spre Ungaria, și spre Cehoslovacia, și românii au să-și mistuie puterile vii c-o iredentă bulgară, cu alta sârbească, cu alta maghiară, ba chiar și cu una ucraineană, ca să nu mai vorbim de cea germană ori de milionul de evrei. […] Au trecut timpurile când românii erau stăpâni pe țărișoara lor. […] Ne așteptăm ca azi-mâine să se deschidă cestiunea panslavistă printr-un război cu Serbia, care-i are pe toți slavii-n partea ei, în vreme ce noi am pierdut și stima, și încrederea și simpatia tuturor popoarelor.“[618]

I se datorează lui Slavici – în volumul menționat – și o evocare amănunțită și pe alocuri pitorească a „sejurului“ la închisoarea Văcărești. Memorabil, portretul lui Arghezi:

„Închipuiește-ți un om scurt și cam gros, oacheș, cu mustață tunsă și chipeș, care pășește mărunt, vorbește pițigăiat și cântărește fiecare cuvânt mai înainte de a-l fi rostit rar și răspicat. Curat și bine-ngrijit în toate amănuntele înfățișării lui, cu deosebire cuviincios și oarecum umilit, el mai are și toate aparențele unui om de-o modestie excesivă. E cu toate aceste om cu trebuințe nemăsurate: își schimbă chiar și-n temniță de mai multe ori pe zi îmbrăcămintea – totdeauna croită după cele mai noi modele; își are cățelușul spălat în fiecare zi cu săpun; alege cele mai scumpe și mai variate bucate și cele mai gustoase băuturi; mănâncă mult, tacticos și îndelung – numai pe față de masă albă ca zăpada de curând căzută; își șterge furculița, cuțitul și linguriță de trei ori cu servieta curată mai nainte de a se folosi de ele. Nu mai e nevoie să-ți spun, că-n iatacul lui totdeauna bine aerisit era o curățenie desăvârșită și o bună rânduială penibilă până-n cele mai mici

amănunte.“619

Suportând greu regimul de detenție, Arghezi se tot agită ca să iasă din închisoare, invocând variate motive, fie că-n lipsa lui îi fuge băiatul de acasă, fie că are o admirație nețărmurită pentru Brătianu și guvernul său. I se adresează până și lui Iorga, un adversar care totuși intervine la rege pentru el; slab rezultat: doar o eliberare condițională de cinci zile. Generalului Dumitru Iliescu (fostul șef al Marelui Stat-Major în 1916 și un apropiat al lui Brătianu), pe care îl frecventase în vremea neutralității, îi scria fără ezitare: „Am fost și înaintea războiului, și în timpul, și după terminarea lui, interpretul exact al politicii d-lui Brătianu și – ciudat – tocmai în cursul guvernării d-lui Brătianu sunt dat în judecată și condamnat.“620 Imaginație de scriitor!

Omulețul acesta maniac și neliniștit devine câțiva ani mai târziu (odată cu apariția *Cuvintelor potrivite*, în 1927) marele poet Tudor Arghezi, așezat imediat după Eminescu, cea mai invidiată poziție din literatura română.

Să răsfoim în continuare cartea de amintiri a lui Slavici. Iată-l și pe Karnabatt, „un om înalt, bine hrănit și molatec, un fel de turc nepăsător, pe care nu-l scoate nimic din țâțâni“, cititor neobosit de literatură română și franceză: „mâncat, nemâncat, băut, nebăut, el e om fericit câtă vreme-i arde luleaua și are ce să citească“.621 Aflat și el la răcoare, până în momentul achitării, „Herz, baronul, este un tânăr plin de viață, de duh și de dulceață, cum rar întâlnești în cărările vieții“.622 Agreabilă societate! Își face apariția și Bogdan-Pitești, pentru a ispăși nu vreun delict politic, ci o mai veche escrocherie; sibaritul înțe-lege să stea comod și la închisoare, unde se pricopsește cu o odaie încăpătoare, cu două ferestre și o frumoasă vedere spre București.623

Timpurile sunt schimbătoare: ziariștii condamnați au beneficiat mai mult de bunăvoința publicului decât guvernul victorios. Desigur, Brătianu triumfase, dar acum, confruntat cu mari dificultăți atât în interior, cât și la tratativele de pace, abuza de metode autoritare, precum cenzura și starea de asediu. Așa se face că un ziar atât de antantofil cum fusese *Adevărul* îi pre-zintă cu indulgență pe acuzații „germanofili“, respingând orice justificare a unor acuze pentru delicte de opinie, în schimb, cu paginile rămase pe jumătate albe din pricina cenzurii, nu conține să protesteze contra guvernului cu invariabila formulă „Jos cenzura!“.624

Oamenii politici acuzați de colaboraționism sunt și ei arestați, unul câte unul, în primele luni ale anului 1919: Nenițescu, Lupu Kostaki, Virgil Arion, Pătrășcanu… Spre mijlocul lui mai, Stere e închis și el la Văcărești, fiind transferat după câteva zile într-un sanatoriu, la fel ca mai înainte Lupu Kostaki și alți câțiva. Adversar al opțiunii lui Stere, C. Mille, în *Adevărul*, ține să spună că acesta are de răspuns „doar înaintea istoriei“; în rest, „dacă n-a fost plătit de nemți, d. Stere rămâne în dreptul său și nimeni nu are să îi ceară seamă pentru ceea ce a scris, pentru ceea ce a publicat, afară de opiniunea publică“.625 În același ziar, C.G. Costa-Foru, avocat și ziarist de renume, îi ia apărarea lui P.P. Carp, care tocmai fusese vizitat și „interogat“ de comisarul regal la moșia sa din Țibănești (avea să moară peste o lună); se afirmase că reprezentantul autorității ar fi obținut de la bătrânul lider conservator informații de natură a-i învinovăți pe diferiți oameni politici. Autorul articolului nu-și ascunde indignarea: „Încercarea aceasta de-a pune pe Petre Carp în ipostaza de delator este o neroadă, dar mișelească calomnie.“ Omul acesta „mândru și întreg, conștient, ba chiar *supraconștient* de propria lui valoare, situație și demnitate personală, precum și de respectul ce i se datorește“, trebuie să fi răspuns „deschis, fără înconjur, revendicând boierește toată răspunderea credințelor, cuvintelor și faptelor sale“, iar pe comisarul regal „desigur că l-a trimis să ceară asemenea informații de la cei de meserie polițiști“.626

Fără să se mai ajungă la proces, oamenii politici arestați au fost eliberați la 8 iunie 1919.627 Ziariștii au mai avut de așteptat. Nu li s-a aprobat nici punerea în libertate provizorie, în așteptarea recursului la înalta Curte de Casație și Justiție, care de altfel a confirmat condamnarea. A trebuit să cadă mai întâi guvernul Brătianu și să ajungă la putere (la 1 decembrie 1919 și până în martie 1920) un guvern prezidat de Al. Vaida-Voievod, format din ardeleni, basarabeni și țărăniști, ale căror resentimente erau îndreptate spre liberali și nicidecum spre foștii „germanofili"; Vaida-Voievod însuși nu avea de luat de la nimeni lecții de „germanofilie". Regele Ferdinand semnează decretul de grațiere (contrasemnat de ministrul ad-interim la Justiție, ardeleanul Ştefan Cicio Pop) la 31 decembrie 1919.628 Slavici, Arghezi, Karnabatt, Theodorescu și Grossmann pără-sesc Văcărești de Anul Nou 1920, în fapt, potrivit „stilului vechi", în preajma sărbătorilor Crăciunului, motivul religios invocat în propunerea de grațiere.

Tratamentul atât de diferit aplicat jurnaliștilor și oamenilor politici – unii condamnați, alții nici măcar judecați – a fost perceput ca o nedreptate, și continuă să fie văzut așa de către unii istorici. În fapt, vina jurnaliștilor, mai mică desigur decât a unor oameni politici, era mai clară și mai ușor de definit. Până la urmă, n-au rămas decât cei de la *Gazeta Bucureștilor*, și nu toți: doar autorii de articole politice cu țintă precisă. În cazul oamenilor politici, vina fiecăruia dintre ei era mai greu de cântărit. Avea vreo vină Marghiloman, care rămăsese la București ca președinte al Crucii Roșii, și sfârșise prin a fi numit de rege să formeze un guvern, ratificat și prin alegeri? Lupu Kostaki? Evident, colaborase, dar fusese lăsat la București ca „gerant" tocmai pentru a colabora, firește între anumite limite, dar care erau până la urmă aceste limite? „Vina" cea mai mare, pe deplin asumată, cu detașarea lui aristocratică și oarecum disprețuitoare, o avea fără îndoială Carp. Să-l judeci și să-l condamni pe Carp! Era de neconceput (chiar făcând abstracție de vârstă și de apropierea sfârșitului). Carp era o legendă, era un om care aparținea deja istoriei. Şi atunci cum să-i condamni pe ceilalți, care oricum făcuseră mai puțin decât Carp și, în cazul unora, executând dispozițiile lui. Stere? Dacă nu era un simbol pentru toți românii, rămânea cu siguranță un simbol pentru Basarabia. La toate aceste dificultăți, s-a adăugat și „generozitatea" lui Brătianu, parte autentică, parte calculată. Câștigase partida, ce rost avea să continue jocul urii? Pierderile ar fi fost mai mari decât beneficiile.

E în discuție și modul cum autorii își tratează, cu prea multă bunăvoință, personajele evocate. Poate au greșit, dar nu au greșit prea tare! În cazul lui Slavici, Nicolae Manolescu nu acceptă „pretinsa colaborare cu ocupantul".629 Dar a fost chiar colaborare! „Nu este adevărat" că *Lumina* lui Stere ar fi fost „un ziar trădător"630, spune Zigu Ornea. Se confundă, cred, mai multe feluri de „adevăr", mai multe feluri de „dreptate". Există mai întâi dreptatea individuală, cât se poate de respectabilă, atunci când exprimă autentic, dezinteresat și consecvent, o credință sau un ideal. Slavici și Stere, ca și Carp sau Maiorescu, au fost mari caractere, au fost oamenii unor idealuri, și în acest sens se cade a fi respectați (mai ales într-o societate ca cea românească, unde caracterele nu se întâlnesc la tot pasul). Apoi e dreptatea istoriei, deloc univocă, fiindcă istoria se apreciază din multiple perspective și dă răspunsuri de tot felul, niciodată încheiate. Şi este, în sfârșit, dreptatea curentă, reglată de norme dar și de conjuncturi, care se exprimă în judecata publică, inclusiv a justiției. Diversele chipuri ale dreptății nu se exclud neapărat, dar nici nu se identifică în mod obligatoriu. Față de conștiința lor, Slavici și Stere au procedat drept. Față de o anumită istorie au greșit, dar puteau la fel de bine să nu greșească, dacă istoria s-ar fi desfășurat altminteri, sau chiar dacă, desfășurându-se la fel, am privi-o din altă perspectivă; deja, imensa revărsare rusească peste Europa de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial pune într-o altă lumină datele discuției, dovedind că în analiza

istorică a „germanofililor“ a existat și o parte, deloc neglijabilă, de dreptate. Dacă ne referim însă la justiție în sensul legal și convențional al termenului, la ceea ce în condițiile date nu putea fi decât un proces politic, nu văd de ce acuza de „trădare națională“ ar fi nepotrivită. Oamenii aceștia au făcut jocul inamicului, împotriva guvernului legal al țării și al armatei române care rezista cu mari jertfe pe frontul din Moldova. Considerau, firește, că lucrează în interesul țării: dar aceasta e, în genere, logica oricărui colaboraționism: „colaboraționiștii“ sunt patrioți care consideră că inamicul are dreptate. Însă perspectiva actuală din care privim acest trecut deja destul de îndepărtat, se cade să fie mai înaltă: aceea a istoriei, cu multiplele ei drumuri, soluții și impasuri, și nu inevitabila judecată sumară a momentului 1919.

La Academie, a mers mai ușor. Ar fi fost greu de conceput ca academicienii să se judece între ei. La 22 martie/4 aprilie 1919, într-o ședință prezidată de V. Babeș, Iorga propune, fără a face nominalizări, o rezoluție de „înfierare“ a celor care „au avut legături cu dușmanul“. „Se încearcă o amânare – notează istoricul –, o ultimă împotrivire. Fac doar concesia unei îndulciri, vorbind de acei care, «oriunde ar fi», au avut asemenea legături. Antipa declară că nu se simte atins și votează pentru. […] Babeș, pus în cauză de Densușianu pentru publicarea în nemțește a Buletinului științific, pretinde că înainte de toate era necesitatea de a lua dată pentru descoperirile lui și se laudă, naiv, că aliații îl poftesc la toate mesele lor.“631 Dacă nici Antipa nu colaborase cu nemții, iar pe Babeș o lume întreagă aștepta, chiar în timp de război, să-l citească în nemțește, ce s-ar mai fi putut spune? Prin moțiunea adoptată, în *unanimitate*, Academia „înfiera“ „orice legătură de solidaritate cu dușmanii țării care s-ar fi putut produce, oriunde ar fi, în aceste triste împrejurări“.632 Limba română o cunoșteau bine, academicienii. Ei condamnau nu colaborarea sau „legăturile“ (ușor constatabile), ci solidarizarea (nivelul de sus al colaborării, mai greu de apreciat), și nici nu se făcea referire explicit la Academie, ci la cei care în genere au procedat așa.

Spiritele au fost mai încinse în mediul universitar, cu atât mai mult cu cât Ministerul Instrucțiunii Publice (ministru Constantin Angelescu) pretindea o anchetă; un decret-lege emis la 29 ianuarie 1919 prevedea sancționarea de către universități a profesorilor care făcuseră dovada unei atitudini „nepatriotice“. Drept urmare, la Universitatea din București se instituie la 19 martie 1919 o „comisie de cercetare“ a profesorilor universitari suspectați; e alcătuită din câte un profesor de la fiecare facultate, sub președinția lui P.P. Negulescu, profesor la Filozofie. Rezultatele nu sunt chiar la înălțime. Martorii nu prea se înghesuie, puținele mărturii adunate sunt destul de suspecte, „lucrările“ trenează, cu tot felul de amânări. Negulescu se îmbolnăvește, e acuzat că simulează, jignit, își dă demisia, nu i se acceptă… și în sfârșit, se ajunge și la un raport final, datat 7 iulie 1919.633

În bună măsură acuzele fuseseră adunate, din proprie ini-țiativă, de criticul Mihail Dragomirescu, profesor la Litere (refugiat în Moldova în 1916–1918), în revista *Românimea culturală*, pe care o editează din martie 1919. Printre cei arătați cu degetul erau Simion Mehedinți, doctorul Gerota, Rădulescu-Motru, Rădulescu-Pogoneanu, I. Bianu…634

Comisia cere celor incriminați să se justifice. Reacțiile sunt foarte diferite. Bianu solicită „să i se comunice textul întreg al învinuirilor cu subscrierea denunțătorilor sau acuzatorilor“ și constată că „în loc de învinuiri scrise și subscrise […] mi se prezintă numere din ziarul *Românimea culturală*“, nici acestea sub semnătură, deși ușor de atribuit lui Mihail Dragomirescu. Drept care, comunică în scris Comisiei următoarele: „Subscrisul declar că nu recunosc acele «informații» din ziar ca ținând locul actului scris și cerut de comisiune și nu dau explicări asupra lor.“635

Onciul, dimpotrivă, e cooperant. „Resping cu dispreț – spune el – orice bănuială și orice acuzațiune calomnioasă […] în ce privește purtarea mea sub ocupațiunea germană“ (cu atât mai mult cu cât „mărturiile“, provenind de la trei doamne, dintre care una și-a contestat semnătura, iar alta a precizat că se numește altfel, erau de-a dreptul ridicole). Istoricul acceptă însă, din respect pentru colegi și pentru adevăr, să dea o lungă declarație. Cu scrisul lui imens și apăsat, relatează în detaliu tot ce a făcut sub ocupație pentru apărarea Arhivelor, a școlii românești, a monumentelor istorice…636

Rădulescu-Motru, unul dintre principalii acuzați din *Românimea culturală* pe motiv că rămăsese în București și își îndemnase și colegii să rămână, iar mai târziu se pusese „în slujba nemților“, deși, ca ostatic, jurase să lupte contra lor, scrie o scurtă declarație, pentru a pune lucrurile la punct. A rămas în București fiindcă n-a avut mijloace de a pleca și credea că germanii se vor comporta civilizat. N-a îndemnat pe nimeni să rămână. „În captivitate, ca ostatic, am făcut un jurământ să duc lupta contra tuturor celor ce induc opinia publică în eroare și care fac rău poporului român, jurământ care se va publica și pe care mi-l însușesc și astăzi în întregime“ (cum se poate înțelege, vizați nu erau doar nemții, așa că jurământul rămânea actual!). Mai ținea să precizeze, pentru a înlătura eticheta care i se pusese: „N-am cunoscut român nemțit și nu înțeleg această calificare“.637

Rădulescu-Pogoneanu se vede și el nevoit să răspundă tot acuzelor lui Mihail Dragomirescu, a cărui „lipsă de caracter“ ține să o sublinieze. Neagă, firește, ceea ce spusese acesta despre el, că i-ar fi proslăvit pe germani în seminariile sale și ar fi „biciuit acțiunea noastră războinică“. Ca dovadă a atitudinii sale echilibrate, menționează și articolul publicat în *Convorbiri literare* în decembrie 1915 (*Pacea viitoare – după o carte franceză*), încheiat cu concluzia că, spre deosebire de Anglia și Franța, vor trebui să-și revizuiască frontierele Rusia, Germania și Austro-Ungaria. A avut rezerve față de pregătirea intrării României în război și față de conducerea războiului, dar nu și-a schimbat niciodată sentimentele și opiniile (fără să precizeze care sunt acestea; se înțelege, patriotice); nu uită să menționeze că a semnat memoriul universitarilor din septembrie 1914 (un bun alibi pentru unii care nici n-au știut atunci ce bine făceau că-l semnează!).638

Ca și Bianu, Simion Mehedinți refuză să se prezinte la Comisie. Cum fusese ministru, i se puteau pune multe în seamă. Dar și în cazul lui, în locul unor mărturii și unei investigații efective, apare tot un text din presă, și anume un articol al lui Nichifor Crainic, care-i reproșează mai cu seamă faptul de a-l fi dat afară din minister pe Alexandru Vlahuță, și nu oricum, ci „fără motiv și fără să fie anunțat măcar“; în plus, tot ceea ce în presă se atingea de persoana ministrului, ar fi fost mutilat de cenzura germană.639

Pe lista celor investigați, apare și numele lui Mircea Florian (1888–1960), docent (din 1916) la Filozofie (viitor profesor), acuzat că, după o eliberare „suspectă“ din prizonieratul german, a funcționat ca secretar al cursurilor organizate de germani la „Fundația universitară Carol I“. Răspunsul lui: ca ofițer prizonier, a fost repatriat la intervenția lui Tzigara-Samurcaș; iar în ce privește cursurile menționate, s-a conformat cererii lui Constantin Giurescu (în acel moment secretar general al Ministerului Instrucțiunii) de a supraveghea (în septembrie 1918) înscrierea auditoriului român.640

C.C. Arion, omul politic, fost ministru de Externe în guvernul Marghiloman, este și el în atenția Comisiei, ca profesor la Facultatea de Drept. Nu se prezintă și nu dă nici o declarație.

Facultatea de Medicină este foarte bine reprezentată. Despre Victor Babeș, una dintre doamnele martore ale „acuzării“ declară că ar fi auzit că „a jucat un rol urât; n-a fost

domn, ci slugă plecată“; din păcate, „nu poate da însă fapte precise“! Babeș se disculpă, arătând mai întâi că ar fi rămas în București nu din proprie inițiativă, ci la ordin (nu mai puțin de șase ordine: de la Primărie, de la Ministerul Instrucțiunii, de la Marele Cartier General, de la Ministerul de Război…), fiindcă era absolută nevoie de el pentru combaterea epidemiilor. A fost hărțuit de nemți, chiar făcut de două ori ostatic. Dacă a avut relații destul de strânse cu medicii germani, aceasta se dato-rează reputației sale și faptului că publicase mult în revistele germane. Aceste argumente, și altele pe deasupra, vor fi dezvoltate de Babeș într-o broșură de 44 de pagini publicată în 1919 sub titlul *Memoriu asupra atitudinii prof. dr. V. Babeș în chestiunea națională și asupra activității Institutului de Bacteriologie în timpul ocupațiunii germane (1916–1918) – cu numeroase documente*. Dacă alții se refugiau în tăcere, Babeș nu era omul care să piardă ocazia de a vorbi despre el însuși!

Acuzat că a azvârlit cu noroi în Casa Regală, Dimitrie Gerota s-a apărat evocând descurajarea care îi cuprinsese pe toți. Majoritatea conducătorilor politici și militari s-au dovedit slabi la credință și mici la suflet. Doar Regina și generalul Berthelot și-au păstrat întreaga încredere. Nu scapă de acuze nici Vasile Sion; una dintre doamnele menționate știe ea că, după intrarea României în război, „a stat supărat în Germania“. Doctorul pune lucrurile la punct, referindu-se la prelungirea forțată a șederii sale în Germania și la revenirea în România, la Iași, în ciuda ofertelor făcute pentru a-l determina să vină la București, în teritoriul ocupat (în volumul *Patria mai presus de tot*, 1919, și-a înfățișat întreg parcursul anilor de război).

„Dezvăluirile“, mai ales din partea misterioaselor doamne, țâșnesc pur și simplu. Mina Minovici, profesor la Facultatea de Medicină, o celebritate în medicina legală (și care nu figurase în nici un fel printre „germanofili“), e învinuit că ar fi dat banchete în onoarea nemților! Răspunde că n-a dat nici un fel de banchet; a avut cu germanii, la Institutul de Medicină Legală, raporturi strict administrative. O acuzație asemănătoare – la fel de fondată! – și la adresa fratelui său, Ştefan Minovici, și el profesor la Medicină. Lui. M. Petrini-Galatz, decan al Facultății de Medicină în anii ocupației, i se impută că s-a umilit față de nemți. Culmea, nu scapă de reclamații nici „superantantistul“ Thoma Ionescu: i se reproșează că l-a amenințat pe rege cu detronarea, că a refuzat să se ocupe de răniți și așa mai departe641…

Așa se prezintă, în rezumat, raportul Comisiei. Mult prea vag, cu informații nesigure și incomplete (cercetătorul ar putea să aducă astăzi mai multe probe „incriminatorii“ decât cele de care dispunea, sau mai curând nu dispunea, „Comisia de cercetare“).

Un nume de marcă lipsește: Ioan Bogdan, cel care condu-sese Universitatea ca și Facultatea de Filozofie și Litere, pe toată durata ocupației germane. Ancheta și raportul, firește, nu l-ar fi ocolit. Pentru el însă totul se terminase. Grav bolnav, chiar în momentul când începea cercetarea Comisiei, n-a mai avut cum să fie „anchetat“; a încetat din viață la 1 iunie 1919.

Între timp, Ion Athanasiu este reales rector (confirmat la 5 iunie 1919) pe o nouă perioadă de trei ani.642 Dar, în paralel, la 30 mai 1919, este ales decan la Filozofie și Litere Dimitrie Onciul (chiar în momentul când se afla sub anchetă); primește 7 voturi din 12. În numele celor care se opuseseră, Mihail Dragomirescu și Simeon Mândrescu alcătuiesc un memoriu, în care susțin că decan ar fi trebuit să fie confirmat Densușianu, ales într-adevăr în preajma intrării germanilor în București, dar neconfirmat atunci din pricina evenimentelor. Alegerea lui Onciul a fost totuși validată prin decretul de numire semnat de regele Ferdinand, la 8 iulie 1919.643 La 18 octombrie 1919, nemulțumiții semnau încă o adresă către minister, precizând motivul principal al opoziției lor: „D.

Onciul a manifestat în timpul ocupației germane sentimente în contra demnității noastre naționale“.644

La 14 iulie 1919 s-a adus în discuția Consiliului universitar raportul Comisiei de cercetare asupra atitudinilor nepatriotice. Nu s-a luat, bineînțeles, nici o măsură. A avut loc un schimb de replici între rectorul Athanasiu și decanul Onciul, cel din urmă reproșând celui dintâi „calomniile“ avansate în articolul „Nos égarés“, publicat în *L'Indépendance roumaine*, la 16 martie 1917, în timpul refugiului de la Iași. Athanasiu scria atunci în cuvinte aspre despre germanofilii din București, numindu-i pe Maiorescu, Bogdan, Bianu, Babeș și Onciul. Mai trec câteva luni, aproape o jumătate de an, și rectorul își citește raportul asupra întregii chestiuni, la 19 noiembrie 1919, în fața Consiliului Universitar; îl și publică după aceea, sub titlul *Rătăciri naționale*.645 E o relatare pe larg a activităților progermane a diverșilor oameni politici (Marghiloman, Stere, Lupu Kostaki, Beldiman – dar ce problemă avea Athanasiu cu ei, în calitatea lui de rector?), precum și ale universitarilor, cu referire specială la Babeș și la Tzigara-Samurcaș. În mod evident, Athanasiu se înverșunase și risca să nu mai fie urmat, într-un moment când se spusese tot ce era de spus și lumea, în mediul universitar, simțea nevoia să se liniștească.

Tzigara-Samurcaș fusese ocolit de faimoasa Comisie, pe motiv, probabil, că nu aparținea „pe de-a-ntregul“ Universității; era doar suplinitor. Are însă plăcerea de a fi invitat de rector în fața Consiliului Universitar, la 29 noiembrie 1919, unde i se pregătise o judecată în toată regula. Situația a fost neplăcută. Faptele erau cunoscute: dacă cineva colaborase, în mod incontestabil, cu nemții, acesta fusese prefectul de poliție Tzigara-Samurcaș. Dar făcuse vreun rău? Universitarii se simțiseră mai curând protejați de acest coleg al lor ajuns într-un post cam curios pentru formația lui. „Am început prin a aminti – scrie învinuitul – că alții, nu eu, au îndemnat pe studenți să împiedice producerea unei piese franceze la Teatrul Național, blamând Franța care ne trimite parfumuri și mănuși, după cum stă
scris într-o carte a unui autor prezinte“ (referire la Iorga și la campania lui „antifranceză“ din 1906). „Furios – continuă Tzigara-Samurcaș –, Iorga mă apostrofă, că eram chemat să mă scuz, iar nu să acuz pe alții.“646 Se pare că, în afara rectorului, Iorga a fost singurul acuzator. Din însemnările istoricului: „Răspund după cuviință. Profesorii se derobează însă de la vot; doi dintre ei refuză chiar reprobarea atitudinii acuzatului; alții, ca Onciul, se abțin. D-rul I. Cantacuzino se simte jenat, pentru că i-a fost bine păzită casa.“647 Votul a fost confuz: greu de spus dacă cei mai mulți au votat pentru, contra, s-au abținut sau n-au votat!

Athanasiu s-a mulțumit și cu atât; a înaintat un raport ministerului cerând suspendarea lui Tzigara-Samurcaș. Între timp însă, guvernul Brătianu demisionase, iar de la 1 decembrie 1918 țara era condusă de guvernul Vaida-Voievod, care a înțeles să pună punct răfuielilor pricinuite de controversele războiului. Sunt eliberați ziariștii și tot acum se pune capăt și anchetei
universitare. Noul ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice,
Ioan Borcea (profesor de zoologie la Universitatea din Iași), îi răspunde lui Athanasiu, privitor la cazul Tzigara-Samurcaș, că nu are ce decizie să ia, întrucât nu există o cerere de suspendare făcută, după cum pretindeau regulile, de Consiliul Facultății. Încheierea e tăioasă și reprezintă o dezavuare explicită a politicii universitare urmate de Athanasiu: „Înțelegem că nimeni nu poate fi jignit în atribuțiile sale fără hotărâre legală. În aceste momente cu deosebire, este nevoie de a se întrona liniștea și armonia pentru bunul mers al Universității.“648

Rectorul nu înțelege că era momentul să calmeze jocul. I se adresează ministrului și în problema decanatului lui Onciul, la 29 ianuarie 1920, așadar, la mai bine de o jumătate de an de la alegerea acestuia! Susține astfel protestul adversarilor decanului Facultății de Filozofie și Litere (M. Dragomirescu, D.N. Burileanu, S. Mândrescu, G. Murnu, Ov. Densușianu și Ch. Drouhet).649 În ciuda faptului că la 15 decembrie 1919, Senatul Universității împreună cu Consiliul Facultății de Filozofie și Litere votaseră în favoarea lui Onciul, socotind neîntemeiate acuzațiile care i se aduseseră (13 voturi fuseseră pentru Onciul, și doar două împotrivă – I. Athanasiu și Ovid Densușianu).650 Între timp, constatând deteriorarea raporturilor lui cu ministerul, Athanasiu își dăduse demisia, la 22 decembrie 1919; Borcea i-o respinsese, pentru a o accepta ceva mai târziu, pe 7 februarie 1920. Într-o ultimă comunicare adresată ministerului, Athanasiu își exprima amărăciunea și se arăta de-a dreptul obsedat de „afacerea Tzigara-Samurcaș“. „D. Borcea a ținut să jignească Universitatea noastră în prestigiul și demnitatea ei când a nesocotit încheierea Consiliului universitar de la 29 noiembrie care a dezaprobat atitudinea dlui Tzigara-Samurcaș în timpul ocupației“.651 Şi astfel Athanasiu și-a încheiat după mai puțin de un an al doilea mandat de rector, pierzând ultima sa bătălie cu „germanofilii“. La alegerile pentru rectorat, la 29 februarie 1919, revine în forță Thoma Ionescu, cu 41 de voturi, urmat de botanistul M. Vlădescu, cu 34. Evident, ministerul îl confirmă pe Vlădescu!652

La Facultatea de Filozofie și Litere, D. Evolceanu și V. Pârvan sunt delegați pentru a trage o ultimă concluzie cu privire la dosarul colegilor acuzați; erau printre puținii care nici nu acuzaseră și nici nu fuseseră puși în cauză; nu e mai puțin adevărat că orientarea lor fusese mai curând „germanofilă“. „Nu găsim nici o acuzare – conchid cei doi –, destul de serios și întemeiat susținută pentru a i se da curs mai departe. Mai mult chiar, unele mărturii contra colegilor noștri nici măcar n-au putut fi precizate.“653 Cu acest raport, datat 13 martie 1920, se încheie întreaga afacere.

Onciul a rămas, firește, decan. Tzigara-Samurcaș și-a păstrat calitatea de profesor suplinitor. I-a fost însă imposibil să se titularizeze: adversitățile erau prea mari. A trebuit în cele din urmă să se mulțumească cu un post de profesor de istoria artelor la Universitatea din Cernăuți (din 1926); în martie 1927, încetează colaborarea cu Universitatea din București. În ciuda unor opoziții, a lui Iorga îndeosebi, reușește în 1938 să fie ales membru corespondent al Academiei.

La Universitatea din Iași, situația a fost oarecum diferită. Proporțional, erau mai mulți „germanofili“ ca la Universitatea din București, doar că, exceptând cazurile speciale și notorii ale lui Constantin Stere și Virgil Arion, toți ceilalți nu avuseseră ocazia să „cadă în păcat“, pentru simplul motiv că Iașul, spre deosebire de București, nu se aflase sub ocupație germană. Puteau fi cel mult acuzați de delict de opinie. Pe de altă parte, dacă numeric dominau „germanofilii“ mărturisiți sau simpatizanți, tot Iașul dăduse și un mic grup activ și intransigent de „antantofili“. Cu deosebire cei trei: profesorul de pedagogie I. Găvănescul și istoricii Orest Tafrali și Ioan Ursu, care se remarcaseră în 1917–1919 prin propaganda românească făcută în Franța. Ținta principală a atacurilor, și până la urmă singura țintă, a devenit profesorul Ilie Bărbulescu, decan al Facultății din martie 1918. Nu fusese neapărat mai germanofil decât alții, pledase în fond pentru neutralitate, dar, nu prea inteligent (potrivit „reputației“ de care se bucura) și complet lipsit de tact, nu mai contenise să scrie, să vorbească, să dea lecții, să acuze… În afara lui Stere și V. Arion, „propulsați“ la București, era „germanofilul“ ieșean cel mai vizibil. În aplicarea decretului-lege al ministerului, Colegiul Universitar s-a întrunit pentru a-i discuta cazul, la 7 martie 1919. Nu s-a luat nici o decizie, a părut suficient faptul că Bărbulescu și-a cerut scuze pentru „atitudinea sa în timpul războiului și pentru cuvintele rostite în Senat în

chestiunea acțiunii noastre“654 (unde aruncase neinspirata vorbă că armata română ar fi trecut „pe furiș“ Carpații).655 Universitatea refuzând să-l scoată din funcție, ministrul a solicitat regelui demiterea. Prin decret regal, la 19 martie 1919, Bărbulescu este revocat din demnitatea de decan, „pentru sentimentele antinaționale manifestate de D-sa cu ocaziunea războiului pentru întregirea neamului“ (după cum se precizează în adresa ministerului către rectorul Universității din Iași).656 Adversarii doreau însă mai mult: suspendarea din învă ţământ. Grupului celor trei: I. Găvănescul, O. Tafrali, I. Ursu, li se opunea un alt grup de trei: Tr. Bratu, D. Gusti (devenit decan în locul lui Bărbulescu) și G. Ibrăileanu, ei înșiși cândva cu o înclinare „germanofilă“, decișI acum să-și apere colegul, dar să apere, într-un sens mai larg, și libertatea de exprimare a universitarilor. Ministerul revine printr-un ordin din 30 aprilie 1919 care cere, precis, discutarea acțiunii „nepatriotice și antiromânești“ a lui Ilie Bărbulescu. Discuția însă se tot amână. În sfârșit, Consiliul facultății e convocat pentru 6 octombrie 1919. În afara decanului Gusti care semnează convocarea, lista profesorilor e alcătuită din I. Găvănescul, Al. Philippide, I. Bărbulescu, G. Ibrăileanu, O. Tafrali, I. Petrovici și Tr. Bratu (Ursu trecuse între timp la Universitatea din Cluj).657 Nu s-a păstrat nici un document cu privire la această întrunire. Ştim însă ce s-a întâmplat: nimic. O simplă privire asupra corpului profesoral lămurește lucrurile. În afara lui Găvănescul și Tafrali, toți ceilalți șase profesori fuseseră în anii războiului mai aproape de ideile lui Bărbulescu decât de ale adversarilor lui. Peste toate, nici liberalii nu mai erau la putere! Bărbulescu nu numai că a rămas la catedră, dar mai târziu a redevenit decan al Facultății de Litere, ales în unanimitate (din 1930 până în 1932). În 1932 a publicat un foarte detaliat și erudit (ca tot ce scria!) memoriu, pe care-l scrisese în 1919 pentru a se justifica (cu titlul, acum, *Câteva pagini de istorie contimporană*).

Soarta lui C. Stere și a lui Virgil Arion era însă pecetluită, cel puțin în contextul din 1919. La 6 martie 1919, Consiliul Facultății de Drept al Universității din Iași îl suspendă pe Stere din învățământ, cu justificarea: „ca să se preîntâmpine tulburările la care s-ar da loc, în cazul că dsa ar face curs“. Virgil Arion este suspendat chiar de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii, decizie de care Consiliul Facultății de Drept ia act tot în ședința amintită.658

Stere a rămas suspendat până la sfârșit, în ciuda faptului că, în 1922, un mare număr de profesori ai universității ieșene, reuniți în Marele colegiu universitar (26 dintre ei; totuși, nu majoritatea) au semnat un memoriu prin care se solicita reintegrarea colegului lor.659 Revenit la minister odată cu noul guvern liberal (1922–1926), Constantin Angelescu, același ministru care dăduse în 1919 dispoziția de cercetare a activităților nepatriotice, face tot ce trebuie pentru a îngropa de fapt dosarul. Stere revine în politică, de data aceasta în constelația țărănistă, cu unele succese parțiale, basarabenii lui asigurându-i un fotoliu de deputat; la vârf însă, nu mai era loc pentru el. În 1930 părăsește Partidul Național Țărănesc și înființează Partidul Țărănesc Democrat, cu care înregistrează în Basarabia o oarecare reușită, însă noua formațiune nu putea rămâne decât marginală la scara întregii țări. Revanșa și-a luat-o de fapt, inclusiv în posteritate, acolo unde nimeni nu se aștepta, prin marele roman autobiografic *În preajma revoluției* (8 volume între 1931 și 1936), în egală măsură un succes de critică și un bestseller. Izgonit din politică, Stere a intrat în istoria literaturii române.

Spre deosebire de Stere, care a continuat să lupte și să se afirme, V. Arion dispare complet din viața publică: un om zdrobit, rămâne doar umbra lui. Totuși, după o lungă traversare a deșertului, este reintegrat la Universitatea din Iași, în urma unei decizii judecătorești, la sfârșitul anului 1931 (cu începere din februarie 1930); imediat, este însă

pensionat (ianuarie 1932), funcționând în continuare ca profesor onorific, iar în 1935 se ia decizia să i se plătească și diferența dintre pensie și salariu.660

Printre cei suspendați din învățământul secundar s-au aflat I.A. Bassarabescu și D.D. Pătrășcanu. Cel dintâi a avut parte și de o anchetă militară, în legătură cu suspecta lui rămânere în teritoriul ocupat.661 Până la urmă a fost găsit nevinovat și reintegrat. Pătrășcanu însă nu a mai revenit la catedră; a continuat, deși cu mai puțin succes ca înainte, să scrie literatură și mai cu seamă o suită de foarte apreciate manuale școlare de istorie.

I.C. Filitti n-a mai fost reintegrat la Ministerul de Externe; își vede cariera încheiată la mai puțin de 40 de ani. N-a ajuns firește, nici la Universitate. Şi-a continuat însă, cu lucrări numeroase și apreciate, opera de istoric.

S-au spulberat și visele universitare ale lui D.V. Barnoschi; la București nu reușise, n-a reușit nici la Cernăuți, unde e chemat ca profesor de „sociologia și filozofia dreptului“ în 1920 și din nou în 1923, fiind însă respins de minister, evident pe motive de „germanofilie“.662 A rămas avocat și s-a consolat cu scrisul. *Neamul coțofenesc* (1930), roman cu pronunțată tentă erotică, reia cazul real al „dezmățului“ de la un spital de răniți din Moldova, în vremea războiului. Să fie și o mică răutate a unui fost „colaboraționist“ evocarea unor păcate lumești ale celor care rezistau dincolo de Siret?

Gala Galaction a fost chemat în două rânduri la Curtea Marțială pentru a da lămuriri cu privire la activitatea lui (și a „patronului“ său, Virgil Arion) sub ocupație. A beneficiat de anume bunăvoință, știindu-se că fusese coleg și prieten apro-piat al ministrului I.G. Duca. Şi-a pierdut (în martie 1919) funcția de defensor ecleziastic. În 1926, Facultatea de Teologie din București i-a respins candidatura la un post de profesor (tot din pricina atitudinii din anii războiului). În același an a devenit însă profesor la Facultatea de Teologie din Chișinău.663

Simion Mehedinți a continuat să fie un reputat profesor de geografie, dar n-a mai ajuns niciodată ministru! Rămăsese convins de dreptatea lui. Revenind, un sfert de veac mai târziu, asupra evoluțiilor Primului Război Mondial (în condițiile celui de-al doilea), își susținea din nou punctul de vedere. România se aventurase nepregătită. „Ajunsesem la două degete de pieire. Dacă n-ar fi venit prăbușirea Rusiei, biruința Aliaților (care dăduseră Moscoviților Bosforul și Dardanelele încă din februarie 1915), ar fi avut ca urmare așezarea rușilor nu numai până în Carpații Galiției, dar și în bazinul superior al Tisei, în Rusia subcarpatică, apoi și în Carpații Moldovei. […] După ciunti-rea de la 1878, în urma biruinței comune peste Dunăre, ar fi urmat o nouă ciuntire în 1918. […] Soarta noastră ar fi fost pecetluită.“664

Grigore Antipa n-a avut dificultăți la Academie, iar universitar nu era. Pentru el trebuie să fi fost însă dureroasă înlăturarea de la Ministerul Agriculturii și Domeniilor. De asemenea, atmosfera de ostilitate care se crease în jurul lui. A rămas, firește, director al Muzeului de Istorie Naturală. Starea lui de spirit rezultă indirect dintr-o scrisoare a prietenului Constantin Meissner (alt „germanofil“) din 28 iulie 1919. „Nici nu face să mai vorbim – îi scria acesta – de ticăloșii cari ne-au împroșcat și ne împroaşcă încă cu veninul lor neputincios.“ Îi aștepta cartea despre *Problemele evoluției poporului român*: „Înțeleg pe deplin că, lucrând la dânsa, te-ai recules și potolit.“665 Apărută în 1919, cartea la care făcea referire Meissner își pro-pune să justifice, în ultimele ei pagini, fie și într-un context geopolitic schimbat, orientarea pe care o avusese autorul în vremea războiului. Primejdia pentru România a fost și rămâne Rusia (chiar fragmentată, prin statele ei succesoare). În fața acestui pericol, vechea alianță cu Austro-Ungaria va trebui refăcută cu statele care au rezultat din ea; oricum ar fi, România rămâne legată de Europa Centrală.666 Un deceniu

mai târziu, într-o lucrare, scrisă în franceză, privitoare la regimul de ocupație (pe care-l cunoștea atât de bine!), *L'occupation ennemie de la Roumanie et ses conséquences économiques et sociales*, Antipa face o surprinzătoare întoarcere. Justifică intrarea României în război și denunță ocupația cu toate abuzurile ei: exploatarea premeditată și metodică a țării, rechizițiile, devastările, înfometarea populației, fără a uita să menționeze și propriile lui încercări de a ameliora condițiile de trai ale românilor.667

„Germanofilii" discreți – cei care doar nu susținuseră intrarea României în război – și-au urmat cariera fără piedici, în funcție de capacitatea de afirmare a fiecăruia. Intransigentul Traian Bratu a fost în două rânduri rector al Universității din Iași (între 1921 și 1922, 1932 și 1938). Abilul Dimitrie Gusti, după ce devine decan al Facultății de Litere și Filozofie din Iași (în 1919), reușește să se transfere în 1920 la Universitatea din București; om de știință, dar și priceput organizator, și un apropiat al cercurilor de putere (al lui Carol II îndeosebi), a ocupat nenumărate funcții publice; a fost și membru al Academiei Române. Versatilul Ion Petrovici a trecut prin diverse partide și a fost ministru în mai multe guverne; și el, membru al Academiei Române, până la urmă a reușit să facă și „saltul" de la Iași la Universitatea din București, însă abia în 1940. Constantin Rădulescu-Motru și-a continuat cochetăriile politice, în paralel cu o importantă carieră științifică și didactică (membru al Academiei, și președinte al ei între 1938 și 1941, decan al Facultății de Litere și Filozofie din București între 1932 și 1940).

Adaptabilitatea politică nu s-a dovedit întotdeauna de folos în raporturile cu regimul comunist. Nici Rădulescu-Motru, nici Gusti, nici Petrovici nu mai sunt incluși în „noua" Academie Română, restructurată și mai ales epurată în 1948, și devenită Academia Republicii Populare Române. Petrovici, care fusese ministrul Culturii Naționale în regimul Antonescu, a fost condamnat în 1949 la zece ani de închisoare; a avut totuși șansa de a trăi foarte mult și în deplinătatea forțelor, așa că a prins și relativul dezgheț de la mijlocul anilor '60, când i s-a permis să publice câte ceva, inclusiv un volum de memorialistică (*De-a lungul unei vieți*, 1966). Gusti și Rădulescu-Motru au fost dați afară, primul din casa lui din București, celălalt din conacul de la mica lui moșie, au pierdut aproape tot ce aveau și au îndurat o sărăcie lucie, înainte de a li se acorda o pensie spre sfârșitul vieții, iar lui Rădulescu-Motru, cu generozitate, un post de simplu cercetător la Institutul de Psihologie al Academiei.

Cu totul diferit se înfățișează traseul lui Sadoveanu, care trece imperturbabil prin toate regimurile, cu aura intactă de clasic al literaturii române. Sub comunism a ajuns la vârf, și ca mit literar oficial, și ca poziție politică (cu greu i s-ar putea înșira demnitățile și distincțiile!). Modul cum a știut să pro-fite de comunism explică retrospectiv și ușurința cu care în Primul Război Mondial s-a manifestat, după împrejurări, ca „germanofil" sau „antantofil".

Lui Rebreanu, unii sau alții i-au reproșat din când în când lipsa de onestitate. Imaginea „marelui scriitor" a acoperit însă toate micile mizerii; odată cu publicarea romanului *Ion* în 1920, prozatorul și gazetarul de nivel mediu de dinainte de război și din vremea războiului a devenit de la o zi la alta, și și-a păstrat acest statut, cel mai de seamă romancier al perioadei interbelice.

După război, Vasile Pârvan se impune definitiv ca cel mai mare istoric român al Antichității, și, în plus, în concurență cu Iorga, ca un „director de conștiință", inclusiv în planul afirmării valorilor naționale. Transilvania îi stă acum la inimă; predă un timp (din 1919) la recent înființata universitate românească din Cluj (fosta universitate maghiară). În sintezele lui istorice, spațiul Daciei antice se identifică întru totul cu spațiul românismului și al României Mari. România Mare, la crearea căreia Pârvan nu-și adusese

nici o contribuție!

Dreptatea istorică e foarte relativă și depinde mai puțin de trecut cât de punctul de observație al prezentului. La sfârșitul Primului Război Mondial, dreptatea proclamată a fost a acelora care se pronunțaseră pentru acțiunea împotriva Puterilor Centrale; adversarii acestei soluții au fost priviți ca niște rătăciți, dacă nu chiar trădători. Şi astăzi, interpretarea dominantă merge în aceeași direcție: misiunea României a fost de a elibera Transilvania.

Dar s-au înregistrat și alte momente, și unele revizuiri, chiar schimbări radicale de opinie. Când tăvălugul rusesc se apropia de România, antantiștii de la 1914 și-au reamintit de profețiile „germanofililor“ pe care le priviseră atunci cu dispreț. Profeții care spuneau că degeaba se face o Românie Mare care va fi înghițită de Rusia. Până la urmă, România a ieșit și din această prăbușire – dar ar fi putut să nu mai iasă! –, oricum, cu prețul foarte ridicat al nenumăratelor suferințe și al unei cumplite dereglări istorice (invazia Răsăritului a pus capăt unui secol și jumătate de occidentalizare, iar prețul e plătit în continuare).

Rădulescu-Motru, antantofilul convins de la 1914, nota în noul context, în septembrie 1944: „Teoriile economiștilor noștri de până acum, că producția României de natură agricolă completează în mod firesc producția industrială a Europei Centrale; teoriile geografilor noștri, că România aparține Europei Centrale; convingerile marilor noștri patrioți: I.C. Brătianu, Petre Carp, Titu Maiorescu, M. Kogălniceanu, Bogdan P. Hasdeu și multor alții, că destinul României este legat de acela al Germaniei […], toate trebuiesc uitate, pentru ca în schimb să ne închinăm idealurilor panslaviste și politicii moscovite.“668

Şi, doi-trei ani mai târziu, în februarie 1947: „Rușii ne sunt dușmanii noștri de totdeauna. Moldoveanul bun patriot, P.P. Carp a avut dreptate. Singurul nostru dușman de moarte este colosul rusesc. […] Dacă s-au găsit patrioți români cari în războiul trecut din 1914–1918 au cerut să mergem alături de ruși, aceasta au făcut-o ei crezând că au înaintea lor un colos cu picioare de lut!“.669

În 1941, într-un volum consacrat lui P.P. Carp, E. Lovinescu, un mare orgolios, care cu greu își recunoștea vreo greșeală, ajungea să-și ceară iertare marilor junimiști, lui Carp și lui Maiorescu. Criticul reamintea că a fost printre cei care au cerut vehement intrarea României în război, considerând atitudinea junimiștilor ca fiind determinată de „o incapacitate organică a bătrâneței de a se reîmprospăta, de a se adapta la situații noi“. „Așa am judecat până anul trecut“, spune el („anul trecut“: 1940, cu dezmembrarea României), „dar la lumina evenimentelor de azi nu mai judec la fel“. Semnificativă formulare: istoria e judecată mereu „la lumina evenimentelor de azi“. Junimiștii, continuă Lovinescu, „înțelegeau altfel, și mult mai profund, că fatalitatea geografică ne impune axioma: în nici un caz cu Rusia“. Carp „a fost un om de stat și a văzut situația în cadrele eterne ale interesului românismului“. „Abia drama din anul trecut, reanexarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, pretențiile formulate de ruși asupra Moldovei (deocamdată) și constatarea făcută în actualul război că imperialismul bolșevic e neînchipuit mai puternic decât cel țarist, având în serviciul lui un fanatism social ce nu exista înainte și o uriașă pregătire militară nemaicunoscută în istoria omenirii, ne-au deschis ochii…“ „Acestea aveam de spus ca încheiere – mărturisește umil Lovinescu – pentru eliberarea conștiinței mele de publicist, care am criticat atitudinea bătrânilor mei dascăli în preajma războiului trecut.“670

Lucrarea de față și-a propus să arate că au fost mulți intelectuali de vârf ai României, simțitor mai mulți decât s-ar fi părut, care nu au susținut intrarea României în război împotriva Puterilor Centrale și, inevitabil, alături de Rusia. Am vrut să arăt doar cum au

stat lucrurile, fără a mă implica în judecarea oamenilor. E de altfel o întrebare cu răspunsuri multiple (și de aceea nu deosebit de utilă) dacă au avut sau nu dreptate, ori, mai probabil, dacă au avut și n-au avut în același timp.

Note

615. Procesul e relatat pe larg în presa vremii, astfel în *Izbânda*, „ziar democrat-independent“ (între 25 februarie și 10 martie 1919), și în *Adevărul* (din 25 februarie până în 14/27 martie 1919, când se comentează „condamnarea ziariștilor“). A se vedea și broșura *Procesul ziariștilor*, București, 1919. O reconstituire detaliată la Niculae Gheran, *Rebreanu, amiaza unei vieți*, cap. „Procesul ziariștilor“, pp. 5–28.

616. „Procesul ziariștilor la Curtea Marțială“, în *Adevărul*, 25 februa-rie 1919.

617. *Ibidem*.

618. Ioan Slavici, *Închisorile mele*, București, 1921, p. 188.

619. *Ibidem*, pp. 196–197.

620. B.N.R., fond Saint-Georges, CLXXVII, D. 12, ff. 3–5: două scrisori ale lui T. Arghezi către generalul D. Iliescu (numele acestuia nu apare, însă evident este vorba despre el), din 28 august și 7 septembrie 1919.

621. Ioan Slavici, *op. cit.*, pp. 190 și 194–195.

622. *Ibidem*, p. 197.

623. *Ibidem*, p. 299.

624. În *Adevărul* din 14/27 martie 1919, C.G. Costa-Foru, „Condamnarea ziariștilor“: procedura e considerată ilegală, iar vina lor, simplu delict de opinie, departe de înalta trădare; în plus, opinia publică le este favorabilă. Pe frontispiciul numărului apare următorul text: „Inconsecvențele istoriei: D. Brătianu a fost pentru pacea separată, dar a pus pe d. Marghiloman s-o iscălească. Azi unul e la Paris, delegatul României, celălalt este trădătorul de patrie!“

625. C.M., „Arestarea d-lui Stere“, în *Adevărul*, 13 mai 1919.

626. C.G. Costa-Foru, „Petre Carp calomniat“, în *Adevărul*, 20 mai 1919. Costa-Foru fusese antantofil în anii războiului (și chiar se înrolase în armată, deși avea 60 de ani!), dar pentru el era o chestiune de principiu să-i apere pe cei persecutați, fie ei conservatori „germanofili“ sau revoluționari socialiști. Îl susține îndeosebi pe Lupu Kostaki, cu care era și prieten de familie, vizitându-l și la sanatoriul unde fusese internat (mai multe scrisori ale sale în Arhiva Lupu Kostaki, B.N.R., fond Saint-Georges, CCCLXX). În ce privește interogatoriul lui P.P. Carp, nu i-am găsit transcrierea. La 25 mai 1919, Carp i-a comunicat lui Lupu Kostaki textul „reconstituit“: „Îți trimit interogatoriul meu cum a rămas întipărit în memoria mea. Nu cred să fi omis ceva, în orice caz nu e un cuvânt care să nu fi fost rostit de mine“ (*Loc cit*, f. 107). În altă scrisoare a lui Carp către Lupu Kostaki – datată 15 ianuarie 1919 –, un comentariu în stilul său caracteristic: „Am intrat în era răzbunărilor inaugurată de canalii și de neghiobi“ (*Loc. cit.*, f. 106).

627. „Eliberarea… complotiștilor“, în *Izbânda*, 9 iunie 1919; C.G. Costa-Foru, „Liberarea deținuților politici“, în *Adevărul*, 13 iunie 1919.

628. A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Justiției, Direcția Judiciară, Arh. II, Corespondență, 52/1919, ff. 81–85. Alături de semnătură, regele scrie cu mâna lui data, însă greșit: 21 decembrie. În realitate, după cum rezultă din același document, ca și din documentele anexe, grațierea e acordată pe 31 decembrie 1919 (stil nou). Adevărul din 1 ianuarie 1920 anunță ieșirea din închisoare, chiar în aceeași zi, a celor cinci ziariști.

629. Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, p. 441.

630. Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, p. 532.

631. N. Iorga, *Memorii*, vol. II, pp. 182–183.

632. Analele Academiei Române, tom. XXXIX, 1916–1919, București, 1921, p. 188.

633. A.N.R.-B., Universitatea din București, Facultatea de Litere și Filozofie, 162/1920, ff. 17–33.

634. *Românimea culturală*, 3/16 martie 1919.

635. A.N.R.-B., Universitatea din București, Facultatea de Litere și Filozofie, 162/1920, f. 82–84.

636. *Loc. cit.*, ff. 91–100.

637. *Loc. cit.*, f. 10.

638. *Loc. cit.*, ff. 5 și 7-9.

639. *Loc. cit.*, ff. 12 și 13 (anexată *Revista critică*, din 1 martie 1919, cu articolul lui Nichifor Crainic, „Nestorul ardelenilor: d. S. Mehedinți“, pp. 353–354).

640. *Loc. cit.*, f. 2 și 27.

641. Acuzele aduse și declarațiile profesorilor de la Facultatea de Medicină, în „Raportul Comisiei de cercetare“, *Loc. cit.*, f. 17-33.

642. A.N.R.-B., Universitatea din București, Rectorat, 217/1919, f. 133, alegerea de rector din 25 mai 1919: 62 votanți, 44 prezenți, Athanasiu obține 21 de voturi, urmat de M. Vlădescu, cu 20, și de Al. Obregia, cu 19. De remarcat numărul mare de absenți și scorul modest obținut de toți candidații; A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, 394/1919: confirmarea lui Athanasiu la 5 iunie 1919.

643. A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, 394/1919, ff. 275–276.

644. A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, 323/1920, f. 381.

645. I. Athanasiu, *Rătăciri naționale. Raport prezentat Consiliului Universitar din București în ședința de la 20 noiembrie 1919*, București, f.d.

646. Al. Tzigara-Samurcaș, *Memorii*, III (1919–1930), Editura Meridiane, București, 2003, p. 69.

647. N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 279.

648. Al. Tzigara-Samurcaș, *op. cit.*, p. 72.

649. A.N.R.-A.N.I.C., Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, 323/1920, f. 379.

650. *Loc. cit.*, f. 380.

651. *Loc. cit.*, f. 394 (scrisoarea lui I. Athanasiu către Ministrul Cultelor și Instrucțiunii din 29 martie 1920).

652. A.N.R.-B., Universitatea din București, Rectorat, 225/1920, ff. 268 și 337.

653. A.N.R.-B., Universitatea din București, Facultatea de Litere și Filozofie, 162/1920, f. 16.

654. Cătălin Botoșineanu, „Profesorii Universității din Iași și participarea la războiul reîntregirii. Cazul Facultății de Litere și Filozofie“, în *Analele științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza“ din Iași*, 2006–2007, p. 279. Articolul tratează detaliat „Cazul Ilie Bărbulescu“ (pp. 278–282).

655. Potrivit amintirilor lui Ion Petrovici, *De-a lungul unei vieți*, Editura pentru Literatură, București, 1966, p. 271.

656. A.N.R.-I., Universitatea Al. I. Cuza, Rectorat, 897/1918, f. 192.

657. A.N.R.-I., Universitatea Al. I. Cuza, Facultatea de Litere, dosar 149, f. 2.

658. Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, p. 568.

659. *Ibidem*, pp. 617–620.

660. *Anuarul Universității din Iași*, 1930–1935, Iași, 1936, pp. 180 și 265.

661. B.A.R., mss., Arhiva General Radu R. Rosetti, XXIII Varia 7 („Cazul căpitanului de rezervă I. Bassarabescu“, 10 iunie 1935).

662. D.V. Barnoschi, *Concluziuni prezentate Înaltei Curți de Casație în procesul cu Ministerul Instrucțiunii pentru o catedră universitară*, București, f. d.

663. Pentru toate aceste evenimente din viața scriitorului, Gala Galaction, *Jurnal*, vol. III.

664. Simion Mehedinți, „Câteva amintiri“, în *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 77.

665. Constantin Meissner către Grigore Antipa, 28 iulie 1919, B.A.R., mss., S 28(3)/CMXL.

666. Grigore Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, București, 1919, pp. 371–372.

667. Grigore Antipa, *L'occupation ennemie de la Roumanie et ses conséquences économiques et sociales*, Paris-New Haven, 1929.

668. C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, vol. II, București, 1936, p. 293, însemnarea din 24 septembrie 1944.

669. *Ibidem*, vol. V, București, 1998, p. 9, însemnarea din 7 februarie 1947.

670. E. Lovinescu, *P.P. Carp, critic literar și literat*, București, 1941, „Epilog“, pp. 115–121.